

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱԳՐԱԴԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍՈՒՐԱՆ

**«Տնտեսագիտության տեսություն»
դասընթացի սեմինար
պարապմունքների
մեթոդական ձեռնարկ**

ԵՐԵՎԱՆ 2008

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՄԲՈՆ

**«Տնտեսագիտության տեսություն»
դասընթացի սեմինար պարապմունքների
մեթոդական ձեռնարկ**

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՊԱՀ
2008

ՀՏԴ 330
ՉՄԴ 65
S 776

Հրատարակման է երաշխավորել Հայաստանի պետական ազգարային համալսարանի «Տնտեսագիտության տեսություն» ամբիոնը և Տնտեսագիտական ֆակուլտետի մեթոդ խորհուրդը

Տպագրվում է ՀՊԱՀ-ի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Գրախոսներ՝ Սարգսյան Մ.Տ., տ.գ.դ. պրոֆեսոր, ՀՊԱՀ
Բայադյան Ա.Յ., տ.գ.դ. պրոֆեսոր, ՀՊԱՀ
Խլղաթյան Ի.Ե., տ.գ.թ. պրոֆեսոր, ԵՊՏՀ

Ընդհանուր ղեկավար, մասնագիտական խմբագիր՝

Ներսիսյան Կ.Ռ., տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Խմբագիր՝ Միրզոյան Բ.Ա., տ.գ.թ., պրոֆեսոր

Հեղինակային կոլեկտիվ

Ներսիսյան Կ.Ռ. տ.գ.դ., պրոֆեսոր առաջաբան, Թ. 1,2; Հարությունյան Հ.Ս. տ.գ.թ., դոցենտ, Եղիգարյան Լ.Ս. ասիստենտ Թ.3,5; Գրիգորյան Վ. Շ. տ.գ.թ., պրոֆեսոր, Մալխասյան Կ.Ա. ասիստենտ Թ.4,6; Գյուլեցյան Վ.Ս. ավագ դասախոս Թ.7,12; Բաղդասարյան Վ.Գ. տ.գ.թ., ասիստենտ, Գյուլեցյան Վ.Ս. ավագ դասախոս Թ.15; Ներսիսյան Կ.Ռ. տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Մալխասյան Կ.Ա. ասիստենտ Թ.8, 16, 17; Միրզոյան Բ.Ա., տ.գ.թ., պրոֆեսոր, Մնացականյան Կ.Պ. ասիստենտ Թ.9; Ջաներյան Հ.Կ. տ.գ.թ., դոցենտ Թ. 10, 18, 21; Ոսկանյան Հ. Ն. տ.գ.թ., դոցենտ, Ջաներյան Հ.Կ. տ.գ.թ., դոցենտ Թ.13, 14; Քոչարյան Տ. Լ. . տ.գ.թ., դոցենտ Թ. 11; Բաղդասարյան Գ.Վ. տ.գ.դ., պրոֆեսոր; Ներսիսյան Լ.Կ. տ.գ.թ., ասիստենտ Թ. 19, 20; Հարությունյան Հ.Ս. տ.գ.թ., դոցենտ, Իգիթխանյան Ա.Ս., ասիստենտ, Եղիգարյան Լ.Ս., ասիստենտ, առաջադրանքներ և թեստեր:

S 776 *«Տնտեսագիտության տեսություն» դասընթացի սեմինար պարապմունքների մեթոդական ձեռնարկ. - Եր., ՀՊԱՀ, 2008, 340 էջ:*

Ձեռնարկը համապատասխանում է տնտեսագիտության տեսության առարկայի ծրագրին և նախատեսված է համապատասխան կուրսի սեմինար պարապմունքներին ուսանողների նախապատրաստմանը՝ որպես ելակետային նյութեր:

ISBN 978-9939-54-080-1

ՉՄԴ 65

© Ներսիսյան Կ.Ռ. և ուրիշներ 2008թ.

© Հայաստանի պետական ազգարային համալսարան, 2008թ.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Տնտեսագիտության տեսություն» դասընթացն ուսումնասիրելու և յուրացնելու համար սկզբունքային նշանակություն ունի սեմինար պարապմունքների վարման արդյունավետությունը: Առարկայի ուսուցման գործընթացում առանձնանում են դասախոսության և սեմինար պարապմունքների անց կացման մեթոդները: Հրապարակի վրա մենք տեսնում ենք հայրենական և արտասահմանյան հեղինակների դասախոսությունների ժողովածուներ, դասագրքեր, բայց ոչ սեմինար պարապմունքներին վերաբերող մեթոդական ձեռնարկներ: Ծիշտ է, հրատարակվել են առարկային վերաբերող շատ թեստեր, խնդիրներ, բայց դրանք չեն լրացնում սեմինար պարապմունքների համար անհրաժեշտ մեթոդական նյութերը և օգնում ուսանողներին ավելի հիմնավոր ուսումնասիրել առարկայի տեսական թեմաները:

Առաջարկվող ձեռնարկում ներկայացվում են տնտեսագիտական այն անհրաժեշտ գիտելիքները, որոնց յուրացումն ուսանողներին հնարավորություն կտա առավել լիարժեք հասկանալ քննարկվող հարցերը: Ձեռնարկը կօգնի նաև դասախոսին՝ ավելի արդյունավետ ու հետաքրքիր անցկացնելու սեմինար պարապմունքը:

Ձեռնարկում ներկայացված քննարկվող նյութը բոլոր ուսանողների համար կհանդիսանա որպես ընդհանուր, միատեսակ բազա, որպես ելակետային միմիմում: Դասախոսը կարող է առաջարկել ուսանողին նախապես աշխատել հետևյալ ուղղություններով.

1.Սեմինարում քննարկվող թեմայի տեսական դրույթները հիմնավորել պրակտիկ նյութերով և վիճակագրական տվյալներով:

2.Պարապմունքում քննարկվող թեմայի հետ մեկտեղ վերլուծել հայրենական և արտասահմանյան տնտեսությունների զարգացման միտումները և սկզբունքները: Բացի այդ, տվյալ հարցի նկատմամբ տարբեր հեղինակների մոտեցումներին տալ «Ծիշտ» դիրքորոշում:

Ձեռնարկի հեղինակները թեմաներն ընտրելիս առաջանորդվել են դասընթացի նյութերի հանգուցային կետերի շարադրման անհրաժեշտությամբ, որոնք անկախ ուսանողի կոնկրետ մասնագիտությունից, պարտադիր պետք է քննարկվեն դասախոսությունների և սեմինարների ընթացքում: Ըստ սեմինար պարապմունքների թեմաների նյութերի ծավալների տարբերակումը պայմանավորվում է տնտեսագիտության տեսության կուրսի կառուցվածքով, դրա տրամաբանական հաջորդականությամբ:

Տեղին է հիշել Փոլ. Ա. Սամյուելսոնի և Ուիլյամ Դ. Նորդհաուսի

գրածը.

«Երբ Ձեր ճամփորդությունն սկսեք դեպի շուկաների ու տնտեսագիտական վերլուծությունների աշխարհ, կարող է որոշ երկյուղ զգաք: Սակայն սիրտ առեք: Իրականում մենք նախանձում ենք ձեզ՝ սկսնակ ուսանողներիդ, քանի որ դուք առաջին անգամ եք սկսում հետազոտել տնտեսագիտության հուզիչ աշխարհը: Դա մի հրճվալից հուզմունք է, որ կյանքում կարելի է ծաշակել, ավադ, միայն մեկ անգամ: Եվ քանի որ դուք սկսում եք ճամփորդությունը, մենք ձեզ բարի երթ ենք մաղթում»:

S.գ.դ., պրոֆեսոր Կ. Ներսիսյան

Թեմա 1. Մարդը տնտեսական համակարգում

1.1. Մարդը տնտեսագիտության տեսանկյունից

Մարդը եղել է ու կմնա արտադրության, նրա զարգացման ու կատարելագործման գլխավոր գործոնը: Բոլոր դեպքերում այդ հասկացության տակ պետք է նկատի ունենալ հասարակական առաջընթացի վճռորոշ ուժը՝ աշխատող մարդը, արտադրության գործոնը:

Գրականության մեջ երբեմն «մարդ», «մարդկային գործոն» հասկացություններին տրվում են տարբեր մեկնաբանումներ: Այդ երկու տերմիններից ավելի լայնը «մարդ» հասկացությունն է, իսկ «մարդկային գործոնը» ավելի նեղ ու ածանցյալ հասկացություն է:

Ժամանակակից գիտատեխնիկական հեղափոխության և մի շարք այլ գործոնների հետևանքով փոխվել է մարդու դերը հասարակական արտադրության մեջ՝ հիմնովին փոփոխելով նրա գործառույթները:

Պարզաբանման անհրաժեշտություն ունի, թե մարդը տնտեսական համակարգում տնտեսագիտության տեսանկյունից ի՞նչ է ներկայացնում իրենից:

Մարդու ծագման պատմությունն աննկատ է եղել հեռավոր անցյալում: Ժամանակակից գիտությունը, մասնավորապես մարդաբանությունը, դեռևս չի ճշտել «բնական մարդու» երևան գալու վերջնական և հավաստի պատճառներն ու ժամանակը, նրա էվոլյուցիայի սկզբնակետը: Անհայտ է միայն, որ մարդն անցել է իր կենսաբանական և սոցիալական զարգացման հույժ կարևոր և ոլորապատույտ երկար ճանապարհը: Մարդու երևան գալը բնության զարգացման մեջ մեծագույն շրջադարձերից մեկն է: Անցյալ դարերում և ներկայումս մի շարք գիտնականներ ենթադրում են, որ մարդը, որպես հասարակական էակ, իր այդ որակով ճանաչում է գտել ամենից առաջ աշխատանքի շնորհիվ: Աշխատանքը՝ որպես գիտակցորեն նպատակաուղղված գործունեություն, մարդուն անջատել է կենդանական աշխարհից և բնության տված նյութը փոխարկել հարստության: Մարդուն պարզևելով գիտակցություն՝ աշխատանքը որոշեց նաև նրա կեցության հասարակական բնույթը, որը երկար ժամանակ ընդունվում էր որպես աքսիոմ: Սակայն այդ բոլորը պահանջում են տեսական նոր ապացույց:

Կենսաբանականի և սոցիալականի միահյուսման բարդության մեջ տնտեսագիտության տեսությունը վերլուծում է մարդկային գործունեության կարևորագույն բնագավառը՝ մարդու կյանքի նյութականը և հոգևորը, հատկապես սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում կեն-

սական բարիքների արտադրության և բաշխման ոլորտները, առանց որի անհնար կլինեն անձնական և հասարակական շահերի իրացման մյուս բազմազան ձևերը:

Մարդկային հասարակության հետազոտման մեջ տնտեսագիտության տեսությունը ելնում է այն կարևոր նախադրյալից, որ մարդը միաժամանակ համարվում է և՛ տնտեսական բարիքների արտադրող, և՛ դրանց սպառող էակ: Մարդն արարելու հետ մեկտեղ գործողության մեջ է դնում տեխնիկա, տեխնոլոգիա, որոնք իրենց հերթին նոր պահանջներ են ներկայացնում մարդու ֆիզիկական և մտավոր պարամետրերի նկատմամբ:

Ինչո՞ւ է մարդը մշտապես աշխատել, չարչարվել և արդյո՞ք նրա համար աշխատանքը համարվում է առաջին կենսական պահանջմունք, թե ծանր (դժվարին) անհրաժեշտություն: Հարցի պատասխանը պարզ է և այն դժվարություն չի ներկայացնում, երբ քննարկում ենք նախնադարյան համայնքի դարաշրջանը, որտեղ անհրաժեշտ ուժի ծախսումով էր հնարավոր միայն հայթայթել սնունդ: Մարդու ձգտումը իրեն անհրաժեշտ կենսական բարիք ձեռք բերելու համար, հարկադրել է նրան նվազագույնի հասցնել այդ ուժը՝ աշխատանքի գործիքներ պատրաստելու, տեխնոլոգիա ստեղծելու միջոցով: Այս առումով կա հետաքրքիր տարօրինակություն (պարադոքս): Ծանր, ամենից առաջ ֆիզիկական աշխատանքից խուսափելու ձգտումը հարկադրել է մարդուն (և մինչև օրս էլ հարկադրում է) հնարամտությունների, կարողությունների, հայտնագործությունների միջոցով ընդլայնել նյութական բարիքների ստեղծման բազմատեսականությունը: Մարդը ոտքով չգնալու համար հայտնագործել է անիվը: Հողը ձեռքով չփորելու համար ստեղծել քարե, երկաթյա գործիքներ և ապա ժամանակակից տրակտորներ և այլ գործիքներ ու մեքենաներ: Պատահական չէ այն զվարճալի արտահայտությունը, որ հարստություն ստեղծողը ոչ թե աշխատանքն է, այլ մարդու ծուլությունը: Հենց դրանում է վերը բերված տարօրինակության (պարադոքսի) իմաստը (զվարճալիությունը):

Շուկայական տեսակարգում աշխատանքը տնտեսությունում քննարկվում է որպես ծախքերի առանձնահատուկ տեսակ, արտադրության գործոն, որը կրում է մարդը մինչև իր կողմից անհրաժեշտ բարիք ձեռք բերելու հնարավորությունը: Ինչպես ընդունված է ասել, աշխարհում սահմանափակ ռեսուրսները և հնարավորությունները ոչ մի բան որպես պարզ և չեն տալիս: Աշխատանքը մարդկային գոյության առաջին և հիմնական պայմանն է, մարդու ու բնության միջև կատարվող գործընթաց է, որի մեջ մարդն իր սեփական գործունեությամբ միջնոր-

դավորում, կարգավորում և վերահսկողության է ենթարկում նյութերի փոխանակությունն իր և բնության միջև: Վերափոխելով բնությունը՝ մարդն իրագործում է իր գիտակցական նպատակը՝ բնության բարիքները հարմարեցնելով իր պահանջմունքներին:

Հայտնի է, որ բնակչությանն աշխատանքային խանդավառության ոգով դաստիարակելը եղել է սոցիալական երազանք, որպեսզի մարդը չմտածի համապատասխան դրամական (կամ բնահրաշխ) պարգևատրման մասին: Սակայն դա հասարակ խնդիր չէր: Քարոզչությունը և ճնշումը կարող են տիրապետել արտադրական որոշակի ներուժի, սակայն երկարաժամկետ հատվածում դրանց արդյունավետությունը մեծ չէ:

Այսպիսով, հանգում ենք աշխատանքի դրդապատճառների, մարդուն շարժող, առաջ մղող խթանիչների հիմնախնդրին: Տնտեսական համակարգին հայտնի են մարդու գործունեության երկու հիմնական խթաններ՝ աշխատանքի նկատմամբ արտատնտեսական և տնտեսական հարկադրանքը:

Առաջինը հիմնվում էր անձնական վախի, կախվածության վրա: Աշխատանքի այդպիսի բնույթը խիստ կախման մեջ դրեց ամբողջ արտադրությունը, բուն աշխատողների կյանքը բնության քմահաճույքներից, ստրկատիրական և ֆեոդալական իշխանությունների պատժամիջոցներից:

Երկրորդը ենթադրում է անձնական կախվածության հարաբերությունների ոչնչացում: Այստեղ հանդես էին գալիս անձնական աշխատանքը, ապրանք արտադրողների տնտեսական կախվածության հարաբերությունները միմյանց նկատմամբ, անձնական նյութական շահագրգռվածությունը և մարդու ձգտումը բարձրացնել իր բարեկեցության մակարդակը: Դրսևորվում է աշխատանքի նկատմամբ տնտեսական ազատությունը, որը և հարկադրում է մարդուն աշխատել:

Այսպիսով, աշխատանքային գործունեության խթանների բնույթը որոշվում է ռեսուրսների և արտադրված արդյունքների նկատմամբ սեփականության իրավունքի տիրապետող համակարգով:

Այստեղ պետք է նշել, որ առանց մասնավոր սեփականության իրավունքի, որը համարվում է տնտեսական ազատության հիմքը, անհիմաստ է դառնում աշխատանքի տնտեսական խթանների արդյունավետությունը, բարիքից կամ ծառայությունից օգտվելու այն վերահսկելու կամ դրանցից ստացված եկամուտը վերապահելու սեփականության իրավունքը:

Մասնավոր սեփականության իրավունքը նվազեցնում է անձնական նախասիրությունների, կարծիքների դերը: Խաղաղ և արդյունավետ հա-

մագործակցության համար անհրաժեշտ է միայն ճանաչել միմյանց սեփականության իրավունքները:

Մարդկային էության նկարագրումը շատ բարդ գբադմունք է: Մարդիկ խիստ առանձնանում են միմյանցից: Անհատական բազմատեսակությունը, մարդկանց անկրկնելի անհատականությունը պահանջում են տնտեսական կյանքի գիտական վերլուծության ժամանակ բացահայտել մարդու տարատեսակ գործունեության դրդապատճառները, տնտեսական «մարդու» գաղտնքիը: Մարդու մոդելը, ինչպես նաև բոլոր գիտական մոդելները կառուցվում են որոշ չափով պարզեցված ու վերացական ձևով: Այն իր մեջ ընդգրկում է անհատին բնութագրող հիմնական պարամետրերը և ամենից առաջ՝ տնտեսական ակտիվության դրդապատճառները, նրա նպատակները, նմանապես ճանաչողությունը կամ նրա կողմից դրված այդ նպատակներին հասնելու համար մարդու իմացության հնարավորությունները:

Ի տարբերություն մյուս հումանիտար գիտությունների, տնտեսագիտության տեսությունը մարդու մեջ առանձնացնում է գլխավորապես այն գիծը, որը պարզաբանում է մարդկանց տնտեսական վարքագիծը, այսինքն՝ նյութական և հոգևոր տարբեր բարիքների ստեղծումը, դրանց բաշխման և օգտագործման գործընթացում անհատական և հասարակական գործողությունները: Այդ դեպքում տարբեր տնտեսական համակարգերում առանձին մարդկանց և նրանց խմբերի գործունեությունն իրացվում է ռեսուրսների սակավության, դրանց այլընտրանքային օգտագործման հնարավորությունների և մարդկանց անսահմանափակ պահանջմունքների պայմաններում:

1.2. Մարդու մոդելները

Տնտեսագիտությունը տնտեսական մարդու մոդելը ստեղծելիս ենթադրում է վերանալ մարդկային բնավորության մեջ գոյություն ունեցող շատ իրական գծերից ու հատկանիշներից վերացարկում, որոնցով բնութագրվում են հենց առանձին մարդկանց բոլոր կերպարների անթիվ զուգորդումները (զուգակցումները): Սակայն, հենց մարդկային անհատի բազմակերպ և բազմակողմանի հատկությունները տնտեսագիտությանը չի կարող թույլ տալ, տնտեսական կյանքի տեսական վերլուծության ժամանակ, հիմնվել մարդկանց կոնկրետ կերպարի վրա՝ ցույց տալ անձի շատ բարդ, հակասական խառնաշփոթ բնութագրումը:

Այդ պատճառով «տնտեսական մարդ» մոդելն առանձնանում է ո-

րոշակի միակողմանիությամբ ու վերացականությամբ: Այնուամենայնիվ, կարող ենք պնդել, որ տնտեսական մարդն ավելի ռեալ է արտահայտում մարդու բնույթը, համեմատած մյուս բոլոր, երբևէ գոյություն ունեցող մարդու ըմբռնման (հայեցակարգի) հետ: Երբեմն ճշմարտացի պատկերը կարելի է տեսնել ծուռ հայելու մեջ:

Տնտեսական մարդը մարդկային խառնվածքի միայն մեկ կողմն է, մինչդեռ մարդկային վարքագիծը շատ դեպքում որոշվում է տնտեսական բարիքների օգտագործմանն ուղղված ընտրությամբ: Հիշենք, որ տնտեսագիտության տեսությունում օգտագործվում է «տնտեսական մարդ» հասկացությունը, անկախ այն բանից՝ գոյություն ունի՞ իրականության մեջ նման մարդ, թե ոչ:

«Տնտեսական մարդը» խիստ սոցիալական հասկացություն է, այն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես սուբյեկտ, այլ նաև որպես բնական և սոցիալական ներգործության օբյեկտ: Այն ձևավորվում և զարգանում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների օրգանական կապակցության մեջ: Նրա էությունը մի կողմից հասարակական զարգացման արդյունք է, մյուս կողմից, նա տվյալ հասարակարգի ստեղծագործող ակտիվ սուբյեկտ է և կոնկրետ մարդկանց անհատականություն:

Այսպիսով, տնտեսական մարդ հասկացությունն ըստ իր կառուցվածքի շատ բարդ է և սոցիալ-տնտեսական բովանդակությամբ հարուստ ու ծավալուն: Նա ընդգրկում է մարդկային գործունեության տնտեսական, քաղաքական, գաղափարախոսական, գիտական ու մշակութային բազմատեսակ կիրառումների ամբողջությունը և հասարակական կյանքի մյուս բոլոր ոլորտները: Ըստ էության, չկա բնության և հասարակական կեցության ոչ մի բնագավառ, որը չընդգրկի տնտեսական մարդը:

Հասարակության առջև կանգնած ներկա բոլոր տնտեսական խնդիրները և հակասությունները, ըստ էության, վերաբերում են նաև մարդուն: Այդ պատճառով սոցիալական ու տնտեսական բնույթի ժամանակակից խնդիրների լուծումն անհնար է առանց մարդու դիրքի ամբողջական հետազոտման, նրան բնութագրող կարևոր հատկությունների և որակի ուսումնասիրության, բազմակերպ ընդունակությունների և պահանջմունքների, ինչպես նաև տնտեսավարման գործունեությունում դրանց դրսևորման ձևերի վերլուծության: Տնտեսագիտության տեսությունը հետազոտում է մարդկանց հենց այդ գործունեությունը՝ մարդու մեջ առանձնացնելով առավելապես այն, որը պարզաբանում է տնտեսավարման տարբեր համակարգերում մարդկանց տնտեսական վարքագիծը ռեսուրսների սակավության և մարդկային պահանջմունքների

անսահմանափակության պայմաններում: Տնտեսավարման գործընթացում մարդու կենսագործունեությունը դրսևորվում է մի կողմից ռեսուրսների, էներգիայի ծախսումներով, մյուս կողմից դրանց լրացումով: Այդ դեպքում մարդը ձգտում է գործել ռացիոնալ՝ օգուտի և ծախսերի համադրումով: Տնտեսող անհատները փորձում են հասնել իրենց նպատակին՝ նվազագույն հնարավոր ծախսով, իսկ տնտեսող վարքագծերը նպատակաուղղված (խելամիտ) ընտրության հետևանք են:

Մարդկանց պահանջումները շատ ավելի մեծ են, քան հնարավոր է ստանալ բնությունից: Քանի որ սակավությունը հնարավորություն չի տալիս մեզ ունենալ այնքան տնտեսական ապրանքներ, որքան կցանկանայինք, մենք ստիպված ենք ընտրելու հնարավոր այլընտրանքի սահմանափակ շրջանակից: Այդ պատճառով գործունեության տնտեսական գործընթացում մարդը պետք է կարողանա պահպանել տնտեսող վարքագիծը:

Մարդկանց տնտեսական գործունեությունը ներառում է արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակումը և սպառումը, որոնք գտնվում են փոխադարձ կապերի և փոխներգործության մեջ: Արտադրություն-մարդկանց գոյության և զարգացման համար անհրաժեշտ նյութական և հոգևոր բարիքների ստեղծման գործընթաց է: Բաշխում- երբ արտադրված արդյունքի մեջ որոշվում է յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի բաժինը: Փոխանակում- արտադրողների ու սպառողների հասարակական կապերի ձև է, մեկ սուբյեկտից մյուսին նյութական բարիքների ու ծառայությունների շարժման գործընթաց: Սպառում- որոշակի պահանջումներով բավարարման համար արտադրության արդյունքների օգտագործման գործընթաց է:

Տնտեսագիտության տեսությունը տնտեսական կյանքում մարդու մոդելը քննարկում է վերը նշված գործընթաններում անհատի ունեցած ակտիվ դերով, նրա տնտեսական վարքագծի շարժառիթներով: Այդ առումով մարդու «մոդելավորման» բազմաթիվ ուղղություններից կարելի է առանձնացնել.

1. Մոդել, որտեղ գործունեության գլխավոր շարժառիթները (դրդապատճառները) սեփական՝ եսասիրական, ամենից առաջ՝ դրամական շահերն են: Անհատը ազատ մրցակցության պայմաններում ապահովում է իր նպատակների իրագործումը: Բացի այդ, մարդն իրեն դրսևորում է ռացիոնալ կերպով՝ ձգտելով ստանալ առավելագույն արդյունք՝ նվազագույն ծախսումներով: Նման մոդել մշակվել է անգլիական դասական դպրոցի, նոր դասականների և մարժինալիստների կողմից:

Անգլիական դասական դպրոցի ներկայացուցիչներ Ա. Սմիթը և Դ.

Ռիկարդոն ստեղծել են «տնտեսական մարդու» մոդելը, որին բնութագրող ընդհանուր գծերն են համարվում՝

- սեփական շահի որոշիչ դերը,
- սեփական գործում տնտեսական սուբյեկտի հեղինակությունը, ձեռնահասությունը, հետևողականությունը (տեղեկատվություն և ինքնադատողություն),
- շուկայական տնտեսությունում մարդու տնտեսական գործունեության գլխավոր շարժառիթը շահույթի մաքսիմալացումն է, չանտեսելով բարեկեցության ոչ դրամական գործոնները (զբաղվածություն, աշխատանքի մատչելիություն և ոչ մատչելիություն, ուսման մատչելիություն կամ դժվարություն, հաջողության մեծ կամ փոքր աստիճանի հավանականություն, հասարակության մեջ վարկանիշ և այլն),
- աշխատանքի բաժանման և այդ հիման վրա փոխանակությունը:

Մարդը շուկայական տնտեսությունում ձգտում է գործունեության այն տեսակին, որի արդյունքում կստանա ավելի մեծ եկամուտ, քան մյուս ճյուղերում: Ա. Սմիթը ընդգծել է, որ յուրաքանչյուր մարդ նկատի ունի սեփական (անձնական) օգուտը, բայց ոչ անենկին հասարակությանը: Միայն ազատ մրցակցությունն է, այսինքն՝ շուկայական տնտեսության օրենքները են, որ կարող են միավորել առանձին գործող եսասերներին կարգավորող համակարգում: Քառսը փոխարինվում է բավականին հստակ կազմակերպված հասարակությամբ:

Աշխատանքի բաժանման շնորհիվ արտադրությունը բաժանվում է առանձին փոխկապակցված գործողությունների և յուրաքանչյուր աշխատող կատարում է մեկ կամ երկու գործողություն: Իսկ աշխատանքի բաժանման հետևանքով կատարվող փոխանակումից ստացված օգուտները կենսամակարդակի ապահովման առաջնային աղբյուր են: Փոխանակումն անհատներին թույլ է տալիս աշխատանքի բաժանման և արտադրության զանգվածային մեթոդների կիրառման միջոցով արտադրել ավելի շատ արտադրանք: Երբ որոշումներն ընդունվում են ըստ տնտեսական վարքագծի շարժառիթներին համապատասխան, ընտրվում է այն տարբերակը, որից ակնկալվող օգուտները գերազանցում են այլընտրանքային ծախսը: Կանխամտածված որոշումները պայմանավորված են անձնական շահ ստանալու շահագրգռվածությամբ: Մարդիկ երբեք գիտակցաբար չեն ընտրում այն տարբերակը, երբ այլընտրանքային ծախսերը գերազանցում են ակնկալվող օգուտները:

Ընտրել այդ տարբերակը նշանակում է կորցնել գերադասելի տարբերակը: Իսկ դա ռացիոնալ (խելամիտ) չէ: Այդ առումով ընդունված է տարբերակել լրիվ, սահմանափակ և օրգանական տնտեսական վարքագծերը¹: Ամերիկացի տնտեսագետ Օլիվեր Ուիլյամսոնը ռացիոնալության նման տարբերատեսակությունը համապատասխանորեն դասակարգել է ուժեղ, կիսաուժեղ և թույլ²:

Ուժեղ կամ բարձր ռացիոնալությունն անհատին անշեղորեն բերում է մաքսիմալացման (առավելագույնի ստացման) սկզբունքին և բարիքն ընտրելիս ձգտում է առավելագույնի հասցնել նրա օգտագործման սահմանային օգտակարությունը: Նոր դասականները (Դ.Մ. Ստիգլերը, Գ. Բեկկերը, Ս. Պելցմանը և մյուսները) կողմնակից են ռացիոնալության նման հասկացությանը: Ըստ նշված հեղինակների, «տնտեսական մարդը», որպես «մարդ-համակարգիչ», նպատակադրվում է սակավ ռեսուրսների ու հնարավորությունների օգտագործմանը, այսինքն նվազագույն ծախսումներով ստանալ առավելագույն արդյունք:

Սահմանափակ ռացիոնալության հայեցակարգը, որը մշակել է ամերիկյան տնտեսագետ Ջերբերտ Սայմոնսը, նշանակում է, որ անհատները ձգտում են գործել ռացիոնալ, սակայն իրականում դրան տիրապետում են սահմանափակ չափով: Այստեղ շեշտադրվում է և՛ ռացիոնալ ձգտումը, և՛ նրա սահմանափակությունը, միաժամանակ գնահատվում է տեղեկատվությունը, որը գին ունի: Մարդը գիտակցորեն ձգտում է նվաճել ամենալավագույն տարբերակը, սակայն դրա համար չունի խտացված տեղեկատվությունը: Ռացիոնալության սահմանափակության պայմաններում մարդը, չկարողանալով հասնել օգտակարության մաքսիմալացման (եկամուտ, հարստություն և այլն), սկսում է զբաղվել առաջին հասանելի մակարդակի բավարարումով:

Ռացիոնալության թույլ տիպը ենթադրում է, որ անհատն իսկապես կարող է, բայց չի ձգտում իր առավելագույն բարեկեցությանը: Այդ հայեցակարգի ամենաճանաչված ներկայացուցիչները (Ա. Ալչյանը, Դ. Նելսոնը, Ս. Ուիլյամսոնը, ավստրիացի տնտեսագետ Ֆ. Չայեկը) հատուկ ուշադրություն են դարձրել մարդուն՝ տեսնելով նրան առաջին պլանում: Այս տեսկետը ռացիոնալության օրինակ է համարում մարդկանց ձևական և ոչ ձևական փոխներգործության համար էվոլյուցիոն ճանապարհով մարդկային վարքագծի բարոյական կանոնների, ինստիտուտ-

¹ Êóðñ ýéíííè+âñêéé ðáíðèè: ó+ááíèè-Êèðíâ: “ÀÑÀ”, 2006ã., ñ. 20

² Уильямсон О. Экономические институты капитализма. СПб Лениздат. 1996, с. 93, Хейне П. Экономический образ мышления М. 1991, с. 444

ների կազմավորումը: Անհատները ռացիոնալ են գործում ոչ թե նրա համար, որ նրանք կարող են հաշվարկել իրենց վարմունքի հետևանքները, այլ նրա համար, որ ձևական կանոնները և ոչ ձևական նորմերը ռացիոնալացնում են իրենց վարքագիծը: Տնտեսական մարդը հարկադրված է գործել ռացիոնալ, հակառակ դեպքում նա կարող է ենթարկվել պատժի (ֆորմալացման կանոնների խախտման դեպքում) կամ պարսավանքի (ոչ պաշտոնական խախտումների դեպքում):

Մարժինալիզմը և նոր դասականները, չժխտելով դասականների տնտեսական մարդու բնութագրումը, մարդու մոդելի անկյունաքարում համադրեցին եսասիրությունը և ամենից առաջ դրամական շահը՝ որպես նրա գործունեության գլխավոր դրդապատճառ: Անհատն իրեն դրսևորում է այնպես, որպեսզի սահմանափակ շրջանակներում առավելագույնի հասցնի դրամական եկամուտները և դրանց օգտագործման արդյունավետությունը: 18-րդ դարում մշակված այդ հայեցակարգը մինչև օրս էլ արդիական է տնտեսագիտության տեսության դասագրքերում:

Անհատը, հետևելով իր շահերին, կարող է հանդես բերել հարմարվողականության վարքագիծ, այսինքն՝ ներառել այնպիսի բացահայտ ձևեր, ինչպիսիք են՝ սուտը, խարդախությունը, խաբեբայությունը և այլն: Այս երևույթի բացակայության դեպքում գործում են ընդունված կանոններն ու կնքված պայամանագրերը: Չնայած, իրականության մեջ դա ոչ միշտ է տեղի ունենում, այդ պատճառով էլ անհատը կարող է և իր շահերը հետապնդել՝ խուսափելով խաբելուց կամ կեղծարարության տարբեր ձևերից: Անհատները նոր դասականների մոդելում մեծամասամբ իրենց դրսևորում են այդպես:

Վարքագծի եսասիրական նախադրյալի թույլ տեղը այն է, երբ անհատը գործում է իր շահերի համար ոչ իր մտածելակերպին համապատասխան, այլ օգուտի դատողություններով: Նման վարքագիծն անվանվել է լսում (լսողական): Թեև այդ երկու վարքագծային ռազմավարությունը չպետք է շփոթել միմյանց հետ:

Շուկայական տնտեսությունում մարդու վարքագծին մեծ ուշադրություն է հատկացրել Ի. Բենտամը: Նա մարդկային գործունեությունն էր համարում մարդու բարեկեցությունը, որպես հաճույքների և տառապանքների տարբերություն: Բենտամի «մարդկային բնույթի հայեցակարգի» գլխավոր հատկանիշների տարբերությունները Ա. Սմիթի և Դ. Ռիկարդոյի «տնտեսական մարդու» մոդելի հատկանիշների համեմատությամբ հետևյալն են.

- հաճույքը (հեղոնիզմ), այսինքն՝ մարդը բոլոր շարժառիթները

օգտագործում է հաճույքների հասնելու և տխրություններից խուսափելու համար,

- մարդու ունակությունների նպատակաուղղվածության հաշվենկատությունը, իր բոլոր գործողությունների հաշվառումը, որոնք տանում են երջանկության:

Ի տարբերություն դասական դպրոցի, որը տնտեսվարող սուբյեկտին դիտարկում էր որպես արտադրողի, բենտամյան «ռացիոնալ հեղուցիզմի» մոդելը, որը պաշտպանվում էր մարժինալիստների կողմից, տնտեսվարող սուբյեկտին դիտարկում էր որպես սպառող: Բայց մարջինալիստները կարևոր լրացում կատարեցին՝ ստեղծելով «մարդ-օպտիմիզատորի» հայեցակարգը, որի գծերն են՝

- ձգտումն առավելագույն օգտակարության կամ շահույթի՝ նվազագույն ծախսերով ու դժվարություններով,
- անհատի նախասիրությունների անփոփոխ համակարգը կախված չէ արտաքին պայմաններից,
- նպատակների մշակման եղանակների հետ և դրանց հասնելու միջոցների ձեռքբերումը, դրանց օպտիմալ տարբերակի ընտրությունը,
- լրիվ տեղեկատվության տիրապետումը, որը թույլ է տալիս գտնել օպտիմալ տարբերակը,
- արտաքին պայմանների փոփոխման վրա ակնընթացային ռեակցիան (հակազդումը):

Մարժինալիստները, տնտեսագիտական մյուս դպրոցների համեմատ, մեծ նշանակություն տալով տեղեկատվությանը, հատուկ կարևորել են տեղեկատվության որոնման և մշակման գործընթացը՝ այն դնելով տնտեսագիտական հետազոտությունների առաջին պլանում:

Նոր դասական քաղաքատնտեսության (էկոնոմիկա) հիմնադիր Ա. Մարշալը սինթեզեց մարժինալիզմի և դասական դպրոցի հիմնական ձեռքբերումները (նվաճումները): Նա փորձեց վերացական մարդուն մոտեցնել արտադրության իրական գործակալի հատկանիշներին՝ վերլուծեց մարդու պահանջարկի որոշակի չափերի բավարարման ձգտումը և դժվարություններից խուսափելու դրդապատճառները: Նա մտցրեց «մարդկային հասարակության նորմալ կենսագործունեության» հասկացությունը, որը հնարավոր է որոշ պրոֆեսիոնալ խմբերի անդամների գործելակերպի որոշակի պայմանների, բարոյական ճիշտ վարքագծի, ազատ մրցակցության անսահմանափակ գործելու արդյունքի դեպքում:

2. Մոդել, որտեղ տնտեսության մեջ մարդկային վարքագծի շար-

ժառիթները ներառում են ոչ միայն դրամական բարիքին տիրելու ձգումը, այլև հոգեբանական բնույթի տարրերը՝ նրբանկատությունը, նպատակները, ավանդույթների հետ կապված և այլն: Այստեղ բացի սեփական շահերից ծագում են նաև կոլեկտիվ շահերը: Այդ մոդելներում տնտեսական համակարգին աջակցելու համար պահանջվում է պետության հավասարակշռված միջամտությունը: Այս մոդելը մշակվել է քեյնսյան դպրոցի, ինստիտուցիոնալիզմի, պատմական դպրոցի կողմից: Այդ ուղղությունների շրջանակներում մշակված մարդու մոդելն ավելի բարդ է, և ներկայացնում է սահմանափակ ռացիոնալության հայտնի տեսությունը:

Ինստիտուցիոնալիզմի ներկայացուցիչ ամերիկացի տնտեսագետ Դուգլաս Չորտը գրել է, որ տնտեսագետները, հիմնվելով անհատների ֆունկցիաների օգտակարության վրա, մարդկային վարքագիծը նկարագրում են միակողմանի:

Շատ դեպքերում խոսվում է ոչ միայն անձնական օգուտի մաքսիմալացման, այլև ինքնասահմանափակ այլասիրության մասին, որոնք արմատապես ազդում են անհատի ընտրության արդյունքների վրա: Մասնավորապես, շարժառիթներն իրենց մեջ ընդգրկում են ոչ միայն առավելագույնից ձգտումը, այլև հոգեբանական բնույթի որոշակի տարրեր՝ ավանդույթները, սովորույթների պահպանումը, դատողությունների վարկանիշը, բավականություն ստանալու ցանկությունը և այլն: Գոյություն ունեն նաև կենսագործունեության բազմաթիվ այլ ոլորտներ (քաղաքականություն, կրոն, մշակույթ, սպորտ, ընտանեկան, միջանձնական հարաբերություններ և այլն), որոնցում դրսևորվում են մարդու վարքագիծը և հակումները: Ծնարտությունն այն է, որ մարդկային վարքագծի պարզաբանման համար ցանկացած մոդելի տրամաբանական պիտանիությունը շատ սահմանափակ է:

Հատկապես պետք է ընդգծել, որ «տնտեսական մարդու» և նրա տարատեսակ մոդելների մշակման և օգտագործման ժամանակ հնարավոր չէ հաշվի չառնել տնտեսական գործունեության հոգեբանական դրդաշարժիչ գործոնների հսկայական դերը: Նախկինում շատերը, եթե ոչ բոլոր տեսաբանները, անցյալ և ներկա մարդկանց տնտեսական վարքագիծը պարզաբանելիս հիմնվել են այնպիսի հասկացությունների վրա, ինչպիսիք են՝ «նախասիրություն», «սպառում», «մտադրություն», «հակում», «տրամադրվածություն» և այլն: Այսպես, Հայաստանում ձևավորված կոլեկտիվիստական, հայրիշխանության հոգեբանությունն էական դժվարություններ առաջացրեց վարչական համակարգից շուկայականին անցման ժամանակ, չնայած հայն իր էությանը դառնում է

անհատականության կրող:

Իր առաջին «Բարոյական զգացմունքների տեսությունը» գրքում Սմիթն անհատի եսասիրությունը և մյուս մարդկանց նկատմամբ կարեկցանքը համարում է միմյանց լրացնող հատկանիշներ: Սակայն նա չէր հավատում, որ միայն բարեգործությունը կարող է ապահովել այն ամենը, ինչ ամենաանհրաժեշտն է լավ կյանքի համար: Նա շեշտում է, որ ազատ փոխանակող և մրցակցային շուկան կծնի անհատականություն, որպես ստեղծարար ուժ, որն ընդունվում է որպես շուկայում ազգային բարեկեցության վճռական գործոն:

Մարդիկ գործում են ըստ իրենց անհատական դրդապատճառների՝ ձգտելով բավարարել իրենց նյութական ցանկությունները: Շատերն ընդունում են, որ այն կապված է մարդու եսասիրական բնույթի հետ: Բայց տնտեսագետները գտնում են, որ մարդիկ գործում են բազմաթիվ դրդապատճառներից ելնելով, երբեմն եսասիրական և երբեմն՝ մարդասիրական: Ցանկացած դեպքում մարդը կծգտի ծախսի և օգուտի վերաբերյալ ռացիոնալ որոշում ընդունել: Եթե գործողությունը դառնում է ավելի ծախսատար, ապա ավելի քիչ հնարավորություն ունի ընտրելու: Եթե այն ավելի գրավիչ է, ապա ավելի շատ հնարավորություն ունի ընտրելու:

Գերմանական պատմական դպրոցի ներկայացուցիչները (Կ.Կնիսը, Բ. Գիլդերբրանդը և այլն) դեմ դուրս եկան դասական դպրոցի ինդիվիդուալիզմին, որի տեսական հիմքը հասարակության մեջ անհատի ինքնավարության և բացարձակ իրավունքների ընդունումն է: Ըստ նրանց, տնտեսագետների համար որպես վերլուծության օբյեկտ պետք է համարել միայն ազգը, «ժողովուրդը», որոնք իրենցից ներկայացնում են պարզապես ոչ թե անհատների համախմբություն, այլ միավորված ամբողջություն՝ պետություն: Տնտեսական ագենտներին (գործակալներին), զրկելով անհատականությունից՝ ձևավորում են հասարակության և խմբային շահերով կոլեկտիվներ: Այստեղ տնտեսական վարքագծի սուբյեկտը ներկայացվում է որպես խելամիտ էակ, որն ունի պահանջ-մունքներ՝ որպես ընտանիքի, սոցիալական խմբի, դասակարգի, հասարակության, մարդկության անդամ:

Տնտեսական սուբյեկտների գործունեությանը վերաբերվող այդպիսի հասկացությունը բնորոշ է նաև ժամանակակից քեյնսականությանը:

Արևմտյան ժամանակակից շատ տնտեսագետներ պնդում են, որ տնտեսության մեջ մարդու ռացիոնալ վարքագիծը ազատ չէ հոգեբանական ցնցումներից:

3. Մոդել, որտեղ արտահայտվում է ժամանակակից իրականություն-

նը (Ճշմարտությունը): Դրա համար բնորոշ է գործունեությունը փոփոխող դրդաշարժառիթների ուղղվածությունն ոչ այնքան նյութական, որքան հոգևոր աճող պահանջմունքների բավարարմանը: Նոր մոդելին հատուկ են բազմատեսակ պահանջմունքները, որոնցից գլխավորներն են համարվում ազատության և ինքնարտահայտման պահանջմունքը, հոգևոր ինքնորոշումը, հասարակական-քաղաքական հայացքների, մշակույթի ընտրությունը: Այն ներկայացնում է «տնտեսական մարդու» մոդելի սկզբունքորեն նոր տարբերակ, որը արտահայտում է ժամանակակից իրականությունը: Այստեղ բնորոշ է դառնում դրդապատճառների փոփոխումը, կարևորվում է ոչ այնքան նյութականը, որքան անձի հոգևոր պահանջմունքները (բավարարվածությունն աշխատանքի գործընթացից, նրա սոցիալական նշանակությունը, բարդությունը և այլն): Նոր մոդելն առանձնանում է պահանջմունքների դինամիզմով և բազմազանությամբ, որոնցից գլխավորը համարվում է մյուս մարդկանց հետ պահանջմունքների ազատ ինքնարտահայտման կապը, հոգևոր ինքնաորոշման, հասարակական-քաղաքական հայացքների և մշակութային տիպի ազատ ընտրություն:

Ներկայումս մշակված են ժամանակակից իրականությունն արտացոլող սոցիալ-տնտեսական սուբյեկտների զարգացման շատ նոր մոդելներ, որոնց հատուկ են աշխարհի մասին լայնածավալ տեղեկատվությունը, ավելի բարձր ընդհանուր կրթական և կուլտուրական մակարդակը, պահանջմունքների բազմատեսակությունը և դինամիզմը: Նման մոդելն ենթադրում է դեմոկրատական և բազմազանության սկզբունքներով, սոցիալական հասարակության միջխմբային կապերի զարգացում:

Տնտեսական համակարգում մարդու վարքագծի մոդելը կառուցելու ժամանակ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել միացյալ և գիտական հասարակական գիտակցությունը, հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, տնտեսական գործունեության նպատակը և նրան հասնելու եղանակները:

Հասարակության սոցիալ-տնտեսական համակարգում մարդու դերը և տեղը միաժամանակ որոշելը ճիշտ չի կարող լինել: Ըստ իր բնույթի մարդը տիրապետում է բազմաթիվ որոշիչ որակի և հատկությունների, կատարում տարբեր դերեր ու տարբեր բնույթի գործառույթներ, որոնց համապատասխան տնտեսական (տնտեսության) համակարգում գրավում է տարբեր տեղեր: Նա հանդես է գալիս որպես.

- հասարակության հարստության ստեղծման ելակետային նախադրյալ և վճռորոշ գործոն,

- արտադրության և արդյունքի նպատակով տնտեսական զարգացման չափանիշ,
- աշխատանքի գործընթացում ստեղծված բարիքի սպառող,
- հասարակության տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի իրական, որոշիչ ուժ:

Մարդու այդ դերերը գտնվում են միասնության մեջ և ոչ թե մեկը մյուսից անկախ: Տնտեսության մեջ մարդու բազմաֆունկցիոնալ դերերը կարող են արտահայտվել 3 տարբեր մակարդակներով՝ որոշիչ, պատմական և վերարտադրողական:

1. Որոշիչ է համարվում այն մակարդակը, որը պայմանավորված է մարդու՝ որպես կենսասոցիալական էակի: Այստեղ կարելի է առանձնացնել.

- մարդու աշխատանքի ընդունակությունները և պահանջմունքները,
- մարդը որպես աշխատուժ և բարիքների սպառող,
- մարդու աշխատանքը որպես նրա ֆունկցիա, իսկ սպառումը՝ սպառողական ուժի գործառույթ,
- մարդու աշխատանքային գործունեության ստեղծագործական բնույթը,
- մարդը նպատակին հասնելու համար կատարում է նպատակասլաց աշխատանք, խելացի կառավարում:

2. Պատմական մակարդակում առանձնացվում են այն ձևերը, որոնք ֆունկցիոնալ կախվածության մեջ են կոնկրետ պատմական պայմաններից, արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակից, մարդկանց միջև սոցիալական հարաբերությունների զարգացման, շուկայական տնտեսավարման համակարգի հասունացման աստիճանից: Մարդու պատմական ձևի կառուցվածքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

- մարդը որպես բնության էակ, որպես բնության անքակտելի մաս,
- մարդու նախնադարյան համայնական տիպը,
- մարդը որպես իրավական ազատությունից զրկված էակ, որպես ստրուկ,
- մարդու ճորտական տիպը,
- իրավաբանորեն ազատ անձ, տիրապետող իր ծառայություններին՝ որպես ապրանքի,
- «ազատ» մարդու անձի ամբողջական, բազմակողմանի զարգացում:

3. Վերարտադրողական մակարդակում առանձնացվում են այն ձևերը, որոնք ֆունկցիոնալ կախվածության մեջ են մարդու գրաված դիրքից՝ հասարակական վերարտադրության և աշխատանքի հասարակական բաժանման համակարգում: Մարդու վերարտադրողական դերի կառուցվածքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

- որոշակի որակավորման և պրոֆեսիայի տիրապետող մարդու դերով,
- հասարակական վերարտադրության որոշակի ոլորտներում գրաված գործունեությամբ,
- մարդու դերը արտադրության և աշխատանքի գործընթացում (կատարող կամ ենթակա):

Մարդու արտադրական և հոգևոր գործունեությունը մշտապես իրականացվում է որոշակի հասարակական տնտեսական միջավայրում, որտեղ նրա աշխատանքային ընդունակությունները դրսևորվում են աշխատանքում:

Մարդը տնտեսական համակարգում որպես անհատ իր մեջ մարմնավորում է մարդկային կապիտալը, այսինքն՝ գիտելիքները, հմտությունները, ունակությունները, մարդկային ներուժը, որոնք կարող են օգտագործվել արտադրությունում ներկա պահին և ապագայում: Աշխատուժի պատրաստմանը, կրթությանը, հմտության զարգացմանը և առողջապահության պահպանմանն ուղղված ծախսերը նպատակ ունեն բարձրացնելու անհատի արտադրողականությունը: Բարձր արտադրողականության և բարձր աշխատավարձի միջև կապն անհատներին շահագրգռում է ներդրումներ կատարել «իրենց» մեջ և բարձրացնել իրենց գիտելիքները և հմտությունները: Տնտեսագետներն այդպիսի գործողությունը համարում են ներդրում մարդկային կապիտալում:³

Հարի Բեյքերն իր հանրահայտ «Մարդկային կապիտալ» գրքում⁴ զարգացրել է կրթության, աշխատանքի, ուսման, միգրացիայի և առողջության մեջ մարդկային ներդրումների տեսական մոտեցումները:

Մարդկային կապիտալը մաշվում է, քանի որ անհատի հմտությունները կարող են նվազել կապված տարիքի և գործազուրկ կամ անգործություն կարգավիճակի հետ: Գիտելիքները և ուսումնասիրությունն, ընդունակություններն ավելացնում են աշխատողի մարդկային կապիտալի պաշարները, մինչդեռ մաշվածությունը կրճատում է այն:

³ Թ. Շուլցի և Հարի Բեյքերի աշխատությունները մարդկային կապիտալի տեսության զարգացման մեջ էական նշանակություն ունեն:

⁴ Gary Becker, Human Capital (New York: Columbia University Press, 1964):

Կրթությունը մարդկային կապիտալի կարևորագույն բաղադրիչն է: Օրինակ ԲՈՒՀ ընդունվելու համար ուսանելը պահանջում է ինչպես ընթացիկ վաստակի զոհաբերում, այնպես էլ որոշակի ուղղակի ծախսեր՝ ուսման վարձ, վճար դասագրքերի համար և այլն: Սպասվում է, որ այդ ոլորտում ներդրումը հետագայում կապահովի ավելի արտադրողական և բարձր վարձատրվող աշխատանք, ինչպես նաև կրթության հետ կապված այլ նպատակների իրագործում: Ռացիոնալ ներդրողը համեմատում է ընթացիկ ծախսերը և սպասվող գալիք եկամուտները:

Տնտեսության մեջ էլեկտրոնիկայի, համակարգիչների, ճկուն ավտոմատացված համակարգի և այլ նորույթների ներդրումը խթանում է գիտատեխնիկական առաջընթացը: Այդ գործընթացում փոխվում է նաև արտադրության մեջ «մարդկային» կապիտալ աշխատողի (մարդ-աշխատողի) դերը: Նա դադարում է «մեքենայի կցորդ» լինելուց և դառնում տեխնոլոգիական գործընթացի վերահսկողը և կարգավորողը: Առաջանում է նոր տիպի աշխատող, որը աչքի է ընկնում ժամանակի հետ համաքայլ գնացող բարձր, բազմակողմանի կրթությամբ, պրոֆեսիոնալիզմով և հեղինակավորությամբ, ինքնուրույն և ստեղծագործական մտածելակերպով, գործողության մեջ ակտիվությամբ և պատասխանատվությամբ: Հետևապես նոր տիպի մարդ-աշխատողի մոդելի տարբերիչ գծերն են՝

- բարձր և բազմակողմանի կրթությունը (գիտելիքներ),
- մասնագիտորեն գիտակ ու գործնական,
- ինքնուրույն և ստեղծագործ մտածող,
- ակտիվ և պատասխանատու գործող,

Երկրի մասշտաբով նոր տիպի աշխատողի ձևավորումը բարդ և երկարատև գործընթաց է, նրանում կատարվում են կրթության շարունակականությունը, աշխատողների որակավորման բարձրացումը և որակավորման ճշգրտումները⁵, համատեղ գիտատեխնիկական առաջընթացին: Այսօր ժամանակն է նորարարության զարգացմանը նպաստող հատուկ ուսուցումը⁶, որը կոչված է պապահովելու նոր ստեղծագործ ու

⁵ Որակավորում (լատ. *quafra*-ըստ որակի + *facio*-կատարում են) (1) ինչ-որ գործունեության պատրաստակամության մակարդակ (օրինակ 1-ին կամ 4-րդ կարգի աշխատող), (2) աշխատանքային գործունեության տեսակ, մասնագիտություն (օրինակ ծրագրավորողի որակավորում), (3) ինչ-որ երևույթի գնահատում, բնութագրում, նա մտածում է այս կամ այն խմբում, կատեգորիայում, տեսակի մեջ (օրինակ հանցագործության որակավորում):

⁶ նորամուծություն-(լատ. *innovatio*-բարեփոխում, վերակենդանացում, փոփոխություն) նորարարություն վարման նորույթ

ինքնուրույն որոշում ընդունող մարդու վերարտադրությունը:

Այդ պայմաններում առաջին տեղ է դուրս գալիս մարդուն աշխատանքի տեղավորումը և այդ գործընթացում նրան ըստ անձնական ընդունակությունների ու նվաճումների գնահատումը՝ բանականության զարգացումը, ստեղծագործելու լավ հնարավորությունները, գիտելիքների նորույթը, լայն էրուդիցիան՝ հմտությունը, բարձր պրոֆեսիոնալիզմը և աշխատանքի նկատմամբ պատասխանատու վերաբերմունքը:

Արևմտյան վերլուծաբանների կարծիքով առաջավոր հասարակությունում ավելի շատ ճանաչվում է, այսպես կոչված, անձնական վաստակի իշխանությունը, որի դեպքում աշխատողն աշխատանքի է ընդունվում իր սեփական ձեռքբերումների հիման վրա, այսինքն՝ յուրաքանչյուր աշխատող գնահատվում է գործով:

Մարդկային կապիտալի տարրերի ակտիվացումը՝ մտավոր, վերլուծական, ստեղծագործական, մարդը սկսում է ավելի շատ աշխատել գլխով, քան ֆիզիկական աշխատանքով՝ գործելով տեղեկատվության մեծ հոսքերով և մեքենաների ամբողջական համակարգով, տնտեսական մտածելակերպով:

Արտադրության դեմոկրատացումը՝ աշխատողների մասնակցության աստիճանը կառավարմանը, ստացված եկամտի բաշխմանը, իրենց կազմակերպության, ֆիրմայի գործունեությանը և այլն:

Գիտնականները հումանիտարացման և դեմոկրատացման կարևորությունը վաղուց են գիտակցել և հետազոտման նյութ համարել: Եվրոպայում այդ առաջադիմական գաղափարն առաջ է քաշել անգլիացի տնտեսագետ Արթուր Պիգուն (1877-1959): Իսկ ԱՄՆ-ում XX-րդ 20-30թթ. սոցիոլոգների և հոգեբանների խումբը մշակեց և գործնականորեն ճանաչում գտավ, այսպես կոչված, «մարդկային հարաբերությունների» տեսությունը, համաձայն որի ցանկացած տնտեսական համակարգի կենտրոնում պետք է կանգնի մարդ-աշխատողը և նրան պետք է դիտել որպես «սոցիալ-հոգեբանական էակ, և ոչ որպես բիոլոգիական մեքենա»:

Մարդկանց տնտեսավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար կարևոր են ոչ միայն նյութական խթանները, այլև հոգեբանասոցիալական գործոնները՝ կապված մարդկանց հարաբերությունների և հոգևոր վերնաշենքի հետ: Այդպիսի գործոններ են՝ աշխատողների համերաշխությունը, բարոյական նպաստավոր կլիման, ղեկավարների հետ լավ հարաբերությունները, յուրաքանչյուր աշխատողի շահերի հաշվառումը, աշխատանքից բավականություն ստանալը, մտածելակերպը և այլն:

Թեմա 2. Տնտեսագիտության տեսության առարկան և ուսումնասիրության մեթոդները

2.1. Տնտեսագիտության տեսության առարկան

“Տնտեսագիտության տեսություն” դասընթացն ուսումնասիրելու և յուրացնելու տեսանկյունից սկզբունքային նշանակություն ունի առարկայի ճիշտ սահմանումը:

Սինչև հիմա էլ առարկայի բնորոշման վերաբերյալ պահպանվում են տարբեր մոտեցումներ: Ինչպես ամեն մի գիտություն, այնպես էլ տնտեսագիտությունն անփոփոխ չէ, այն անշեղորեն խորանում և զարգանում է՝ կապված գիտատեխնիկական առաջընթացի և տնտեսական ու սոցիալական հարաբերությունների փոփոխությունների հետ: Երևան են գալիս տասնյակ նոր մասնագիտություններ, որոնք ուսումնասիրում և կանխորոշում են մարդկային հասարակության զլոբալացման և հետագա զարգացման միտումները:

Աշխարհի երկրների տնտեսությունները դառնում են ավելի ու ավելի փոխկապակցված՝ անդրադառնալով մարդկանց կենսամակարդակի, կենցաղի ու ապագա հնարավորությունների վրա: Տնտեսագիտությունն օգնում է յուրաքանչյուրին ավելի լավ հասկանալ շրջապատի երևույթները և կանխատեսումները: Սակայն դա չի նշանակում, որ տնտեսագիտությունը հիմնախնդիրների լուծման հեշտ պատասխաններ է ապահովում: Ինչպես Ալֆրեդ Մարշալն է նշել ավելի քան մեկ դար առաջ, “տնտեսագիտությունն ավելի շատ հայտնագործությունների գործընթաց է, մտածելակերպ, քան թե կոնկրետ ճշմարտության մարմնավորողը”, բայց այն կոնկրետ ճշմարտության հայտնագործման շարժիչն է:

Մեր նպատակն է ներկայացնել տնտեսագիտության դերը, ցույց տալ, թե ինչպես է տնտեսագիտության տեսությունն օգնում հասկանալու փոփոխվող աշխարհը: Տնտեսագիտությունը գիտություն է մարդու ու նրա կատարած ընտրության մասին: Տնտեսագիտության տեսությունը, որպես հասարակության մասին գիտություն, զբաղվում է մարդկանց գործունեության վրա տնտեսական փոփոխականների ազդեցության կանխատեսմամբ և կանխորոշմամբ: Այն որպես անընդհատ, կենդանի, զարգացող գիտություն մշտապես հարստանում է նոր հիմնադրույթներով և եզրակացություններով՝ տնտեսական համակարգերի խորը ուսումնասիրության և վերլուծության, պատմական փորձի տեսական և

գործնական իմաստավորման հիման վրա:

Ժամանակակից տնտեսագիտության տեսությունը՝ որպես համակարգված գիտություն տնտեսական համակարգերի էության, խնդիրների և նպատակների մասին, կապվում է մանուֆակտուրայի ծագման, աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացման, կապիտալիզմի հաստատման, շուկայի ընդլայնման, դրամաշրջանառության ինտենսիվացման շրջանի հետ:

Տնտեսագիտությունը որպես ակադեմիական գիտության ինքնուրույն ճյուղ ձևավորվել է XVIII դարում, թեև նրա նախապատմությունը գալիս է դարերի խորքից: Չնայած դրան, տնտեսագիտության առարկայի սահմանման վերաբերյալ եղել են և ներկայումս էլ գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ:

Երկար ժամանակ տնտեսագիտության տեսության առարկա էին համարվում մարդկանց պահանջմունքները բավարարելու համար նյութական բարիքների արտադրության ու բաշխման օրինաչափությունները, հարստության ավելացման աղբյուրների ու մեթոդների ուսումնասիրությունը: Այն առաջին անգամ իր արտահայտությունն է գտել անգլիական դասական դպրոցի հիմնադիրներից մեկի՝ Ադամ Սմիթի գլուխ գործոց աշխատությունում՝ “Չետագոտություն ժողովուրդների հարստության բնույթի և պատճառների մասին” /1776թ./:

Նոր դասական տեսության հիմնադիրներից Ալֆրեդ Մարշալը գտնում էր, որ տնտեսագիտությունը որպես գիտություն զբաղվելու է մարդկային հասարակության նորմալ կենսագործունեության հետազոտմամբ: Այն ուսումնասիրում է անհատական և հասարակական գործունեության այն ոլորտները, որոնք սերտորեն կապված են բարեկեցության, նյութական հիմքի ստեղծման հետ: Սակայն, նման մոտեցումն անտեսում էր ծառայությունների ոլորտը, որը ժամանակակից պայմաններում գերակշռող բաժին ունի զարգացած երկրների ՅՆԱ-ում:

XX դարում աշխարհի բնակչության արագ աճը և պահանջմունքների աննախադեպ ավելացումը խոր հակասության մեջ մտան սահմանափակ /սակավ/ ռեսուրսների հետ: Այսօր մարդկությունն ապրում է սահմանափակ հնարավորությունների և սակավ ռեսուրսների աշխարհում: Սակավությունը տնտեսագիտական տեսության հասկացություններից է, այն ցույց է տալիս, որ ապրանքը շատ ավելի քիչ է մատչելի, քան սպառողը կցանկանար: Քանի որ սակավությունը հնարավորություն չի տալիս մարդկանց ունենալ այնքան տնտեսական ապրանքներ, որքան անհրաժեշտ են սպառման համար, մարդիկ ստիպված են բավարարել պահանջմունքները այլընտրանքային շրջանակներում: Սակավությունը

և ընտրանքը դառնում են տնտեսագիտության հիմնական բաղադրյալները:

Այսպիսով, առաջին պլանի վրա է մղվում ռեսուրսների օգտագործման տարբեր եղանակների միջև ընտրության հիմնախնդիրը: Քանի որ մարդիկ չեն կարող ունենալ այն բոլորը, ինչ ցանկանում են, ապա ընտրում են այն, ինչ իրենց ավելի շատ է պետք: Ընդհանրապես, ընտրելով մի հնարավորությունը, մենք այս կամ այն չափով հրաժարվում ենք մյուսներից: Իհարկե, երբեմն ռեսուրսների սահմանափակությունն ունի հարաբերական բնույթ, քանի որ նոր տեխնոլոգիաների առաջ գալը մեծացնում է տարբեր բարիքների արտադրությունը: Նախկինում անհասանելի տարածաշրջաններում այժմ մշակվում են հանքային հանածոներ, ստեղծվում տեղեկատվական համակարգեր: Սակայն այդ բոլոր փոփոխությունները չեն կարող ռեսուրսները դարձնել անսահմանափակ, իսկ մարդկային պահանջմունքները լիովին բավարարված: Դրա համար ենթադրվում է, որ նույնիսկ ամենահարուստ երկրներում արտադրական հնարավորությունները և նյութական պահանջմունքները չեն կարող համաչափ զարգանալ: Իհարկե, ռեսուրսները տարբեր են և դրանք կարելի է օգտագործել բազմաթիվ բարիքներ արտադրելու համար: Փայտը կարելի է օգտագործել բազմաթիվ առարկաների պատրաստման համար:

Գործնական առումով, նյութական պահանջմունքները լիովին բավարարել հնարավոր չէ: Ամեն մի բավարարված պահանջմունք ծնում է նոր, հաճախ ավելի բարդ պահանջմունք: Գովազդը մեզ համոզում է, որ մենք անթիվ քանակությամբ առարկաների կարիք ունենք, որոնք մինչ այդ զնելու հնարավորություն կամ ցանկություն չի եղել: Հարցն այն է, որ մարդկանց նյութական բոլոր պահանջմունքների ամբողջությունը գերազանցում է առկա ռեսուրսների արտադրական հնարավորությունները:

Տնտեսագիտության տեսության ուսումնասիրության առարկան համարվում է ոչ թե սակավ ռեսուրսները, որպես այդպիսին, որը հետազոտում են շատ գիտություններ, այլ մարդկանց տնտեսական վարքագիծը, այսինքն՝ նրանց այնպիսի գործողությունները, որոնք կապված են նյութական և ոչ նյութական բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման հետ: Հենց այդ պատճառով մարդու վարքագծի օրինաչափություններն ուսումնասիրող գիտությունը համարվում է հումանիտար:

Սիաժամանակ չի կարելի չփաստել, որ տնտեսագիտության տեսության առարկայի ժամանակակից շատ սահմանումներ իրենց էութ-

յամբ տարբեր են: Այսպես, տնտեսագետների մի մասն այն հանգեցնում է գնակազմավորման և շուկայի վերլուծությանը: Մյուսները գտնում են, որ այն գիտություն է մարդկանց առօրյա գործնական կյանքի գոյության համար փող և միջոց վաստակելու մասին⁷: Տնտեսագիտության տեսությունն ուսումնասիրում է տարբեր համակարգերում և գործունեության տիպերում տնտեսական հարաբերությունները⁸: “Տնտեսագիտությունն ուսումնասիրում է, թե ինչպես է հասարակությունը, օգտագործելով գոյություն ունեցող սահմանափակ միջոցները, արտադրում անհրաժեշտ ապրանքեր և դրանք բաշխում տարբեր մարդկանց միջև⁹”: Մեր պայքարը նյութական բարեկեցության լավացման համար է, մեր ձգտումը՝ “ինքնուրույն ապրուստ վաստակելը”... Այն ուսումնասիրում է սահմանափակ արտադրական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հիմնախնդիրները կամ դրանց կառավարումը մարդու նյութական պահանջմունքների առավելագույն բավարարմանը հասնելու նպատակով¹⁰:

Ընդհանուր ճանաչում ունի անգլիացի տնտեսագետ Լ. Ռոբինսի բնորոշումը. “Տնտեսագիտությունը գիտություն է, որն ուսումնասիրում է մարդու վարքագիծը սահմանափակ միջոցների սահմանային կիրառման այլընտրանքային ընտրությունների հարաբերություններում”: Տնտեսագիտությունը գիտություն է մարդու և նրա կատարած ընտրության մասին: Տնտեսագիտության տեսությունը սահմանումների, հիմնադրույթների և սկզբունքների ամբողջություն է, որոնք թույլ են տալիս պարզաբանելու տնտեսական ցուցանիշների “պատճառահետևանքային” հարաբերակցությունը:

Ինչպես տեսնում ենք, տնտեսագիտական գրականության մեջ և առանձին տնտեսագետների մոտ տարակարծիքություն կա տնտեսագիտության տեսության առարկայի սահմանման վերաբերյալ: Հետևաբար, անհրաժեշտություն է դառնում տնտեսագիտության տեսության առավել ընդհանրացված ու հիմնավորված սահմանումը: Այն ուսումնասիրում է ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում պահանջմունքների բավարարման նպատակով նյութական բարիքների արտադրության,

⁷Экономическая теория. Учебник для вузов. СПб: Изд. СПГУЭФ изд. “Питер Ком”, 1999, с. 17-18

⁸ Рузавин Г. И., Мартынов В. Т. Курс рыночной экономики. М. Изд. во ЮНИТИ, 1994, с.8

⁹ Փոլ Սամյուելսն, Ուիլյամ Դ. Նորդհաուս: Տնտեսագիտություն, “Ապոլոն”, Երևան, 1995, էջ 31-32

¹⁰ Кемпбелл Р. Маконнелл, Стэкли Л. Брю. Экономикс. 1, М. 1992, с. 18.

բաշխման, փոխանակության ու սպառման գործընթացի մարդկանց վարքագիծը:

Ներկայումս, երբ գոյություն ունի հատուկ և ճյուղային գիտությունների ամբողջական համակարգ, տնտեսագիտության տեսությունը համարվում է ընդհանուր տեսական գիտություն: Ինչպես տնտեսագիտության ճյուղային և մասնագիտական գիտությունները, այնպես էլ տնտեսագետները տարբերվում են իրենց տեսակետներով: Անկախ մոտեցումների տարբերություններից, նրանց համար կա մի ընդհանուր հիմք, որը տնտեսագիտության տեսությունն է: Տնտեսագիտության տեսությունն ուղեցույց է, որը ցույց է տալիս տնտեսագիտության հիմնահարցերի փոխկապվածությունը և դրանց լուծումը: Այն տնտեսագիտության հոգին է: Գ. Ի. Մենդելեևը գրել է “Տեսությունը գիտության ոգին է, իսկ փորձը /պրակտիկան/` մարմինը: Առանց տեսության հեշտ է մոլորվել մտքերի օվկիանոսում և փաստերի անտառում”: Այդ է վկայում սոցիալիզմի քաղաքատնտեսությունը, որը “մոլորվեց” մտքերի “օվկիանոսում” և չկարողացավ սահմանել օբյեկտիվ տնտեսական օրենքների նպատակային օգտագործման մեխանիզմները “փաստերի անտառում”¹¹:

Այդպիսով, տնտեսագիտության տեսությունն ուսումնասիրում է մարդկանց գործունեությունը տնտեսական բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման գործընթացում, սակավ ռեսուրսների օգտագործման հնարավորությունների և նպատակահարմարության այլընտրանքի պայմաններում: Հենց այդ պատճառով նրա շահերի շրջանակում մտնում է սակավ ռեսուրսների ավելի արդյունավետ օգտագործման և որոնման ճանապարհը, այսինքն` դրանց այնպիսի կիրառումը, որի դեպքում բավական է ստանալ առավելագույն ցանկալի արդյունքներ` նվազագույն ծախսերի պարագայում:

2.2. Տնտեսագիտության տեսության գործառույթները (ֆունկցիաները)

Տնտեսագիտության տեսությունը կատարում է որոշակի գործառույթներ` ճանաչողական, կիրառական, մեթոդաբանական:

Ճանաչողական գործառույթ: Տնտեսագիտական գործընթացների ուսումնասիրման և ճանաչման միջոցով բացահայտվում են հասարակության տնտեսական կյանքի երևույթները, դրանց ներքին օրինաչա-

¹¹ Политэкономия. Учебник для вузов. М. ЗАО. 1999, с. 135

փություններն ու փոխադարձ կապը, մարդկանց մտածելակերպն ու վարքագիծը:

Տնտեսագիտության տեսությունն ուսումնասիրում է ոչ թե տնտեսության ճյուղային, միջճյուղային, ֆունկցիոնալ առանձին բաժինները, ոլորտները, այլ տնտեսական համակարգն ամբողջությամբ վերցրած՝ միկրո և մակրո մակարդակներով: Այն բացահայտում է ոչ թե առանձին անհատի, այլ հասարակության և նրա անդամների, տնտեսավարող սուբյեկտների համընդհանուր վարքագիծը՝ պրակտիկ գործունեության մեջ: Հետևաբար տեսությունը ոչ թե փոխում է արտադրության գործոնների զինը, այլ բացահայտում է դրանց ներգործությունը ապրանքների պահանջարկի ու զբաղվածության մակարդակի վրա: Տնտեսական պայմանները /զները, արտադրության ծախքերը, տեխնոլոգիական, տրանսպորտային ծախքերը և այլն/ պարբերաբար փոփոխվում են: Ուստի ճանաչողական ֆունկցիայի խնդիրն է թափանցել անընդհատ փոփոխվող երևույթների էության մեջ, բացահայտել շարժման դրդապատճառները, կանխատեսումների գործընթացը, իրական կյանքը, տնտեսական օրինաչափությունները, օրենքները և կատեգորիաները: Տնտեսական գործընթացներում տնտեսագիտության տեսությունը կոնկրետ ճշմարտության բացահայտման խթանիչն է, բայց ոչ դրա մարմնավորողը:

Տնտեսագիտության տեսության ճանաչողական գործառույթը մերժում է դոգմատիզմը, երբ մեկի տեսական եզրակացությունները, թեկուզ և անվանի տնտեսագետի, բոլոր ժամանակաշրջանների և ժողովուրդների համար համարվում են ճիշտ և ենթակա չեն քննադատության: Դրա վկայությունը ժամանակին մարքսիզմի բացարձակ ճշմարտության ընդունումն էր:

Կիրառական /պրակտիկ/ գործառույթ: Տնտեսագիտության տեսությունը, ուսումնասիրելով տնտեսական գործընթացներն ու երևույթները, ցույց է տալիս ռեսուրսների խելացի ընտրություն կատարելու, հնարավոր նվազագույն ծախսերով նպատակին հասնելու ճիշտ ուղիները: Տնտեսական գործունեության մեջ անմիջականորեն կիրառվում է ռեսուրսների օգտագործման և եկամտի ստացման տարբերակների ընտրությունը՝ գերապատվություն տալով առավելագույն եկամտաբերության ապահովմանը:

Կիրառական գործառույթը միաժամանակ բացահայտում է տնտեսական գործունեության մեջ տնտեսական օրենքների ու կատեգորիաների օգտագործման եղանակները, միջոցները:

Իհարկե, այս կամ այն որոշումը վաղ թե ուշ ունի կիրառման որո-

շակի ժամանակ /օրինակ՝ տնտեսական բարեփոխման իրականացումը/, բայց եթե անտեսվում է ժամանակը, ապա գալիս է անորոշ շրջանը: Այդ դեպքում ընդունելին այն է, որ որոշման հեղինակները հասկանան դրա կոնկրետ-պատմական սահմանները, ճիշտ գնահատեն ծավալները և վերջնական նպատակը:

Պրակտիկ, գործնական ֆունկցիայուն անընդունելի է էմպիրիզմը /փորձը/, երբ միակ և ընդհանրական տնտեսական լուծումը պետությունն ընդունում է որպես պարտադիր և այն դրվում է իշխող կուսակցության գործունեության հիմքում: Եթե նման փորձարարությունը պետությունն անընդհատ խրախուսում է և արժանանում գիտնականների հավանությանը, ապա վրա է հասնում “հաճոյախոսությունը”, գիտության գոլորշիացումը:

Մեթոդաբանական գործառույթ: Տնտեսագիտության տեսության առարկայի, կառուցվածքի, մեթոդների և գործառույթի /ֆունկցիաների/ միասնությունը կազմում են նրա մեթոդաբանությունը: Լինելով տնտեսագիտության ամբողջական համալիրի տեսական հիմքը՝ տնտեսագիտության տեսությունը բացահայտում և պարզաբանում է տնտեսական երևույթների էությունը, պատճառա-հետևանքային կապերը: Տարբեր ծրագրերի մշակման համար անհրաժեշտ են տնտեսագիտական ուսումնասիրություններ, որոնք ուղղված են անցկացվող տնտեսական քաղաքականության իրականացմանը, երկրի տնտեսական զարգացման գործում հիմնական միտումների բացահայտմանը, տնտեսական կանխատեսումների ռազմավարության մշակմանը: Այդ ֆունկցիան՝ այլընտրանքային տնտեսավարման մեթոդների ու մոտեցումների, կյանքում տնտեսական բարեփոխումների, գիտականորեն հիմնավորված տնտեսական ռազմավարության պրակտիկ մշակման իրականացումն է, հասարակության զարգացման հեռանկարների և կանխատեսումների գիտական բացահայտումը և առաջարկությունների մշակումն է:

2.3. Միկրոտնտեսագիտություն և մակրոտնտեսագիտություն

Հետազոտվող օբյեկտների մասշտաբների տեսանկյունից առանձնանում են տնտեսության վերլուծության երկու մակարդակ, որոնց համապատասխանում են տնտեսագիտության տեսության երկու բաժին՝ Միկրոտնտեսագիտությունը և Մակրոտնտեսագիտությունը:

Նման մոտեցման անհրաժեշտությունը կարևորվում է նրանով, որ առանձին տնտեսավարող սուբյեկտի մակարդակով հաստատված

Ճշմարտությունը չի կարելի արհեստականորեն տարածել ամբողջ տնտեսության վրա, կամ մի խումբ մարդկանց համար ընդունելի փաստարկները չեն կարող ճիշտ լինել ամբողջ հասարակության համար: Բացի այդ, տեսության տարանջատումը պարզություն է մտցնում առարկայի ուսումնասիրման գործում:

Քանի որ տնտեսական գործունեության շարժիչ ուժն անհատների գործողությունն է, ապա տեսանելի է դառնում այն, որ տնտեսագիտության հիմքը միկրոմակարդակն է: Այստեղ վերլուծությունը կնտրոնանում է մեկ սպառողի, արտադրողի, արտադրանքի կամ արտադրական ռեսուրսի վրա:

Միկրոտնտեսագիտությունը /միկրո` “փոքր”/ ուսումնասիրում է առանձին միավորումների` արտադրողների, տնային տնտեսությունների, գործարար կազմակերպությունների գործունեության վրա մարդկային վարքագծի ազդեցությունը: Այն ուսումնասիրում է ձեռնարկատիրական կապիտալի, մրցակցային միջավայրի, գների, պահանջարկի և առաջարկի ձևավորման, արտադրողների տնտեսական կապերի օրինաչափությունները: Միկրոտնտեսագիտության վերլուծության կենտրոնում են գտնվում ապրանքների գները, ծախքերը, առանձին տնտեսական սուբյեկտների, ճյուղերի գործողության մեխանիզմները, փոքր ու միջին բիզնեսը, աշխատանքի դրդաշարժիչները և այլն: Այն միաժամանակ լուսաբանում է միկրոմակարդակի շրջանակներում կազմավորվող համամասնությունները, որոնք որոշիչ դեր են խաղում հասարակության մակարդակով համամասնությունների համար:

Մակրոտնտեսագիտությունը: /”Մակրո” հունարեն` “մեծ”/` զբաղվում է ընդհանուր` ազգային տնտեսության մակարդակով տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրությամբ, որոնք ներառում են ազգային հաշիվները: Մակրոտնտեսագիտությանը հետաքրքրում է ամբողջական շուկաներում /աշխատանքի, կապիտալի, սպառողական ապրանքների շուկաներ/ ստացվող օգուտների վրա մարդկային վարքագծի ազդեցության ձևերը, ինչպես նաև տնտեսական օրենքների գործելու մեխանիզմները: Այն վերլուծում է տնտեսական միավորները մեկ ամբողջության մեջ: Մակրոտնտեսագիտության հետազոտման օբյեկտ են հանդիսանում համախառն արդյունքը, գների ընդհանուր մակարդակը, ինֆլյացիան, զբաղվածությունը, դրամավարկային և հարկաբյուջետային համակարգերը, տնտեսական ցիկլերը և այլն: Ավելի համառոտ մակրոտնտեսագիտությունը ուսումնասիրում է ավելի շուտ անտառը, քան առանձին ծառերը կամ տնտեսական գործունեության գործընթացում ոչ թե առանձին տնտեսական միավորի, այլ տվյալ երկրի հարյու-

րավոր տնտեսական միավորների միջև կապերը:

Մակրոտնտեսագիտությունը տնտեսագիտության ուսումնասիրման ավելի բարձր ու ընդհանրացնող մակարդակ է, երբ երևում են տնտեսական օրգանիզմի միլիոնավոր բջիջների գործողությունները, որը կարելի է համեմատել մեղվափեթակի և դրա մեջ գործող հազարավոր մեղուների գործողությունների հետ: Տնտեսության մեջ այդ բջիջներն են՝ անհատները, տնային տնտեսությունները, ֆիրմաները, ձեռնարկությունները՝ որպես արտադրողներ և իրացնողներ: Երբ մենք շարժվում ենք միկրոցուցանիշներից դեպի մակրոցուցանիշների ամբողջությունը, կարևոր է հեռու մնալ հնարավոր սխալներից: Մակրոտնտեսագիտության նպատակն է ազգային մասշտաբով դիտարկել և ուսումնասիրել արտադրության անվերջ, երբեք չավարտվող գործընթացը, հարստության ստեղծումը և վերարտադրությունը, որով երկիրը համալրում, նորացնում, ընդարձակում է իր նյութական և հոգևոր հիմքը:

Միկրոտնտեսագիտությունը և մակրոտնտեսագիտությունը պայմանավորվում են և՛ իրական տնտեսական միջավայրով, և՛ մեկը մյուսի հետ փոխներգործությամբ: Այդ փոխներգործության բնույթը, ուժը մակրոտնտեսության մակարդակում այս կամ այն աստիճանով, որոշակի կարգավորիչների միջոցով, ենթարկվում են պետական կարգավորմանը:

2.4. Տնտեսագիտության տեսության մեթոդները

Տնտեսական հարաբերություններն ու երևույթները ճանաչելու, բացահայտելու և դրանց գիտական զնահատական տալու նպատակով տնտեսագիտության տեսությունն օգտագործում է տարբեր մեթոդներ: Ընդ որում, տնտեսագիտության տեսության առարկայի ուսումնասիրության մեթոդաբանությունը և մեթոդները ունեն իրենց առանձնահատկությունները:

Մեթոդաբանությունը, տնտեսագիտության մեջ կիրառվող հետազոտությունների ամբողջությունն է, որը ընդգրկում է տնտեսության կառուցվածքի վերլուծությունը, նրա զարգացման միտումների ուսումնասիրությունը, հիմնավորումը և կիրառումը: Մեթոդաբանության հարցերը կարևոր նշանակություն են ստանում հատկապես անցումային երկրներում՝ տնտեսական բարեփոխումները գիտականորեն հիմնավորելու և կիրառելու ընթացքում: Կոնկրետ գիտական հետազոտությունները սերտորեն առնչվում են մեթոդաբանության հիմնախնդիրների հետ:

Մեթոդաբանությունը գիտական մոտեցումների-մեթոդների մի ամբողջ համակարգ է: Յուրաքանչյուր գիտություն ունի մեթոդաբանության առանձնահատուկ գործելաձևերը և ճանաչողության մեթոդները: Երբեմն դրանք կարող են լինել սուբյեկտիվ, այսինքն՝ արտահայտել հետազոտողի հակվածությունը այս կամ այն գործելաձևերի նկատմամբ և լինել քիչ կամ ընդհանրապես անարդյունավետ: Մի շարք գիտությունների հատուկ են նաև ընդհանուր ճանաչողական գործելաձևեր: Օրինակ՝ տնտեսագիտական բոլոր գիտությունների համար ճանաչողության հիմք է ծառայում վիճակագրությունը: Գիտության մեթոդաբանության մեջ գլխավոր նշանակություն ունեն համընդհանուր գործելաձևերը, որոնք ընդհանուր առմամբ, կանխորոշում են հետազոտության գիտականությունը և արդյունավետությունը:

Մեթոդաբանությունն անընդհատ զարգանում և պահպանում է իր ինքնուրույն նշանակությունը, որի հիման վրա հետազոտողները բացահայտում և ընդհանրացնում են ճանաչողության որոշակի գործելաձևերը: Մեթոդաբանությունը կանխորոշում է մտածողության կիրառվող մեթոդների տեխնոլոգիան, տեսության մոդելավորման համակարգը, որոնք հիմք են հանդիսանում տնտեսագիտության տեսության մշակելու և յուրացնելու համար: “Տնտեսագիտության” մեթոդաբանության գլխավոր խնդիրը պատվում է այն հարցի շուրջը, թե ինչը կարող է կոչվել “տեսություն”: Ուստի մեթոդաբանությունը պետք է բացահայտի տեսության էությունը՝ որպես իրականությունն արտացոլելու միջոց: Մեթոդաբանությունը ճանաչողական տեսություն է, իսկ իմացաբանությունը՝ գիտելիքների տեսություն:

Անհրաժեշտ է տարբերել մեթոդաբանությունից մեթոդ հասկացությունը: Մեթոդաբանությունը հիմնվում է մեթոդի վրա: Մեթոդ /հունարենից բառացի “ճանապարհ որևէ նպատակի” կամ “դեպի որևէ բան տանող ուղի”, նշանակում է հասարակական կյանքի և բնության երևույթների ուսումնասիրման եղանակների ճանաչման գործիքների ու միջոցների ամբողջություն: Ամենաընդհանուր նշանակությամբ այն նպատակին հասնելու եղանակ է, որոշակի ձևով կարգավորված գործունեություն: Յուրաքանչյուր գիտություն ունի իր մեթոդը, որի առանձնահատկությունը անխզելիորեն կապված է նրա առարկայի հետ: Գիտության մեթոդը կոչված է ապահովելու տվյալ առարկան խորությամբ հասկանալու, ավելի հստակ սահմանելու համար: Իր հերթին ամեն մի առարկա որոշակի սահմաններում ձևավորում է իր մեթոդը: Գիտականորեն հիմնավորված մեթոդների գիտակցական կիրառումը նոր գիտելիքների ստացման ամենաեական պայմանն է:

Տնտեսագիտության տեսության մեթոդի գիտական մշակումը տեղ է գտել դեռևս Արիստոտելի աշխատություններում: Նա առաջինն էր, որ ձևակերպեց հասարակական կյանքի տնտեսական և ճանաչողական ձևերի հիմնական սկզբունքները: Նրա մշակած իմացության ձևերը՝ վերլուծությունը, սինթեզը, ինդուկցիան, դեդուկցիան, անալոգիան /համադրումը/ և մյուսները ներկայումս էլ լայնորեն օգտագործվում են տնտեսական երևույթների ու գործընթացների վերլուծության ժամանակ:

Անկասկած, տնտեսագիտության տեսության առարկայի բարդացմանը և զարգացմանը զուգընթաց կատարելագործվել են նաև նրա ուսումնասիրության մեթոդները և ձևերը, գիտական արդյունքների վերլուծության ընթացքում ստացված ճշմարտությունը ստուգելու եղանակները: Անհրաժեշտություն է առաջացել առանձնացնել տնտեսագիտության մեթոդը՝ լայն իմաստով որպես հետազոտման ձևերի, գործիքների ամբողջություն և մեթոդը նեղ իմաստով, որպես տվյալների մշակման եղանակ /մաթեմատիկական մեթոդ/, արդյունքների վերլուծության /գրաֆիկական մեթոդ/ և այլն: Տվյալ պարագայում “մեթոդ” հասկացությունը մենք օգտագործում ենք նեղ իմաստով:

Մարդկային տնտեսական գործունեությունը, հատկապես սոցիալական երևույթները չեն կարող վերլուծության ենթարկվել, օրինակ՝ քիմիական ռեակցիայի, միկրոսկոպի կամ բիոլոգիական պարամետրերի օգնությամբ, ինչպես դա կատարում են տեխնիկական ու բնական գիտությունները: Տնտեսագիտությունը կոչված է ընդլայնելու մարդկանց մտահորիզոնը, հասկանալու և վերլուծելու այն ամենը, ինչը կատարվում է շուրջը՝ սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական միջավայրում, ձեռնարկությունում և տնային տնտեսությունում, մարդկային հարաբերություններում: Տնտեսագիտությունը սերտորեն առնչվում է քաղաքագիտության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության և այլ հասարակական գիտությունների հետ: Քանի որ տնտեսագիտական մտածելակերպն անհրաժեշտ է սոցիալ-տնտեսական երևույթների իմաստը հասկանալու համար, ապա այն հաճախ անվանում են “հասարակական գիտությունների թագուհի”, կամ “թագավորական գիտություն”: Տնտեսագիտությունը հին և պատվարժան առարկա է:

Տնտեսագիտության տեսության փորձարկման չափանիշ է հանդիսանում իրականությունը համեմատելով նրա կանխատեսումները իրական աշխարհի փոփոխությունների հետ: Ինչպես տիեզերքը լաբորատորիա է աստղագետների համար, այնպես էլ իրական տնտեսական աշխարհը լաբորատորիա է տնտեսագետների համար:

Շրջապատող իրականությունը ճանաչելու համար տնտեսագիտությունը օգտագործում է տարբերատեսակ եղանակներ /ձևեր/: Դրանցից կարևորներն են՝ վերլուծությունը, սինթեզը, ինդուկցիան, դեդուկցիան, համադրումը /անալոգիան/ և այլն:

Վերլուծություն /անալիզ/ հունարեն-մասնատում - ճանաչման այնպիսի մեթոդ, որը հետազոտվող օբյեկտը մտովի բաժանում է բաղկացուցիչ մասերի: Այն նոր գիտելիքների ստացման եղանակ է: Վերլուծությունը մեթոդ է, որն ամբողջը բաժանում է բաղկացուցիչ մասերի և ուսումնասիրում այդ մասերից յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին: Վերլուծությունը թույլ է տալիս բացահայտել հետազոտվող օբյեկտի /երևույթի/ կառուցվածքը, առանձնացնելու էականը ոչ էականից: Վերլուծության նպատակն է մասերի ճանաչողությունը՝ որպես բարդ ամբողջի տարրերի: Օրինակ կարող է ծառայել շուկայական պահանջարկի ձևավորման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը, որը թույլ է տալիս որոշել նրա տարբեր գործոնների՝ գնի, սպառողների եկամուտների, վարքագծի և նախասիրությունների փոխադարձ կապը:

Աինթեզ /հուն. միացում/ - ճանաչման մեթոդ է, որը հիմնված է ուսումնասիրվող երևույթների տարբեր մասերի միավորման վրա՝ միասնական ամբողջության մեջ դիտարկելով վերլուծության արդյունքը: Այսպես, շուկայական պահանջարկը և նրա դինամիկան կարելի է ճիշտ հասկանալ միայն այն դեպքում, երբ քննարկվում են միասնության մեջ գտնվող նրա բաղադրիչները՝ գինը, սպառողների եկամուտը, դրանց փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում: Անալիզը և սինթեզը հանդես են գալիս որպես ճանաչողության գործընթացի երկու փոխկապակցված կողմեր:

Անալոգիա /հուն. համապատասխանություն/ - ճանաչողության այս մեթոդը ենթադրում է որևիցե հայտնի երևույթի հետ համեմատությունների մեթոդի կիրառում: Ասենք, դրամաշրջանառությունը կարելի է համեմատել մարդու օրգանիզմում արյան շրջանառության հետ: Շուկայում հավասարակշռվածությունը, գների տատանումը արժեքի շուրջը նմանվում են տիեզերական ձգողականության օրենքին:

Մարդկանց տնտեսական գործունեությունը բարդ ու բազմաբնույթ է, հակասություններով լի: Գոյություն ունեն տնտեսության բազմաթիվ ճյուղեր, որոնց միջև որոշակի սկզբունքներով բաշխվում են սահմանափակ ռեսուրսները: Յուրաքանչյուր ճյուղում գործում են տասնյակ և հարյուրավոր ձեռնարկություններ /ֆիրմաներ/, որոնք կապված են տեխնոլոգիական, կազմակերպական կամ ֆինանսական շահերով: Ճյուղի մեջ մտնող յուրաքանչյուր արտադրող, մրցակցելով մյուս արտադ-

րողների հետ, հետապնդում է իր սեփական շահերը: Միլիոնավոր սպառողներ շահագրգռված են ձեռք բերել ցածր գներով բարձր որակի ապրանքներ: Փոխվում են մարդկանց ճաշակները, նախասիրությունները, նրանք թելադրում են իրենց պահանջը մոդաների փոփոխմանը: Կառավարության գործունեությունը փոփոխություն է մտցնում բնակչության եկամուտների և ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման պայմանների մեջ: Բնակլիմայական պայմաններն անկայուն են դարձնում գյուղատնտեսական արտադրությունը՝ փոփոխելով ձևավորված ծախսերի կառուցվածքը, ազդելով առանձին տեսակի մթերքների պահանջարկի վրա: Անհավասարաչափ տնտեսական աճը փոխում է զբաղվածության մակարդակը, որն իր հերթին անխուսափելիորեն ազդում է պահանջարկի տատանումների վրա: Գիտատեխնիկական առաջընթացն իր հերթին հանգեցնում է արտադրության կառուցվածքի փոփոխությանը, ազդում է ռեսուրսների պահանջարկի, զբաղվածության, վերջնական արտադրանքի վրա:

Տնտեսագիտության տեսությունը կոչված է արձագանքել տնտեսության բազմաբնույթ կողմերի փոփոխություններին, ինչպես նաև կանխորոշել հնարավոր սոցիալ-տնտեսական միտումները: Բայց գիտությունը չի կարող խորասուզվել միլիոնավոր փաստերի և երևույթների մեջ: Հետևապես, տնտեսական կյանքի երևույթների էությունը և նրանց միջև պատճառահետևանքային կապերը բացահայտելու նպատակով օգտագործվում է գիտական արստրակցիայի մեթոդը:

Գիտական արստրակցիայի /վերացություն/ մեթոդի նշանակությունը անչափ մեծ է տնտեսագիտության տեսության մեջ: Տնտեսական ու սոցիալական բարդ երևույթներն ու գործընթացներն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է վերանալ երևույթների ոչ էական կողմերից, հատկություններից, պատահական, ժամանակավոր, անցողիկ բնութագրման գծերից և առանձնացնել, փնտրել դրանցում գլխավորը, ավելի էականը, կայունը, հաստատունը, տիպականը:

Գիտական արստրակցիայի մեթոդը թույլ է տալիս ձևակերպել տնտեսական ցուցանիշների “պատճառահետևանքային” կապերը, առանձնացնել այն հիմնականները, որոնք հնարավորություն են տալիս կարգավորել իրավիճակը: Սակայն մեծ քանակի արստրահունը կարող է գիտությունը խզել օբյեկտիվ իրականությունից, նվազեցնել նրա կապը պրակտիկայի հետ:

Այսպես, լայն կիրառում ունեցող “պահանջարկի մեծությունը” կատեգորիան, որն արտահայտում է ապրանքների միջև քանակական կախվածությունը, ենթադրում է արստրահել/վերանալ/ շուկայում սպա-

ռողների վարքագիծը բնութագրող նրա շատ պարամետրերից՝ նրանց եկամուտների փոփոխությունից, ճաշակից, նախասիրությունից, առկա ավանդույթներից, առանձին սպառողների անձնական առանձնահատկություններից և այլն:

Գիտական արստրահիման մեթոդը օգտագործվում է նաև տնտեսագիտական փոփոխականների միջև փոխադարձ կախվածությունը պարզեցված ներկայացնելու, տնտեսական մոդելներ կառուցելու համար: Մոդելում մի քանի փոփոխականներ կարող են ներկայացված լինել որպես տրված /դրանք կոչվում են պարամետրեր/: Ցուցանիշները կարող են որոշվել ինչպես արտաքին/**экзогенными**/, այնպես էլ ներքին/**эндогенными**/ գործոններով: Այսպես, ֆիրմայի արտադրանքի ծախքերի չափը կարող է կախված լինել պետության կողմից սահմանվող հարկերի կամ շահույթի մեծությունից, այսինքն՝ առաջադրվում է էկզոգեն /արտաքին/ տեխնոլոգիաների կիրառումից, որոնք հանդես են գալիս որպես էնդոգեն /ներքին/ գործոններ:

Տնտեսական գործունեության և նրա այս կամ այն տարրերի փոփոխությունները նախագուշակող հետևանքների հիմքում ընկած սկզբունքների բացահայտման համար ստեղծվում են տնտեսական մոդելներ: Հետազոտվող բազայի վրա ձևավորվող գիտական եզրակացությունները և առաջարկությունները ստացել են վարկած /ենթադրություն/ անվանումը: Օրինակ կարող է ծառայել արդյունավետ շուկայի վարկածը, որը ֆոնդային բորսայում հաշվի է առնում ու արտացոլում ակցիաների գները և հրապարակայնորեն գոյություն ունեցող հասանելի տեղեկատվությունը: Առաջադրված վարկածի ճշմարտությունը կամ կեղծությունը ստուգվում է տնտեսական իրականության փաստերի հետ նրա համադրման միջոցով:

Տնտեսագետները տնտեսագիտության տեսությունը զարգացրել են՝ օգտագործելով հիմնական կանխադրույթները: Եթե իրական աշխարհում փոփոխությունները համընկնում են տեսության հետ, ապա կարելի է պնդել, որ տեսությունն ունի կանխատեսող արժեք, հետևապես արժեքավոր է:

Եթե հնարավոր չէ փորձարկել գիտության տեսական մոտեցումները, ապա գիտական սկզբունքը չի որակավորվում որպես գիտություն: Քանի որ տնտեսագիտությունը գործ ունի մարդկանց գործունեության հետ, ապա տնտեսագիտության տեսությունը կարող է և պետք է փորձով ամրապնդել: Մարդիկ այս կամ այն կերպով արձագանքում են տնտեսական որոշակի փոփոխություններին: Սակայն ոչ բոլոր մարդիկ են միանման, համագոր կանխատեսելի կերպով արձագանքում փոփո-

խություններին: Սովորաբար տնտեսագիտության տեսությունը չի փորձում կանխատեսել յուրաքանչյուր անհատի վարքագիծը, այլ կենտրոնանում է մեծ թվով անհատների ընդհանուր ու բնորոշ վարքագծի վրա:

Ինչպե՞ս կարող ենք մենք փորձարկել տնտեսագիտության տեսության կանխատեսումները, եթե իրական կյանքում դա անհնար է իրականացնել: Այս առումով տնտեսագիտությունը չի տարբերվում աստղագիտությունից: Աստղագետները նույնպես գործ ունեն իրականության հետ այնպես, ինչպես որ այն կա: Նրանք չեն կարող փոխել աստղերի կամ մոլորակների ուղղությունը՝ տեսնելու համար, թե ինչ ներգործություն կունենա այդ փոփոխությունը երկրի ձգողականության վրա: Նույնն էլ տնտեսագետները: Նրանք չեն կարող փոխել մեքենաների և աշխատուժի զինը՝ հետազոտելու համար դրանց ներգործությունը զնումների քանակի և զբաղվածության մակարդակի վրա: Սակայն տնտեսական պայմանները /օրինակ՝ զները, արտադրական ծախսերը, տեխնոլոգիան, տրանսպորտային ծախսերը/, ինչպես մոլորակների դիրքը, փոփոխվում են ժամանակ առ ժամանակ:

Հասարակության տնտեսագիտական միտքը փաստերի իրական ուսումնասիրումից, դրանց կուտակումից, համակարգումից և ընդհանրացումից առաջ է շարժվում դեպի տեսական դրույթների ու մոտեցումների ձևակերպմանը: Անհատների և ինստիտուտների ռեալ վարքագծի վերաբերյալ փաստերի քննարկման ու բացահայտման հիման վրա հիմնավորվում են տնտեսագիտական մոտեցումները և կատարվում ընդհանրացումներ: Դա հենց ինդուկցիայի մեթոդն է՝ շարժում մասնավոր /եզակի/ մտքից դեպի ընդհանուր եզրահանգումների, կոնկրետ փաստերից տեսական դրույթների ու մոտեցումների: Ինդուկցիա լատիներեն նշանակում է մղում, ուղղում:

Տնտեսագիտության տեսության խնդիրն է ընդհանրացնել փաստերը և դրանք համակարգել: Տեսությունը և մոտեցումները տնտեսագիտական վերլուծության վերջնական արդյունքի՝ փաստերի հավաքածուի մեջ մտցնում են իմաստ և կարգ՝ կապված դրանց միավորման, ընդհանրացման, փոխադարձ պատկանելիության և եզրակացությունների հետ: Տեսությունն առանց փաստերի կարող է դառնալ դատարկ, իսկ փաստերն առանց տեսության՝ անիմաստ:

Տեսության և պրակտիկայի ընդհանրացումները փաստերի վերլուծության հիման վրա են դառնում բովանդակալից, իսկ փաստերն իրենց հերթին ծառայում են կիրառություն գտած մոտեցումների ճշտությունը ստուգելու համար: Առանց բացառության, ցանկացած ոլորտի բոլոր գիտելիքների, տեսությունների ճշմարտության բարձրագույն չափանիշը

պրակտիկան է: Տնտեսական ոլորտում դա արդյունավետ տնտեսավարումն է, տնտեսական աճի ավելի բարձր տեմպերի ապահովումը, մարդկանց կենսամակարդակի բարձրացումը: Շուկայական տնտեսության ճանապարհը բռնած Հայաստանի Հանրապետությունը և ԱՊՀ մյուս երկրները տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում ձգտում են իմաստավորել ժամանակակից տնտեսագիտության տեսության հիմնադրույթները:

Փաստերի ու պրակտիկայի օգնությամբ ճշտվում է նաև տեսությունը: Դա հենց դեդուկտիվ կամ վերլուծական մեթոդն է: Դեդուկտիվ մեթոդը շարժումն է ընդհանուրից դեպի մասնակին, տեսությունից դեպի փաստերը, պրակտիկան: Տնտեսագետները հաճախ իրենց ուսումնասիրությունները սկսում են տեսության մակարդակով, իսկ հետո, դիմելով փաստերին, հաստատում կամ մերժում են այդ տեսությունը: Դա արդեն դեդուկտիվ կամ վերլուծման ենթադրական մեթոդն է:

Թեև ինդուկցիան և դեդուկցիան իրենցից ներկայացնում են տնտեսական երևույթների ուսումնասիրության հակադիր մեթոդներ, սակայն իրական իմացության գործընթացում դրանց դժվար է բաժանել: Փոխադարձաբար լրացնելով մեկը մյուսին՝ դրանք ապահովում են գիտական մեթոդի գործունեությունը: Այդ մեթոդները պարտավորեցնում են տնտեսական երևույթները և գործընթացները քննարկել դրանց համընդհանուր տրամաբանական կապերի ու փոխկախվածության մեջ, դիմամիկ վիճակում:

Տնտեսության ոլորտում հատուկ դեր են խաղում քանակական կախվածությունները, որոնք կազմավորում են տնտեսական շատ երևույթների բովանդակությունը: Օրինակ՝ “եկամուտը”, ստացվում է միայն որպես ծախսերի պարտադիր գերազանցում, “պահանջարկը”, ապրանքների քանակությունն է, որը սպառողն ի վիճակի է որոշակի գնով ձեռք բերել և այլն: Տնտեսագիտության տեսության առարկայի նման առանձնահատկությունները պայմանավորել են մաթեմատիկական տարբեր ապարատի օգտագործման անհրաժեշտությունը:

Տնտեսական փաստերի աբստրակտ ընդհանրացումը, հիմնված մաթեմատիկայի կիրառման վրա, մարմնացում է գտնում մոդելների մեջ: Մոդելավորումը տնտեսագիտության տեսության մեթոդի ավելի գործնական մասն է: Չնայած բոլոր մոդելներն իրականության պարզեցված պատկերն են, դրանք թույլ են տալիս ներկայացնել փոփոխումների հնարավոր տարբերակները տնտեսական հարաբերություններում:

Տնտեսագետները տնտեսական փոփոխականների շարժը ժամա-

նակի ընթացքում հաճախ պատկերում են գծային գրաֆիկների օգնությամբ: Գծապատկերները, որպես կանոն, հաճախ օգտագործվում են տնտեսական հարաբերությունները պատկերավոր դարձնելու համար: Դրանք օգտակար տեղեկությունները տեղավորում են փոքր մակերեսի վրա: Գծապատկերը կարող է փոխարինել 1000 խոսքի, բայց նրա համար, ով դա հասկանում է:

Սակայն, գծապատկերները չեն կարող փոխարինել տնտեսական մտածելակերպին: Գծագիրը կարող է ցույց տալ երկու փոփոխականների կախվածությունը, բայց այն ոչինչ չի կարող ասել այդ փոփոխականների միջև պատճառահետևանքային կապերի մասին: Դրա հիմնավոր պատասխանը կարող է տալ տնտեսագիտության տեսությունը: Տնտեսական վերլուծության ուժը տնտեսական մտածելակերպն է, և ոչ թե գրաֆիկները:

2.5. Տնտեսագիտական մտածելակերպի ձևավորումը և դրա հիմնական սկզբունքները

Տնտեսագիտական մտածելակերպը, մտածողության տեխնիկան օգնում են մարդկանց, տնտեսավարող սուբյեկտներին անել ճիշտ եզրակացություններ և կայացնել հիմնավոր որոշումներ: Տնտեսագիտության տեսությունը բացահայտում է մտածելակերպի փոփոխման շարժառիթները և ուղղություն տալիս տնտեսագիտական հիմնահարցերի փոխկապվածությանը և լուծմանը: Տնտեսագիտական մտածելակերպի սկզբունքը թելադրում է մարդկանց կատարել սակավ և եզակի ռեսուրսների խելամիտ ընտրություն և դրանք օգտագործել խնայողաբար: Սակավ ռեսուրսները, որոնք օգտագործվում են բարիք արտադրելու համար, մշտապես մեծ ծախսեր են պահանջում: Չկա թեկուզ մի տարբերակ, որը լինի անվճար:

Տարբերակի ընտրությունն այլընտրանքային ծախսն է: Օրինակ՝ մարդն իր քնելու համար սահմանափակ ժամանակից մեկ ժամ տրամադրում է տնտեսագիտության ուսումնասիրմանը, հետևապես նույնքան ժամանակ կզոհաբերի քնելու համար: Այլ կերպ՝ սակավ ռեսուրսներն ունեն ծախսեր՝ անկախ վճարումից: Ասենք, ուսման ծախսը բարձրագույն կրթություն ստանալու ընտրանքն է, որը տվյալ պահին չի կարող օգտագործվել այլ նպատակներով, բայց միաժամանակ ռեսուրսներն արդեն օգտագործվել են դասավանդման նպատակով:

Սակավ ռեսուրսների օգտագործումը միշտ ծախս է պարունակում,

որը տնտեսական մտածելակերպի սկզբունք է: Եթե շատ ռեսուրսներ է օգտագործվում որևէ բարիք ստեղծելու համար, ապա այլ նպատակներով ավելի քիչ ռեսուրսներ կօգտագործվեն:

Մտածելակերպի սկզբունք է համարվում նաև այն, որ ռեսուրսների տնտեսման համար որոշում կայացնողները պետք է խելամիտ ընտրություն կատարեն, այսինքն՝ ընտրեն այն տարբերակը, որը լավագույնն է իրենց նպատակներին հասնելու տեսանկյունից: Տնտեսող վարքագիծը խելամիտ ընտրության ուղղակի հետևանքն է: Ամենից արդյունավետ տարբերակի ընտրությունը ենթադրում է նվազագույն հնարավոր ծախսերով հասնել առավելագույն արդյունքի: Նման մտածելակերպն օգնում է որոշում կայացողներին ունենալ որոշակի չափանիշներ իրենց այլընտրանքը գնահատելու համար: Այդպիսի չափանիշ է հանդիսանում օգտակարությունը՝ ընտրությունից կամ որոշակի գործունեությունից ստացվող օգուտը կամ բավարարվածությունը: Այլընտրանքի օգտակարությունն ունի խիստ սուբյեկտիվ բնույթ և պայմանավորված է կոնկրետ անհատի մտածելակերպով:

Տնտեսագիտական մտածելակերպի կարևոր սկզբունքներից է տնտեսական խթանումների փոփոխության ազդեցությունն ընտրության վրա: Այս սկզբունքը կարելի է անվանել տնտեսագիտության հիմնական կանխադրույթ: Անհատը մեծ ցանկությամբ է ընտրում այն տարբերակը, երբ օգուտը մեծ է լինում, և հակառակը: Խթանները փոխում են մարդկանց վարքագիծը տնտեսական կյանքի բոլոր պարագաներում՝ սկսած այն բանից, թե ինչ գնել որոշումից, մինչև, թե ում ընտրել քաղաքական որոշումը:

Խթանման սկզբունքը արտահայտվում է նաև ուսուցման գործընթացում: Եթե դասախոսը խստորեն արգելում է քննության ժամանակ արտագրելը, ապա ուսանողները քննության ընթացքում չեն դիմի այդ քայլին: Իսկ եթե դասախոսը քննությունը հանձնելու համար տալիս է տնային առաջադրանք, և դա հիմք է ընդունվում գնահատելու ուսանողի գիտելիքը, ապա շատ ուսանողներ արտագրելու ցանկություն կունենան, քանի որ դրա օգուտն ավելին է, իսկ ռիսկը՝ քիչ:

Տնտեսագիտական մտածելակերպը սահմանային մտածելակերպ է, որը պետք է կապել ընթացիկ վիճակի փոփոխության նկարագրման հետ: Ներկայացված որոշումների իրավիճակի փոփոխման վրա ազդում է նպատակային ընտրությունը, իսկ այդ որոշումները դիտվում՝ որպես սահմանային: Լրացուցիչ միավոր արտադրանքի արտադրության համար ծախսը համարվում է սահմանային ծախս՝ տրված արտադրական մակարդակի դեպքում: Սահմանային ընտրությունները միշտ

ընդգրկում են ավելացված կամ պակասեցված զուտ եկամտի արդյունքն ընթացիկ պայմաններում:

Չնայած տեղեկատվությունը կարող է օգնել ավելի լավ ընտրություն կատարել, դրա ձեռք բերումը ծախս է պահանջում: Մենք ընտրություն ենք կատարում՝ հիմնվելով սահմանափակ գիտելիքների վրա: Տեղեկատվությունն օգնում է ավելի լավ ընտրություն կատարել: Տնտեսագիտական մտածելակերպը կարող է ձևավորվել որոշակի գիտելիքներ ու տեղեկատվություն ունենալու պայմաններում: Այդ դեպքում միայն հնարավոր է ճիշտ ընտրություն կատարել և խելացի որոշումներ կացնել:

Տնտեսագիտական գործողությունները հաճախ ստեղծում են երկրորդական հետևանք՝ ի լրումն իրենց անմիջական հետևանքի: Տնտեսագիտական մտածելակերպի կարևոր մասն է նաև լրացուցիչ հետևանքի քննարկումը: Ֆրանսիացի տնտեսագետ Ֆրեդերիկ Բասթիան լավ և վատ տնտեսագետների տարբերությունը որոշելու համար ընդունում է, որ վատ տնտեսագետը քննարկում է միայն անմիջական, ակնհայտ հետևանքը, իսկ լավ տնտեսագետը նաև տեղյակ է երկրորդական /լրացուցիչ/ հետևանքներին, որոնք հետևում են անմիջական քաղաքականությանը, բայց կարող են հանդես գալ կամ զգացվել ժամանակի ընթացքում: Ասպիրինի անմիջական հետևանքը դառն համն է բերանում, իսկ երկրորդականը՝ գլխացավի անցնելն է: Այսինքն՝ պետք է հաշվի առնել ոչ միայն անմիջական, կարճաժամկետ հետևանքը, այլև երկարաժամկետ հետևանքը: Այսպես, N տեսակի ապրանքի ներմուծման սահմանափակումը բարձրացնում է տվյալ ապրանքի ազգային արտադրության ծավալը և աշխատողների զբաղվածությունը: Այս ամենը կլինի անմիջական հետևանք: Երկարաժամկետ հետևանքում կկրճատվի ներքին շուկայի առաջարկը և կբարձրանա տեղական արտադրանքի գինը: Դա հենց երկրորդական հետևանքն է, որը և տնտեսական մտածելակերպի կարևոր մասն է:

Տնտեսագիտական մտածելակերպը կարևոր և պատասխանատու խնդիր է հատկապես շուկայական տնտեսության և ընդհանրապես շուկայի համար: Այստեղ մենք կարևոր նշանակություն ենք տալիս նաև հոգեբանական շարժառիթներին ու հետևանքներին:

Տնտեսական քաղաքականության և հարաբերությունների փոփոխությունները փոխում են նաև մարդկանց շարժառիթները՝ անուղղակիորեն ազդելով նրանց աշխատանքի, աշխատավարձի, ներդրումների և իրավիճակի ապագա փոփոխության վրա: Սակայն հոգեբանական փոփոխության հետևանքի ազդեցությունը նկատելի է դառնում որոշ

ժամանակ անց, մարդկանց տնտեսական գործունեության արդյունքներում, հնի ու նորի համեմատությամբ:

Տնտեսագիտության տեսությունը այդ մտածելակերպը իրականացնում է քաղաքակիրթ հասարակության ամենօրյա կյանքում: Տնտեսագիտությունն անառարկելի դեր է կատարում տնտեսական միջավայրի ձևավորման, տնտեսական դինամիկայի, ուղղությունների և ծավալների սահմանման, արտադրության և փոխանակման ճյուղային կառուցվաքի օպտիմալացման, սահմանափակ ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման պայմաններում ազգային մասշտաբով բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գործում:

Տնտեսագիտական մտածելակերպը որոշակի կանխադրությունների վրա հիմնված տեսություն է: Լավ տեսությունները հետևողական են և օգնում են ճիշտ գնահատել իրական աշխարհի իրադարձությունները: Այն տեսությունները, որոնք հետևողական չեն, իրական աշխարհում արժեք չունեն և պետք է բացառվեն:

2.6. Պոզիտիվ և նորմատիվ տնտեսագիտություն

Տնտեսական գործընթացների և երևույթների հետազոտման ժամանակ, անկախ այն բանից՝ վերլուծությունը կատարվում է միկրոտնտեսության կամ մակրոտնտեսության մակարդակով, առանձնանում են պոզիտիվային և նորմատիվային վերլուծությունները, որոնց հիման վրա ձևավորվում են պոզիտիվ և նորմատիվ տնտեսագիտության տեսությունները: Նրանց միջև տարբերությունը դրսևորվում է արժեքավորման դատողությունների առկայությամբ կամ բացակայությամբ: Այս տարբերությունը հստակ երևում է Ջոն Եվիլ Քեյնսի հետևյալ բնորոշումով: Պոզիտիվ գիտությունը կարող է սահմանվել որպես համակարգված գիտելիք “ինչ է”-ի վերաբերյալ: Նորմատիվ կամ կարգավորիչ գիտությունը համակարգված գիտելիք է, կապված է “ինչ պետք է լինի”-ի հետ:

Պոզիտիվ տնտեսագիտությունը նկարագրում և վերլուծում է իրական փոփոխությունները բխող հետևանքները, պարզաբանում իր խնդիրներին վերաբերող հանգամանքները:

Տնտեսագիտությունն ընդհանրապես պոզիտիվ գիտություն է, որը փորձում է սահմանել, թե “ինչ է” իրենից ներկայացնում այս կամ այն բարիքը, երևույթը: Պոզիտիվ տնտեսագիտական սահմանումները արտահայտում են հարաբերություն, որը պոտենցիալ վավերական է և

հերքվող: Պոզիտիվ տնտեսագիտությունը փաստերի, երևույթների նկարագրումով ճշտում է տնտեսագիտական դրույթների կիրառելիությունը տնտեսական գործունեության մեջ և այդ հիման վրա ապացուցում նրա սխալը կամ ճշմարտությունը: Օրինակ՝ տնտեսավարող սուբյեկտը եկամուտ է ստանում, սակայն եկամտի մեծացումն է ընդունելի, թե իջեցումը, այդ հարցի պատասխանը նա չի տալիս: Խնձորի գնի բարձրացումը հանգեցնում է նրա պահանջարկի նվազեցմանը, կամ փողի առաջարկի բարձրացումը բերում է գների բարձրացմանը: Տեղեկատվության օգնությամբ կարող են որոշել խնձորի գնի ու վաճառքի, կամ փողի առաջարկի ու գների ընդհանուր մակարդակի միջև փոխհարաբերությունը: Մենք կարող ենք վերլուծել փաստերը, որոշելով պոզիտիվ տնտեսագիտության սահմանման ճշգրտությունը: Պոզիտիվ տնտեսագիտությունը գիտական ուսմունք է տնտեսական հարաբերություններում “ինչ է”-ի վերաբերյալ: Պոզիտիվային տնտեսագիտության տեսությունը նկարագրում և վերլուծում է տնտեսական երևույթները, սակայն չի տալիս հանձնարարական, նման մոտեցումը կոչվում է պոզիտիվային, իսկ տնտեսագիտության տեսության վերլուծական մասը՝ պոզիտիվային տնտեսագիտության տեսություն: Օրինակ, պոզիտիվային տնտեսագիտության տեսությունը պարզաբանում է, թե ինչու Հայաստանում 1991-1994 թթ. սպառողական գները բարձրացան տասնյակ անգամներ:

Նորմատիվ տնտեսագիտություն: Տարբերվելով պոզիտիվ տնտեսագիտության տեսությունից, այն պատասխանում է “ինչ պետք է լինի” հարցին՝ ձգտելով լինել օբյեկտիվ: Նորմատիվային տնտեսագիտությունը հիմնված է արժեքաին դատողությունների վրա, ապահովում է հատուկ քաղաքականության ընտրությունը, օգտագործելով բարոյական և արժեքային դատողությունը, ինչպես նաև պոզիտիվ տնտեսագիտության գիտելիքները: Արժեքի գնահատումը կարող է դառնալ նորմատիվ տնտեսագիտական հարցերի շուրջ տարածայնության աղբյուր: Այսպես, նախասիրությունների հետ կապված մեկը ցանկանում է մշակել անմշակ բերրի հողը, մյուսը՝ բնակավայրին մոտ հողը: Նրանք կարող են համաձայնվել տնտեսական ցուցանիշներով պայմանավորված սպասվող արդյունքի շուրջը, որպես պոզիտիվ տնտեսագիտության մոտեցում, բայց չհամաձայնվել՝ արդյունքը “լավ” է, թե “վատ”: Շուկան արդյո՞ք ապահովում է ստեղծված հարստության արդարացի բաշխումը, իհարկե, ո՛չ: Նման հարցադրումները կապված են այս կամ այն տնտեսական երևույթների ու գործողությունների ցանկալի կամ ոչ ցանկալի մոտեցումների հետ, որը փորձում է լուծել նորմատիվային տնտեսագիտության տեսությունը: Այն տալիս է հանձնարարականներ, գործո-

ղության դեղատոմսեր: Բնական է, որ դա տնտեսագիտության տեսութ-
յան այն մասն է, որը տնտեսագետների միջև առաջ է բերում վեճեր, օ-
րինակ, տնտեսական աճի եղանակների մասին և այլն:

Նորմատիվային տնտեսագիտության տեսությունը չի կարող
տնտեսական գործունեության չափանիշները փորձարկել և ապացուցել
սխալը կամ ճիշտը, քանի որ դրանք հենվում են արժեքային մեծություն-
ների վրա: Այսպես, օրինակ, “արտադրողերը չպետք է բարձրացնեն շա-
հույթները”, “մեր ազգային անտառները պետք է ավելի շատ պահպան-
վեն բնական միջավայրում” և այլն: Նորմատիվներն արտահայտվում են
բացարձակ և հարաբերական թվերով և չեն կարող գիտականորեն փոր-
ձարկվել արժեքային դատողության հիման վրա:

Պոզիտիվային տնտեսագիտությունը և նորմատիվային տնտեսա-
գիտությունը փոխադարձաբար լրացնում են միմյանց:

Տնտեսագիտության տեսությունը սերտորեն կապված է տնտեսա-
կան քաղաքականության հետ: Տնտեսական քաղաքականությունը, այ-
սինքն՝ տնտեսական որոշումների ընդունումը հիմնված է նորմատիվա-
յին տնտեսագիտության վրա: Այն ապահովում է գիտականորեն հիմնա-
վորված տնտեսական քաղաքականության մշակումը և իրականացու-
մը, միաժամանակ օգտագործելով բարոյական և արժեքային տրամա-
բանությունը, ինչպես նաև պոզիտիվ տնտեսագիտության գիտելիքնե-
րը:

Պետական տնտեսական քաղաքականությունն ամենաընդհանուր
տեսքով կարող է որոշել տնտեսական գործակալների /սպառողների
կամ արտադրողների/ վարքագիծը և սահմանել նրանց գործողություն-
ների հետևանքների կարգավորմանն ուղղված համալիր միջոցներ, ո-
րոնք կարող են ապահովել տնտեսական աճը, գիտատեխնիկական ա-
ռաջընթացը, գնաճի զսպումը, եկամուտների արդարացի բաշխումը,
զբաղվածությունը ապահովելու տնտեսական նպատակների իրագործ-
ման արդյունավետությունը:

Պոզիտիվ տնտեսագիտությունը մեզ չի ասում, թե որ քաղաքակա-
նությունն է լավագույնը, սակայն, հարստացնելով քաղաքականության
վերաբերյալ մեր գիտելիքները, այն կարող է օգնել խուսափելու քաղա-
քական սխալների վրա հիմնված կեղծ սպասումներից: Պետությունը իր
առջև դրված նպատակներին հասնելու համար օգտագործում է բազ-
մաթիվ լծակներ՝ սկսած մթնոլորտում թունավոր նյութեր նետելու դեմ
վարչական արգելքներից մինչև տնտեսության կարգավորման դրամա-
վարկային և հարկա-բյուջետային քաղաքականության իրականացումը:

Տնտեսական քաղաքականության իրականացման ընթացքում

տարբեր նպատակներ են հետապնդվում: Ձարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում առաջնակարգ խնդիրներ են համարվում՝ տնտեսական զբաղվածությունը, դրական վճարունակ հաշվեկշիռը, տնտեսության արդյունավետության բարձրացումը, շրջակա միջավայրի պահպանումը, բնակչության բարեկեցության աճը, բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտներին բարձր աստիճանի տնտեսական ազատության աջակցումը: Անցումային տնտեսություններում այդ ամենին գումարվում է մասնավոր հատվածի և շուկայական ենթակառուցվածքների ձևավորումը, տնտեսության ազատականացումը, կառուցվածքային փոփոխությունները, եկամուտների անհավասարության մեղմացումը, աղքատության հաղթահարումը և այլն:

Նորմատիվ տնտեսագիտության վերաբերյալ մեր պատկերացումը կարող է երբևէ ազդել պոզիտիվ տնտեսագիտության վերլուծության մոտեցման վրա: Երբ մենք համաձայնվում ենք այս կամ այն քաղաքական նպատակների հետ, ավելի դյուրին է դառնում վերանայել պոզիտիվ տնտեսագիտության կողմից ենթադրվող անհամաձայնության մոտեցումները: Ցանկալի նպատակները միշտ չէ, որ կարող են դառնալ իրագործելի: Քաղաքականության իրական ազդեցությունը հաճախ տարբերվում է իրականացնողների նպատակներից: Տնտեսական քաղաքականության շատ նպատակներ հակադրվում են միմյանց: Այսպես, ինֆլյացիայի դեմ ակտիվ պայքարը սովորաբար հանգեցնում է տնտեսական աճի անկմանը և գործազրկության ուժեղացմանը: Ելնելով կոնկրետ իրավիճակից տնտեսական քաղաքականության կողմնորոշիչ նպատակները կարող են փոխվել: Ասենք, մոր օրենքը գործատուին ստիպում է վճարել աշխատողներին ամենաքիչը 15 դոլար ժամավարձ, սակայն արդյունքում աշխատողների մի մասը կարող են դուրս մղվել և հայտնվել գործազուրկների բանակում: Նման օրենքի կողմնակիցները, իհարկե, չեն ցանկանա հավատալ տնտեսական վերլուծության արդյունքներին, անցանկալի արդյունք կանխատեսող եզրակացություններին:

Պետական կառավարման արդյունավետությունը շատ բանով որոշվում է պետական չինովնիկների գործիմացաբանությամբ, ձեռնարկված գործողության հեռու և մոտիկ արդյունքները, ինչպես նաև ցանկալի և ոչ ցանկալի սպսվող հետևանքները տեսնելու նրանց ընդունակություններով: Օրինակ, եթե պետությունը ավելացնի “թղթադրամի էմիսիան” սոցիալական ծախսերը ֆինանսավորելու համար, ապա արդյունքում կավելանա ինֆլյացիան, որն իր հերթին կարժեզրկի բնակչության դրամական եկամուտները: Տնտեսական իրավիճակը ճիշտ

հասկանալու ընդունակությունը, տնտեսական գործընթացների վրա պետության ներգործության համապատասխան միջոցների ճիշտ ընտրությունը մեծապես պայմանավորված են պոզիտիվային և նորմատիվային տնտեսագիտության տեսության նվաճումների օգտագործումից:

Մասնագետ տնտեսագետների խնդիրն է զարգացնել մեր գիտելիքներն այն մասին, թե ինչպես է իրական աշխարհը գործում մասնավոր և պետական ոլորտներում: Եթե մենք լիովին չենք հասկանում կիրառումները, ներառյալ ընտրանքային գործունեության երկրորդական արդյունքները, մենք չենք կարող գիտակցաբար որոշումներ ընդունել: Այդուհանդերձ, միշտ չէ, որ հեշտ է օգտագործել տնտեսական մտածողությունը տնտեսական փոփոխականների կամ քաղաքականության փոփոխության ազդեցությունը կանխորոշելու համար:

Թեմա 3. Տնտեսագիտության ընդհանուր հասկացությունները

3.1. Արտադրություն. ռեսուրսներ, գործոններ

Արտադրությունը ցանկացած հասարակության կենսագործունեության գլխավոր ոլորտն է: Մարդիկ չեն կարող գոյատևել, առանց նյութական և հոգևոր արժեքների ստեղծման, որոնք բավարարում են մարդկանց պահանջմունքները: Ռոբինզոն Կրուզոն, հայտնվելով բարենպաստ պայմաններում, չիրաժարվեց արտադրական գործունեությունից, ոչ թե նրա համար, որ աչքի էր ընկնում հատուկ աշխատասիրությամբ, պարզապես արտադրությունը նրա համար հանդիսացավ օբյեկտիվ անհրաժեշտություն:

Դիտարկենք արտադրության գլխավոր բնութագիրը: Դրա համար օգտագործենք հասարակ գծապատկեր՝ ուղղանկյան տեսքով, որի վրա նշված են „Մուտք„ և „Ելք„: Այս սխեման ոչ միայն հասարակ է, այլև բազմաբովանդակ: Նա կարող է ծառայել որպես ցանկացած մասշտաբի արտադրության պայմանական մոդել՝ ձեռնարկությունից, կազմակերպությունից ընդհուպ մինչև հասարակություն:

Այստեղ „Մուտքը„ արտադրության ռեսուրսներն են: Ռեսուրսների տակ պետք է հասկանալ այն բոլոր անհրաժեշտ պայմանների ամբողջությունը, որոնք օգտագործվում են բարիքներ ստեղծելու համար: Ռեսուրսներն այն հնարավորություններն են, որոնք ունի և կարող է օգտագործել հասարակությունը՝ վերջին հաշվով իր պահանջմունքները բավարարելու համար: Լինում են տարբեր տեսակի ռեսուրսներ՝ բնական, նյութական, աշխատանքային, ֆինանսադրամական, տեղեկատվական: Ռեսուրսները բնութագրելիս կարևոր է հիշել, որ դրանք միշտ սահմանափակ են: Սահմանափակության փաստն ունի հատուկ նշանակություն՝ տնտեսական հարաբերությունները, ինչպես նաև տնտեսության գլխավոր հիմնախնդիրը ճիշտ հասկանալու համար:

Արտադրության գործընթացում օգտագործվող ռեսուրսները դառնում են „արտադրության գործոններ„: Եթե արտադրական ռեսուրսները գոյություն ունեն մեկը մյուսից անկախ, ապա գործոնները կարող են հանդես գալ միմյանց հետ փոխկապվածության մեջ: Դրանով հենց այդ երկու հասկացություններն իրարից տարբերվում են: Արտադրության ընթացքում գործոնները սպառվում են: Արտադրության գործընթացը

սկսելու համար առնվազն անհրաժեշտ է իմանալ, թե ով պետք է արտադրի և ինչ պետք է արտադրվի, և այս առումով, կարելի էր խոսել արտադրության երկու գործոնների՝ մարդու և բնության մասին: Սակայն նման մոտեցումը կլիներ խիստ ընդհանուր և արտադրության վերաբերյալ կտար նվազագույն պատկերացում, որի պատճառով էլ տնտեսագիտությունն առանձնացնում է արտադրության չորս գործոններ՝ աշխատանքը, կապիտալը, հողը և ձեռնարկատիրությունը: Այստեղ աշխատանքի տակ ենթադրվում է մարդու այն գործունեությունը, որն ուղղված է այս կամ այն օգտակար արդյունքին հասնելուն: Կապիտալն իրենից ներկայացնում է կուտակված ողջ միջոցների պահուստը, որն անհրաժեշտ է նյութական բարիքների արտադրության համար: Խոսելով հողի մասին, մենք նկատի կունենանք ոչ միայն հողը որպես այդպիսին, այլ նաև մյուս բոլոր բարիքները, որոնք տրվում են բնության կողմից, իսկ ձեռնարկատիրությունը հատուկ գործոն է, որի օգնությամբ իրականացվում է արտադրության վերը նշված երեք գործոնների միացումը:

Ծախսերը արտադրության գլխավոր կողմերից մեկն է, որը ձևավորվում է որպես „Ծախքեր,,:

„Ելքը,, գծապատկերը ներկայացնում է արտադրության արդյունքը: Դա արտադրության մյուս կարևորագույն կողմն է: Արտադրության արդյունքների տակ պետք է հասկանալ բարիքներ (արժեքներ), այսինքն՝ դրանք այն ապրանքներն ու ծառայություններն են, որոնք իրենց օգտակար հատկությունների շնորհիվ կարող են բավարարել հասարակական պահանջմունքները:

Պահանջմունքները հասարակական հարաբերությունների առավել շարժուն ցուցանիշ է, քանի որ դրանք անընդհատ փոփոխվում են ինչպես քանակապես, այնպես էլ որակապես, միշտ առաջ անցնելով դրանց բավարարման արտադրական հնարավորություններից: Այլ կերպ՝ պահանջմունքներն անսահմանափակ են իրենց զարգացման ընթացքում, մինչդեռ ռեսուրսները, որոնցով բավարարվում են այդ պահանջմունքները, սահմանափակ են:

3.2. Արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման միասնությունը

Արտադրությունը բարդ երևույթ է, որն ունի կազմակերպման որոշակի սկզբունքներ: Ելակետայինն է հանդիսանում արտադրության և սպառման փոխադարձ կապը: Այն պարզ ու բնական է: Արտադրությունն իրականացվում է սպառման համար և շարունակվում է սպառման մեջ:

Բարիքների ստեղծման ժամանակ „սպառվում,, են արտադրության գործոնները: Այդ պատճառով էլ արտադրությունը որոշակի իմաստով հենց սպառում է: Դրա շնորհիվ արտադրությունը ձեռք է բերում անդադար իրականացվող գործընթացի բնույթ, այսինքն՝ դառնում է վերարտադրություն:

Նախքան սպառելը պետք է արտադրված բարիքները բաշխել: Բաշխումը, կարծես թե, գտնվում է արտադրության և սպառման միջև: Բաշխման միջոցով որոշվում է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի բաժինն արտադրված բարիքների մեջ: Բաշխվում են ոչ միայն արտադրության արդյունքները, այլև առաջին հերթին դրա ռեսուրսները:

Այրելու համար մարդիկ պետք է բավարարեն տարաբնույթ իրենց պահանջները: Սակայն դրա համար հնարավորությունները սահմանափակ են՝ կապված մարդկանց որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու ունակության հետ: Ուստի անհրաժեշտություն է դառնում հասարակական արտադրության մասնակիցների միջև բարիքների փոխանակությունը: Սակայն մարդիկ փոխանակում են ոչ միայն աշխատանքի արդյունքները, այլև ունակությունները՝ հենց արտադրական գործընթացում: Այսպիսով, տնտեսության կազմակերպումը ներկայանում է երկակի ձևով: Նախ, այն հանդես է գալիս որպես հաջորդական իրականացվող շարժում արտադրությունից դեպի սպառումը՝ բաշխման և փոխանակման միջոցով: Գծապատկերի միջոցով այն կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ. արտադրություն → բաշխում → փոխանակում → սպառում: Երկրորդ, արտադրությունը հանդես է գալիս որպես մի ամբողջություն՝ իր մեջ ներառելով արտադրությունը, սպառումը, բաշխումը և փոխանակումը, որոնցից յուրաքանչյուրը միասնության մեջ մի պահ է ներկայացնում:

Սակայն «հաջորդական շարժման» գծապատկերը պատասխան չի տալիս այն հարցերին, թե ո՞ր ուժն է ապահովում նշված շարժը, ինչպիսի՞ն է դրա հաջորդականությունը, ինչպե՞ս կարող է հասարակության մասշտաբով իրականացվել բաշխում առանց փոխանակության: Արտադրության ամբողջականությունը պայմանավորված է մի այնպիսի ուժով, որն ընդհանուրի կազմում կատարում է հատուկ դեր: Այդպիսի ուժն արտադրության մեջ հանդիսանում է փոխանակությունը: Հասարակական արտադրության կազմակերպումը, որպես մի ամբողջություն, իրականացվում է փոխանակության միջոցով:

Լրացուցիչ փաստարկների շարքում, որոնք կարելի է օգտագործել տվյալ հիմնադրույթն ապացուցելու համար, պետք է նշել հետևյալները.

- փոխանակությունը՝ կենդանական աշխարհի գոյության

յուրահատուկ ձև է,

- փոխանակությունը՝ հասարակության մեջ մարդկանց միջև հարաբերությունների բնական ձև է,

- փոխանակությունը, որպես արտադրության ոլորտում մարդկանց փոխհարաբերությունների անհրաժեշտ ինստիտուտ, իր համապատասխան շարունակությունն է գտնում նրանց գործունեության արդյունքների փոխանակման մեջ:

Այսպիսով, արտադրությունն ամբողջությամբ վերցրած, հանդիսանում է տնտեսական հարաբերությունների բովանդակությունը: Այն գործում է փոխանակության միջոցով, միայն արտադրության կազմակերպման միջոցով կարելի է լուծել այն հիմնախնդիրները, որոնք դրվում են հասարակության առջև:

3.3. Պահանջմունքների անսահմանափակությունը և ռեսուրսների սահմանափակությունը

Տնտեսական հարաբերությունները դիտարկելիս, պետք է ելնել այն հանգամանքից, որ այդ հարաբերությունների միջոցով հասարակությունը լուծում է իր գլխավոր խնդիրը, այն է՝ ապահովել պահանջմունքների առավելագույն բավարարումը սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում:

Հասարակության առջև կանգնած գլխավոր խնդիրը ռեսուրսների և պահանջմունքների համադրելն ու համատեղելն է: Բարդությունը կայանում է նրանում, որ պետք է համադրվեն իրենց բնույթով բացարձակապես տարբեր երևույթներ: Միևնույն ժամանակ այդպիսի համատեղումը ի սկզբանե ունի որոշված չափաքանակ. «սահմանափակ ռեսուրսներ» և «անսահմանափակ պահանջմունքներ», որոնք պետք է համադրվեն: Որոշել չափաքանակը, նշանակում է դրանք գնահատել: Իսկ ինչպե՞ս գնահատել ռեսուրսները և պահանջմունքները: Պարզ է, որ դրա համար պետք է գտնել ընդհանուր չափորոշիչներ: Հասարակության կուտակած փորձը վկայում է, որ սովյալ հարցը պրակտիկ լուծում չունի: Դեռևս չկա մշակված մեխանիզմ, որի օգնությամբ մարդիկ կկարողանան անմիջապես չափակցել ռեսուրսները և պահանջմունքները: Գործնականում ռեսուրսները ներկայացվում են որպես արտադրության ծախսեր, իսկ պահանջմունքները՝ որպես դրանց արդյունքներ: Իրոք, արտադրությունում ռեսուրսները ձեռք են բերում ծախսերի տեսք (կամ արտադրության գործոնների ծախսեր), իսկ արտադրության արդյունքները թողարկվող բարիքներն են, որոնք օժտված են հասարակության պահանջմունքներ:

րը բավարարելու հատկությամբ: Միաժամանակ, ռեսուրսների սահմանափակությունը օբյեկտիվորեն ենթադրում է նվազագույն մակարդակի ծախսերի որոշակի քանակություն:

Այսպիսով, հասարակության անսահմանափակ պահանջմունքների բավարարումը սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործմամբ ձեռք է բերում արտադրության մեջ առավելագույն արդյունքի ստացման հիմնախնդրի տեսք: Միաժամանակ նշենք նաև, որ մարդիկ ձգտում են նվազագույնի հասցնել արտադրության ծախսերը: Դա հնարավորություն է տալիս ձևակերպել տնտեսական գործունեության բարձրագույն սկզբունքը, այն է՝ հասնել առավելագույն արդյունքի նվազագույն ծախսերով: Այս սկզբունքը հանդիսանում է ամենազխալիրը ցանկացած տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ընթացքում: Եթե վերջինս չի հետևում տվյալ սկզբունքին, ապա նա կդադարեցնի գործունեությունը:

Ձևակերպելով տնտեսական հարաբերությունների բարձրագույն սկզբունքը, այնուհետև առաջանում է արտադրության ծախսերի և արդյունքների չափակցման հիմնախնդիրը, որը կարող է ճիշտ լուծում գտնել, եթե ճիշտ գնահատվեն ծախսերը և արդյունքները որպես արտադրության ցուցանիշներ: Ընդ որում, կա մեկ հիմնավորում՝ ամբողջ ծախսերը պետք է չափակցվեն արդյունքների միջոցով: Արդյունքի օգտակարությունը որոշում է ծախսերի անհրաժեշտությունը: Դա իր նշանակությամբ տնտեսավարման երկրորդ սկզբունքն է: Գործնականում այն իրականացվում է արտադրության արդյունքների փոխանակման ժամանակ:

Արտադրության արդյունքների փոխանակության միջոցով չափակցվում են մարդկանց գործունեության ծախսերն ու արդյունքները: Իրենց աշխատանքի արդյունքները փոխանակելիս, մարդիկ բացահայտում են կատարված ծախսերի իրական անհրաժեշտությունը՝ իրենց գործունեության արդյունքների հասարակական օգտակարության իրական ճանաչման միջոցով: Այդպիսի հարաբերությունները կրում են « տնտեսական » անվանումը:

Տնտեսական հարաբերությունները ձևավորում են արտադրության այնպիսի եղանակ, որն ապահովում է արտադրության և սպառման միջև բնական կապը, իրականացնում արտադրությունը՝ որպես անընդհատ գործընթաց, որպես վերարտադրություն:

Տնտեսական հարաբերությունները դիտարկելիս կարևոր է ի նկատի ունենալ, որ դրանք ունեն պատմական բնույթ՝ հանդիսանալով պատմական զարգացման արդյունք: Միայն որոշակի պատմական փու-

լում են տնտեսական հարաբերությունները հասնում հասուն ձևերի, բացահայտում իրենց գլխավոր առանձնահատկությունները, դառնում որոշակի հասարակական հարաբերությունների համակարգ: Դա էլ դրանց տեսական ուսումնասիրության հիմքն է:

3.4. Արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը: Արտադրական հնարավորությունների կոր

Տնտեսության մեջ արտադրանքի թողարկման որոշակի արդյունքների հասնելու ձգտումն ինքնանպատակ չէ, արտադրությունը պետք է լինի տնտեսապես արդյունավետ, իսկ արդյունքը՝ համապատասխանի հասարակության իրական պահանջմունքներին: Միայն այդ դեպքում արտադրությունը կլինի տնտեսապես հիմնավորված: Տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է արտադրության ծախքերի և արդյունքների համադրման միջոցով: Արտադրության տնտեսական կազմակերպման նպատակն է նվազագույն ծախսումներով ապահովել առավելագույն արդյունքի ստացումը, որն անհրաժեշտ է հասարակությանը: Յետևաբար, արտադրության տնտեսական կազմակերպումն ապահովում է երեք մեծությունների՝ ծախքերի, արդյունքի և պահանջմունքների օպտիմալ կապը:

Անկախ այն հանգամանքից տվյալ երկիրը հարուստ է, թե աղքատ, զարգացած է, թե ոչ, ռեսուրսները սահմանափակ են: Ռեսուրսների բացարձակ սահմանափակության հասկացության տակ պետք է հասկանալ, որ դրանք չեն բավականացնում ինչպես առանձին անհատի, այնպես էլ հասարակության պահանջմունքները բավարարելու համար: Հիմնախնդիրը բարդանում է նաև այն պատճառով, որ որոշ ռեսուրսներ ոչ միայն սահմանափակ են, այլ նաև չվերականգնվող: Ընդ որում, արտադրության և բնակչության եկամուտների աճին զուգընթաց ավելանում են պահանջմունքները և դրանց շրջանակը, ձևավորվում նորերը: Եթե ռեսուրսները չեն բավականացնում պահանջմունքները բավարարելու համար, ապա անհրաժեշտ է դառնում ընտրել, թե ինչ կարելի է արտադրել առկա ռեսուրսներով՝ գտնելով առավել նախընտրելի լուծում:

Հենց ռեսուրսների օգտագործման լավագույն տարբերակի ընտրությունը բացարձակ սահմանափակությունը դարձնում է հարաբերական: Իսկ լավագույնը կլինի այն տարբերակը, երբ ապահովում է առավելագույն արդյունք՝ նվազագույն ծախսերով: Քանի որ իրական գործունեության մեջ բոլոր ռեսուրսներն օգտագործվում են որոշակի հանակցությամբ, ուստի դրանց մի մասը կարող է լինել ավելցուկ, չօգտա-

գործված: Օրինակ, արտադրության անկման ժամանակ, ինչպես հայտնի է, աճում է գործազրկությունը, որի դեպքում չեն օգտագործվում ոչ միայն աշխատանքային, այլ նաև մյուս ռեսուրսները, որոնք կարող էին նրանք օգտագործել նյութական բարիքներ արտադրելու համար: Ռեսուրսների օգտագործման բնույթի վրա էական ազդեցություն ունի տվյալ երկրում տնտեսական և քաղաքական իրավիճակը: Այսպես, հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ամրագրման իրավական դաշտի բացակայությունը, նվազեցնում է հողօգտագործման արդյունավետությունը: Բարձր հարկերն արտադրությունը դարձնում են ոչ արդյունավետ:

Երկրի տնօրինման տակ գտնվող ռեսուրսների հարստությունը դեռևս երաշխիք չի հանդիսանում բնակչության կյանքի բարձր մակարդակն ապահովելու համար: Բավական է, օրինակ, համեմատել սեփական ռեսուրսներ չունեցող ճապոնիայի բնակչության կենսամակարդակը Ռուսաստանի՝ աշխարհի հարուստ երկրներից մեկի, բնակչության կենսամակարդակի հետ, որպեսզի համոզվեք, որ ռեսուրսների առկայությունը կարևոր, բայց ոչ միակ պայմանն է արդյունավետ արտադրություն և բարձր կենսամակարդակ ունենալու համար:

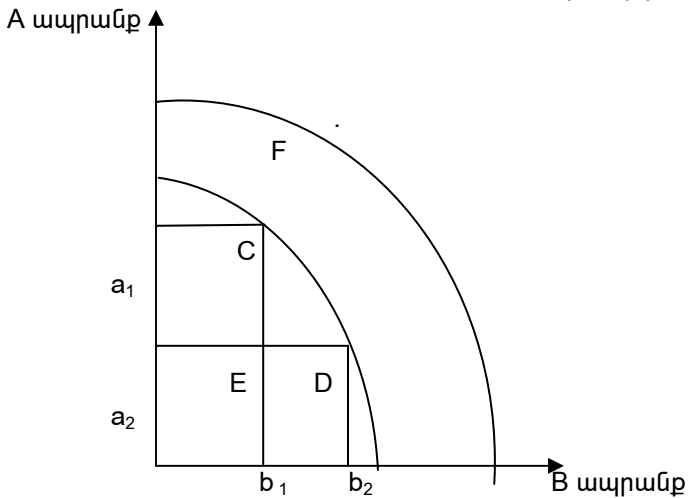
Այսպիսով, ռեսուրսների հարաբերական սահմանափակությունը՝ դա դրանց անբավարարությունն է հասարակության բոլոր պահանջմունքները միաժամանակ բավարարելու համար: Ցանկացած տնտեսական համակարգի հաջող գործունեության պայմանը ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումն է՝ հասարակության ռեալ պահանջմունքները բավարարելու նպատակով: Տնտեսական գիտությունը կոչված է ուսումնասիրել հարաբերականորեն սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործման հիմնախնդիրները: Ընտրության խնդիրն անսահմանափակ է: Ընտրությունը կատարվում է ռեսուրսների օգտագործման տարբեր տարբերակների միջև, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է օգտագործվել տարբեր ձևով, սակայն անհրաժեշտ է գտնել օպտիմալ տնտեսական լուծումը: Արտադրողների համար դա կլինի այն տարբերակը, որը կապահովի առավելագույն շահույթ. սպառողների համար առավելագույն օգտակարություն, իսկ պետության՝ հասարակական պահանջմունքների առավելագույն մակարդակի բավարարում:

Ընտրության հիմնախնդրի տնտեսական կողմը հնարավորություն է տալիս վերլուծել արտադրական հնարավորությունների կորի (ԱՅԿ) գծապատկերը:

Ընդունենք, որևէ պայմանական երկրի տնտեսություն սահմանափակ ռեսուրսներով արտադրում է երկու տիպի ապրանքներ՝ A և B: Քա-

նի որ ռեսուրսները սահմանափակ են և ամբողջությամբ օգտագործվում են, ուստի B ապրանքի թողարկման ծավալի ավելացումն ուղղեկցվում է A ապրանքի թողարկման ծավալի կրճատմամբ: A ապրանքի այն քանակը, որից պետք է հրաժարվել, որպեսզի ավելացվի B ապրանքի արտադրությունը, կոչվում է B ապրանքի այլընտրանքային արժեք:

Գծապատկեր 3.1.

Արտադրական հնարավորությունների կոր

Եթե կետերը (C,D) գտնվում են արտադրական հնարավորությունների կորի վրա, ապա դա նշանակում է, որ բոլոր ռեսուրսները և արտադրական հնարավորություններն օգտագործվում են լիարժեք և առավելագույնս արդյունավետ ձևով: Եթե կետը (E) գտնվում է արտադրական հնարավորությունների կորի ներսում, ապա դա ենթադրում է, որ տվյալ տնտեսությունը իր հնարավորությունները և ռեսուրսները օգտագործում է ոչ լիարժեք կամ թերի: Եթե կետը (F) գտնվում է արտադրական հնարավորությունների կորից դուրս, ապա այն պետք է դիտարկել, որպես մի իրավիճակ, որին տվյալ ժամանակամիջոցում տնտեսությունը հասնել չի կարող իր ունեցած հնարավորությունների և ռեսուրսների պայմաններում: Սակայն երկար ժամանակահատվածի ընթացքում կարող են փոփոխվել տնտեսության ռեսուրսներն ու արտադրական հնարավորությունները, որի հետևանքով է տեղի ունենում արտադրական հնարավորությունների կորի տեղաշարժ:

Թեմա 4. Շուկայական տնտեսության տեսական հիմունքները և բնութագիրը

4.1. Շուկայի առաջացման պայմանները

Շուկայի առաջացման կարևորագույն պայմաններն են՝ աշխատանքի հասարակական բաժանումը և մասնագիտացումը, որոնք հնարավորություն են տալիս արտադրել անհամեմատ ավելի շատ բարիքներ և ծառայություններ, քան եթե յուրաքանչյուր անհատ ինքն արտադրեր իրեն անհրաժեշտ բարիքները: Աշխատանքի բաժանման շնորհիվ արտադրությունը բաժանվում է առանձին փոխկապակցված գործողությունների և յուրաքանչյուր աշխատող կատարում է արտադրության համար անհրաժեշտ բազմաթիվ գործողություններից մեկը կամ երկուսը: Արտադրողների տարբեր խմբեր զբաղվում են տարբեր տնտեսական գործունեություններով, ինչը հանգեցնում է այս կամ այն բարիքի արտադրության գծով տվյալ խմբի մասնագիտացմանը: Մասնագիտացումը, *նախ*, թույլ է տալիս առանձին արտադրողին լիովին օգտագործել իր կարողությունները՝ բարձրացնելով իր աշխատանքի արտադրողականությունը: *Երկրորդ*, մասնագիտանալով, աշխատողը ժամանակի ընթացքում դառնում է ավելի հմուտ և փորձառու: *Երրորդ*, աշխատանքի բաժանումը և մասնագիտացումը թույլ են տալիս արտադրության մեջ օգտվել գիտատեխնիկական առաջընթացի հնարավորություններից: Մասնագիտացումը հիմնված է համեմատական առավելության սկզբունքի վրա, ըստ որի անհատները նվազագույն այլընտրանքային ծախսերով ձգտում են արտադրել ավելի էժան բարիքներ և փոխանակելով՝ ստանալ լրացուցիչ օգուտ:

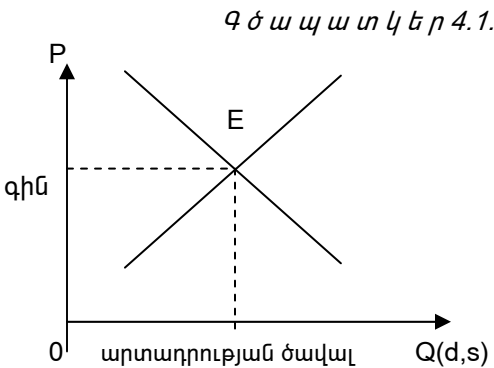
Շուկայի առաջացման կարևորագույն պայմաններից է նաև շուկայական սուբյեկտների տնտեսական տարանջատվածությունը: Արտադրողն ինքն է որոշում, թե ի՞նչ, ինչպե՞ս և ու՞մ համար արտադրել:

Շուկայական տնտեսության առաջացման հիմքում ընկած է սեփականության տարբեր ձևերի, հատկապես՝ մասնավոր սեփականության առկայությունը, ինչպես նաև ռեսուրսների ազատ բաշխումը, որը թույլ է տալիս, որպեսզի ձևավորվեն ազատ շուկայական գներ և տնտեսավարող սուբյեկտներին կողմնորոշում է դեպի տնտեսական գործունեության առավել արդյունավետ ոլորտներ:

4.2. Շուկայական մեխանիզմը և նրա հավասարակշռման պայմանները

Շուկայի դասական տեսությունը ելնում է այն հիմնադրույթից, որ շուկան ինքնակարգավորվող համակարգ է: Պահանջարկի և առաջարկի անսահմանափակ խաղը, հավասարակշռված գները, մրցակցությունը, կապիտալների ազատ հոսքը անհրաժեշտ պայմաններ են ստեղծում, անկախ կապիտալի կիրառման ոլորտից, ստանալ ավելցուկային եկամուտ: Արդյունքում հաստատվում է արտադրության հավասարակշռված ծավալը /տնտեսության գիտական իդեալը, որի դեպքում պահանջարկը հավասար է առաջարկին/ և հավասարակշռված գինը:

Արտադրության օպտիմալ ծավալի հասկացությունը «հավասարակշռված վիճակի» տարբերակ է: Արտադրության հավասարակշռված ծավալը պատկերենք գծապատկերի վրա:

Արտադրության հավասարակշռված ծավալ

Գծապատկեր 4.1-ից երևում է, որ արտադրության հավասարակշռված ծավալը առաջարկի այն մեծությունն է, որը հաստատվում է հավասարակշռված գնի պահանջներին համապատասխան: Այս ակընհայտ հիմնադրույթի մեջ պետք է տեսնել ավելին՝ ժամանակակից տնտեսագիտության տեսության հայեցակարգային դիրքորոշումը.

ա/ հավասարակշռված գինը նշանակում է ոչ թե գնորդների և վաճառողների «հավասարություն», այլ հենց գնորդների գերակայություն, բ/ պահանջարկը կանխորոշում է առաջարկը, առաջարկը՝ արտադ-

րության ծավալը, իսկ արտադրության ծավալը՝ օգտագործվող ռետուրսների քանակը:

Այսպիսով, շուկայական տնտեսության ելակետը պահանջարկն է, վերջին կետը՝ արտադրության գործոնների մեծությունը:

Դասական տնտեսագիտության տեսությունը ելնում էր հակադարձ կախվածությունից՝ արտադրության ռետուրսների ծախսեր-արտադրության ծավալ-առաջարկ-պահանջարկ: Ժամանակակից տնտեսագիտության տեսությունը ելնում է հետևյալ գերակայությունների հայեցակարգից.

- առաջարկի նկատմամբ պահանջարկի գերակայությունը /գնորդներից՝ վաճառողների նկատմամբ/,
- սպառման/սպառողի/՝ գերակայությունը արտադրության/արտադրողի/ նկատմամբ,
- վերջնական բարիքների /սպառման առարկաներ/ գերակայությունը միջանկյալների /արտադրության միջոցներ/ նկատմամբ:

Քանի որ գիտական վերլուծությունը նպատակաուղղված է սկզբնապատճառների վերլուծությանը, ապա դրանով է հիմնավորվում շուկայի, գների, պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցությունը, գնորդի վարքին հատկացվող բացառիկ ուշադրության օրինաչափությունը:

Դասական շուկայական համակարգը ձեռնարկատիրության ընտրության ազատությունն է: Ընդ որում, «ձեռնարկատիրությունը» մեկնաբանվում է բավականին լայն իմաստով. սպառողների՝ իրենց եկամուտը շահավետ ծախսելու ձգտումը նրանց դարձնում է ինքնատիպ ձեռնարկատեր: Ֆիրմաներն արտադրում և վաճառում են իրենց հայեցողությամբ: արտադրության գործոնների սեփականատերերն իրենք են որոշում դրանց օգտագործման ոլորտները:

Այդպիսի ազատությունը պետք է, որ ավարտվեր համընդհանուր քաոսով, եթե ձեռնարկատիրության ազատությունը չսահմանափակվեր գներով և մրցակցությամբ: Գների և մրցակցության միջոցով ազատ ձեռնարկատիրությունը, որը ձևավորում է շուկայի նախադրյալները, սահմանափակվում է հենց **շուկայական ինստիտուտների** կողմից: Այդ սահմանափակումը առանձնահատուկ է՝ գները և մրցակցությունը սահմանափակում են ձեռնարկատիրության ազատությունը՝ համաձայնեցնելով առանձին շուկայական սուբյեկտների որոշումները և գործողությունները:

Ձեռնարկատիրությունն իրականացվում է հանուն շահույթի: Իր հերթին շահույթի մեծությունը կախված է տվյալ շուկայում գներից և մրցակցությունից: Ղետկաբար, որոշելով՝ «ինչ», «ինչքան» և «ինչպես»

/ինչ ռեսուրսներով/ արտադրել, ձեռնարկատերը ստիպված է ընտրել դրանց այն համակցությունը, որը շահույթ է ապահովում:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ առանձնացվում են «նորմալ» և «զուտ» շահույթներ հասկացությունները.

ա/ **նորմալ շահույթը** ընդգրկում է կատարված բոլոր ծախսերը /կապիտալ, հումք, աշխատուժ/ և ձեռնարկատիրոջ ստացած եկամուտը,

բ/ **զուտ շահույթը** եկամուտ է, որը գերազանցում է նորմալ շահույթի մեծությունը:

Դասական շուկայում զուտ շահույթն ունի նվազման միտում: Դա բացատրվում է նրանով, որ տվյալ շուկայում զուտ շահույթի առաջացումը ներգրավում է նոր ֆիրմաներ, որոնց մուտք գործելու հետ ավելանում է առաջարկը, ինչը նվազեցնում է համապատասխան ապրանքի շուկայական գինը: Այսպիսով, **մրցակցության արդյունքում զուտ շահույթը հասնում է զրոյական մակարդակի: Հենց այդ «զրոյական» զուտ շահույթը հանդիսանում է տվյալ ճյուղի արտադրանքի «արտադրության հավասարակշռված ծավալի» ցուցանիշը:** Այլ կերպ՝ արտադրության հավասարակշռված ծավալը տվյալ ապրանքի՝ մրցակցության միջոցով հաստատված առաջարկի և պահանջարկի այնպիսի հարաբերակցությունն է, որի դեպքում զուտ շահույթը հավասար է զրոյի:

Հասկանալի է, որ վնասաբեր ճյուղերում տեղի է ունենում բիզնեսի արտահոսք, ինչը նվազեցնում է առաջարկը և ավելացնում պահանջարկը, արդյունքում գներն աճում են և ճյուղը հասնում է արտադրության հավասարակշռված ծավալին:

Սակայն, «դասական շուկան» կամ «ազատ ձեռնարկատիրությունը» բախվում է նաև ոչ շուկայական սահմանափակումների:

1. **Մրցակցությունն ամենազոր չէ:** Այն խախտվում է ձեռնարկատերերի համաձայնությամբ, որոնք իրենց մրցակիցների նման երազում են ապրանքների պակասուրդի մասին, ինչը գնորդներին ուղիղ կախվածության մեջ է դնում ձեռնարկատերերից, թույլ է տալիս սպառողին պարտադրել վաճառողի համար շահավետ գներ:

Բայց բանը միայն ձեռնարկատերերի խարդավանքների մեջ չէ: Շատ ավելի կարևոր է այն, որ հետինդոստրիալ տեխնոլոգիան խոշոր բիզնեսի ոլորտ է: Այլ կերպ՝ կապիտալի մասշտաբները և արտադրության ծավալներն օբյեկտիվ ձևով խաթարում են շուկայում «դասական» /հավասարակշռված/ իրավիճակը՝ բազմաթիվ մանր արտադրողներ դուրս են մղվում մի քանի խոշոր արտադրողների կողմից: Հասկանալի է, որ դա հակասում է դասական շուկայի սկզբունքներին, որում հենց

մասնակիցների մեծ թիվն է խոչընդոտում մի քանիսի ձեռքում տնտեսական իշխանության կենտրոնացմանը:

Մոնոպոլիաների առաջացման հետ մրցակցությունը խախտվում է, արմատապես փոխվում է շուկայի մեխանիզմը, հավասարակշռության կետի /հավասարակշռված գնի և արտադրության հավասարակշռված ծավալի/ հաստատումը դառնում է անհնար, քանի որ այն պետք է լինի ազատ պահանջարկի և ազատ առաջարկի ազատ խաղի արդյունք:

2. Հարուստների և աղքատների միջև հասարակության շերտավորումը: Ընդունելի լինելով սահմանափակ ընդգրկմամբ, այն հաճախ դուրս է գալիս այդ շրջանակներից և դառնում շուկայական տնտեսության խոչընդոտ գործոն, այդ դեպքում շուկան կորցնում է իր սոցիալական իմաստը և սոցիալական արդյունավետությունը:

3. Եվս մեկ անախորժություն են հանդիսանում «արտաքին ծախքերը»: Առավել ակնհայտ օրինակը շրջակա միջավայրի աղտոտումն է: Արտադրության այդ լրացուցիչ ծախքերը, որոնք միկրոշուկայում չեն ներառվում հավասարակշռված գնի մեջ, բարդվում են հասարակության վրա: Եվ որքան շատ են ապրանքներն արտադրության արտաքին ծախքեր առաջացնում, այնքան շուկայական տնտեսությունը շահավետ չէ հասարակության համար, այնքան ավելի աղավաղված տեղեկատվություն են տալիս, հավասարակշռված գները:

4. Շուկայական տնտեսությունը արդյունավետ է այն ժամանակ, երբ «անհատական ապրանքների» արտադրության պարագայում ապրանքները բավարարում են անհատների պահանջմունքները: Մինևույն ժամանակ ապրանքային արտադրության կառուցվածքում ավելի ու ավելի մեծ տեղ են զբաղեցնում, այսպես կոչված, «հասարակական բարիքները», որոնք բավարարում են հասարակական և կոլեկտիվ պահանջմունքները /փողոցի լուսավորությունը, ճանապարհները, պաշտպանությունը և այլն/, և որոնք իրենց նշանակությամբ չեն կարող անհատական ապրանքներ դառնալ:

5. Ի վերջո, ազատ ձեռնարկատիրության սահմանափակման կարևորագույն գործոն է դառնում տնտեսության մեջ պետության ակտիվ միջամտությունը:

Ամփոփելով, կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումները:

1. Դասական շուկան հանդիսանում է ինքնակարգավորվող համակարգ: Իրական շուկան ունի շուկայական և ոչ շուկայական սահմանափակումներ:

2. Իրական շուկան դասական շուկան է, որը գործում է շուկայական և ոչ շուկայական սահմանափակումների համակարգում: Այդ սահ-

մանափակումները դասական շուկան վեր են ածում «աբստրակտ մոդելի»: Սահմանափակումներն անխուսափելի են, բայց դրանք չպետք է խախտեն շուկայի կանոնները:

3. Ոչ շուկայական սահմանափակումները նշանակում են, որ շուկայական տնտեսությունում գոյություն ունեն ոչ շուկայական հատվածներ, որոնք պետք է ներառված լինեն շուկայական համակարգում և գործեն շուկայական օրենքներով. միասնական տնտեսական համակարգը միաժամանակ չի կարող ենթարկվել «շուկայական» և «ոչ շուկայական» պահանջներին:

Շուկայական տնտեսությունում գրեթե չկա այնպիսի ոլորտ, որը չկարգավորվի պետության կողմից: Տնտեսությանը պետության ցանկացած միջամտություն ազդում է շուկայի տարրերի՝ պահանջարկի, առաջարկի և գների դինամիկայի վրա: Ոչ շուկայական ինստիտուտի/պետության/ այդպիսի շուկայական ազդեցությունը կարևոր նշանակություն ունի իրական շուկայական տնտեսության էությունը հասկանալու համար:

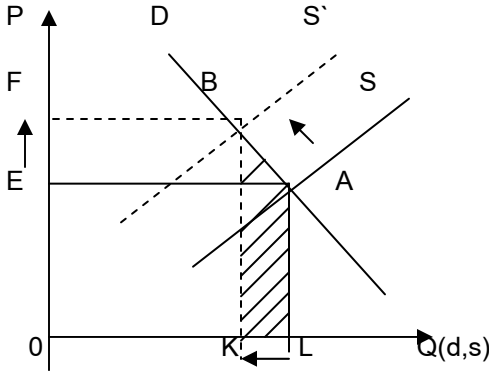
Բանն այն է, որ դասական շուկան հավասարակշռված գնի միջոցով ստեղծում է պահանջարկի և առաջարկի մեծությունների հավասարություն և դրանով իսկ արտադրության հավասարակշռված ծավալի օպտիմացան տպավորություն է ստեղծում: Սակայն, իրական կյանքում մշտապես իրավիճակներ են ստեղծվում, երբ արտադրության օպտիմալ և հավասարակշռված ծավալները չեն համընկնում:

Դասական/չկարգավորվող/ շուկայական տնտեսությունը երբեմն առանձին արտադրողներին ամբողջ հասարակության հաշվին չափազանց մեծ օգուտ է ապահովում: Խոսքը գնում է «բացասական արտաքին էֆեկտների» մասին, երբ դասական շուկայի կողմից **չփոխհատուցվող և անտեսանելի** լրացուցիչ ծախքերը ընկնում են երրորդ կողմի, առաջին հերթին՝ հասարակության վրա:

Ենթադրենք /գծապատկեր 4.2./, շուկան հավասարակշռության կետ է հաստատել որոշակի ապրանքի համար, որը արտաքին բացասական էֆեկտներ է առաջ բերում /ասենք, լվացքի փոշու արտադրությունը, որն աղտոտում է գետը/: Դասական շուկայի մոդելի համաձայն, հավասարակշռված գնով/OE/ սահմանվող առաջարկի մեծությունը /OL/ հանդիսանում է արտադրության հավասարակշռված ծավալը: Բայց, եթե ձեռներեցը ծախքերի մի մասը/ինչպես մեր դեպքում/ փոխանցում է հասարակությանը, ապա, հաշվի առնելով ծախքերի այդ «փոխանցվող» մասը, առաջարկի փաստացի /«լրիվ»/ գինը կլինի ավելի բարձր,

իսկ առաջարկի մեծությունը՝ ցածր: Հետևաբար, գծապատկերում առաջարկի կորը կտեղաշարժվի ավելի ձախ և վերև:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 4.2.

Շուկայի դեֆորմացիոնը արտաքին ծախսերի ազդեցությամբ

Այսպիսով, զգալիորեն ավելի ցածր գնով ավելի շատ արտադրանք կարող է թողարկվել միայն այն դեպքում, երբ լրացուցիչ ծախսերը հավասարվում են զրոյի: Դա նշանակում է, որ դասական շուկան ընդունակ է տվյալ ապրանքի արտադրության իրական ծախսերի առունով գնորդներին և վաճառողներին մոլորության մեջ զգել: Իրականում այդ ծախսերն ավելի բարձր են, քան դա ցույց է տալիս դասական շուկան: Այստեղից հետևում է արդյունավետ /օպտիմալ/ և հավասարակշռված շուկայական գների միջև /OF և OE/, ինչպես նաև արդյունավետ /օպտիմալ/ և հավասարակշռված արտադրության ծավալների միջև /OK և OL/ տարբերությունը, որը վճարում է հասարակությունը:

Եթե հաշվի չառնվի օպտիմալ և հավասարակշռված արտադրության ծավալների միջև եղած տարբերությունը, ապա ձեռնարկատերերը կհարստանան արհեստականորեն նվազեցված ծախսերի հաշվին, փոխարենը ստանալով անօրինակափորեն նվազեցված շահույթ: Նման իրավիճակում պետական միջամտությունը դառնում է անհրաժեշտություն:

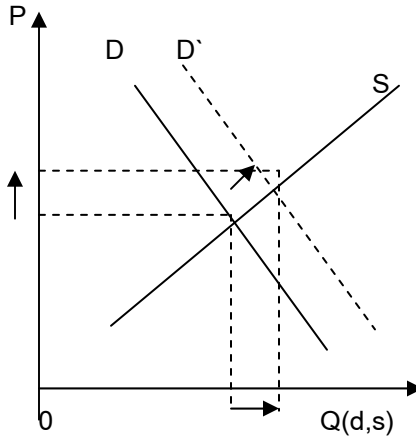
Իսկ ի՞նչ կարող է անել հասարակությունը: Նրա տրամադրության տակ կան երկու անխափան գործիքներ /կոնկրետ ընտրություն՝ ելնելով հանգամանքներից/՝ «վարչական» /համապատասխան օրենքի ընդուն-

նում/ և «Ֆիսկալ» /համապատասխան հարկի ներդրում/: Եվ այս, և այն դեպքերում հետապնդվում է նույն նպատակը՝ արտադրության բոլոր ծախքերը դնել հենց արտադրողի վրա: Օրենքի պահանջների կատարումը, ինչպես նաև, համապատասխան հարկի վճարումն ավելացնում են արտադրության անհատական ծախքերը և դրանով առաջարկի կորը տեղափոխվում է իր իրական դիրքին: Արդյունքում տեղի կունենա հավասարակշռության կետի տեղաշարժ, իսկ դա նշանակում է, որ հավասարակշռված գինը և արտադրության հավասարակշռված ծավալը կհամընկնեն օպտիմալ գնի և օպտիմալ արտադրության ծավալի հետ:

Հետևաբար, միայն կառավարության կողմից իրականացվող մեխանիզմների շնորհիվ կարող է շուկան ցույց տալ իրական /տվյալ իրավիճակի համար/ հավասարակշռված գինը և իրական հավասարակշռված արտադրության ծավալը, ծախքերի իրական մասշտաբը, պահանջարկի և առաջարկի օպտիմալ մեծությունները:

Այնուամենայնիվ, տնտեսության մեջ գոյություն ունեն ոչ միայն բացասական, այլ նաև դրական արտաքին էֆեկտներ /կրթություն, առողջապահություն և այլն/: Այս դեպքում, ի տարբերություն վերը դիտարկված իրավիճակի, արտադրողը կատարում է բոլոր ծախքերը, բայց լրացուցիչ օգուտները բաժին չեն հասնում հասարակությանը, քանի որ արտադրության հավասարակշռված ծավալի փաստացի կետը ավելի ցածր է, քան դա ցանկալի է հասարակության համար և անհատական արտադրողի միջոցները չեն բավականացնում արտադրությունը մինչև օպտիմալ ծավալը ընդլայնելու համար /իսկ սպառողին միջոցները չեն բավականացնում արտադրությունը խթանելու համար/: Այս իրավիճակում /գծապատկեր 4.3./ կառավարությունը կարող է կամ ավելացնել պահանջարկը /հատուկ նպաստներ տրամադրել գնորդներին/ կամ առաջարկը /հատուկ դոտացիաներ՝ վաճառողներին/:

Երկու դեպքում էլ հավասարակշռված ծավալը համընկնում է օպտիմալի հետ, քանի որ առաջինում մեծանում են սպառողների գնումներ կատարելու հնարավորությունները, երկրորդում նվազում են արտադրողների ծախքերը /ծախքերի մի մասը իր վրա է վերցնում հասարակությունը/:

Դրական արտաքին ծախսերի էֆեկտի ուժեղացումը

Դիտարկվող առաջին և երկրորդ իրավիճակների միջև կան տարբերություններ.

- բացասական արտաքին էֆեկտների պարագայում հավասարակշռված արտադրության ծավալը մեծ է օպտիմալից, մինչդեռ դրական արտաքին էֆեկտների պարագայում հավասարակշռված արտադրության ծավալը փոքր է օպտիմալից,

- առաջին դեպքում հասարակությունը իրական ծախսեր է կատարում՝ իր ցանկությունից անկախ, իր վրա վերցնելով լրացուցիչ ծախսերը, երկրորդում նա պոտենցիալ վնաս է կրում հասարակայնորեն շահավետ ապրանքի թերարտադրությունից և պետք է աջակցի դրա հավելաճին /այսինքն՝ առաջին դեպքում՝ իր վրայից «դեն նետել» ծախսերը, երկրորդում՝ դրանք իր «վրա վերցնել»/,

- առաջին դեպքում հասարակությունը շահագրգռված է նվազեցնել արտադրության ծավալը, երկրորդում՝ ավելացնել,

- առաջին դեպքում իրավիճակը կարելի է շտկել՝ մանևրելով միայն առաջարկով, երկրորդում հնարավորություններն ավելի լայն են. կարելի է մանևրել և առաջարկով, և պահանջարկով:

Եզրակացություն. նպաստելով արտադրության հավասարակշռված և օպտիմալ ծավալների մոտեցմանը՝ հասարակությունը կարգավորում է տարերային /դասական/ շուկան; արտաքին էֆեկտները տնտեսության մեջ պետության պարտադիր միջամտության ոլորտն են:

Վերը դիտարկված դեպքերը վերաբերում էին անհատական սպառման ապրանքների արտադրության ծավալների օպտիմալացմանը, որոնք առաջ են բերում արտաքին /բացասական կամ դրական/ էֆեկտներ: Այժմ դիտարկենք, այսպես կոչված, «հասարակական բարիքների» արտադրության խնդիրները, որոնք ապրանքների յուրահատուկ խումբ են կազմում:

Խնդիրն այն է, որ հասարակական բարիքների համար կիրառելի չէ «բացառման սկզբունքը», այսինքն՝ հնարավոր չէ փակել դրանց օգտագործման հասանելիությունը «չգնողների» համար: Այլ կերպ՝ հասարակական բարիքներն իրենց բնույթով նախատեսված են բոլորի և յուրաքանչյուրի պահանջմունքները բավարարելու համար:

Շուկայական տնտեսության համար տարիմաստության իրավիճակ է ստեղծվում՝ օգուտը «մեքենայաբար» հասնում է յուրաքանչյուրին՝ բոլորը հանդիսանում են այդ բարիքի օգտագործողը, բայց ոչ ոք չի դառնում գնորդ: Իսկ եթե չկա գնորդ, չկա նաև վաճառող, կա միայն արտադրող, որը ամբողջ ցանկության դեպքում էլ ի վիճակի չէ հանդես գալ որպես վաճառող /օրինակ, կայարանի ժամացույցին կարող է նայել յուրաքանչյուրը, բայց դրանք «անվճար» հայացքներ են/: Դա նշանակում է, որ ձեռնարկատերը չի զբաղվի այնպիսի բարիքների արտադրությամբ, որը օգուտ է բերում յուրաքանչյուրին, բայց ոչ իրեն: Հետևաբար, շուկայական տնտեսությունն իր բնույթով ի վիճակի չէ հասարակությանն ապահովել «հասարակական բարիքներով»:

Այսպիսով, հասարակական բարիքների արտադրությունը շուկայական տնտեսության կառուցվածքում ձևավորվում է անհրաժեշտ, բայց ոչ շուկայական հատված, որը ներկայացնում են պետական ձեռնարկությունները, որոնք ֆինանսավորվում են բնակչության եկամուտներից պարտադիր վճարումների հաշվին/հարկեր/:

Այստեղից հետևում է, որ անհատական բարիքների /«դասական ապրանքներ»/ ձևերը և ծավալները սահմանվում են անհատական գնորդների պահանջարկով, այն դեպքում, երբ հասարակական բարիքների արտադրության ձևերը և ծավալները սահմանվում են կառավարության որոշմամբ, և այդ պատճառով էլ գոյություն ունի տնտեսական քաղաքականության ոլորտի ֆենոմենը:

Իհարկե, միշտ էլ գոյություն ունի «սահմանային» բարիքների մի յուրահատուկ խումբ, որոնք կարելի է արտադրել և որպես «հասարակական բարիք», և որպես «անհատական ապրանք»՝ օրինակ, կրթությունը, առողջապահությունը, որոնք ստացել են «քվազիհասարակական բարիքներ» անունը և հանդիսանում են անվերջ վիճաբանությունների

օբյեկտ այն առումով, թե որ ոլորտն է ունակ կազմակերպել դրանց արդյունավետ արտադրությունը՝ շուկայական, թե ոչ շուկայական, ընդ որում, այդ սահմանը շատ պայմանական է և շարժական:

Պետական հասարակական բարիքների արտադրության կազմակերպումը վեր է ածվում դասական շուկայի անուղղակի սահմանափակման գործիքի: Ինչու՞: Որովհետև կառավարությունը պետք է հասարակական բարիքների արտադրության համար ունենա որոշակի ռեսուրսներ: Իսկ որտեղի՞ց նա կարող է վերցնել այդ ռեսուրսները: Միայն տնային տնտեսությունների և ֆիրմաների հարկադրման հաշվին: Դա նշանակում է, որ հասարակական բարիքների արտադրության ռեսուրսները, որոնք հավաքվել են շուկայական հատվածից, նախատեսված էին անհատական ապրանքների արտադրության համար: Համապատասխան հարկերը նվազեցնում են շուկայական հատվածում «անհատական» պահանջարկը և «անհատական» առաջարկը՝ սահմանափակելով «դասական» շուկայի ոլորտը: Դա էլ «հասարակական բարիքների» արտադրությունը վեր է ածում շուկայական տնտեսության ինքնատիպ կարգավորողի:

Եշված խնդիրներից բացի պետության հատուկ գործառույթ է հանդիսանում մասնավոր տնտեսության կայունացումը, ինչի շնորհիվ նրանում ձեռք կբերվի ռեսուրսների լրիվ զբաղվածություն և գների կայունություն: Խնդիրն այն է, որ շուկայական արտադրության ծավալը սահմանվում է մասնավոր ծախքերի ծավալով, ինչը կարող է ավելի կամ պակաս լինել տնտեսության կայունությունն ապահովող մակարդակից:

Մասնավոր ծախքերի անբավարար մակարդակի դեպքում անխուսափելի է դառնում արտադրության ծավալի, ինչպես նաև զբաղվածության կրճատումը: Այդ իրավիճակում կառավարությունը պետք է վարի ծախքերի ծավալի աճը խթանող քաղաքականություն /ընդլայնելով հասարակական բարիքների արտադրությունը կամ կրճատելով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հարկերը/:

Մասնավոր ծախքերի չափազանց բարձր մակարդակի դեպքում, որոնք գերազանցում են արտադրական հնարավորությունները, անխուսափելի է գների աճը: Այս իրավիճակում կառավարությունը պետք է խթանի ծախքերի ծավալի կրճատումը /կրճատելով հասարակական բարիքների արտադրությունը կամ ավելացնելով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հարկերը/:

4.3. Շուկայի սուբյեկտները: Տնային տնտեսություններ:

Տնային տնտեսությունը, հանդիսանալով ելակետային տնտեսական ռեսուրսների /հող, աշխատանք և կապիտալ/ սեփականատերը, համարվում է առաջնայինը: Այդ ռեսուրսների արտադրողական օգտագործումը հանդիսանում է տնային տնտեսությունների եկամուտների աղբյուրը: Իր հերթին եկամուտները դառնում են տնային տնտեսությունների ծախսերի աղբյուր: Հետևաբար, ընդհանուր սխեման հետևյալն է՝ «ռեսուրսների սեփականություն- եկամուտներ-ծախսեր»:

Նշված շղթայի արագությունը, մեծությունը և ռացիոնալությունը վճռորոշ դեր են խաղում ամբողջ շուկայական տնտեսության համակարգում: Ահա թե ինչու այս շղթան գտնվում է տնտեսագիտության ուշադրության կենտրոնում:

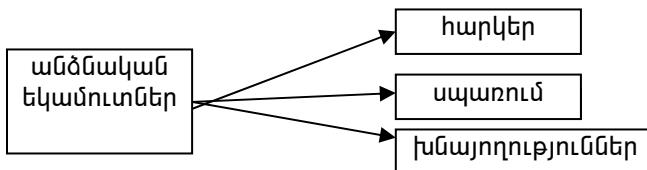
Տարբերում են մասնավոր եկամուտների «ֆունկցիոնալ» և «անձնական» /«ուղղահայաց»/ բաշխում:

Ֆ ու ն կ ց ի ո ն ա լ ը՝ յուրաքանչյուր տնային տնտեսության՝ շուկայում կատարած գործառույթներից ստացած եկամուտն է /այստեղից էլ տնային տնտեսությունների ֆունկցիոնալ եկամուտների ձևերը՝ «աշխատավարձ», «շահույթ», «տոկոս», «ռենտա»/:

Ջարգացած շուկայական երկրներում աշխատավարձը կազմում է ֆունկցիոնալ եկամուտների հիմնական տարրը: Այսպես, ԱՄՆ-ում եկամուտների ֆունկցիոնալ կառուցվածքը հավասար է 100 տոկոս, այդ թվում, աշխատավարձը հավասար է 73, մանր սեփականատերերի եկամուտները՝ 8, կորպորացիաների շահույթը՝ 8, տոկոսը՝ 10, ռենտան՝ 1 տոկոս:

Ա ն ձ ն ա կ ա ն բաշխումը արտացոլում է առանձին տնային տնտեսությունների եկամուտների փաստացի մեծությունը, որը պետության վերաբաշխողական /հարկային/ կարգավորման արդյունքում շեղվում է ֆունկցիոնալից:

Յուրաքանչյուր տնային տնտեսություն իր համախառն եկամուտը ծախսում է երեք ուղղությամբ՝ պետությանը հարկերի վճարում, անձնական պահանջունքների բավարարում, անձնական խնայողությունների ձևավորում:

Հարկ է հաշվի առնել, որ հարկերը չեն հանդիսանում ընտանիքի ծախսերի մեջ պարտադիր և քանակապես ֆիքսված մեծություն /քիչ ապահովված ընտանիքներն ազատվում են եկամտահարկի վճարումից, հարկային համակարգն անընդհատ փոփոխվում է, մի շարք հարկեր ընտրանքային բնույթ են կրում՝ հողի հարկ, ժառանգության հարկ, ոգեվից խմիչքների և ծխախոտի ակցիզներ և այլն/:

Խնայողությունները ևս հնարավոր են միայն եկամտի որոշակի մակարդակի պայմաններում:

Հետևաբար, միայն անձնական սպառման ծախսերն են հանդիսանում միակ **պարտադիր** տարրը անձնական եկամուտների ծախսային կառուցվածքում:

Խնայողությունները տնային տնտեսությունների անձնական եկամրտի այն չսպառվող մասն է, որը մնում է հարկերը վճարելուց հետո:

Տարբերում են «տնային» /կանխիկ-դրամական ձևով/ և «ինստիտուցիոնալ» /բանկային դեպոզիտներ, ապահովագրական պոլիսներ, պարտատոմսեր, արժեթղթեր, մուրհակներ, արժույթ և այլ ֆինանսական ակտիվներ/ խնայողությունները:

Ինստիտուցիոնալ խնայողությունները բաժանում են «պաշտպանականի» /դրամանիշերի տվյալ գումարի նախնական գնողունակությունը պահպանելու փորձ/ և սպեկուլյատիվ /տվյալ դրամական խնայողության գնողունակությունը բազմապատկելու փորձ/:

Խնայողությունների առկայությունը մեծացնում է ընտանիքի գնողունակ կարողությունը, քանի որ խնայողությունների օգտագործման դեպքում ստեղծվում է իրավիճակ, երբ ընտանիքի համախառն սպառողական ծախսերը կարող են գերազանցել համախառն եկամուտը:

Ընտանիքի եկամտի աճի հետ անձնական խնայողությունների հավելաճը հարաբերականորեն գերազանցում է սպառողական ծախսերի հավելաճին:

Խնայողությունները շուկայական տնտեսության մեջ սոցիալական կայունության կարևորագույն գործոնն են.^{1/} պաշտպանական խնայողությունները կատարում են անկանխատեսելի կենսական հանգամանքներից տնային տնտեսությունների ինքնուրույն ապահովագրման դերը, ^{2/} սպեկուլյատիվ խնայողությունները շուկայական տնտեսության կանոններով յուրահատուկ «ընտանեկան բիզնեսի» հնարավորություն են ստեղծում:

Սակայն, խնայողությունները նաև երեք բարդ տնտեսական խնդիրներ են առաջ բերում.

1. Խնայողությունների հարաբերական ավելացումը /անձնական եկամուտների աճի չափով/ նշանակում է սպառողական ապրանքների պահանջարկի համեմատաբար նվազում, որի բացասական տնտեսական հետևանքն արտադրության ծավալի կրճատումն ու գործազրկության աճն է: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր տրված պահի համար գոյություն ունի իր «խնայողությունների օպտիմալ չափը», որից շեղումը հանգեցնում է տնտեսական ճգնաժամի:

2. Շուկայական տնտեսությունը շահագրգռված է անձնական խնայողությունների ինստիտուցիոնալ ձևի աճով, քանի որ այն արտադրության հավելածի հզոր հավելյալ աղբյուր է: Մինչդեռ անձնական խնայողությունների «տնային» ձևի գերակշռությունը ընդունակ է խթանել երկրի տնտեսությունը: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է խթանել ինստիտուցիոնալ խնայողությունները /հաղթահարելով ավանդական տնտեսական սովորույթները, երբ խնայողությունները հիմնականում պահվում էին «բարձի տակ»/:

3. Խնայողություններն իրական բարիքների /ապրանքներ և ծառայություններ/ հետաձգված պահանջարկ են և այդ «հետաձգվածությունը» խնայողությունները դարձնում են «դամոկլյան սուր», որը սպառնում է շուկայական տնտեսության կայունացմանը:

Անձնական խնայողությունները շուկայական տնտեսության ամենահզոր և, մինչև ժամանակ, թույլ կարգավորվող տարրերից մեկն են, քանի որ կանխորոշվում են եկամուտ ստացողների սուբյեկտիվ որոշումներով: Այդ իսկ պատճառով «խնայողությունների»` «սպառողական ծախսերի» վերածվելու պահի և մեծության կանխատեսումը, դինամիկայի գնահատումը հանդիսանում են շուկայական տնտեսության կարգավորման կարևոր պայմանը:

Սպառողական ծախսերն անձնական եկամտի այն մասն են, որոնք, ի տարբերություն ինստիտուցիոնալ խնայողությունների, անվերադարձ ու առանց տոկոսի վերադառնում են արտադրողներին: Հետևաբար, սպառողական ծախսերի մեծությունը և ուղղվածությունը կանխորոշում են սպառողական /վերջնական/ արտադրության կառուցվածքը և ծավալը:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ սպառողական ծախսերի օբյեկտները ընդունված է բաժանել երեք խմբի.

- կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքներ /ժամկետը` մինչև մեկ տարի/,
- երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքներ /ժամկետը` մեկ տարուց ավելի/,

- ծառայություններ:

Շուկայական բարիքների նշված խմբերի տեսակարար կշիռների հարաբերակցությունը բնութագրում է հասարակության տնտեսական բարեկեցության մակարդակը.

- եթե գերակշռում են կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքների վրա ծախսերը, ապա դա «աղքատության» ցուցանիշ է;
- երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքների վրա ծախսերի գերակշռումն «ունևորություն» է,
- ծառայությունների վրա ծախսերի գերակշռումը «հարստության» ցուցանիշ է:

Կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքների վրա ծախսերի մեծությունը սպառողական ծախսերի ամենաքիչ փոփոխվող մասն է. այն չի կարող օբյեկտիվորեն տրված մակարդակից ցածր լինել և եկամուտների աճի հետ այդ մակարդակից չի բարձրանում: Դա նշանակում է, որ շատ ավելի մեծ տատանումների են հակված երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքների վրա կատարվող ծախսերը, իսկ առավելագույնը՝ ծառայությունների վրա ծախսերը: Այլ կերպ՝ ծառայությունները «վերջինն» են հայտնվում, բայց դրանցից հրաժարվում են առաջին հերթին:

Այստեղից հետևում է, որ ծառայությունների ոլորտում և երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքների արտադրության մեջ ներգրավված կապիտալն ավելի ռիսկային բնույթ է կրում, քան այն կապիտալը, որը ներգրավված է կարճարաժամկետ օգտագործման ապրանքների արտադրության մեջ: Սակայն, վերջինս նույնպես վտանգավոր է, քանի որ «կարճաժամկետ» պահանջումները չափից ավելի աճել չեն կարող:

4.4. Ֆիրմաներ, ձեռնարկություններ

Մասնավոր ֆիրմաները զբաղվում են բիզնեսով, արտադրում են ապրանքներ և ծառայություններ՝ շահույթ ստանալու նպատակով: Առաջանում է օբյեկտիվ հակասություն, որը բնորոշ է ֆիրմաների գործունեությանը. մի կողմից, ապրանքների և ծառայությունների բնական և սոցիալական օգտակարության, մյուս կողմից, դրանց արտադրության տնտեսական սահմանափակության միջև: Հակասության էությունը կայանում է նրանում, որ, չնայած բարիքի ցանկացած միավոր նույն օգտակարությունն ունի, դրանց արտադրության մասին որոշման գլխա-

վոր պայմանը տնտեսականն է, այսինքն՝ ծախսերի և եկամուտների համադրությունը: Այդ հակասությունը լուծվում է բարիքի սահմանային օգտակարության սկզբունքով, որը բարիքին տնտեսական արժեքի ձև է տալիս:

Բոլոր ֆիրմաները հանդիսանում են առանձին շուկայական սուբյեկտներ, սակայն նրանք տարբերվում են ըստ կազմակերպման բարդության:

1/ *անհատական* բիզնես. ֆիրմա, որը ներկայացվում է միանձնյա սեփականատիրոջ կողմից /նա և արտադրող է, և վաճառող/;

2/ *կոլեկտիվ* բիզնես/գործընկերություն/. ֆիրմաները հանդես են գալիս կոոպերատիվների, աշխատող համատերերի միավորումների ձևով: Կոլեկտիվ բիզնեսին բնորոշ է անհատական բիզնեսի դեպքում բացակայող սոցիալական ենթակառուցվածքի՝ ներկոլեկտիվային հարաբերությունների առաջացումը;

3/ *կորպորատիվ* բիզնես. խոշոր ձեռնարկություններն են, որոնք ձևավորում են որոշակի միկրոսոցիալական միավորում, առաջացնելով միկրոսուբյեկտների երեք խումբ՝ սեփականատերեր, մենեջերներ և վարձու աշխատողներ, և դրանց միջև բարդ հարաբերություններ: Կորպորացիայի համար արդիական խնդիր է հանդիսանում արդյունավետ ներկորպորատիվ տնտեսական կազմակերպման ապահովումը: Ներկայումս այդպիսի օպտիմալ կազմակերպություն է հանդիսանում «ուղղահայաց ինտեգրացիան», երբ շուկայական տնտեսության շրջանակներում փորձ է արվում լուծել նաև սոցիալական հիմնախնդիրները:

4.5. Պետությունը որպես շուկայական սուբյեկտ

Որպես շուկայական սուբյեկտ պետությունը բնութագրվում է երեք բնութագրիչներով.

1. *«Վարչական-կարգավորող սուբյեկտ»:* Շուկայական տնտեսության մեխանիզմի մեջ պետության դերի գնահատումը ժամանակակից տնտեսագիտության տեսության հիմնական խնդիրն է: Բան այն է, որ շուկայական տնտեսության կայացման ելակետը պետության խեղդող ճնշումից ազատվելն է: Երկար ժամանակ պետության չմիջամտելը մասնավոր բիզնեսի ոլորտին համարվում էր ազատ շուկայական տնտեսության արդյունավետության գլխավոր պայմանը: Սակայն, XXդ. 30-ական թթ. սկսած /Մեծ ճգնաժամի պահից/ շուկայական տնտեսությունը /մոնոպոլիաների և ԳՏԱ-ի պատճառով/ «պահանջեց» ակտիվ

պետական կարգավորում՝ որպես դրա սոցիալական արդյունավետության պայման: Քեյնսականությունը դարձավ շուկայական տնտեսության պետական կարգավորման հայեցակարգը: Սակայն քեյնսյան գործիքը՝ ֆիսկալ /հարկա-բյուջետային/ քաղաքականությունը անհարիր գտնվեց շուկայական տնտեսության բնույթին: Այդ իսկ պատճառով 70-ական թթ. սկսած ձևավորվեց նոր մոտեցում՝ մոնետարիզմը, որը, չժխտելով պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը, փորձում է դրամավարկային քաղաքականության միջոցով գտնել դրա ավելի «նուրբ» մեխանիզմը:

Տնտեսության մեջ անընդհատ փոփոխությունները պետական կարգավորման գործիքների և մասշտաբների համապատասխան փոփոխություններ են պահանջում: Կարճ ասած, քեյնսականությունը «միջամտություն» է, «վիրաբուժություն», իսկ մոնետարիզմը՝ «կարգավորում», «թերապևտիկ բուժում»:

2. Պետական եկամտի «վերաբաշխողական» ծագումը: «Շուկայական» է հանդիսանում այնպիսի տնտեսական սուբյեկտը, որն անընդհատ եկամուտ է ստանում և ծախսում: Հետևաբար, ցանկացած սուբյեկտ այնքանով է ներգրավված շուկայական տնտեսության մեջ, որքանով եկամուտ է ստանում և ծախսեր կատարում: Սակայն պետական եկամտի բնույթը եզակի է. եթե բացառենք պետական ձեռնարկատիրության ոլորտը, ապա պետության եկամուտը առաջանում է որպես ոչ տնտեսական գործողությունների՝ առաջնային շուկայական սուբյեկտների /տնային տնտեսություններ և ֆիրմաներ/ եկամուտների մի մասի վերաբաշխման արդյունք: Դա թույլ է տալիս պետությանը որակել որպես ածանցյալ շուկայական սուբյեկտ, որի տնտեսական ուժն ամբողջությամբ կախված է պետությունը սնուցող մասնավոր բիզնեսի ուժից /ինչը չի խանգարում նույն ազահ չինովնիկին հաճախ «սղոցել այն ոստը», որի վրա հենց ինքն է նստած՝ ճնշելով փոքր և միջին բիզնեսը/:

Ոչ ոք, ըստ էության այդպես շահագրգռված չէ ֆիրմաների և տնային տնտեսությունների եկամուտների աճով, ինչքան պետությունը, քանի որ շուկայական հատվածը պետության «հարկային» եկամտի հիմնական աղբյուրն է:

3. Պետության «ինպերատիվ» կարգավիճակը: Պետությունը շուկայական տնտեսության միակ սուբյեկտն է, որի պահանջները պարտադիր են բոլոր ոչ պետական սուբյեկտների համար: Սակայն, այդ պարտադիր լինելը կենսական անհրաժեշտություն ունի հենց ազատ ձեռնարկատիրության համակարգի համար, քանի որ ստեղծում է «միասնական կանոններ», որոնցով պետք է գործեն շուկայի բոլոր մասնա-

կիցները:

Իմպերատիվությունը պետական եկամտին «պարտադիր» բնույթ է տալիս:

Պետության տնտեսական միջամտության հիմնական մեխանիզմներն են հարկերը, գումումները և վճարումները.

- հարկերն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են, բայց դրանց օպտիմալ սահմանների որոշումը բարդ հիմնախնդիր է,
- տրանսֆերտ վճարումները վերաբաշխում են պետության հարկային եկամուտների մի մասը, որոնք վճարում են բոլոր տնային տնտեսությունները և ֆիրմաները՝ հօգուտ սահմանված սոցիալական խմբերի: Յետևաբար, տրանսֆերտ վճարումները չեն ավելացնում ազգային արդյունքը, բայց փոխում են անձնական սպառման կառուցվածքը և դրանով էլ՝ արտադրության կառուցվածքը,
- պետական գումումները ևս փոխում են արտադրության կառուցվածքը՝ հօգուտ հասարակական նշանակության բարիքների հավելաճի, բայց դրա հետ ավելացնում են ազգային արդյունքը:

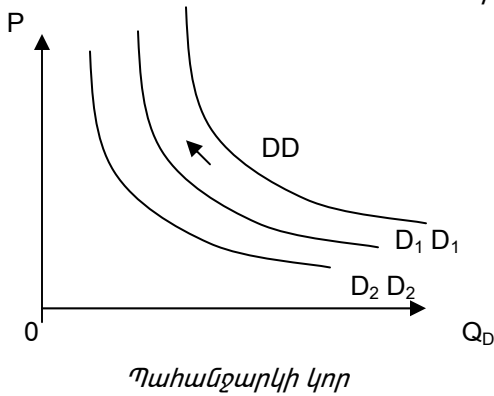
Թեմա 5. Պահանջարկ և առաջարկ: Հավասարակշռված գին

5.1. Պահանջարկի օրենքը և կորը /ընդհանուր բնութագիր/

Սեմինար պարապմունքի առաջին հարցի քննարկումը նախ և առաջ ենթադրում է «պահանջմունքի» և «պահանջարկի» տարբերությունների պարզաբանում: Որպես կանոն, մարդկանց պահանջմունքներն աճում են ավելի արագ, քան դրանք բավարարելու հնարավորությունները: Դա կարող է պայմանավորված լինել ինչպես արտադրության տեխնիկական հնարավորություններով, որը թույլ չի տալիս սահմանափակ ռեսուրսներով արտադրել բավարար քանակությամբ այս կամ այն բարիքը, այնպես էլ սպառողի եկամտի չափով: Ահա թե ինչու պահանջարկի ծավալը սովորաբար փոքր է պահանջմունքից: Պահանջարկը պահանջմունքի միայն այն մասն է, որն ապահովված է փողով, այսինքն՝ «զնոդունակ պահանջմունքը»: Այն ցույց է տալիս, որ տվյալ սպառողը /տվյալ ժամանակ և տվյալ տեղում/ ունի վճարման միջոցներ, որոնք նրան թույլ են տալիս տվյալ ապրանքը ձեռք բերել տվյալ պահին ձևավորված գնով:

Այսպիսով, գինը դառնում է սահմանափակող գործոն՝ թույլ չտալով ընտրել շուկայում առկա բոլոր ապրանքները, այնպես էլ խթանող՝ ստիպելով փնտրել եկամուտներն ավելացնելու միջոցներ: Չբավարարված պահանջարկն արտադրության զարգացման շարժիչն է, տնտեսությունում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների հզոր գործոնը, քանի որ յուրաքանչյուր արտադրող ձգտում է արտադրել այն, ինչը պահանջարկ ունի, այսինքն՝ այն, ինչը ավելի մեծ հավանականությամբ կարելի է վաճառել: Սակայն, արդյո՞ք, իրականում կկայանա առք ու վաճառքը, պարզ կդառնա միայն շուկայում: Առկա փորձից յուրաքանչյուրը գիտի, որ, այլ հավասար պայմաններում, որքան ցածր է գինը, այնքան շատ ապրանք կարելի է գնել, և հակառակը: Այս երևույթի պատճառների գիտական հետազոտությունը թույլ է տվել ձևակերպել պահանջարկի օրենքը՝ որպես գնի /P/ և պահանջարկի մեծության /Qd/ միջև հակադարձ կախվածություն: P-ից Qd-ի հակադարձ կախվածության գրաֆիկական պատկերումը կոչվում է «պահանջարկի կոր» /տես գծապատկեր 5.1./: Այն ունի բացասական թեքություն: P գնի փոփոխության դեպքում Qd պահանջարկի մեծությունը տեղափոխվում է DD պահանջարկի կորի երկայնքով:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 5.1.

Բոլոր մնացած գործոնները, բացի ապրանքի գնի փոփոխությունից, կոչվում են «ոչ գնային»: Դրանք հանգեցնում են ոչ թե DD կորի մի կետից մյուսին տեղաշարժին, այլ հենց պահանջարկի փոփոխությանը. եթե պահանջարկն աճում է, DD կորը շարժվում է դեպի աջ՝ $D_1 D_1$ դիրքին, եթե պահանջարկը նվազում է՝ ձախ՝ $D_2 D_2$ դիրքին: Ինչպես պահանջարկի աճը, այնպես էլ նվազումը կարող է պայմանավորված լինել հետևյալ ոչ գնային գործոններով.

- սուբստիտուտ-ապրանքների առկայությամբ կամ բացակայությամբ: Դրանք այն ապրանքներն են, որոնք ընդունակ են բավարարել նույն պահանջմունքը /օրինակ, սուրճի բացակայության դեպքում կարելի է խմել թունդ թեյ, հյութ, կակաո և այլն/,
- լրացնող /կոմպլեմենտար/ ապրանքների առկայությամբ /օրինակ, հեռակառավարվող խաղալիքը լրացվում է մարտկոցով, նոր կոստյումը՝ նոր վերնաշապիկով և փողկապով, նոր շրջագգեստը՝ կոշիկներով, պայուսակով և այլ քսեստուարներով/: Պահանջարկի կորի տեղաշարժ կարող են առաջացնել նաև լրացուցիչ ծառայությունները /օրինակ, կահույքի վճարովի կամ անվճար առաքումը և տեղադրումը, բարդ կենցաղային տեխնիկայի ծառայության երաշխիքային ժամկետի տևողությունը/,
- սպառողների եկամուտների չափերով /որպես կանոն, դրանց աճը ուղեկցվում է ապրանքների պահանջարկի աճով/: Սակայն, կան ապրանքներ, որոնց պահանջարկը եկամտի աճի հետ նվազում է, քանի որ սպառողն ի վիճակի է այժմ ձեռք բերել ոչ

միայն այն ապրանքները, որոնք ապահովում էին նրա գոյատևումը /օրինակ, հաց, կարտոֆիլ/, այլ նաև այնպիսի ապրանքներ, որոնք ցածր եկամուտների պայմաններում անմատչելի էին /օրինակ, միս, ձուկ, մրգեր, տարբեր խորտիկներ/,

- ապրանքի օգտակարության փոփոխություններով /Internet-ի շնորհիվ անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու համար համակարգիչ օգտագործելու հնարավորությունը մեծացնում է ոչ միայն գրասենյակում, այլ նաև տանը ժամանակակից համակարգիչ ունենալ ցանկացողների թիվը/;
- սպառողների նախասիրությունների փոփոխություններով, որոնք կապված են նորաձևության, սեզոնային փոփոխությունների, տարիքի և այլնի հետ,
- շուկայում սպառողների թվի փոփոխություններով /արձակուրդների շրջանում մեծ թվով զբոսաշրջիկների այցը հանգստյան գոտի/,
- ինֆլյացիոն սպասումներով /կապված ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ նրա ֆինանսական համակարգի գործառնության վատթարացման կամ բարելավման հետ/: Պարադոքս է, բայց փաստ. գնորդների կողմից շուկայի հեռանկարային իրավիճակի սոցիալ-հոգեբանական գնահատականը կարող է դառնալ տնտեսական գործոն: Այսպես, գների աճը դրանց հետագա թռիչքի սպասման իրավիճակում կարող է հանգեցնել պահանջարկի աճի, իսկ գների անկումը, օրինակ, սեզոնային զեղչերի նախաշեմին, կարող է նվազեցնել պահանջակը: Այստեղ հակասություն չկա. եթե գների ինֆլյացիոն աճի շրջանում մարդը ձգտում է ավելի շատ ապրանքներ գնել, ապա նա «փախչում է փողից», գործելով պահանջարկի օրենքին լիովին համապատասխան՝ ավելի ցածր գներով գնել ավելի շատ:

Աճող պահանջարկ ունեն անշարժ գույքը, ոսկյա զարդերը, արվեստի գործերը: Պահանջարկի օրենքի համաձայն ապագայում դրանց գինը, որպես կանոն, կաճի, քանի որ դա ինֆլյացիայի պայմաններում խնայողությունները պահպանելու և նույնիսկ ավելացնելու հարմար ձև է: Ինֆլյացիան ավելացնում է ապրանքների գներն անվանական արտահայտությամբ, չնայած իրական գինը այդ դեպքում կարող է և չփոխվել: Այդ պատճառով ինֆլյացիայի պայմաններում և արտադրողի, և սպառողի համար կարևոր է տարբերել գների աճը, որը պայմանավորված է ինֆլյացիոն կամ զուտ շուկայական գործընթացներով:

5.2. Պահանջարկի գնային և եկամտային առաձգականություն

Պահանջարկի մեծության կախվածությունն ապրանքի գնից կարող է տարբեր լինել. մի դեպքում գնի նույնիսկ աննշան փոփոխությունը էապես փոխում է պահանջարկի մեծությունը, մյուսներում՝ նույնիսկ գնի զգալի փոփոխությանը պահանջարկի մեծությունը գրեթե չի արձագանքում: Ապրանքի գնի փոփոխությանը պահանջարկի մեծության արձագանքը կոչվում է պահանջարկի «առաձգականություն»։ այն կարելի է քանակապես բնութագրել E_d պահանջարկի առաձգականության գործակցի օգնությամբ.

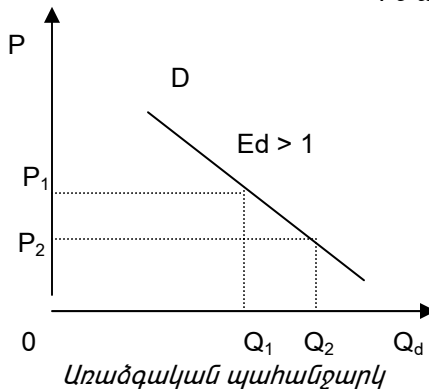
$$E_d = \frac{\text{պահանջարկի մեծության փոփոխություն} / \%}{\text{գնի փոփոխություն} / \%} = \frac{Q_d / \%}{P / \%}$$

Հնարավոր է 4 տարբերակ.

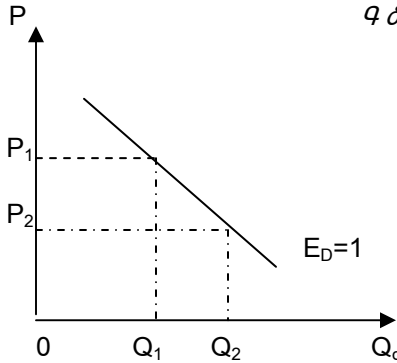
1. Եթե $E_d > 1$, ապա պահանջարկն առաձգական է: Դա նշանակում է, որ պահանջարկի մեծությունն ակտիվորեն արձագանքում է գնի փոփոխությանը: Երբեմն դրա նույնիսկ աննշան փոփոխությունը կարող է հանգեցնել պահանջարկի մեծության կտրուկ փոփոխությանը:

Դա կարելի է ներկայացնել նաև գծապատկերի միջոցով /գծապատկեր 5.2./: գնի ոչ մեծ անկմանը $/P_1$ -ից P_2 / համապատասխանում է պահանջարկի մեծության զգալի աճ $/Q_1$ -ից Q_2 /: Եվ հակառակը, գնի աննշան ավելացումը $/P_2$ -ից P_1 / կտրուկ նվազեցնում է պահանջարկի մեծությունը $/Q_2$ -ից Q_1 /: Որպես կանոն, որքան ապրանքը քիչ է անհրաժեշտ, այնքան բարձր է նրա պահանջարկի առաձգականությունը:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 5.2.

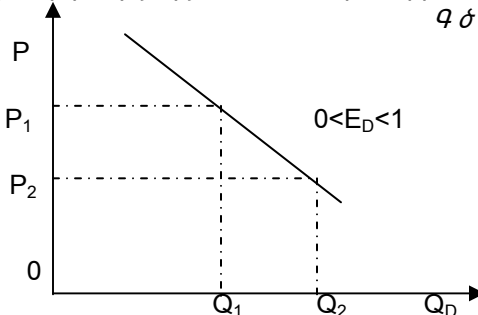
2. Եթե գինը և պահանջարկի մեծությունը փոփոխվում են միևնույն տեմպով, ապա գնի տոկոսային փոփոխությունը և պահանջարկի մեծության տոկոսային փոփոխությունը համընկնում են (գծապատկեր 5.3.): Այլ կերպ, 1% փոփոխությունը բերում է նույնպես պահանջարկի մեծության 1% փոփոխությանը: Այս դեպքում պահանջարկի E_D գնային առաձգականության կորը տեղակայված է կորորդինատների առանցքում 45° անկյան տակ (միավոր առաձգականություն).

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 5.3.

Պահանջարկի միավոր առաձգականություն

Եթե $E_D < 1$, ապա պահանջարկն առաձգական չէ (գծապատկեր 5.4.): Ապրանքի գնի 1% փոփոխությունը բերում է պահանջարկի ոչ պակաս քան 1% փոփոխության: Գծապատկերում այն կունենա հետյալ տեսքը: Նույնիսկ գնի նշանակալի փոփոխությունը (P_1 -ից P_2 , կամ հակառակը P_2 -ից P_1) մեծ չափով չի փոփոխի ձեռք բերվող ապրանքների քանակը (Q_1 -ից Q_2 կամ հակառակը Q_2 -ից Q_1): Ոչ առաձգական պահանջարկը բնորոշ է առաջին անհրաժեշտության ապրանքների համար, առանց որոնց մարդու գոյությունն անհնար է, օրինակ՝ սննդամթերքը:

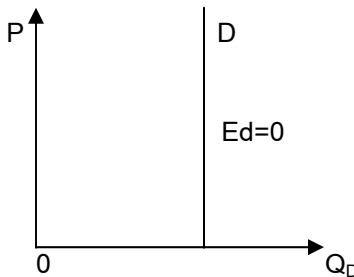
Գ ծ ա պ ա տ կ եր 5.4.

Ոչ առաձգական պահանջարկ

4. Հնարավոր է նաև հետևյալ ծայրահեղ իրավիճակը, երբ ապրանքի պահանջարկը բացարձակ ոչ առաձգական է ($E_d=0$), այսինքն՝ ինչքան էլ վաճառողը փոփոխի ապրանքի գինը, պահանջարկի ծավալը կմնա անփոփոխ, այդ դեպքում պահանջարկի առաձգականության կորը ուղղահայաց է (զժապատկեր 5.5.): Բացարձակ ոչ առաձգական պահանջարկը կարող է լինել այն դեպքում, երբ չկան փոխարինվող ապրանքներ: Օրինակ՝ ինչքան էլ թանկ լինի աղը, միևնույն է, այն պետք է զնեն:

Պատահական չէ, որ սոցիալական ցնցումներին սպասելիս, մարդիկ պահուստավորում են աղը, լուցկին, օճառը, այսինքն՝ այն ամենը, առանց որոնց մարդկանց կենցաղը չի կարող կարգավորվել: Նույնը վերաբերում է դեղորայքին, բժշկական անհրաժեշտ գործիքներին, որոնք մարդիկ օգտագործում են ամեն օր: Ասենք շաքարախտով կամ բարձր ճնշում ունեցող հիվանդները:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 5.5.

Բացարձակ ոչ առաձգական պահանջարկ

A ապրանքի պահանջարկի A ապրանքի պահանջարկի ծավալի տոկոսային փոփոխությունը

$$\frac{\text{A ապրանքի պահանջարկի փոփոխությունը}}{\text{B ապրանքի նկատմամբ}} = \frac{\text{A ապրանքի պահանջարկի ծավալի տոկոսային փոփոխությունը}}{\text{B ապրանքի գնի տոկոսային փոփոխությունը}}$$

- Այսպիսով հնարավոր է 3 դեպք, երբ այդ գործակիցը
- ա) հավասար է զրոյի,
 - բ) դրական է,
 - գ) կամ բացասական է:

Առաջին դեպքում B ապրանքի գնի փոփոխությունը ոչ մի կերպ չի անդրադառնում A ապրանքի պահանջարկի վրա: Հետևաբար, A և B ապրանքներն անկախ են իրարից (օրինակ, շամպունի գնի բարձրացու-

մը դժվար թե ազդի մակարոնի գնի վրա): Եթե խաչաձև առաձգականությունը դրական է ((ք) դեպք), սա նշանակում է, որ B ապրանքի գնի դեպքում A ապրանքի պահանջարկի ծավալը մեծանում է, այսինքն՝ B ապրանքի քանակացումն ավելացնում է A ապրանքի պահանջարկը: Հետևաբար, A և B ապրանքները, այս դեպքում, փոխլրացնող են: Օրինակ, թեյը և սուրճը, մեղրը և շաքարավազը, և այլն:

Եթե խաչաձև առաձգականությունը բացասական է, ապա դա նշանակում է, որ B ապրանքի գնի բարձրացմամբ A ապրանքի պահանջարկը կրճատվում է, և հակառակը: Հետևաբար, այս ապրանքները փոխլրացնող են, այսինքն՝ կոմպլոմենտար են: Օրինակ, համակարգիչը և ստիչ սարքը:

Պահանջարկի վրա ազդում են ոչ միայն ապրանքների գները, այլ նաև սպառողների եկամուտները: Պահանջարկի եկամտային առաձգականությունը (Er) – սպառողների եկամուտների փոփոխության նկատմամբ ապրանքի պահանջարկի մեծության արձագանքն է:

$$\text{Պահանջարկի եկամտային առաձգականություն} = \frac{\text{Ապրանքի պահանջարկի մեծության փոփոխություն (\%)}}{\text{Սպառողների եկամուտների փոփոխություն (\%)}}$$

Շատ դեպքերում այդ մեծությունը դրական է, քանի որ եկամուտների աճը մեծացնում է բնակչության վճարունակ պահանջարկը: Ապրանքը, որի համար $Er > 0$, կոչվում է «նորմալ ապրանք»: Ապրանքը, որի համար $Er < 0$, կոչվում է «ցածրակարգ ապրանք»: Դրանք ցածրորակ ապրանքներ են, որոնցից մարդը հրաժարվում է, հենց որ մեծանում են նրանց եկամուտները:

Պահանջարկի եկամտային առաձգականության հաշվարկման շնորհիվ կարելի է հստակ որոշել տնտեսական սահմանը, որն առաջին անհրաժեշտության առարկաները տարանջատում է ճոխության առարկաներից՝ ճոխության առարկաների համար $Er > 1$, նրանց պահանջարկը ըստ եկամտի առաձգական է, առաջին անհրաժեշտության առարկաների համար $Er < 1$, իսկ պահանջարկն ըստ եկամտի առաձգական չէ: Եթե $Er = 1$, պահանջարկի և եկամտի փոփոխության տեմպերը համընկնում են: Եթե $Er = 0$, եկամուտների փոփոխությունը չի հանգեցնում պահանջարկի որևէ փոփոխության:

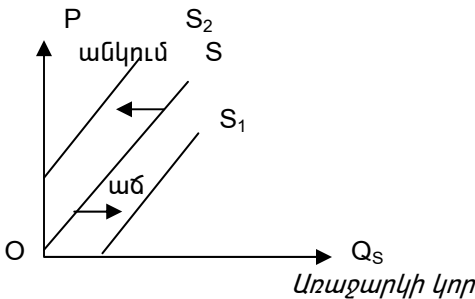
Պահանջարկի եկամտային առաձգականության գործակիցը կարող է օգտագործվել տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման

կանխատեսման համար, քանի որ հասկանալի է, որ եթե բնակչության եկամուտներն աճում են, ապա մեծանում են ճոխության առարկաներին հատկացվող ծախսերի մասնաբաժինները, իսկ առաջին անհրաժեշտության առարկաների վրա կատարվող ծախսերի մասնաբաժինը կրճատվում է: Պահանջարկի բավարարման համար նյութական հիմք է ստեղծում առաջարկը, որի ուսումնասիրությանն է նվիրված սեմինար պարապմունքի պլանի երրորդ հարցը:

5.3. Առաջարկի կորը: Առաջարկի առաձգականությունը .

Առաջարկի օրենքն արտահայտում է ապրանքի P գնի և Q_S առաջարկվող ապրանքների քանակի միջև ուղիղ կախվածությունը: Այդ կախվածության գրաֆիկական արտացոլումն անվանվում է առաջարկի կոր (գծ.5.6.): Գնի մակարդակի փոփոխությամբ առաջարկի մեծությունը տեղափոխվում է առաջարկի SS կորի երկարությամբ: Ոչ գնային գործոնները հանգեցնում են ամբողջ առաջարկի կորի տեղաշարժմանը դեպի աջ՝ S_1S_1 դիրքին, եթե առաջարկն աճում է, կամ դեպի ձախ՝ S_2S_2 դիրքին, եթե առաջարկն ընկնում է:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 5.6

Ոչ գնային գործոնները, որոնք կարող են հանգեցնել առաջարկի կորի տեղաշարժմանը.

- գիտատեխնիկական առաջադիմությունը,
- արտադրության գործոնների գների մակարդակը,
- արտադրության տարբերակումը,
- դոտացիաները և հարկերը,
- արտադրողների հեռանկարային սպասումները՝ եկամուտների, գնի, պահանջարկի դինամիկայի վերաբերյալ,

- փոխարինող և փոխլրացնող ապրանքների գները,
- վաճառողների քանակի փոփոխությունը:

Առաջարկի մեծության ազդեցությունը ապրանքների գների փոփոխությանը բնութագրում է առաջարկի գնային առաձգականության գործակիցը՝ (E_s).

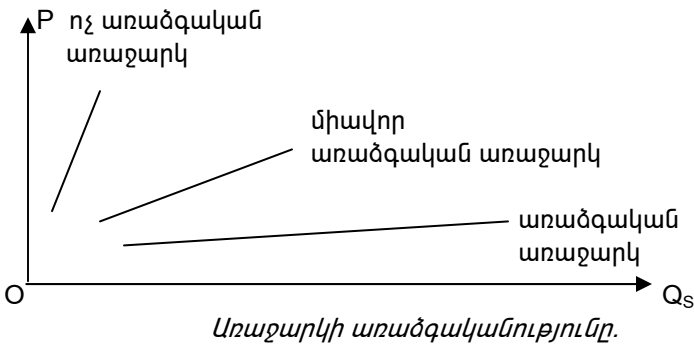
$$E_s = \frac{\text{առաջարկի ծավալի փոփոխությունը (\%)}{\text{գների մակարդակի փոփոխությունը (\%)}$$

Եթե $E_s > 1$ (գծ. 5.7.), առաջարկն առաձգական է: Առաձգական առաջարկի կորը զառիկող է, քանի որ առաջարկի մեծության փոփոխությունը գերազանցում է դրա փոփոխությանը հանգեցնող գնի մակարդակը:

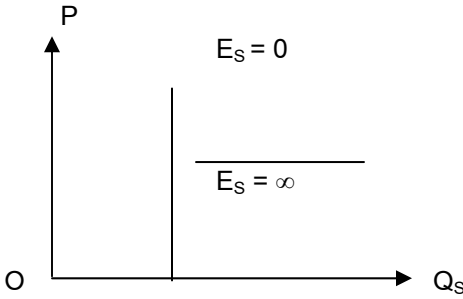
Եթե $E_s < 1$, առաջարկը ոչ առաձգական է, դրա բնորոշող կորը կտրուկ բարձրանում է վերև, քանի որ գինը փոփոխվում է ավելի շատ, քան առաջարկի մեծությունը:

$E_s = 1$ դեպքում առաջարկն անվանվում է միավոր առաձգական, քանի որ գների մակարդակը և առաջարկի մեծությունը փոփոխվում են միատեսակ, առաջարկի կորը հանդիսանում է կիսորդ, այսինքն՝ անկյունը բաժանում է կեսերի:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 5.7.

Քանի որ առաջարկի առաձգականությունը կարող է փոփոխվել 0-ից մինչև անվերջություն, ապա դրա երկու ծայրահեղ վիճակները կարելի է արտացոլել հետևյալ կերպ:

Բացարձակ առաձգական և ոչ առաձգական առաջարկ

- $E_S = 0$ դեպքում առաջարկի մեծությունը չի փոփոխվում, ինչպես էլ որ չփոփոխվի նրա գինը: Դա բացարձակ ոչ առաձգական առաջարկն է:
- $E_S = \infty$ դեպքում առաջարկի կորը հորիզոնական գիծ է: Դա բացարձակ առաձգական առաջարկն է, քանի որ գնի անփոփոխության դեպքում առաջարկի ծավալն աճում է անսահման:

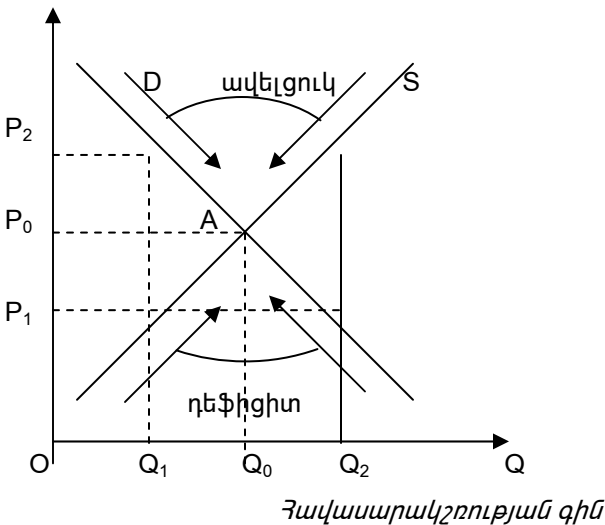
Առաջարկի առաձգականության իմացությունն առաջին հերթին կարևոր է վաճառողների համար: Նրանց համար շահավետ է ոչ առաձգական առաջարկը, որն ապահովում է կայուն եկամուտների աճ: Շուկայում մրցակիցների և փոխարինող ապրանքների բացակայությունն առաձգական առաջարկը կարող է փոխարինել ոչ առաձգական առաջարկով: Չնայած առաջարկի բարձր գինը ոչ միշտ է շահավետ արտադրողներին: Եթե կապիտալի շրջանառությունը դանդաղում է, ապա վաճառքից հասույթը ընկնում է և նպատակահարմար է դառնում գինը մի քիչ իջեցնել: Չնայած արտադրանքի միավորի շահութաբերությունն ընկնում է, բայց վաճառքի ծավալը աճում է, որի հաշվին կապիտալի շրջանառության արագության մեծացումը կարող է մեծացնել շահույթի չափերը:

Եթե շուկայում պահանջարկը գերազանցում է առաջարկին, ապա արտադրողները, ձգտելով մեծացնել եկամուտները, ընդլայնում են արտադրությունը, որն ի վերջո շուկայում բերում է գների իջեցմանը: Այդ դեպքում ուժեղանում է մրցակցությունն արտադրողների միջև, որը բերում է արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման, դրա որակի բարելավման, որից օգտվում են նաև գնորդները:

5.4. Պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցությունը: Հավասարակշռված գնի դինամիկան.

Արտադրողը շուկայում սահմանում է առաջարկի գինը: Բայց, արդյո՞ք սպառողը համաձայն է և ի վիճակի է վճարել առաջարկվող գինը: Սակարկության արդյունքում նրանք հանգում են փոխհամաձայնության, այսինքն՝ ձևավորվում է հավասարակշռության գինը: Այդ գործընթացը կարելի է պատկերել գծապատկերով (գծ. 5.9.): Հատման կետը, պրոյեկցված կոորդինատների առանցքի վրա, ցույց է տալիս հավասարակշռության P_0 գինը և Q_0 ապրանքների հավասարակշռված քանակությունը, որի պարագայում պահանջարկի և առաջարկի մեծությունները հավասարակշռված են, շուկայում ոչ մի անհամաձայնություն չկա: Ընդ որում, շուկան անփոփոխ ձգտում է հավասարակշռության վիճակի:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ռ 5.9.

Եթե ինչ որ պատճառով գինը հաստատվում է $P_1 < P_0$ մակարդակում, շուկայում առաջանում է դեֆիցիտ, քանի որ առաջարկի Q_1 մեծությունը փոքր է պահանջարկի Q_2 մեծությունից: Այս դեպքում գինը բարձրանում է, շահավետ է դառնում արտադրել առավել մեծ քանակությամբ ապրանքներ, բայց ավելի բարձր գնով: Արդյունքում պահանջարկի մեծությունը կրճատվում է, շուկան վերադառնում է հավասար-

րակշռության իրավիճակին: Եթե ինչ-որ պատճառով գինը հաստատվի $P_2 > P_0$ մակարդակում, այսինքն՝ հավասարակշռությունից բարձր, պահանջարկի Q_1 մեծությունը կհայտնվի առաջարկի Q_2 մեծությունից ցածր, կառաջանա ավելցուկ, հետևապես և դժվարություններ կապված ապրանքների իրացման հետ: Արտադրողները ստիպված կլինեն իջեցնել արտադրանքի գինը, իսկ ավելի ցածր գնի պայմաններում ապրանքների պահանջարկի մեծությունը կաճի: Արդյունքում շուկան նորից կվերադառնա հավասարակշռության իրավիճակին: Եթե առաջարկը կամ պահանջարկը, կամ երկուսը միաժամանակ փոփոխվում են, հավասարակշռված գինը և ապրանքների հավասարակշռված քանակը հաստատվում են նոր մակարդակում:

Այսպիսով, վերը շարադրվածը թույլ է տալիս կատարել կարևոր հետևություն. պահանջարկի և առաջարկի ազատ խաղի վրա հիմնված ազատ տնտեսությունը ստեղծում է տնտեսավարման մի մեխանիզմ, որում երաշխավորված է տնտեսական հարաբերությունների յուրաքանչյուր մասնակցի իրավունքը՝ գործել սեփական շահերից ելնելով:

Թեմա 6. Սպառողական վարքագծի տեսություն

6.1. Սպառողական վարքագծի ընդհանուր բնութագիրը

Շուկայական պահանջարկը ձևավորվում է առանձին սպառողների կողմից ընդունվող որոշումների հիման վրա: Հիմնական շարժառիթները, որոնք մարդկանց դրդում են գնել այս կամ այն ապրանքը, հանդիսանում են պահանջումըները և դրամական եկամտի չափերը: Ինչպե՞ս են մարդիկ բաշխում իրենց սահմանափակ դրամական միջոցները տարբեր տեսակի ապրանքների և ծառայությունների միջև:

Այդ հարցին պատասխանում է սպառողական վարքագծի տեսությունը: Այն ուսումնասիրում է շուկայում սպառողների վարքագիծը: Յուրաքանչյուր գնորդ ձգտում է լինել ռացիոնալ սպառող, տնտեսել փողը, պարտք չվերցնել, ձեռք բերել բացառապես պիտանի ապրանքներ: Ռացիոնալ վարքագծի սկզբունքը կայանում է նրանում, որ սպառողն իր պահանջումըները սահմանում է սեփական նախասիրություններին համապատասխան՝ ձգտելով ձեռք բերել բարիքների այնպիսի հավաքածու, որը նրա սահմանափակ դրամական եկամտի պարագայում ապահովի պահանջումըների առավելագույն բավարարում:

Ամեն օր մենք տարատեսակ գնումներ ենք կատարում. ձեռք ենք բերում ապրանքներ և վճարում ծառայությունների համար, քանի որ դրանք բավարարում են մեր նյութական և հոգևոր պահանջումըները, այսինքն՝ օժտված են բավարարման աղբյուր լինելու հատկությամբ: Վերջինս տնտեսագետները նշանակում են «օգտակարություն» տերմինով: Հարկ է նշել, որ օգտակարությունը սուբյեկտիվ հասկացություն է: Միևնույն ապրանքն օգտակարության տարբեր աստիճաններ ունի տարբեր սպառողների համար /օրինակ, սուրճը շատ օգտակար է սրճամոլի համար, և գրոյական, նույնիսկ բացասական օգտակարություն ունի բարձր ճնշում /հիպերտոնիա/ ունեցողների համար/:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ օգտագործվում են «ընդհանուր» և «սահմանային օգտակարություն» կատեգորիաները:

Ընդհանուր օգտակարությունը ստացվում է սպառվող բարիքի ամբողջ հավաքածուից: Այն աճում է բարիքի լրացուցիչ միավորների սպառմանը զուգընթաց:

Սահմանային օգտակարությունն այն է, որը ստացվում է ձեռք բերվող բարիքի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորից: Պահանջումների հագեցմանը զուգընթաց սահմանային օգտակարությունը նվազման մի-

տում է ցուցաբերում: Ապրանքային հավաքածուի սահմանային օգտակարությունը որոշվում է սպառվող ապրանքի վերջին միավորի հագեցվածության օգտակարությամբ:

Շուկայում սպառողի վարքագծի վերլուծությունն իր արտացոլումն է գտել օգտակարության կարդինալիստական և օրդինալիստական տեսությունների մեջ: Կարդինալիստական մոտեցումը կապված է տարբեր ապրանքների և ծառայությունների օգտակարության քանակական գնահատման հետ: Որպես հաշվարկային միավոր օգտագործվում է հիպոթետիկ միավոր՝ «յուտիլ» /անգլ. utility-օգտակարություն բառից/, որը թույլ է տալիս սպառողի վարքի վերաբերյալ քննարկումները տեղափոխել քանակական հարթություն:

Օրդինալիստական /կարգային/ տեսությունը հիմնված է այն ենթադրության վրա, որ սպառողն ընդունակ է կարգավորել բոլոր հնարավոր ապրանքային հավաքածուները՝ իր սուբյեկտիվ «նախընտրելիությանը» համապատասխան: Որպես կարգային վերլուծության գործիք են ծառայում անտարբերության կորերը և բյուջետային գիծը:

6.2.Սահմանային օգտակարությունը և դրա մաքսիմալացման պայմանը

Օգտակարության քանակական տեսությունը նշակել են 19-րդ դարի վերջի հայտնի տնտեսագետներ Ու. Ջևոնսը, Կ. Մենգերը, Լ. Վալրասը: Այդ տեսության հիմքում ընկած է այն ենթադրությունը, որ ցանկացած բարիքի օգտակարությունը կարող է չափվել օգտակարության հիպոթետիկ միավորի՝ յուտիլների օգնությամբ: Դա նշանակում է, որ սպառողն ի վիճակի է գնահատել այս կամ այն բարիքից ստացվող բավարարվածության աստիճանը: Օրինակ, նա կարող է ասել, որ նախաճաշին իր սպառած մեկ թխվածքաբլիթի օգտակարությունը կազմում է 10 յուտիլ, երկուսինը՝ 17, երկու թխվածքաբլիթինը և մեկ բաժակ սուրճինը՝ 25 յուտիլ և այլն:

Հարկ է նախ նշել, որ չնայած մարդու պահանջմունքներն անսահմանափակ են և անընդհատ աճում են, պահանջմունքների մեծ մասը որոշակի սահմանափակ ժամանակահատվածում կարող է բավարարվել: Երկրորդ, պահանջմունքների լիակատար բավարարումը տեղի է ունենում աստիճանաբար՝ բարիքի լրացուցիչ միավորների ձեռքբերման հետ: Սպառվող բարիքի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավոր սպառողին բերում է լրացուցիչ կամ սահմանային օգտակարություն:

Սահմանային օգտակարությունն ունի երեք հատկություն:

1.Քանի որ որոշակի ապրանքի նկատմամբ պահանջարկն աստիճանաբար բավարարվում է, ապա ապրանքի յուրաքանչյուր հաջորդ չափաբաժնի հետ բարիքի օգտակարությունը սպառողի համար կնվազի: Այլ կերպ՝ յուրաքանչյուր հաջորդ միավորի սահմանային օգտակարությունն ավելի քիչ է, քան նախորդինը: Դա վկայում է սահմանային օգտակարության նվազող բնույթի մասին:

2.Սպառվող բարիքի բոլոր միավորների սահմանային օգտակարությունների գումարը ձևավորում է բարիքի ընդհանուր օգտակարությունը: Ենթադրենք, առաջին խնձորի օգտակարությունը 6 յուտիլ է, երկրորդինը՝ 4, երրորդինը՝ 1: Այստեղ ընդհանուր օգտակարությունը կազմում է 11 յուտիլ:

3.Բարիքի սահմանային օգտակարությունը կորոշվի հավաքածուի մեջ վերջին միավորի օգտակարությամբ: Մեր օրինակում այն կկազմի 1 յուտիլ:

Սահմանային օգտակարության թվարկված հատկությունները թույլ են տալիս ձևակերպել նվազող սահմանային օգտակարության օրենքը և սահմանել օգտակարության մաքսիմալացման պայմանները: Արդեն նշվել է, որ սպառողներն ունեն նախասիրությունների հստակ սանդղակ, այսինքն՝ ի վիճակի են իրենց նախասիրությունները դասավորել ըստ դրանց ինտենսիվության աստիճանի: Այն անհրաժեշտ է, քանի որ դրամական եկամտի ֆիքսված մեծությունը թույլ չի տալիս մարդու բոլոր պահանջմունքները միաժամանակ բավարարել: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր սպառող ձգտում է ընտրել ապրանքների և ծառայությունների այնպիսի հավաքածու, որը սահմանափակ բյուջեի պայմաններում նրան կբերի առավելագույն բավարարվածություն:

Սպառողին հասանելի բոլոր բարիքների հավաքածուներից ո՞րը կլինի ամենաօպտիմալը, այսինքն՝ հիմնական ո՞ր պայմանը պետք է բավարարված լինի, որպեսզի տարբեր բարիքներ գնելով սպառողը մաքսիմալացնի ստացվող օգտակարությունը: Այս հարցը կարելի է պարզաբանել հետևյալ օրինակի օգնությամբ:

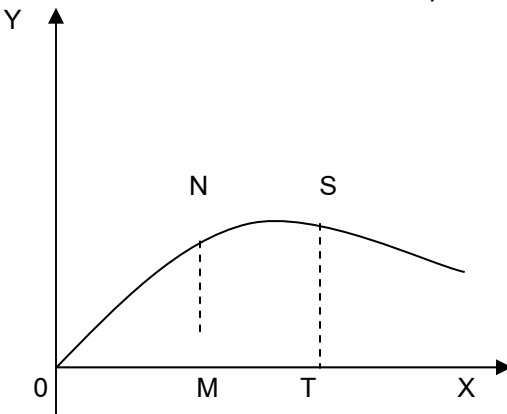
Ենթադրենք, ուսանողը փողի սահմանափակ քանակության պայմաններում ընտրություն է կատարում երկու ապրանքների միջև՝ սուրճ և պաղպաղակ: Ընդունենք, մեկ պաղպաղակն արժե 200 դրամ, իսկ մեկ բաժակ սուրճը՝ 100 դրամ, իսկ ուսանողի բյուջեն կազմում է 1000 դրամ: Ուսանողը կարող է իր բոլոր միջոցները ծախսել պաղպաղակ գնելու վրա՝ հրաժարվելով օգտակարություն ստանալու այլընտրանքնային եղանակից: Ընդ որում, յուրաքանչյուր լրացուցիչ պաղպաղակը ուսանողին կբերի ավելի քիչ բավարարվածություն: Հավանաբար ուսա-

նորը, լինելով ռացիոնալ մարդ, կգերադասի ձեռք բերել 4 պաղպաղակ և 2 բաժակ սուրճ կամ 3 պաղպաղակ և 4 բաժակ սուրճ: Անպայման գալիս է մի պահ, երբ վերջին դրամը, որը ծախսվել է պաղպաղակ գնելու վրա, կբերի նույն օգտակարությունը, ինչ և վերջին դրամը, որը ծախսվել է սուրճի վրա: Այս դեպքում ուսանողը կհավասարակշռի երկու ապրանքների սահմանային օգտակարությունները կամ կմաքսիմալացնի պահանջմունքների բավարարումը և կգտնվի «սպառողական հավասարակշռության» վիճակում: Այդ հավասարակշռության ցանկացած փոփոխություն կհանգեցնի ապրանքների տրված հավաքածուի սպառումից ընդհանուր օգտակարության նվազմանը:

6.3.Ընդհանուր և սահմանային օգտակարության կորեր

Դիցուք, ապրանքի առաջին միավորի սկզբնական օգտակարությունը հավասար է 10, մյուսը՝ 8, երրորդը՝ 6: Այս դեպքում ընդհանուր օգտակարությունը, որպես ապրանքի առանձին միավորների օգտակարությունների գումար, հավասար է 10, 18, 24: Տեսնում ենք, որ ապրանքի ընդհանուր օգտակարությունը դիտարկելիս դրա աճի տեմպը դանդաղում է: Սպառողի կողմից սպառվող ապրանքի վերջին միավորի օգտակարությունը սահմանային օգտակարությունն է: Ընդհանուր օգտակարության և սպառվող ապրանքի քանակության միջև կապը արտահայտվում է $U(x)$ ֆունկցիայի միջոցով և ներկայացվում է հետևյալ գծապատկերով՝

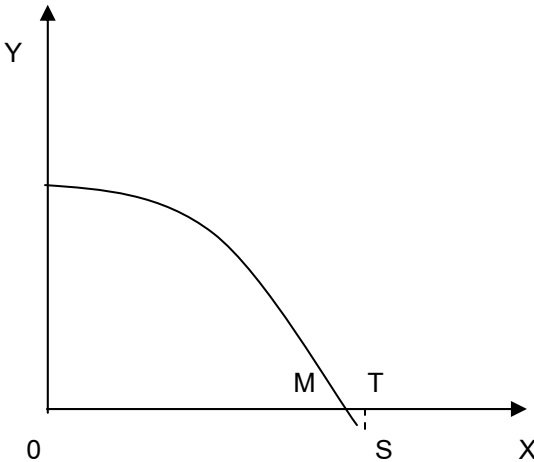
Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 6.1.

OX առանցքը ներկայացնում է ապրանքի քանակությունը, իսկ OY-ը՝ ընդհանուր օգտակարությունը: Ապրանքի քանակության անվերջ փոքր փոփոխությանը համապատասխանում է dU/dX օգտակարության աճը, որը ընդհանուր օգտակարության ֆունկցիայի ածանցյալն է յուրաքանչյուր կետում: Այս հարաբերությունը ֆունկցիայի յուրաքանչյուր կետում ներկայացնում է ապրանքի սահմանային օգտակարությունը այն դեպքում, երբ այն բաժանված է անվերջ փոքր մասերի: Եթե ապրանքի քանակը հավասար է OM, ապա այն ձեռք է բերում ընդհանուր օգտակարության առավելագույն մակարդակը:

Սահմանային օգտակարության կորը կարելի է ստանալ ընդհանուր օգտակարության կորից: Սահմանային օգտակարության կորը վկայում է այն մասին, որ ապրանքի հաջորդաբար օգտագործվող մասերի օգտակարությունը գնալով նվազում է, քանի որ աճում է պահանջմունքի բավարարվածության մակարդակը: Այս դեպքում, երբ ապրանքի քանակությունը հավասար է OM-ի, սահմանային օգտակարությունը հավասարվում է 0 -ի:

Պ ժ ա պ ա տ կ ե թ 6.2

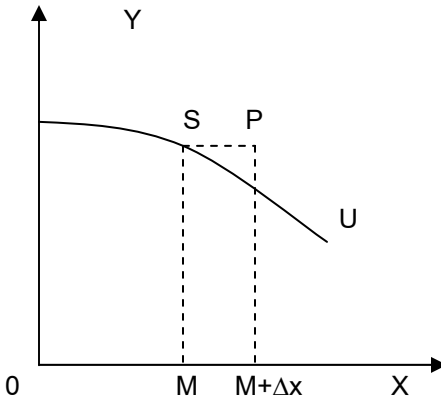

Կորն ունի բացասական թեքություն, քանի որ ընդհանուր օգտակարության աճը նվազում է բարիքների աճին զուգընթաց: Նվազող սահմանային օգտակարությունը թույլ է տալիս մեկնաբանել նվազող պահանջարկի օրենքը: Կարելի է ենթադրել նաև բացասական սահմանային օգտակարության առկայության մասին՝ ապրանքի OT ծավալի համար: Անձը կորուստներ է կրում բացասական սահմանային օգտակարությամբ ապրանքների սպառման դեպքում: Այսօրինակ բա-

րիքը դադարում է տնտեսական լինելուց:

Սահմանային օգտակարության U ֆունկցիան անընդհատ ու դիֆերենցելի է և ներկայացվում է կորի միջոցով: Սպառողը սկզբնական շրջանում տիրապետում է ապրանքի OM քանակության, իսկ Δx –ը այդ ապրանքի որոշակի քանակության հավելաճն է: OY առանցքի վրա ներկայացվում է սահմանային օգտակարությունը:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ր 6.3.

Անցնելով OM քանակի ապրանքի սպառումից ($OM+\Delta x$ / քանակի ապրանքի սպառմանը, սպառողն առավել լրիվությամբ է բավարարում իր կարիքները: Եթե x -ը անվերջ փոքր է, ապա $M+\Delta x$ -ը ձգտում է համընկնել M –ի հետ, և MS եռանկյան մակերեսը համընկնում է MS օրդինատի հետ: Այս օրդինատը սպառողի տիրապետության տակ գտնվող OM քանակի ապրանքի սահմանային օգտակարությունն է: Սահմանային օգտակարության հասկացությունը հատուկ չէ միայն մեկ առանձին միավոր ապրանքին: Ցանկացած ապրանքի միավոր կարող է ունենալ իր սահմանային օգտակարությունը:

6.4.«Եկամտի էֆեկտ» և «փոխարինման էֆեկտ»

Օգտակարության օրդինալիստական/կարգային/ տեսությունը, ի տարբերություն կարդինալիստական մոտեցման, հիմնվում է ավելի պարզեցված ենթադրությունների վրա: Օրդինալիստների /Վ. Պարետո, Ջ. Հիքս/ տեսության համաձայն սպառողին չի պահանջվում քանակապես գնահատել այս կամ այն բարիքի օգտակարությունը, այլ բավա-

կան է կարգավորել ապրանքների բոլոր հնարավոր հավաքածուներն ըստ դրանց «նախընտրելիության»: Ակնհայտ է, որ ապրանքների հավաքածուները, որոնք սպառողին առավելագույն բավարարվածություն են բերում, այսինքն՝ ունեն օգտակարության բարձր աստիճան, ավելի նախընտրելի կլինեն նրա համար, իսկ ապրանքային հավաքածուները, որոնք միևնույն բավարարվածությունն են բերում, կունենան հավասար արժեք, ընդ որում, կարևոր չէ, թե մի հավաքածուն քանի միավոր օգտակարությամբ է նախընտրելի մյուսից: Հետևաբար, ըստ այդ տեսության օգտակարության մաքսիմալացման խնդիրը կայանում է սպառողի սահմանափակ բյուջեի պայմաններում բոլոր հնարավոր ապրանքային հավաքածուներից ամենանախընտրելին որոշելու մեջ:

Օրդինալիստական տեսությունը սպառողի վարքը շուկայում բացատրում է «եկամտի էֆեկտի» և «փոխարինման էֆեկտի» օգնությամբ:

«Եկամտի էֆեկտը» առաջանում է որպես սպառողի իրական եկամտի փոփոխություն՝ կապված ապրանքների և ծառայությունների գների փոփոխության հետ: Եթե ապրանքի գինը իջնում է, ապա սպառողի եկամտի գնողունակությունն ավելանում է: Այլ կերպ՝ ավելի ցածր գինը սպառողին հնարավորություն է տալիս նախկինի համեմատությամբ լրացուցիչ դրամական եկամուտ ստանալ և հնարավորություն է ընձեռնում տվյալ ապրանքից ավելի մեծ քանակություն ձեռք բերել: Դա պարզաբանենք պայմանական օրինակով: Ենթադրենք, սպառողի եկամուտը կազմում է 2000 դրամ: Նա կարող է ձեռք բերել 20 կգ կարտոֆիլ, որի մեկ կգ-ն արժե 100 դրամ: Եթե կարտոֆիլի գինն իջնի մինչև 50 դրամ, սպառողը կարող է գնել 40 կգ կարտոֆիլ: Կամ, կարտոֆիլի սպառումը թողնելով նախկին մակարդակում, «ազատված» փողով սպառողը կարող է ձեռք բերել այլ ապրանքներ: Այսպիսով, ապրանքի գնի իջեցումը սպառողին իրապես ավելի հարուստ է դարձնում՝ դրամական եկամտի միևնույն մեծության պայմաններում թույլ տալով ընդլայնել գնումների ծավալը:

«Փոխարինման էֆեկտը» կայանում է նրանում, որ ապրանքի գնի իջեցումը հարաբերականորեն թանկացնում է այլ ապրանքները: Մարդիկ ձգտում են այլ համեմատաբար թանկ ապրանքները և ծառայությունները փոխարինել էժանացած բարիքներով: Այլ ապրանքների անփոփոխ գների պայմաններում կարտոֆիլի իջեցված գինը ավելի գայթակղիչ կլինի գնորդների համար և նրանք կավելացնեն կարտոֆիլի սպառումը՝ դրանով փոխարինելով այլ մթերքները, օրինակ, ձավարեղենը և մակարոնեղենը:

«Եկամտի էֆեկտը» և «փոխարինման էֆեկտը» փոխազդում են և

լրացնում միմյանց՝ գների իջեցման պայմաններում առաջ բերելով «նորմալ» ապրանքների և ծառայությունների սպառման ծավալների աճ:

6.5. Անտարբերության կորեր և բյուջետային գծի

Ապրանքների օպտիմալ հավաքածուի սպառողական ընտրությունն իրականացվում է գնորդների ցանկություններին համապատասխան /որոշվելով նրանց ճաշակներով և նախասիրություններով/ և գնորդների հնարավորություններին համապատասխան /որոշվելով եկամուտների մեծությամբ/: Ցանկությունների և հնարավորությունների համեմատման մեխանիզմը ներկայացնում է անտարբերության կորերի և բյուջետային գծի հայեցակարգը:

Անտարբերության կորի էությունը ավելի լիարժեք հասկանալու համար օգտվենք պայմանական օրինակից: Ենթադրենք, սպառողը գնում է 2 ապրանք X և Y: Հավանաբար, զոյություն ունեն այս ապրանքների քանակների այնպիսի համադրություններ, որոնք սպառողին բերում են X և Y ապրանքների պահանջմունքների բավարարման միևնույն աստիճանը, այսինքն՝ սպառողի համար միևնույնն է, թե դրանցից որն ընտրի: X ապրանքի որոշակի քանակից հրաժարվելը փոխհատուցվում է այլընտրանքային ապրանքի ավելի մեծ քանակությամբ: Ապրանքների համադրությունները, որոնք սպառողի համար միևնույն համախառն օգտակարությունն ունեն, ներկայացված են հետևյալ աղյուսակում:

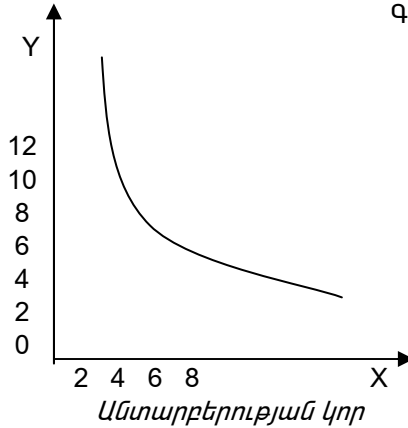
Աղյուսակ 6.1.

«Անտարբեր հավաքածուների» կառուցվածքը

Ապրանքային հավաքածու	X ապրանք	Y ապրանք
A	2	8
B	4	6
C	6	4
D	8	2

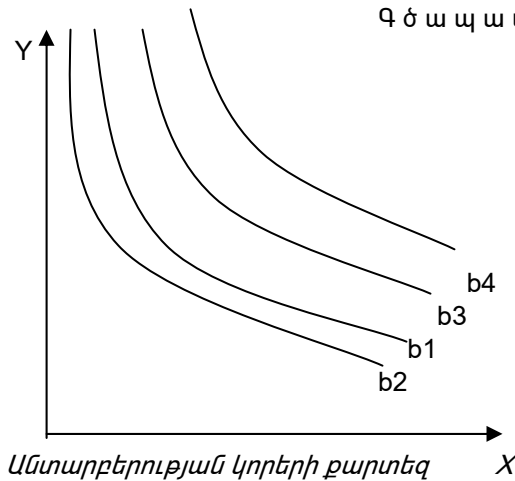
Աղյուսակի տվյալները ներկայացնենք գծապատկերի տեսքով, հորիզոնական առանցքին նշանակելով X ապրանքի քանակը, իսկ ուղղահայացին՝ Y ապրանքի քանակը: Ստացված կետերը միացնելով սահուն գծով՝ կստանանք անտարբերության կորը /գծապատկեր 6.5./, որը ներկայացնում է ապրանքների բոլոր հնարավոր համադրությունները, որոնք սպառողին միևնույն բավարարվածություն են բերում:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 6.4.

Անտարբերության կորը կարող է տարվել ապրանքների «գրաֆիկական տարածության» ցանկացած կետով: Գրաֆիկական հարթությունը լրացնելով անտարբերության կորերով կստանանք անտարբերության կորերի քարտեզը /գծապատկեր 6.5./: Ակնհայտ է, որ յուրաքանչյուր կոր համապատասխանում է ընդհանուր օգտակարության տարբեր մեծության: Նախասկզբնական կորից վեր տեղադրված կորերը, որոնք գծապատկերում նշանակվում են b_1 , սպառողի համար ավելի մեծ օգտակարություն են ներկայացնում: Յուրաքանչյուր կոր, որն ավելի ցած է տեղադրված, համապատասխանում է ավելի փոքր համախառն օգտակարության:

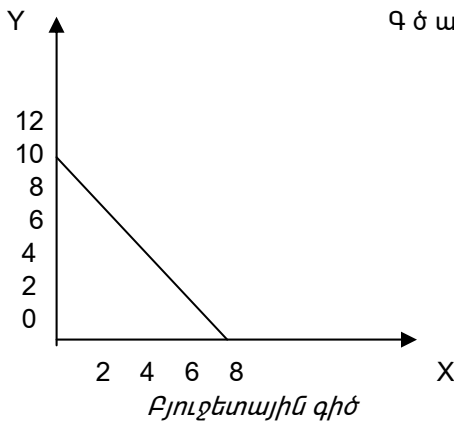
Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 6.5.

Վերը դիտարկված անտարբերության կորերի քարտեզը արտացոլում է սպառողական նախասիրությունների համակարգը: Սպառողը ձգտում է ձեռք բերել այն ապրանքային հավաքածու, որը պատկանում է կողողինատների սկզբնակետից ամենահեռու գտնվող անտարբերության կորին: Բայց սպառողի հնարավորությունները սահմանափակ են, այդ իսկ պատճառով ոչ բոլոր ապրանքային հավաքածուներն են նրան հասանելի: Սպառողի հնարավորությունները վերլուծելու համար տնտեսագիտության տեսության մեջ օգտագործվում է բյուջետային գիծ հասկացությունը: Բերենք մի պարզ օրինակ:

Ենթադրենք, սպառողն ունի 72 ԱՄՆ դոլար ֆիքսված եկամուտ, որը նա ծախսում է 2 ապրանքների՝ X և Y, գնման վրա: Այդ ապրանքների գները չեն փոխվում, ընդ որում, X ապրանքն արժե 9, իսկ Y ապրանքը՝ 6 դոլար:

Սպառողը, ելնելով իր նախասիրություններից, կարող է իր ամբողջ եկամուտը ծախսել X ապրանքը գնելու վրա և ձեռք բերել 8 միավոր x ապրանքն $/72:9=8/$ կամ՝ Y ապրանքի առավելագույն քանակի գնման վրա, ձեռք բերել 12 միավոր y ապրանք $/72:6=12/$: Վերջապես, նա կարող է որոշակի քանակական հարաբերակցությամբ ձեռք բերել երկու ապրանքներից էլ /օրինակ, 2 միավոր X և 9 միավոր Y, կամ 6 միավոր X և 3 միավոր Y/: Եթե այս տվյալները ներկայացնենք գծապատկերով և միացնենք ստացված կետերը ուղիղ գծով, ապա կստանանք սպառողական բյուջետային գիծը, որը բնութագրում է X և Y ապրանքների համակցությունները: Սպառողը դրամական եկամտի ֆիքսված մակարդակի պարագայում կարող է ձեռք բերել այդ ապրանքները /գծապատկեր 6.6/:

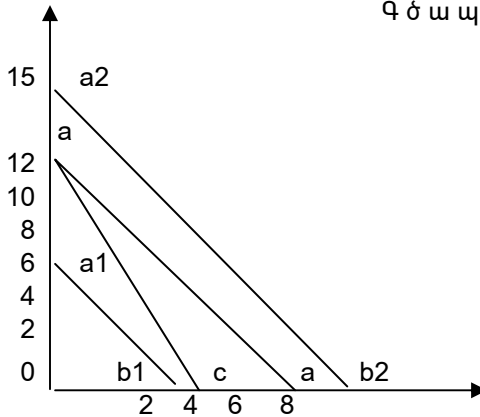

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 6.6.

Բյուջետային գիծն ունի երկու հատկություն.

1.Քանի որ սպառողների դրամական եկամուտները կարող են փոփոխվել, ապա բյուջետային գծի դիրքը ևս հաստատուն չի մնա: Ենթադրենք, սպառողի եկամուտը կրճատվել է 2 անգամ՝ կազմելով 36 ԱՄՆ դոլար: Հասկանալի է, որ այդ պայմաններում սպառողը կարող է ձեռք բերել X և Y ապրանքների ավելի քիչ քանակություն /X ապրանքի 4 միավոր կամ Y ապրանքի 6 միավոր/: Գծապատկերում բյուջետային գիծը կգրավի a_1b_1 դիրքը: Դրամական եկամտի աճը, ենթադրենք մինչև 90 դոլար, սպառողին թույլ կտա ավելացնել գնվող ապրանքների քանակները: Հիմա նա կարող է գնել X ապրանքի 10 միավոր կամ Y ապրանքի 15 միավոր: Բյուջետային գիծը կտեղաշարժվի աջ և կգրավի a_2b_2 դիրքը /գծապատկեր 6.7/:

Գ ճ ա պ ա տ կ ե ր 6.7.

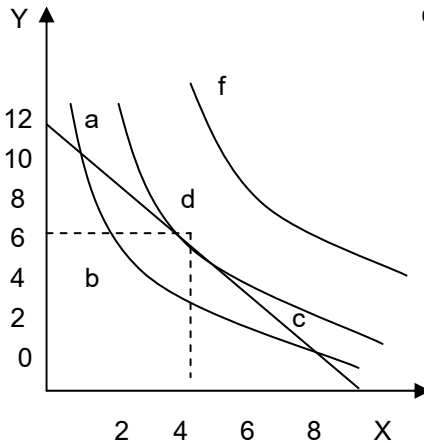
Բյուջետային գծի դիրքը եկամտի և գների փոփոխության դեպքում

2.Ապրանքների և ծառայությունների գների փոփոխությունը ևս ազդում է բյուջետային գծի վրա: Եթե երկու ապրանքների գներն էլ աճեն, բյուջեի գիծը կտեղաշարժվի ներքև և ձախ / a_1b_1 դիրքը/: Գների իջեցումը համազոր է եկամտի ավելացմանը, այդ իսկ պատճառով բյուջեի գիծը կգրավի a_2b_2 դիրքը:

Հարկ է ուշադրություն դարձնել նաև նրան, որ ապրանքների գները կարող են փոփոխվել միմյանց նկատմամբ: Այսպես, եթե X ապրանքի գինը ավելանա, իսկ Y ապրանքի գինը մնա նույնը, սպառողը կկարողանա X ապրանքից գնել ավելի քիչ քանակությամբ, իսկ Y ապրանքի սպառումը կմնա նույն մակարդակում: Այս դեպքում կփոխվի բյուջետային գծի թեքությունը և այն կտեղաշարժվի ac մակարդակ:

6.6.Սպառողական հավասարակշռություն

Շուկայում սպառողի հավասարակշռված վիճակը որոշելու համար անհրաժեշտ է համադրել անտարբերության կորերի քարտեզը և բյուջետային գիծը, որը գծապատկերի վրա անպայման շոշափում է անտարբերության կորերից մեկը: Շոշափման կետը ներկայացնում է սպառողի հավասարակշռված վիճակը: Գծապատկեր 6.8.-ում սպառողական հավասարակշռությունը ձեռք է բերվում d կետում, քանի որ բյուջետային գիծը շոշափում է բոլոր հասանելի անտարբերության կորերից ամենաբարձրը: Այս իրավիճակում սպառողն ի վիճակի է ձեռք բերել 4 միավոր X ապրանք և 6 միավոր Y ապրանք՝ ամբողջությամբ ծախսելով իր ունեցած դրամական միջոցները: Սպառողական հավասարակշռության կետում սպառողի հնարավորությունները համընկնում են սահմանափակ եկամտի պայմաններում օգտակարությունը մաքսիմալացնելու ցանկության հետ:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե Ր 6.8.

Սպառողական հավասարակշռություն

Ուշադրություն դարձնենք a և c կետերին: Այս կետերով ներկայացվող ապրանքների համակցությունները ևս հասանելի են սպառողին, բայց նրա եկամտի պայմաններում կբերեն պահանջմունքների ավելի քիչ բավարարում, քանի որ ավելի ցածր անտարբերության կորի վրա են գտնվում: f կետը, որը գտնվում է կողորհնատային առանցքներից ամենահեռու գտնվող անտարբերության կորի վրա, ավելի նա-

խընտրելի է սպառողի համար, քանի որ d կետի համեմատությամբ օգտակարության ավելի բարձր աստիճան է արտահայտում: Բայց եկամտի և ապրանքների գների տվյալ նակարդակում սպառողը չի կարող այդ կետին հասնել:

Այսպիսով, սպառողի երջանկությունը որպես գնորդ տեսականորեն ձեռք է բերվում միայն «սպառողական հավասարակշռության» կետում, որտեղ նա իր տնօրինելի բյուջեի շրջանակներում կարողանում է հասնել իրեն հասանելի անտարբերության կորերից ամենաբարձրին:

Թեմա 7. Արտադրության ծախքեր և շահույթ

Հաստատուն ծախքեր (ծախսեր) - FC	Մահմանային եկամուտ - MR
Փոփոխուն ծախքեր - VC	Ընդհանուր եկամուտ (հասույթ) - TR
Ընդհանուր ծախքեր -TC=TFC+TVC	Մահմանային արտադրանք - MP
Միջին ծախքեր - AC	Մահմանային հասույթ - MRP
Միջին հաստատուն ծախքեր - AFC=TFC/Q	Ընդհանուր ծախսը (քանակը)-TQ
Միջին փախսական ծախքեր - AVC=TVC/Q	Միջին արդյունք - AP
Միջին ընդհանուր ծախքեր - ATC=(AFC+AVC)/TC/Q	Միջին եկամուտ - AR
Մահմանային ծախքեր - MC=	Ընդհանուր հաստատուն ծախքեր -TRC
	Ընդհանուր փոփոխուն ծախքեր - TVC
	Ընդհանուրը շահույթ - TP

7.1. Արտադրության ծախքեր և շահույթ հասկացությունը

Արտադրության ծախքեր հասկացությունը հիմննավորվել է ռեսուրսների սակավության փաստով և դրանց այլընտրանքային օգտագործման հնարավորությունով: Ռեսուրսները, օգտագործվում են արտադրության մեջ, փոխարկվում արտադրության գործոնների՝ աշխատանք, կապիտալ, հող: Ֆիրման իր գործունեության մեջ կարող է օգտագործել ինչպես օտար արտադրության գործոններ, այնպես էլ իր սեփականը: Բոլոր դեպքերում ցանկացած ռեսուրսի օգտագործում, անկախ նրանից թե ում է պատկանում, կապված է որոշակի ծախքերի հետ:

Եթե ձեռնարկությունը վարձում է բանվորներ, գնում սարքավորումներ, վերցնում վարկ, ապա նրա արտադրության մեջ օգտագործվում են օտար ռեսուրսներ: Տվյալ դեպքում հաշվարկում են արտադրության բացահայտ ծախքերը՝ արտաքին (կամ հաշվապահական) ծախսեր՝ արտահայտված ոչ սեփական արտադրության գործոնների ձեռք բերման փաստացի գներով:

Բացի այդ, ձեռնարկությունը կարող է օգտագործել իրեն պատկանող որոշակի ռեսուրսներ՝ տարածք, դրամական միջոցներ, հող, ապրանքանիշ և այլն: Այդպիսի ռեսուրսները ձեռնարկությունը ոչ մեկից չի գնել, քանի որ դրանք նրա սեփականությունն է: Այնուհանդերձ, ձեռնարկությունը կատարել է որոշակի ծախսեր, սակայն դրանց մեծությունը նա չի կարող սահմանել փաստացի գներով:

Ոչ բացահայտ՝ ներքին կամ տնտեսական ծախքերը կապված են

ծեռնարկության սեփական ռեսուրսների կիրառման հետ: Այդպիսի «չվարձատրվող» ծախսերն անմիջականորեն չեն ազդում հաշվապահական ծախքերի մեծության վրա, և կապված չեն ձեռնարկության հաշվարկային հաշվում գտնվող դրամական միջոցների շարժի հետ:

«Ոչ բացահայտ» ծախքերը բնութագրվում են նրանով, որ դրանք փոխարկվում են «կորցված» շահույթի կամ, հակառակը: Կարճաժամկետ ընթացքում ոչ բացահայտ ծախքերի «բեռը» կարող է լինել ֆիրմայի համար չշոշափելի, բայց դրանք կարող են զգալի ազդեցություն ունենալ նրա դիրքի վրա ապագայում: Օրինակ, սեփական **աշխատանքային գործունի** ոչ բացահայտ ծախքեր են եկամտի (աշխատավարձի) այն մեծությունը, որը ձեռնարկատերը կստանար իբրև վարձու աշխատող մեկ այլ ձեռնարկությունում աշխատելիս: **Սեփական կապիտալը**՝ այն եկամուտն է, որ նա կստանար, եթե չներդներ իր դրամական միջոցներն արտադրության մեջ, այլ կիրառեր դրանք այլ կերպ՝ ներդնելով բանկային հաշվին **սեփական հողը**՝ վարձակալության վճարի մեծությունը, որը նա կկարողանար ստանալ, եթե տարածքը հանձներ վարձակալության: **Ինտելեկտուալ սեփականության** եկամուտը, որը նա կարող էր ստանալ իր պատենտների, սեփական ապրանքանիշի, հնարքների արդյունավետ օգտագործումից:

Ֆիրմայի ծախսերի գնահատման տարբերությունը հիմք է տալիս ձևավորել շահույթի տարբեր սահմանումներ:

Հաշվապահական շահույթը՝ ընդհանուր վաճառքից ստացված հասույթի և արտադրության բացահայտ ծախքերի միջև տարբերությունն է: **Տնտեսական շահույթը**՝ ընդհանուր վաճառքից ստացված հասույթի և արտադրության բացահայտ և ոչ բացահայտ ծախքերի միջև տարբերությունն է:

Հենց տնտեսական, և ոչ թե հաշվապահական, շահույթն է հանդիսանում ձեռնարկության հաջողության չափանիշը:

Հաշվապահական և տնտեսական հաշվարկների տարբերությունը կարելի է պարզաբանել է հետևյալ պայմանական փելրով:

Աղյուսակից երևում է, որ եթե հաշվապահական շահույթը դրական է, ապա տնտեսական շահույթը լինում է բացասական: Դա նշանակում է, որ ձեռնարկությունը պետք է գտնի գործունեության ավելի շահութաբեր ոլորտ, որը նրան կբերի առնվազն 50 հազ. դրամ, իսկ ձեռնարկությունից փոխառված 2000 հազ. դրամը պետք է բերի առնվազն 10% տարեկան եկամուտ:

Հաշվապահական և տնտեսական շահույթ

Ձեռնարկության ծախսերի և շահույթի կառուցվածքը	հաշվապահական շահույթ	տնտեսական շահույթ
1. Հասույթ (TR)	1000	1000
2. Բացահայտ ծախսեր	800	800
ա. հուճք և նյութեր	350	350
բ. վառելանյութ և էներգիա	100	100
գ. աշխատավարձ	250	250
դ. (1000) փոխառու միջոցների տոկոս՝ 10% տարեկան շուկայական տոկոսադրույթի պայմաններում	100	100
3. Ոչ բացահայտ ծախսեր		
ա. ձեռնարկատիրոջ ժամանակի այլընտրանքային արժեքավորումը		50
բ. սեփական կապիտալի (2000) այլընտրանքային արժեքը (10% տարեկան տոկոսադրույթի պայմաններում)		200
4. Հաշվապահական շահույթ 1-2	200	
5. Տնտեսական շահույթ 1-2 -3		-50

7.2. Ձեռնարկության, (ֆիրմայի) գործելու առանձնահատկությունները տարբեր պայմաններում

Դիտարկենք ձեռնարկության գործունեության ամենապարզ տարբերակը:

ա) շուկայում այն միայն ձգտում է առավելագույնի հասցնել իր շահույթը,

բ) կիրառվող տեխնոլոգիայի մակարդակը մնում է անփոփոխ,

գ) ձեռնակությունն իր եկամուտների և ծախքերի վերաբերյալ ունի լիարժեք տեղեկատվություն:

Այլ կերպ՝ ձեռնակությունը գործում է մաքուր մրցակցության պայմաններում, արտադրում է միատեսակ արտադրանք և միևնույն ժամանակ չի կարող ինքնուրույն որոշել ապրանքի գինը, քանի որ այն որոշվում է բացարձակապես տվյալ ապրանքի շուկայում ստեղծված առաջարկի և պահանջարկի հիման վրա:

Այսպիսով, ենթադրվում է, որ ձեռնարկության գործելակերպը (վարքագիծը) ռացիոնալ է, և նրա նպատակն է ստանալ առավել բարձր

շահույթ, որը ընդհանուր հասույթի և արտադրության ծախսերի տարբերությունն է: Այսինքն՝ շահույթը հավասար է TR-TC, որտեղ TR-ը թնդհանուր հասույթն է, TC՝ ծախսերը:

Դիտարկենք յուրաքանչյուր բաղադրիչ, որից կախված է ձեռնարկության շահույթի մեծությունը:

Ակսենք արտադրության ծախսեր հասկացությունից, որը տվյալ դեպքում քննարկվում է (դիտարկվում է) տնտեսական իմաստով, այսինքն հաշվի առնելով ոչ բացահայտ ծախսերը: Արտադրության ծախսերի ամենաընդհանուր սահմանումը՝ արտադրության գործոնների (աշխատանք, կապիտալ, հող) կիրառման համար ծախսեր: Արտադրության գործընթացում կիրառվող արտադրության գործոնների միջև փոխհարաբերությունները նկարագրվում են արտադրական ֆունկցիայով: Արտադրական ֆունկցիան ցույց է տալիս արտադրանքի (Q) առավելագույն թողարկումը, որը կարող է արտադրել ֆիրման յուրաքանչյուր առանձին արտադրության գործոնների զուգակցումով: Պարզության համար ենթադրենք, որ կիրառվող գործոնները երկուսն են՝ աշխատանքը (L) և կապիտալը (K): Այդ դեպքում արտադրական ֆունկցիան կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$Q=F(L,K)$$

Այս բանաձևում արտադրանքի թողարկումը կախված է արտադրության **աշխատանքի** գործոնից, իսկ **կապիտալի** մակարդակը կլինի ֆիքսված: Այլ կերպ՝ մենք ուսումնասիրում ենք ձեռնարկության գործունեությունը կարճ ժամանակահատվածում, որի ընթացքում ձեռնարկությունը կարողանում է ավելացնել արտադրողական հզորությունները: Այդ դեպքում արտադրության թողարկման աճին կարելի է հասնել միայն կենդանի աշխատանքի, հումքի և այլ ռեսուրսների մեծ քանակության շնորհիվ: Ի տարբերություն երկար ժամանակահատվածի, որում տեղի է ունենում արտադրության բոլոր գործոնների (այդ թվում նաև կապիտալի) փոփոխություն, այսինքն՝ ներդրվում են նոր արտադրական հզորություններ, կարժ ժամանակահատվածը բնութագրվում է ինտենսիվության բարձր մակարդակով և հին հզորությունների կիրառմամբ: Հարկ է հաշվի առնել, որ կարճ ժամանակահատվածի որոշումը առանձնահատուկ է յուրաքանչյուր ոլորտի համար, և գոյություն չունի բոլոր ձեռնարկությունների համար միևնույն կարճ ժամանակաշրջան:

7.3. Միջին սահմանային արդյունք: Նվազող հատույցի օրենքը

Դիտարկենք մի այնպիսի իրավիճակ, երբ կապիտալը հանդես է գալիս որպես անփոփոխ արտադրական գործոն, իսկ աշխատանքը՝ փոփոխական: Ընդ որում, ձեռնարկությունը կարող է ավելացնել արտադրությունը, օգտագործելով ավելի մեծ քանակությամբ աշխատանքային ռեսուրսներ: Վերցնենք հազուստ արտադրող ձեռնարկություն: Այստեղ կա սարքավորումների կայուն քանակություն, բայց կարելի է վարձել ավելի շատ կամ քիչ քանակությամբ բանվորներ՝ սարքավորումներն սպասարկելու և կարելու նպատակով: Անհրաժեշտ է որոշել, թե որքան բանվոր (L) պետք է վարձել և որքան հազուստ (Q) արտադրել: Դա որոշելու համար հարկ է իմանալ, որքանով է ավելանում թողարկվող արտադրանքի քանակությունն օգտագործվող աշխատանքային ռեսուրսների ավելացմանը զուգահեռ: Այն պարզաբանված է ստորև բերված աղյուսակի առաջին երկու սյունյակում:

Աղյուսակ 7.2

Աշխատողների թվի ու թողարկվող արտադրանքի փոխադարձ կապը

Աշխատողների քանակությունը L	Թողարկվող արտադրանքի ընդհանուր ծավալը, TQ	Միջին արդյունք, AP=TQ/L	Սահմանային արդյունք, MP= $\Delta TQ/\Delta L$
0	0	-	-
1	10	10	10
2	30	15	20
3	60	20	30
4	80	20	20
5	95	19	15
6	108	18	13
7	112	16	4
8	112	14	0
9	108	12	-4
10	100	10	-8

Պարզաբանենք աղյուսակում բերված ցուցանիշները:

♦ **Թողարկվող արտադրանքի ընդհանուր ծավալն (արժեքային արտահայտությամբ) (TQ)**՝ արտադրանքի ընդհանուր քանակությունն որոշակի ժամանակահատվածում: Եթե արտադրության բոլոր սգործոնները, բացառությամբ մեկի, մնում են անփոփոխ, ապա TQ-ն կավելանա կամ կնվազի՝ կախված կիրառվող փոփոխական ռեսուրսի ավելացու-

մից կամ նվազումից:

♦ **Միջին արդյունք (AP)**՝ արտադրանքի քանակությունն է մեկ միավոր փոփոխական գործոնի (տվյալ դեպքում՝ աշխատանքի) հաշվարկմամբ:

$$AP = TQ/L$$

Այն ցույց է տալիս մեկ բանվորին ընկնող թողարկվող արտադրանքի միջին քանակը: Ինչպես երևում է աղյուսակ 2-ից, միջին արդյունքի AP մեծությունը սկզբում ավելանում է, այնուհետև սկսում է նվազել, սակայն երբեք չի ընդունում բացասական կամ զրոյական արժեք:

♦ **Սահմանային արդյունք (MP)**՝ համընդհանուր արդյունքի մեծության փոփոխությունն է արդյունքի մեջ յուրաքանչյուր փոփոխական գործոնի լրացուցիչ միավորի ներդրման հաշվին: Մեր օրինակում փոփոխական գործոն է հադիսանում աշխատանքը, այդ իսկ պատճառով, սահմանային արդյունք է համարվում աշխատանքի սահմանային արդյունքը: Այն ցույց է տալիս, թե որքան արտադրանք արտադրեց հաջորդ աշխատողը՝ նախորդի համեմատությամբ: Սահմանային արդյունքը կարող է ընդունել ինչպես դրական, այնպես և բացասական մեծություններ:

$$MP = \Delta TQ / \Delta L$$

AP և MP կորերի բնութագիրը բացվում է նվազող հատույցի օրենքով:

Նվազող հատույցի օրենքն արտադրության տեսության մեջ խաղում է նույնքան հիմնավոր դեր, որքան և սահմանային օգտակարության նվազման ենթադրությունը սպառման տեսության մեջ: Սահմանային օգտակարության նվազման օրենքը թույլ է տալիս բացատրել ընդհանուր օգտակարությունն առավելագույնի հասցնելու սպառողի վարքագիծը, և դրանով իսկ որոշել գնից կախված պահանջարկի ֆունկցիայի բնույթը: Նման կերպով, նվազող փոխհատուցման օրենքի հիման վրա է բացատրվում եկամուտն առավելագույն չափի հասցնելու արտադրողի վարքագիծը, և որոշվում գնից կախված առաջարկի ֆունկցիայի բնույթը՝ կարճ ժամանակահատվածում: Համաձայն նվազող փոխհատուցման օրենքի, որքանով ավելանում է արտադրական որևէ գործոնի օգտագործումը (երբ այլ գործոնները մնում են անփոփոխ), արդյունքում հասնում են այն կետի, որում այդ գործոնի լրացուցիչ կիրառումը կբերի թողարկվող արտադրանքի նվազմանը: Երբ արտադրության գործոնի դերում դիտարկվում է աշխատանքը (կապիտալը մնում է անփոփոխ) աշխատանքային ծախսերի որոշակի աճն էականո-

րեն ավելացնում է թողարկվող արտադրանքը, քանզի բանվորները ստանում են լրացուցիչ մասնագիտացման հնարավորություն: Երբ աշխատողների քանակը դառնում է չափից մեծ, որոշակի գործողություններ դառնում են անարդյունավետ, և աշխատանքի սահմանային արդյունքը նվազում է: Նվազող փոխհատուցման օրենքը ամենևին չի ենթադրում արտադրողականության և արտադրության զարգացման անկում: Այն տեղի է ունենում միայն այն դեպքերում, երբ արտադրության մեջ ներդրվող գործոնների որոշակի մասը մնում է անփոփոխ: Այսպիսով, նվազող փոխհատուցման օրենքի գործողության պայմանները հիմնվում են երկու կարևորագույն ենթադրությունների վրա. առաջինը՝ ներդրվող գործոնների մեծությունը անփոփոխ է, բացառությամբ միակ փոփոխական գործոնի՝ աշխատանքի; երկրորդը՝ «աշխատանքի» գործոնը որակապես միասեռ է: Այլ կերպ՝ ենթադրվում է, որ յուրաքանչյուր հավելյալ բանվոր ունի միևնույն հմտությունները, կրթությունը, որակավորումը և այլն: Սահմանային արդյունքը սկսում է նվազել ոչ թե այն պատճառով, որ ավելի ուշ վարձված բանվորներն ավելի քիչ որակավորում ունեն, այլ, որովհետև նրանց հարաբերական ավելի մեծ քանակությունը զբաղված է կապիտալ ծախսերի մեծության անփոփոխ պայմաններում: Չեռներեցի համար կարևոր է որոշել արտադրության այն սահմանը, որից հետո արտադրանքի թողարկումը դառնում է անիմաստ:

7.4. Հաստատուն և փոփոխուն ծախսերի գծապատկերները

Արտադրության ծախսերը, կարճատև ժամանակահատվածում, բաժանվում են հաստատուն և փոփոխուն ծախսերի:

Հաստատուն ծախսերը (FC) - այն ծախսերն են, որոնք կախված չեն թողարկվող արտադրանքի ծավալից: Օրինակ, շենքերի և շինությունների ինչպես նաև սարքավորումների շահագործման ծախսումները, վարչա-կառավարչական ծախսերը, անվտանգության, վարձակալական վճարի, վարկային տոկոսադրույքների, ապահովագրական վճարների, հարկերի որոշ տեսակների (գույքահարկ) համար կատարված ծախսերը: Այլ կերպ՝ հաստատուն ծախսերը՝ դրանք արտադրական ծախսերն են, նույնիսկ եթե արտադրության թողարկումը հավասար է զրոյի:

Փոփոխուն ծախսերն (VC) - արտադրության այն ծախսերն են, որոնք փոփոխվում են՝ կախված թոխարկվող արտադրանքի ծավալից: Դրանց են վերաբերում բանվորների աշխատավարձի, հումքի, նյութե-

րի, կիսաֆաբրիկատների, էլեկտրոններգիայի, գործիքների, վառելիքի և այլն համար կատարված ծախսերը:

Հաստատուն և փոփոխուն ծախսերի գումարը իրենից ներկայացնում է համախառն ծախսերի մեծություն՝ TC.

$$TC = FC + VC,$$

որտեղ,

TC – արտադրության ընդհանուր ծախսերն են Q քանակությամբ միավոր արտադրանք արտադրելու դեպքում,

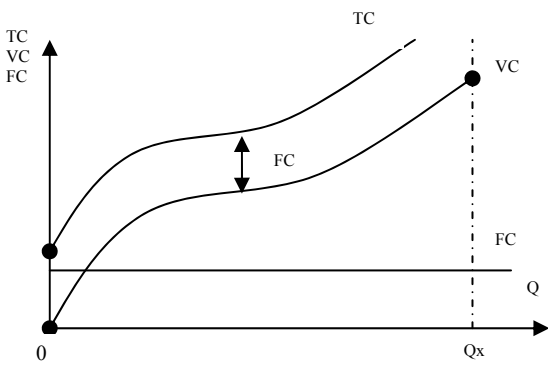
FC – հաստատուն ծախսերը,

VC- փոփոխուն ծախսերը Q քանակությամբ արտադրանք արտադրելու դեպքում:

Ձեռնարկատիրոջ համար կարևոր է իմանալ, թե համախառն ծախսերից որ մասն է բաժին ընկնում հաստատուն ծախսերին և որը՝ փոփոխուն ծախսերին, քանի որ հաստատուն ծախսերը նա չի կարող նվազեցնել (ի տարբերություն փոփոխուն ծախսերի): Եվս մեկ անգամ ընդգծենք, որ տվյալ դասակարգումը ընդունելի է միմիայն կարճատև ժամանակահատվածի համար, քանի որ երկարատև ժամանակահատվածում բոլոր համախառն ծախսերը դառնում են փոփոխուն, քանզի բոլոր սարքավորումները կարող են փոխարինվել կամ վաճառվել:

Արտադրության ծախսերի կախվածությունը թողարկվող արտադրանքի ծավալից ներկայացնենք գծապատկերով.

Գ ճ ա պ ա տ կ ե ր 7 . 2 .

Հաստատուն և փոփոխուն ընդհանուր ծախսերի կորեր

Հաստատուն ծախսերի կորը (FC) ունի ուղիղ գծի տեսք, որը մշտապես գտնվում է կորդինատների առանցքից բարձր, և աբցիսների

առանցքին զուգահեռ, քանի որ հաստատուն ծախքերը կախված չեն թողարկվող արտադրանքի քանակից: Փոփոխուն ծախքերի կորը սկսվում է կոորդինատների սկզբից, և ունի դրական շեղում (որքան մեծ է թողարկվող արտադրանքի ծավալը, այնքան բարձր է փոփոխուն ծախքերի մակարդակը); համախառն ծախքերի կորն ուղիղ գծի և կորի «զումարն է»՝ սկսվում է FC գծի և օրդինատների առանցքի հատման կետից, ընդ որում, իր ձևով և թեքությունով այն կրկնում է փոփոխուն ծախքերի կորի ձևը և թեքությունը: TC և VC կորերի միջև ընկած տարածությունը համապատասխանում է FC մեծությանը, դրա համար այդ երկու կորերը զուգահեռ են միմյանց և չեն հատվում: Հենց նվազող փոխհատուցման օրենքի գործողությամբ է որոշվում փոփոխուն և համախառն կորերի ձևը, որոնք թեև TQ-ի աճի հետ զուգահեռ աճում են, սակայն դանդաղ, իսկ սկսված Q* որոշակի մակարդակից նրանց աճի տեմպը կտրուկ ավելանում է:

Համախառն, փոփոխուն և հաստատուն ծախքերի կորերի հատումը տեղի է ունենում արտադրության մեջ ներդրվող գործոնների գների աճի հետևանքով: Այսպես, կառավարչական անձնակազմի աշխատավարձի ավելացումը, որը վերաբերում է նաև հաստատուն ծախքերին, կտեղափոխի TC և FC կորերն ավելի վերև, իսկ VC կորը կմնա անփոփոխ, ընդ որում, TC-ի շեղումը չի փոխվի, այն զուգահեռ կտեխափոխվի վերև: Փոփոխուն գործոնների գների փոփոխումը կնպաստի TC և VC կորերի հատմանը, իսկ FC գիծը կմնա անփոփոխ, ընդ որում, TC և VC կորերի սկզբնակետերը չեն փոխվի, իսկ կորերը փոփոխուն գործոնների գների աճից կտեղափոխվեն աջ կամ համապատասխանաբար գների անկման հետ զուգահեռ՝ դեպի ձախ: Այս դեպքում ամենակարևորն է, որ երկու կորերի թեքությունները կփոփոխվեն:

7.5. Միջին և սահմանային ծախքերի կորերը

Սակայն արտադրողին հաճախ հետաքրքրում է ոչ թե համախառն, այլ միջին ծախքերի մեծությունը (քանի որ առաջինների ավելացման ետևում կարող է թաքնվել երկրորդների նվազումը):

Միջին ծախքերը որոշվում են հետևյալ բանաձևով.

$$ATC = \frac{TC}{Q} = \frac{FC}{Q} + \frac{VC}{Q} = AFC + AVC$$

որտեղ, ATC – Q միավոր արտադրանքի թողարկման պայմաններում միջին համախառն ծախքերն են,

AFC - Q միավոր արտադրանքի թողարկման պայմաններում

միջին հաստատուն ծախքեր,
 AVC - Q միավոր արտադրանքի թողարկման պայմաններում
 միջին փոփոխուն ծախքեր:

Ձեռնարկատիրոջ համար առավել կարևոր նշանակություն ունեն սահմանային ծախքերը, որոնք ցույց են տալիս, թե թողարկվող արտադրանքի ծավալը մեկ միավորով ավելացնելու դեպքում, որքանով կփոփոխվեն համախառն ծախքերը:

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

որտեղ MC – սահմանային ծախքերն են:

Քանի որ հաստատուն ծախքերը չեն փոփոխվում, ապա դրանց փոփոխումը միևնույն է՝ միշտ հավասար է զրոյի, այստեղից հետևում է, որ

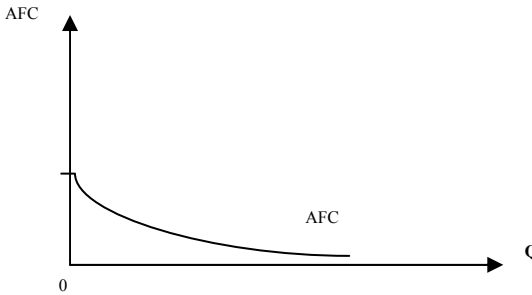
$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{\Delta FC}{\Delta Q} + \frac{\Delta VC}{\Delta Q} = \frac{\Delta VC}{\Delta Q}$$

Սահմանային ծախքերը ցույց են տալիս, թե որքան կարծենա ֆիրմային թողարկվող արտադրանքի ծավալը մեկ միավորով ավելացումը, այդ պատճառով դրանք կարելի է հաշվարկել ինչպես համախառն ծախքերի (TC) աճ (փոփոխում), այնպես էլ փոփոխուն ծախքերի (VC) աճ, սակայն ոչ AVC-ի կամ ATC-ի հաշվին: Ինչպես արդեն նշվել է, TC կորի թեքությունը կախված չէ FC-ից, այլ որոշվում է փոփոխուն ծախքերի թեքությունով, այդ իսկ պատճառով հենց $\Delta VC/\Delta Q$ ցույց է տալիս TC-ի թեքությունը, իսկ դրանք էլ հենց սահմանային ծախքերն են:

Հաջորդաբար ուսումնասիրենք միջին ծախքերի յուրաքանչյուր կորը, և սկսենք միջին հաստատուն ծախքերի ֆունցիայից՝ AFC: Քանի որ FC անփոփոխ է ցանկացած արտադրության պայմաններում, իսկ $AFC = FC/Q$, ապա AFC-ի սկզբնակետը կհամապատասխանի FC մեծությանը, իսկ թողարկվող արտադրանքի քանակի ավելացումը կնպաստի AFC-ի նվազմանը:

Եթե թողարկվեր ընդամենը մեկ միավոր արտադրանք, ապա $AFC = FC$: Երբ արտադրվում է ավելի մեծ քանակի միավոր արտադրանք, ապա դրանց վրա հավասարաչափ բաշխվում է հաստատուն ծախքերի որջ բեռը: Դա է պատճառը, որ արտադրության ծավալի ավելացման հետ միջին հաստատուն ծախքերը նվազում են, իսկ դրանց մեծությունը ձգտում է զրոյի: Այստեղից հետևում է, որ AFC կորը չի հատում միջին և սահմանային մեծությունների կորերից ոչ մեկը:

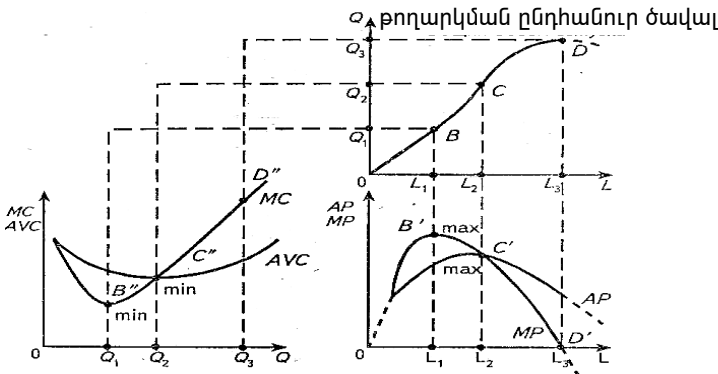
Գ ճ ա պ ա տ կ ե թ 7 . 2 .

Միջին հաստատուն ծախսերի կորը:

AVC և MC կորերը: Քանի որ մենք ելնում էինք նրանից, որ աշխատանքը հանդիսանում է միակ փոփոխուն ռեսուրսը, ապա մեկ միավոր արտադրանքին աշխատանքային ծախսերը, հավասարազոր են փոփոխուն ծախսերին՝ ընկած մեկ միավոր արտադրանքի, կամ AVC: AVC-ի և MC-ի կապը միջին և սահմանային արդյունքների մեծության և արտադրության ընդհանուր ծավալի միջև ներկայացված է հետևյալ գծապատկերում:

Գ ճ ա պ ա տ կ ե թ 7 . 3 .

Արտադրության ընդհանուր ծավալի փոխադարձ կապը MC, AVC, AP և MP կորերի հետ

Երբ արտադրության ընդլայնման սկզբում AP մեծությունը փոքր է, AVC-ները մեծ են: Բանվորների թվաքանակի աճի հետ զուգահեռ AP-ն

մեծանում է, որը բերում է համապատասխանաբար AVC-ի անկմանը: Երբ AP-ն հասնում է իր առավելագույն միավորին, AVC-ն կլինի նվազագույն: Այնուհետև, որքան ավելի մեծ քանակով բանվորներ կներգրավվեն արտադրությունում, այնքան AP-ի մեծությունը կսկսի նվազել, իսկ AVC-ինը՝ աճել:

Դիտարկենք MC և MP կորերի փոխադարձ կապը: MC կորը ցույց է տալիս այն ծախսերը, որոնք ֆիրման ստիպված կլինի կատարել՝ արտադրանքի լրացուցիչ միավոր թողարկելու դեպքում: Միջին ծախքերի ցուցանիշները չեն տալիս նման տեղեկատվություն: MC սահմանային ծախքերի կորը հատում է AVC կորը նվազագույն կետում: Դա բացատրվում է նրանով, որ քանի դեռ սահմանային մեծությունն ավելացված փոփոխումն ծախքերի գումարին մնում է այդ ծախքերի միջին մեծությունից ցածր, միջին ծախքերի ցուցանիշը անհրաժեշտության հետ նվազում է: Լինում է միջին փոփոխումն ծախքերից աճեն:

Եվ այսպես, AVC կորի բնույթը որոշվում է AP կորով, իսկ MC կորինը, համապատասխանաբար՝ MP կորով:

Այդ հակառակ կախվածությունը կարելի է բացատրել հետևյալ կերպ.

Երբ աշխատանքի L միավորը կիրառվում է արտադրական ընթացքում, ապա փոփոխումն ծախքերը.

$$VC = W \cdot L$$

որտեղ W- աշխատավարձի ֆիքսված մակարդակն է:

$$AVC = \frac{VC}{Q} = \frac{LW}{Q} = \frac{W}{\frac{Q}{L}} = \frac{W}{AP} = \frac{\text{const}}{AP}$$

Ենթան կերպով որոշվում է MC-ի և MP-ի միջև կախվածությունը:

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{\Delta VC}{\Delta Q} = \frac{W \Delta L}{\Delta Q} = \frac{W}{\frac{\Delta Q}{\Delta L}} = \frac{\text{const}}{MP}$$

ATC համախառն միջին ծախքերի կորի բնույթը որոշվում է.

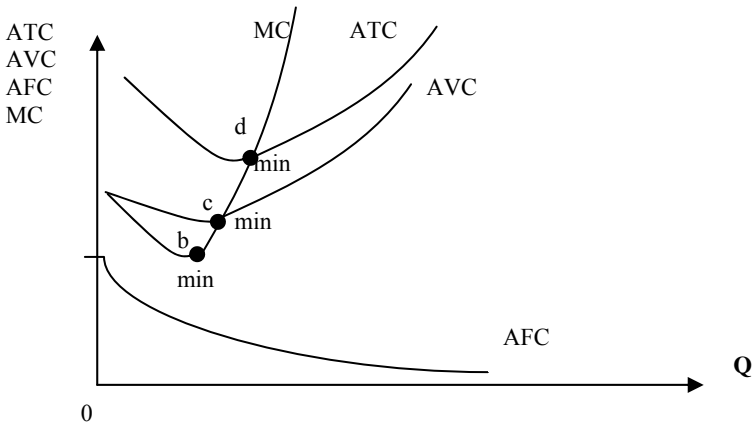
- ա) AVC միջին փոփոխումն ծախքերի կորի տեսքով,
- բ) AFC միջին հաստատուն ծախքերի կորի տեսքով:

Հիշեցնենք, որ $AFC = ATC - AVC$. Քանի որ Q թողարկման ծավալի ավելացման հետ FC միջին հաստատուն ծախքերը փոքրանում են, ապա ակնհայտ է, որ ATC և AFC կորերը մոտենում են՝ Q-ի ավելացմանը զուգահեռ: ATC կորը, ընդհանուր առմամբ, ունի միևնույն ձևը, ինչ AVC կորը. այն միայն սկզբում է թեքվում վերև (քանի որ AFC հանդիսանում է

նվազող արտադրության յուրաքանչյուր ծավալում, ապա ATC կորը հասնում է իր նվազագույն ցուցանիշին թողարկման (Q) ավելի բարձր ծավալում, քան AVC-ն):

Բոլոր միջինների և MC կորերը ներկայացված են ստորև գծապատկերում:

Գ ճ ա պ ա տ կ ե թ 7 . 4 .

Միջին և սահմանային ծախսերի կորեր

Սահմանային ծախսերի կորը կտրուկ իջնում է ներքև, հասնում է իր նվազագույն կետին, այնուհետև՝ կտրուկ բարձրանում վեր: Դա բացատրվում է նրանով, որ փոփոխուն ծախսերը, հետևաբար նաև ընդհանուրը, նվազող փոխհատուցման օրենքի գործողության ներքո սկզբում աճում է նվազող, այնուհետև աճող տեմպերով:

MC կորը չի հատում AFC-ն, և սկզբնական շրջանում ավելի ցածր է ATC-ից և AVC-ից, սակայն նվազող փոխհատուցման օրենքի հետևանքով դրանք բարձրանում են և մեկից և մյուսից վերև, ցուցադրելով, թե որքան թանկ է դառնում ձեռնարկության համար յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի արտադրությունը:

7.6. Ֆիրմայի, ձեռնարկության ընդհանուր, միջին և սահմանային հասույթը և դրա պահանջարկի կորի առանձնահատկությունը

Այժմ դիտարկենք ձեռնարկության հասույթի մեծության որոշման հետ կապված հարցերը:

Ձեռնարկության **ընդհանուր հասույթի** (TR) տակ հասկացվում է թողարկված բոլոր Q արտադրանքի միավորների իրացումից ստացված հասույթը. $TR = P \cdot Q$, որտեղ TR-ընդհանուր հասույթն է, P-ն իրացման գինը, Q-ն արտադրանքի միավորի քանակը:

Միջին հասույթը (AR) արտադրանքի մեկ միավորի իրացումից ստացված հասույթն է. $AR = TR/Q = P \cdot Q/Q = P$. Միջին հասույթը հավասար է միավոր ապրանքի գնին:

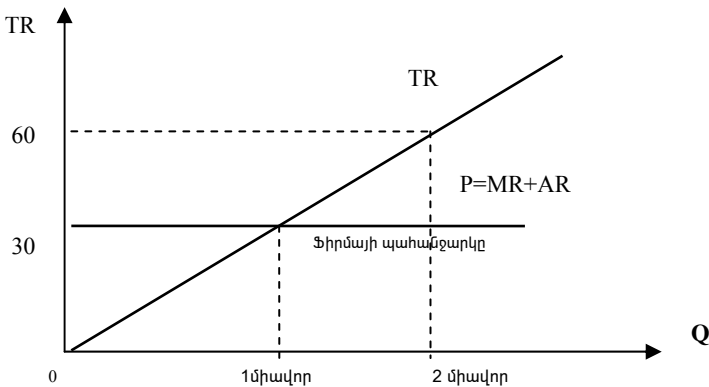
Սահմանային հասույթը (MR) ընդհանուր հասույթի հավելաճն է, որն համապատասխանում է մեկ միավորի վրա ձեռնարկության կողմից թողարկվող արտադրանքի քանակի ավելացմանը: Եթե ձեռնարկության թողարկումը ավելացվում է ΔQ միավորով, ընդհանուր հասույթը կավելանա ΔTR դրամական միավորով, ուստի $MR = \Delta TR / \Delta Q$:

Հարկ է նշել, որ եթե ընդհանուր հասույթի կախվածությունը թողարկվող արտադրանքի ծավալից տվյալ ձեռնարկության համար ներկայացվի անընդհատ տարբերակվող ֆունկցիայի տեսքով, ապա սահմանային հասույթը կլինի հենց այդ ֆունկցիայի ածանցյալը. $MR = dTR/dQ$:

Այժմ դիտարկենք միջին և սահմանային հասույթների մեծությունների միջև փոխհարաբերությունները: Եթե ձեռնարկության կողմից թողարկվող բոլոր ապրանքներն իրացվեն միևնույն գնով, ապա լրացուցիչ միավոր ապրանքի վաճառքից ստացված հասույթն իրենից կներկայացնի միջին հասույթ AR ՝ ապրանքի գնին (P) հավասար: Ապրանքի գինը կախված չէ թողարկվող արտադրանքի ծավալից, և թողարկվող ծավալի փոփոխության դեպքում գինը կմնա անփոփոխ, սահմանային հասույթը հավասար կլինի արտադրանքի լրացուցիչ միավորի իրացումից ստացված հասույթին (իրացման գնին) $MR = AR = P$:

Պահանջարկի կորը ձեռնարկության տեսանկյունից ներկայացված է ստորև: Ապրանքի ցանկացած քանակություն կարող է վաճառվել միևնույն գնով: Միջին հասույթի մեծությունը նույնպես կլինի անփոփոխ, և հավասար այդ գնին: Ավելին, յուրաքանչյուր հաջորդ ապրանքի միավոր կվաճառվի այդ նույն գնով: Այդ իսկ պատճառով, զուտ մրցակցության պայմաններում պահանջարկի կորը կվերափոխվի ուղիղ գծի՝ զուգահեռ աբցիսների առանցքին: Ընդհանուր հասույթի TR կորը նույնպես կվերափոխվի ուղիղ գծի, ընդ որում, դրա թեքության անկյունը համապատասխանում է գնի մակարդակին, և $P = MR = AR$ -ձեռնարկության պահանջարկի կորը:

Գ ճ ա պ ա տ կ ե թ 7 . 5 .

ձեռնարկության արտադրանքի պահանջարկի կորը զուտ մրցակցության պայմաններում

7. 7. Կատարյալ մրցակցության պայմաններում գործող ֆիրմայի շահույթի մաքսիմալացումը

Այժմ փորձենք մեզ հայտնի հասույթի և ծախքերի կոնցեպցիայից որոշել շահույթի մաքսիմալացման պայմանները: Ստորև բերված գծապատկերում ներկայացված են TC և TR կորերը: Գծապատկերից երևում է, որ այնտեղ, որտեղ համախառն ծախքերը գերազանցում են համախառն հասույթ, ֆիրման կրում է վնասներ, և միայն այնտեղ որտեղ համախառն հասույթը գերազանցում է համախառն ծախքերը՝ ստանում է շահույթ: Այն կետերում, երբ $TC=TR$, ձեռնարկությունը վնասներ չի կրում: Այդպիսի կետերը կոչվում են «մեռյալ» կետեր, կամ «գրոյական» շահույթով կետեր (Q_{N1}, Q_{N2}):

Հիշենք, որ շահույթը $=TR-TC$:

Ակնհայտ է, որ ձեռնարկությունը ձգտում է մաքսիմալացնել համախառն հասույթի և համախառն ծախքերի միջև տարբերությունը: Սահմանենք ձեռնարկության շահույթի մաքսիմալացման հիմնական պայմանները.

1) $P > ATC$

Այն հեշտությամբ դուրս է բերվում շահույթի սահմանումից.

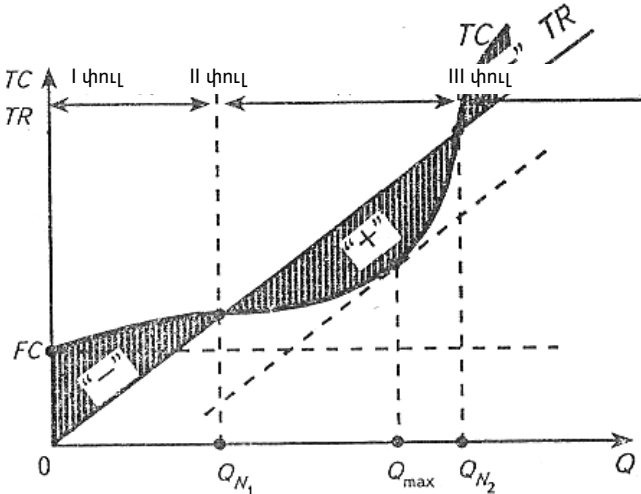
$$կ = TR - TC,$$

ենթադրենք $TR = P \cdot Q$

իսկ, $TC=ATC \cdot Q$, տեղադրենք և ստանանք
 $Կ=P \cdot Q-(ATC \cdot Q)=Q \cdot (P-ATC)$

Եթե $P > ATC$, ապա ձեռնարկությունը կստանա շահույթ, եթե բացասական է՝ վնասներ: Այդ պայմանը ցույց է տալիս, ձեռնարկությունը կարող է ընդհանրապես ստանալ շահույթ: Իսկ պարզել, թե երբ ձեռնարկությունը կստանա ոչ թե պարզապես շահույթ, այլ դրա մաքսիմալ մեծությունը, անհրաժեշտ է երկրորդ կանոնի կիրառումը:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ր 7 . 6 .

Ընդհանուր ծախսեր և ընդհանուր հասույթ

2) $MR=MC$

Յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավոր արտադրանքի արտադրությունը ավելացնում է համախառն ծախսերը՝ սահմանային ծախսերի (MC) մեծության հաշվով, բայց և միաժամանակ բարձրացնում է համախառն հասույթը՝ սահմանային հասույթի (MR) մեծության հաշվով: Քանի սահմանային հասույթը մեծ է սահմանային ծախսերից, համախառն շահույթը ավելանում է, և ձեռնարկությունը մեծացնում է արտադրության ծավալը: Հենց որ սահմանային ծախսերը գերազանցում են սահմանային հասույթին, համախառն շահույթը նվազում է: Իսկ եթե սահմանային ծախսերը գերազանցում են սահմանային հասույթին, նշանակում է, որ ձեռնարկությունը միավոր արտադրության վրա ծախսում է ավելի շատ, քան կարող է վաճառել: Հետևաբար, շահույթի մեծությունը կհասնի իր մաքսիմալ կետին Q արտադրանքի թողարկման

այնպիսի մակարդակում, երբ սահմանային հասույթը (MR) = սահմանային ծախքերին (MC):

Հասկանալի է, որ մաքսիմալ շահույթը պետք է լինի ոչ բացասական մեծություն: Հակառակ դեպքում ձեռնարկությունը ընդհանրապես չի արտադրի տվյալ ապրանքը: Սակայն, եթե գինը բարձր է միջին փոփոխուն ծախքերից, բայց և ցածր է միջին համախառն ծախքերից, ձեռնարկությունը թերևս կարտադրի ապրանքը: Դա բացատրվում է նրանով, որ ձեռնարկությունը չի կարող նվազեցնել իր հաստատուն ծախքերի գումարը (դիտարկված կարժ ժամանակահատվածում), և ստիպված է շարունակել արտադրությունը, եթե հասույթը ծածկում է առնվազն փոփոխուն ծախքերը, և դրանով իսկ մասնակիորեն ապահովվում է միջոցներ՝ անհրաժեշտ հաստատուն ծախքերը ծածկելու համար: Ավելի երկարատև ժամանակահատվածում նման իրավիճակը, իհարկե, անհնար է, և որոշ ձեռնարկություններ ստիպված կթողնեն ոլորտը, որը կբերի պահանջարկի գնի բարձրացմանն այլ ձեռնարկությունների համար: Նման ընթացքը կարող է տևել, հավանաբար, մինչև այն պահը, քանի դեռ գինը փակում է միջին ծախքերը ($P_2 = \min ATC$): Գնի հետագա աճը կբերի ոլորտում մնացած ձեռնարկությունների գնի գերազանցմանը միջին ծախքերին, և, հետևաբար, այդ ձեռնարկությունների կողմից որոշակի տնտեսական շահույթի ստացմանը: Սակայն այդ շահույթը կծառայի նոր ձեռնարկությունների համար ոլորտ մուտք անելու ազդանշան, որի հետևանքով կավելանա ապրանքի նկատմամբ առաջարկը, և կնվազի դրա գինը, որից հետո ձեռնարկությունների շահույթը կսկսի նվազել: Նոր ձեռնարկությունների մուտքի ընթացքը կավարտվի այն ժամանակ, երբ գինը կսկսի ծածկել միայն միջին ծախքերը՝ $P = ATC$: Լիարժեք մրացակցության պայմաններում ձեռնարկությունների մուտքը և ելքն ոլորտներ երկարատեվ ժամանակահատվածում կորոշի գնի հավասարությունը միջին ծախքերին (զրոյական մաքուր տնտեսական շահույթ), այսինքն՝ $P = MR = MC = ATC$:

Այս ամենից հետևում է՝

1. եթե $P > ATC$, ապա ձեռնարկությունը ստանում է շահույթ;
2. $MC = MR = P$; $P > \min ATC$, ապա շահույթը մաքսիմալն է;
3. $MC = MR = P = ATC$, ապա շահույթը հավասար է զրոյի:

Թեմա 8. Մրցակցություն և մենաշնորհ

8.1. Կատարյալ մրցակցային շուկա

Տնտեսագիտության տեսության մեջ ընդունված է շուկայական կառուցվածքի հետևյալ դասակարգումը: Ամենապարզ և կարևոր դասակարգումը արտացոլում է շուկայական գնի վրա առանձին վաճառողի/գնորդի/ ազդեցության աստիճանը: Ըստ այդ ցուցանիշի, տարբերում են «կատարյալ մրցակցությունը», երբ արտադրողներից ոչ մեկը ընդունակ չէ ազդելու շուկայական գնի փոփոխության վրա, և «ոչ կատարյալ մրցակցությունը», երբ ֆիրման /կամ մի խումբ ֆիրմաներ/ այս կամ այն աստիճանով ունեն շուկայական /մոնոպոլ/ իշխանություն: Ֆիրման տվյալ պարագայում կարող է առաջարկվող ապրանքի քանակի փոփոխության միջոցով ազդել գնի վրա: Ոչ կատարյալ մրցակցային շուկաներ են համարվում մոնոպոլիան, օլիգոպոլիան և մոնոպոլիստական մրցակցությունը:

«Կատարյալ մրցակցություն» հասկացությունը առանձնահատուկ դեր է խաղում տնտեսագիտության տեսության մեջ: Կատարյալ /կամ ինչպես հաճախ ասվում է՝ զուտ/ մրցակցային շուկան ելակետ և չափանիշ է հանդիսանում շուկայի այլ տեսակների հետ համեմատության համար: Այդ իսկ պատճառով այն գնահատվում է որպես իդեալական շուկայական կառուցվածք:

Շուկան հանդիսանում է կատարյալ մրցակցային, երբ յուրաքանչյուր տնտեսական գործակալ /ֆիրմա կամ գնորդ/ շուկայական գինը համարում է իր վերահսկողությունից դուրս և կախված չէ իր արտադրության ծավալից: Մրցակցային շուկայում յուրաքանչյուր ֆիրմա մտահոգվում է, թե ինչ ծավալի արտադրանք պետք է թողարկել, քանի որ ինչ էլ նա արտադրի, դա կարելի է վաճառել միայն ընթացիկ շուկայական գնով: Ահա թե ինչու յուրաքանչյուր առանձին ֆիրմայի համար շուկայական գինը հանդիսանում է կանխորոշված:

Կատարյալ մրցակցությունը «կատարյալ» է հենց այն իմաստով, որ շուկայի կազմակերպման պայմաններում յուրաքանչյուր ֆիրմա շուկայական տվյալ գնով կարող է վաճառել այնքան ապրանք, որքան ցանկանա, և գնի մակարդակի վրա չի կարող ազդել ոչ առանձին վաճառողը և ոչ էլ առանձին գնորդը:

Կատարյալ մրցակցային շուկայի հիմնական բնութագրիչներն են.

1/ *Շուկայում միաժամանակ ներկա են մեծ թվով ֆիրմաներ, որոնցից յուրաքանչյուրը գրավում է շուկայի աննշան բաժինը:* Տնտեսական

գործակալների «փոքրությունը» նշանակում է, որ պահանջարկի և առաջարկի ծավալներն աննշան են շուկայի մասշտաբների համեմատությամբ, և դրանց փոփոխությունը չի կարող ազդել ապրանքի շուկայական գնի վրա: Վերջինս սահմանվում է միայն վաճառողների և գնորդների համաձայնությամբ, այսինքն՝ պահանջարկով և առաջարկով, և կարող է ընդունվել որպես հավասարակշռված իրավիճակ: Հասկանալի է, որ շուկայի սուբյեկտների «փոքրությունը» ենթադրում է նաև դրանց հսկայական քանակություն, ինչը չի կարող հանգեցնել նրանց միջև համաձայնության՝ մոնոպոլ առավելություններ ձեռք բերելու նպատակով:

2/ Արտադրանքի միասեռություն: Գնորդի և վաճառողի ներկայացմամբ ապրանքի բոլոր միավորները բացարձակ միատեսակ են, կատարյալ միանման, և շուկան ամբողջությամբ անդեն է դառնում: Գնորդի համար միևնույն է, թե որ վաճառողից ձեռք կբերի ապրանքը, քանի որ այն նույնն է: Այդ իսկ պատճառով վաճառողի համար գնորդին գրավելու միակ խթան է դառնում գինը:

Կատարյալ-մրցակցային շուկան գնային մրցակցության շուկա է: Արտադրանքի միասեռությունը, անկախ տնտեսական սուբյեկտների քանակությունից, հիմք է տալիս ենթադրել, որ կատարյալ- մրցակցային արտադրողը «գին ընդունող» է, իսկ նրա արտադրանքի պահանջարկի կորն անվերջ առածգական է և ունի ուղիղ գծի տեսք:

3/ Ճյուղից ելքի և մուտքի ազատություն: Այս պարագայում բոլոր տնտեսական սուբյեկտներն օժտված են շուկայից ելքի և մուտքի լիակատար ազատությամբ, այսինքն՝ կարող են սկսել արտադրել այս կամ այն ապրանքը կամ ընդհատել այն, եթե դա իրենք նպատակահարմար են գտնում: Նույն ազատությամբ օժտված են նաև գնորդները՝ գնումների ընտրության և քանակի գործում: Ճյուղ մտնելու համար բացակայում են խոչընդոտները /օրենսդրական կամ տնտեսական/, շուկան դառնում է շատ շարժուն՝ ռեսուրսների հոսք իրականացնելու ընդունակ:

Շուկայում տեղի է ունենում ներճյուղային ազատ մրցակցություն: Եթե առանձին արտադրողի անհատական ծախսերը բարձր են շուկայականից, ապա նա դատապարտված է կորուստների և ճյուղից դուրս մղվելու վտանգի: Մյուս կողմից, ֆիրման, որն ունի բարձր տեխնոլոգիական և կազմակերպական-տնտեսական չափանիշներ, կարող է կրճատել իր անհատական ծախսերը՝ դրանով իսկ հնարավորություն ստանալով շուկայում հաստատել շուկայականից ցածր գին: Նրա արտադրանքի պահանջարկը կաճի, ինչը կավելացնի եկամուտը և թույլ կտա ստանալ ոչ միայն նորմալ շահույթ /ներդրված կապիտալից/, այլ

նաև, այսպես կոչված, գերշահույթ: Իհարկե, հետագայում այդ ֆիրման կծգտի ընդլայնել իր արտադրությունը և շուկայում բարելավել իր դիրքերը, չնայած դրա արդյունքում նոր ֆիրմաների մոտ ճյուղ մտնելու շարժառիթներ կառաջանան:

Այսպիսի իրավիճակը ոչ միայն արտահայտում է շուկայում տնտեսական գործակալների բարձր շարժունակությունը, նրանց տնտեսական ազատությունը, այլև այսպիսի շուկայական կառուցվածքի տնտեսական ներուժը: Նախ, գերշահույթի կարելի է հասնել միայն արտադրության տեխնոլոգիական և կազմակերպական- տնտեսական բարեփոխումների ճանապարհով՝ արտադրության ծախսերի կրճատման, այսինքն՝ առկա արտադրական ռեսուրսներն ավելի ռացիոնալ օգտագործելու հաշվին: Այդ իսկ պատճառով կատարյալ մրցակցի ռազմավարությունն է դառնում ճյուղում ամենաէժան արտադրողը լինելու ձգտումը: Ճյուղում ազատ տեղաշարժման շնորհիվ նրանք, ովքեր սնանկացել են, լքում են շուկան, մյուսները, որոնք այն գրավել են մեծ շահույթ ստանալու հնարավորությամբ, արագացնում են այս կամ այն ճյուղի զարգացման գործընթացը:

4/ Տեղեկատվության հասանելիության հավասարությունը ենթադրում է, որ գնորդներն անմիջապես և անվճար տեղեկանում են շուկայի բոլոր իրադարձություններին և սեփական հայեցողությամբ ազատ տեղաշարժվում են մի վաճառողից մյուսի մոտ: Իր հերթին, ֆիրմաները հստակ գիտեն իրենց եկամուտները և ծախսերը, բոլոր ռեսուրսների և տարբեր տեխնոլոգիաների գները:

Կատարյալ մրցակցային մոդելի տեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն դիտարկում է սպառողի համար կատարյալ մրցակցության օգուտները և ռեսուրսների բաշխման արդյունավետությունը: Սպառողները նվազագույն գներով գնում են արտադրանքը, իսկ յուրաքանչյուր ֆիրմա ստիպված է արտադրել ամենաարդյունավետ արտադրանքի քանակը և առավելագույնս ռացիոնալ օգտագործել բոլոր ռեսուրսները: Հասարակությունը ռեսուրսների տվյալ ծավալի օգտագործման պայմաններում ստանում է արտադրանքի առավելագույն քանակություն: Սրանում էլ կայանում է ազատ շուկայական տնտեսության սոցիալական արդարացումը: Կատարյալ մրցակցության մոդելը ցույց է տալիս, թե տեսականորեն ինչպես պետք է աշխատի իդեալական շուկայական տնտեսությունը, և այն օգուտները, որոնք մրցակցային շուկայից ստանում է հասարակությունը:

8.2. Մոնոպոլիա. էությունը և հետևանքները

Տնտեսագիտության տեսության մեջ մոնոպոլիա է կոչվում շուկայի այն տեսակը, որում առկա է որոշակի ապրանքի մեկ կամ մի քանի վաճառող: Սա կատարյալ մրցակցության հակադրությունն է: Լինելով ապրանքի միակ մատակարարը՝ ձեռնարկություն-մոնոպոլիստը մարմնավորում է ամբողջ ճյուղը: Դա կանխորոշում է նրա վարքագծի առանձնահատկությունները:

Եթե կատարյալ մրցակցի արտադրանքի պահանջարկի կորն անվերջ առածգական է, ապա մոնոպոլիստի մոտ այն առածգական չէ: Այդ իսկ պատճառով մոնոպոլիստի արտադրանքի ծավալի ամեն մի փոփոխություն ուղեկցվում է նրա գնի փոփոխությամբ: Եթե կատարյալ մրցակցային ֆիրման, լինելով գին ընդունող, կարող է մաքսիմալացնել շահույթը միայն արտադրության ծավալի փոփոխության միջոցով, ապա մոնոպոլիստը կարող է հասնել այդ նպատակին, փոխելով կամ արտադրության ծավալը, կամ գինը:

Մոնոպոլիայի գոյությունը կապված է չորս հիմնական պայմանների առկայության հետ:

1/ *Մեկ վաճառողին հակադրվում է գնորդների մեծ թիվ:* Եթե շուկայում մեկ վաճառողին հակադրվում է միակ գնորդը, ապա այդպիսի շուկան կոչվում է «երկկողմանի մոնոպոլիա»:

2/ *Կատարյալ փոխարինող ապրանքների բացակայություն:* Մոնոպոլիստը հանդիսանում է եզակի արտադրանքի միակ արտադրողը, որը չունի զոնե ինչ-որ չափով մոտ փոխարինող ապրանքներ, ինչը ստիպում է գնորդին ապրանք ձեռք բերել միայն նրանից:

3/ *Շուկա մուտք գործելու ազատության բացակայություն:* Մոնոպոլիան գոյություն ունի այն ժամանակ, երբ այլ ֆիրմաների համար շահավետ չէ կամ անհնար է մուտք գործել տվյալ ճյուղը: Մուտքի խոչընդոտները բազմաթիվ են և բազմազան.

- պետական լիցենզիաների, քվոտաների, ապրանքների ներմուծման բարձր մաքսատուրքերի, պատենտների առկայություն,
- հումքի և այլ առանձնահատուկ ռեսուրսների ստացման աղբյուրների վերահսկողություն,
- բարձր տրանսպորտային ծախսեր, որոնք նպաստում են առանձնացված տեղական շուկաների ձևավորմանը:

Մոնոպոլիան կարող է արդարացվել առավելագույն տնտեսական արդյունավետության տեսանկյունից, երբ արտադրության մասշտաբից տնտեսումը այնքան մեծ է, որ միակ ֆիրման կարող է ամբողջ շուկան

ապահովել արտադրանքով ավելի ցածր ծախսերով, քան մի քանի բաց մրցակցող ֆիրմաներ: Ելուղերը, որոնցում առկա է նման իրավիճակ, կոչվում են «բնական մոնոպոլիաներ»: Այստեղ մուտքի խոչընդոտները հիմնված են բնության օրենքներն արտացոլող տեխնոլոգիաների առանձնահատկությունների, այլ ոչ թե պետական լիցենզիաների կամ սեփականության իրավունքի վրա: Շուկայական պայմանների բարենպաստությունը պահանջում է բնական մոնոպոլիաների պետական կարգավորում:

4/ *Շուկայական պարամետրերի մասին կատարյալ տեղեկացվածություն:* Շահույթի մաքսիմալացման նպատակով, փոփոխելով գները կամ արտադրանքի ծավալը՝ մոնոպոլիստը պետք է իմանա պահանջարկի գների և դրա ծավալների միջև բոլոր հնարավոր հարաբերակցությունները:

Եվ այսպես, ֆիրման ունի մոնոպոլ ուժ /իշխանություն/, եթե այն կարող է գնորդներին թելադրել արտադրանքի թողարկման իր նախընտրած ծավալները և գները: Ընդ որում, մոնոպոլ իշխանություն ունենալու համար պարտադիր չէ ամբողջ շուկան տիրել և լինել զուտ մոնոպոլիստ: Ձուտ մոնոպոլիան շուկայական իշխանության ծայրահեղ դեպքն է:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ և գործնականում մոնոպոլիաների գործունեության կարգավորման համար զոյություն ունեն մոնոպոլ իշխանության աստիճանի գնահատման հատուկ մեթոդներ: Դրանցից մեկը կապված է «շուկայի կենտրոնացվածության ինդեքսի» օգտագործման հետ /որը հեղինակների անունով կոչվում է «Յերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքս»/:

Վերջինս /HHI/ որոշվում է որպես շուկայում գործող բոլոր ֆիրմաների մասնաբաժինների քառակուսիների գումար.

$$HHI=S_1^2+S_2^2+S_3^2+\dots+S_n^2=\sum S_n^2,$$

որտեղ S_1 -ը շուկայում ամենախոշոր ֆիրմայի բաժինն է, որը մատակարարման ամենամեծ ծավալն է ապահովում, S_2 -ը՝ ըստ մեծության հաջորդ ֆիրմայի բաժինն է շուկայում և այլն:

Օրինակ, զուտ մոնոպոլիայի համար ամենամեծ ֆիրմայի բաժինը շուկայում կլինի 100 տոկոս, իսկ մնացածներինը՝ 0: Յերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը այս դեպքում հավասարվում է 10000: Եթե շուկան բաղկացած լինի նույն չափի 100 ֆիրմաներից /շուկայի բաժինը՝ 1%, ինչը բնորոշ է կատարյալ մրցակցային շուկային, ապա ինդեքսը հավա-

սար կլինի 100: Ինդեքսը զգայուն է ինչպես ֆիրմաների թվի, այնպես էլ յուրաքանչյուր ֆիրմայի անհատական շուկայական մասի նկատմամբ:

Ենթադրենք շուկան սպասարկում են 10 հավասար չափի ֆիրմաներ: Այս դեպքում $HHI=1000$: Իսկ եթե ֆիրմաները երկու անգամ շատ լինեն, իսկ խոշորագույնի մասը կազմի 54 տոկոս, իսկ մնացածներինը՝ 3-ական տոկոս, ապա $HHI=3087$: Նկատենք, որ վերջին տարբերակում ինդեքսը ավելի քան 3 անգամ բարձր է, չնայած, ֆիրմաների թիվն ավելի մեծ է:

Եվ այսպես, Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը չափում է շուկայի կենտրոնացվածությունը և պետության հակամոնոպոլիստական քաղաքականության իրականացման գործում ծառայում որպես հիմնական կողմնորոշիչ:

Վերջում կարելի է մի քանի եզրակացություններ կատարել մոնոպոլիայի պայմաններում շուկայական արդյունքների մասին՝ ազատ մրցակցության համեմատությամբ.

- մոնոպոլ գինը ավելի բարձր է, քան մրցակցայինը,
- մոնոպոլ շուկայում արտադրության ծավալներն ավելի մեծ են, քան մրցակցային շուկայում,
- մոնոպոլ շուկան պակաս արդյունավետ է օգտագործում առկա ռեսուրսները,
- մոնոպոլիստն ունի մոնոպոլ իշխանություն, որը նրան թույլ է տալիս թելադրել վաճառքի ծավալները և գները:

Մոնոպոլիայի գոյության իրավիճակում պետությունը ձգտում է պաշտպանել հասարակական շահերը մոնոպոլիստական չարաչափումներից: Տնտեսական-իրավական վերահսկողության տարբեր միջոցառումներից դիտարկենք երկուսը՝ գների ուղղակի կարգավորում և հարկեր:

Կարգավորման առաջին տարբերակը ենթադրում է մոնոպոլիայի արտադրանքի վրա սահմանային /կամ առավելագույն թույլատրելի/ գնի հաստատում: Պետության հաստատած գների «առաստաղի» արդյունքում /որը, իհարկե ցածր է մոնոպոլ գնից/ մոնոպոլիստը ստիպված կլինի ընդլայնել թողարկվող արտադրանքի ծավալը:

Կարգավորման երկրորդ եղանակը ենթադրում է մոնոպոլիստի նկատմամբ վարել հատուկ հարկային քաղաքականություն: Տրամաբանությունն այստեղ պարզ է. մոնոպոլիստին թույլ տալով հաստատել ցանկալի գին, պետությունը այնուհետև շահութահարկի ձևով դրանից հանում է որոշակի մասը: Նպատակն այն է, որ ֆիրմայի ներկայացրած

շահույթի վրա սահմանվի այնպիսի հարկ, որը թույլ կտա ֆիրմայից վերցնել ամբողջ մոնոպոլիստական գերշահույթը /կամ մեծ մասը/ և նրան թողնել միայն նորմալ շահույթը:

8.3.Մոնոպոլիստական մրցակցություն և օլիգոպոլիա

Մոնոպոլիստական մրցակցության շուկան շուկայի մյուս տեսակներից տարբերվում է չորս հատկանիշներով.

- մեծ թվով վաճառողների առկայություն,
- արտադրանքի տարբերակվածություն,
- շուկա մուտքի և ելքի համեմատաբար ազատություն,
- շուկայի պայմանների մասին գնորդների և վաճառողների տեղեկացվածություն:

«Մոնոպոլիստական մրցակցություն» հասկացությունը և մոդելը երևան են եկել 1933թ. է. Չեմբերլինի «Մոնոպոլիստական մրցակցության տեսություն» գրքում:

Մոնոպոլիստական մրցակցի արտադրանքը տարբերակվում է գնորդների կողմից տարբերվող ցանկացած պարամետրով: Արտադրանքի իրական տարբերակվածությունը ենթադրում է տարբերություններ դրա ֆիզիկական բնութագրերի մեջ, ինչպիսիք են՝ վրացող միջոցների քիմիական բաղադրությունը, ատամի մածուկների կամ դեմքի կրեմների տարբեր ձևերը և այլն: Արհեստական տարբերակվածությունը ենթադրում է փաթեթավորման, ապրանքանիշի, վարկանիշի տարբերություններ, ինչը ապահովվում է գովազդի միջոցով:

Մոնոպոլիստական մրցակցության շուկան օժտված է թե՛ մոնոպոլիայի, և թե՛ մրցակցության գծերով: Այն «մոնոպոլիստական» է այն իմաստով, որ յուրաքանչյուր վաճառող օժտված է տվյալ ապրանքի մոնոպոլ իշխանության որոշակի աստիճանով և մրցակցային է, քանի որ գոյություն ունեն բազմաթիվ մրցակցողներ, որոնք վաճառում են համանման ապրանքներ:

Նման մոնոպոլիստական մրցակցային ճյուղ մուտք գործելը սովորաբար բարդ է, չնայած արտադրանքի տարբերակվածության պատճառով ինչ-որ չափով դժվար է, քանի որ նոր ֆիրման ոչ միայն պետք է արտադրանք թողարկի, այլ նաև գրավի գործող ֆիրմաների գնորդներին: Նոր ֆիրմայի համար շուկա գրավելը կնշանակի լրացուցիչ ծախսեր՝ իր արտադրանքին այնպիսի որակներ ապահովելու համար, որոնք այն տարբերում են շուկայում առկա մրցակիցների արտադրանքից:

Այսպիսով, արտադրանքի տարբերակվածության և ֆիրմայի ապրանքանիշի նկատմամբ կախվածության ձևավորման համար կատարվող լրացուցիչ ծախսերի պատճառով մոնոպոլիստական մրցակցային ֆիրման շատ ավելի ծավալուն ֆինանսավորման և մարկետինգային խնջընդոտների է բախվում, քան կատարյալ մրցակցային ֆիրման:

Մոնոպոլիստական մրցակցության առանձնահատկություններից է ֆիրմաների միջև ոչ գնային մրցակցության առկայությունը: Մրցակցությունը տեղի է ունենում թե՛ ըստ զմի, և թե՛ ըստ ոչ գնային չափանիշների՝ տեխնիկական բնութագրերի, արտադրանքի ծառայության որակի, վաճառքի, ինչպես նաև ըստ դրա խթանման պայմանների:

Ոչ գնային մրցակցության կարևոր գործիքներից մեկն է հանդիսանում գովազդը: Այն տեղեկացնում է գնորդներին, նպաստում է երկրի հաղորդակցության ցանցերի ընդլայնմանը, խթանում է որակական բնութագրերի բարելավմանը, ընդլայնում է արտադրությունը և կրճատում է ծախքերը՝ մասշտաբի դրական էֆեկտի պատճառով: Միաժամանակ, մեծացնում է ճյուղում զբաղվածությունը, ստիպում է գիտակցել սպառողական ընտրության այլընտրանքները:

Գովազդի թերություններն են գովազդային ծախսերը, որոնք դառնում են հասարակության համար անարտադրողական ֆինանսական բեռ: Գովազդը նպաստում է գների աճին և մոնոպոլիստական ուժեղացմանը, խթանելով գների աճին՝ տվյալ ապրանքանիշին հակվածության պարագայում:

Օլիգոպոլիայի առանձնահատկությունն այն է, որ մի քանի խոշոր ֆիրմաներ բավարարում են պահանջարկի հիմնական մասը: Այդ իսկ պատճառով «օլիգոպոլիա» տերմինը տնտեսագետները օգտագործում են համեմատաբար փոքր թվով մրցակիցների միջև մրցակցության կապի վերաբերյալ:

Շուկայական նման կառուցվածքի պայմաններում ֆիրմաները մեծ են ամբողջ շուկայի չափերի համեմատությամբ, որը նրանք սպասարկում են, իսկ խոշոր կորպորացիաների դեպքում նրանք մեծ են ոչ միայն հարաբերականորեն, այլ նաև բացարձակապես:

Ֆիրմաների ոչ մեծ քանակության սկզբունքային էֆեկտը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր ֆիրմա շուկայում գրավում է այնպիսի դիրք, երբ նրա որոշումները լուրջ ազդեցություն են թողնում մրցակիցների վրա: Այն, ինչ անում է մեկ ֆիրման, արձագանք է գտնում այլ ֆիրմաներում, հաճախ նրանց ստիպելով արձագանքել անսպասելի ձևով: Օլիգոպոլիայի հիմնական նախանշանն է դառնում այն, որ մեկ ֆիրմայի գործողություններն ուղղակիորեն ազդում են մնացածների

վրա: Դա տարածվում է մրցակցության բոլոր ոլորտների վրա՝ գնի, վաճառքի ծավալի, շուկայի բաժնեմասի, արտադրանքի տարբերակվածության, վաճառքի խթանման ռազմավարության, նորարարական գործունեության, գնորդներին մատուցվող ծառայությունների և այլն:

Օլիգոպոլիստական շուկայի երկրորդ առանձնահատկությունը կապված է արտադրանքի տեսակի հետ: Երբ ֆիրմաներ-ճյուղերը թողարկում են ստանդարտ արտադրանք, ապա ճյուղը կոչվում է զուտ «օլիգոպոլիս» /պողպատ, ցեմենտ, արհեստական թելեր, վառելանյութ, նրբատախտակ, թերթի թուղթ, արդյունաբերական սպիրտ/: Եթե տարբերակված արտադրանքի շուկայում գերիշխում են մի քանի ֆիրմաներ, ճյուղը կոչվում է «տարբերակված օլիգոպոլիս» /ավտոմեքենաներ, ատամի մածուկ, շիլաներ, ծխախոտներ, հեռուստացույցներ, օճառ/:

Օլիգոպոլիստական ճյուղում մուտք գործելը կարող է դժվար լինել: Բարդ տեխնոլոգիայով, օպտիմալ խոշորամասշտաբ արտադրությանը ճյուղերում նվազագույն ծախսերի կարելի է հասնել արտադրության օպտիմալ ծավալի պայմաններում: Մուտքը այդպիսի շուկաներ հաճախ պահանջում է այնպիսի կապիտալ ծախսեր, որոնք իրենց չեն կարող թույլ տալ փոքր, նոր կազմավորված ֆիրմաները:

Հիմնահարցերից մեկը, որին պետք է պատասխանի օլիգոպոլ ֆիրման, այն է, թե ինչպես մցակիցները կարծազանքեն ֆիրմայի կողմից իր արտադրանքի գնի փոփոխությանը: Եթե մրցակից ֆիրմաները գտնում են, որ գնի իջեցումը կհանգեցնի համապատասխան պատասխանի, իսկ բարձրացումը կանտեսվի, ապա նրանք կխուսափեն գնի անկախ բարձրացումից կամ իջեցումից: Ավելին, մրցակցությունը նրանց կստիպի արտադրանքը վաճառել միևնույն գնով:

Օլիգոպոլիստական շուկայում ֆիրմաների ղեկավարների առջև միշտ ընտրություն է դրված՝ կամ կոորդինացնել սեփական գործողությունները, կամ հետևել մրցակցության սեփական անկախ ռազմավարությանը: Վերջում հնարավոր են տարբեր արդյունքներ. առաջին դեպքում՝ գաղտնի համաձայնություն, երկրորդ դեպքում՝ օլիգոպոլիստական գնային պատերազմ:

Երբ շուկան աշխատում է գնային պատերազմի ռեժիմով, ապա գինը օգտագործվում է որպես ագրեսիվ շուկայական ռազմավարության տարր, և շուկայական պարամետրերը նոտենում են մրցակցության պայմաններին:

Գաղտնի համաձայնությունն իրականացվում է կարտելների ձևավորման միջոցով: Վերջինս իրենից ներկայացնում է վաճառողների ֆոր-

մալ կազմակերպություն, որոնք ձգտում են սահմանափակել մրցակցությունը և շուկայական պայմաններ ստեղծել դրա անդամների կողմից մոնոպոլ շահույթ ստանալու համար: Կարտելի յուրաքանչյուր անդամ շուկայական սահմանափակումներից շահույթի ձևով օգուտ է ակնկալում, որը բարձր է նրանից, ինչը նա կստանար կարտելի բացակայության դեպքում: Առավելագույն շահույթը, որը ստացվում է կարտելի գործունեության արդյունքում, հավասար է զուտ մոնոպոլիայի պայմաններում գերշահույթին: Ի տարբերություն մոնոպոլիայի, կարտելը ներառում է երկու կամ ավելի ֆիրմաներ, որոնք պետք է կարտելի գործողությունների ձևի վերաբերյալ համաձայնության գան:

Իրական օլիգոպոլիստական շուկաներում գոյություն ունեն մի շարք գործոններ, որոնք նվազեցնում են կարտելի արդյունավետությունը՝ կարտելի օրինականությունը, վաճառողների թիվը, շուկա մուտք գործելու խոչընդոտները, արտադրանքի և ծախքերի նույնականությունը, պահանջարկի կայունությունը և կանխատեսելիությունը:

8.4. Զուտ մրցակցության պայմաններում ֆիրմայի երկարաժամկետ հավասարակշռությունը

Զուտ մրցակցային ճյուղում առանձին ֆիրմայի արդյունքի dd պահանջարկի կորը կատարյալ առաձգական է: Ֆիրման չի կարող ազդել զնի վրա և համաձայնվում է վերջինիս հետ: Արտադրանքի լրացուցիչ միավորի վաճառքից ստացված ֆիրմայի սահմանային MR եկամուտը հավասար է նշված միավորի զնին, այդ պատճառով սահմանային եկամտի և պահանջարկի dd կորերը համընկնում են՝ $P=MR$:

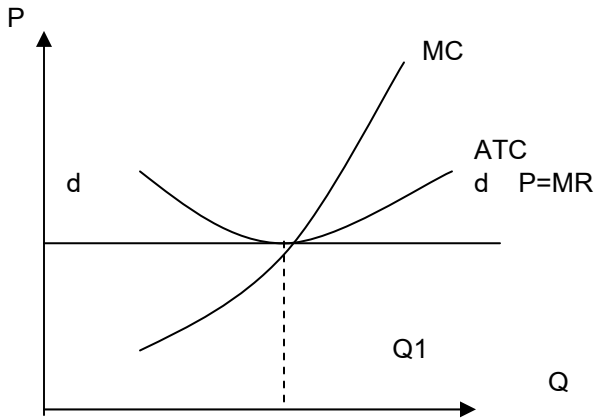

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ր 8.1.

Ֆիրման կիրառում է արդյունավետ տեխնոլոգիա, արտադրանքն իրացնում է նվազագույն P գնով և արտադրում է Q_1 արտադրության ծավալ, որը համապատասխանում է նրա ծախքերին: Գների և սահմանային ծախքերի հավասարությունը վկայում է այն մասին, որ ռեսուրսները բաշխված են սպառողների նախասիրություններին համապատասխան:

Շուկայի բոլոր հայտնի մոդելների պայմաններում հնարավոր ցանկացած իրավիճակ համեմատվում է ֆիրմայի երկարաժամկետ հավասարակշռության վիճակի հետ:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ռ 8.2.

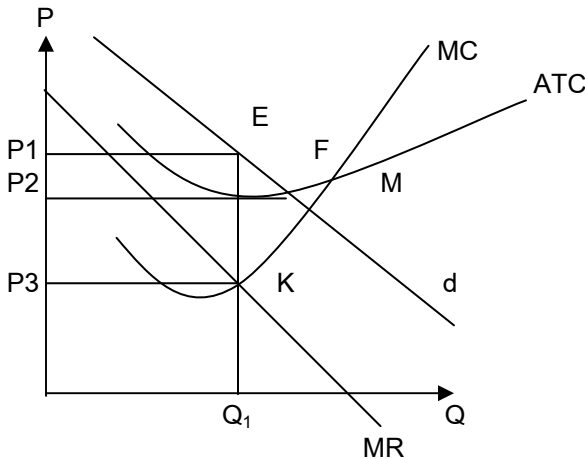
Գինը ոչ կատարյալ մրցակցության պայմաններում

Գծապատկերի վրա պատկերված են ֆիրմայի կորերը ոչ կատարյալ մրցակցության պայմաններում. dd –ն՝ պահանջարկի կորն է, MC –ն՝ սահմանային ծախքերի կորը, MR –ը՝ սահմանային եկամտի կորը, ATC –ն՝ միջին համախառն ծախքերի կորը:

Մենաշնորհի պայմաններում արտադրվում է Q_1 ծավալի արտադրանք, որը որոշվում է սահմանային ծախքերի և սահմանային եկամտի կորերի $MC=MR$ հատման K կետում, ընդ որում ապրանքն իրացվում է dd պահանջարկի կորի E կետին համապատասխան՝ P_1 գնով: K կետին համապատասխանում է $P_2 < P_1$ գին: $P_1 > P_3$ գինը գերազանցում է միջին ծախքերը և տեղի ունի պահանջարկի dd և միջին համախառն ծախքերի ATC կորերի F հատման կետում: $P_1 - P_3$ տարբերությունը մենաշնորհի գերշահույթն է: Եթե գինը հաստատվեր սահմանային ծախքերի հիման վրա, ապա այն կհամապատասխաներ պահանջարկի և սահմանային

ծախքերի MC կորի հատման N կետին: Տվյալ գինը ավելին կլիներ, քան P2-ը: Սա նշանակում է, որ մենաշնորհի դեպքում ռեսուրսների բաշխումն ու կիրառությունը /օգտագործումը/ արդյունավետ չէ: Մենաշնորհի պայմաններում առավելագույն շահույթը տեղի ունի P1 գնի դեպքում: Եթե հասարակության կարիքներից դրդված իրականացվում է մենաշնորհի հսկում, ապա P1 գինը նվազեցվում է, հավասարվելով միջին համախառն ծախքերին՝ P3 /F կետ/: Կարգավորվող գինը մոտենում է միջին ծախքերին և պարտադիր չէ, որ համընկնի վերջինիս հետ:

Գ ճ ա պ ա տ կ ե թ 8.3

Ընդհանուր հավասարակշռություն: Վալրասի օրենքը

Տնտեսության գլխավոր առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ վերջինիս առանձին մասերը փոխկապակցված են: Որևէ ապրանքի գնի փոփոխությունը բերում է մյուսների գների փոփոխությանը: Ապրանքների փորարհիմելիությունը և փոխլրացնելիությունը փոխկապակցվածության 2 հիմնական տեսակներն են: Փոխադարձ փոխարինող ապրանքները, չնայած ոչ միարժեքորեն, ծառայում են նմանատիպ նպատակների /ածուխ, մագուժ, և այլն.../: Փոխլրացնող ապրանքները օգտագործվում են համատեղ /թել ու ասեղ և այլն../ : Եթե վերանաք եկամտի էֆեկտից, ապա փոխարինող ապրանքների դեպքում մեկի գնի անկումը կբերի մյուսի պահանջարկի անկմանը: Փոխլրացնող ապրանքների դեպքում տեղի ունի հակառակ պատկերը: Այսպիսով, ցանկացած ապրանքի առաջարկի կամ պահանջարկի ֆունկցիան՝ որպես

փոփոխական, ներառում է ոչ միայն այդ ապրանքի գինը, այլ նաև, հաշվի առնելով հնարավոր ազդեցությունը, բոլոր ապրանքների գները: Ապրանքի պահանջարկը կախված է նաև մնացած ապրանքների գներից: Եթե արտադրվում են n տարբեր ապրանքներ, որոնց բացի սպառողական ապրանքներից, արտադրության միջոցներից, տարբեր ծառայություններից, վերաբերվում են նաև պարտատոմսերը, բաժնետոմսերը, այլ արժեթղթերը, ձեռնարկությունները և այլն, իսկ փողը դիտարկվում է որպես ապրանքներից մեկը, ապա 10 –րդ ապրանքի պահանջարկը որոշվում է հետևյալ հավասարությամբ՝ $D_{10}=D_{10}(P_1, P_2, P_3, \dots, P_n, A, M)$, որտեղ A –ն իրական ակտիվների ցուցանիշն է /գյուղատնտեսական նշանակության հողեր, տարբեր տեսակի ձեռնարկություններ և այլն/, M –ը՝ կանխիկ փողի պաշարը : Հավասարման մեջ ակնհայտորեն գրված է եկամուտը, որը ներկայացվում է ապրանքների, ծառայությունների և ռեսուրսների գներով: 10 –րդ ապրանքի նկատմամբ առաջարկի ֆունկցիան ունի $S_{10}=S_{10}(P_1, P_2, P_3, \dots, P_8, A, M)$ տեսքը: Տնտեսությունը գտնվում է ընդհանուր հավասարակշռության վիճակում, եթե յուրաքանչյուր ապրանքի առաջարկը հավասար է նրա պահանջարկին: Հավասարակշռությունը բնութագրվում է $S_1 = D_1, S_2 = D_2, \dots, S_n = D_n$ հավասարումների համակարգով: Քանի որ A և M –ը հայտնի են, ապա հավասարումների համակարգը լուծվում է P_1, P_2, P_n գների նկատմամբ, որոնք բավարարում են հավասարակշռության պայմաններին: Որոշելով գները հավասարումների համակարգից գտնում ենք փոխանակվող ապրանքների քանակը: Բերված համակարգը կարելի է ընդլայնել, բարդացնել, ներառել այլ փոփոխականներ, որոնք ազդում են առաջարկի և պահանջարկի վրա:

Ընդհանուր հավասարակշռության պայմաններում բոլոր ապրանքների դրամական արժեքը առաջարկի կողմում հավասար է պահանջարկի կողմում ապրանքների ընդհանուր դրամական արժեքին՝ $\sum P_i S_i = \sum P_i D_i$:

Այս նույնությունը իրենից ներկայացնում է Վալրասի օրենքը:

Թեմա 9. Աշխատանքի շուկա և աշխատավարձ

9.1. Աշխատանքի շուկայի էությունը և բնորոշ գծերը

Արտադրության յուրաքանչյուր գործոն, այդ թվում նաև աշխատանքը բնութագրվում է իր յուրահատուկ շուկայով: Աշխատանքի շուկան ընդունված է անվանել **աշխատանքի բորսա**: *Աշխատանքի շուկան իրենից ներկայացնում է սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների համակարգ, որոնք կապված են աշխատուժի գնման ու վաճառքի գործառնությունների հետ*: Աշխատանքի շուկան իրենից ներկայացնում է բարդ տնտեսական համակարգ, որովհետև այնտեղ վաճառվող ապրանքը բնութագրվում է տարբեր հասկացություններով: Ընդունված է կիրառել աշխատուժ, աշխատանքային ռեսուրսներ, աշխատանքի ծառայություններ, մարդկային կապիտալ հասկացությունները:

Աշխատուժն իրենից ներկայացնում է մարդու ֆիզիկական և հոգևոր ընդունակությունների ամբողջությունը, որը նա ծախսում է աշխատանքի գործընթացում: Աշխատանքի սկզբունքային տարբերությունը բոլոր այլ տեսակի արտադրական ռեսուրսներից կայանում է նրանում, որ աշխատանքը հանդիսանում է մարդկային գործունեության ձև, նրա կենսական նպատակների և հետաքրքրությունների իրականացում: Այդ իսկ պատճառով աշխատանքի գինն իրենից ներկայացնում է ոչ թե առհասարակ ռեսուրսի գնի տարատեսակ, այլ կենսամակարդակի, սոցիալական հեղինակության, աշխատողի ու նրա ընտանիքի բարօրության գին: Աշխատանքի շուկայի կատեգորիայի վերլուծության ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել «մարդկային տարրերի» առկայությունը, որոնց հետևում կանգնած են կենդանի մարդիկ:

Աշխատանքային ռեսուրսները ներառում են ամբողջ աշխատունակ բնակչությունը, որը տնտեսապես ակտիվ է և կարող է աշխատանքային գործունեություն իրականացնել:

Ժամանակակից տնտեսագիտության մեջ աշխատուժ ասելով նկատի է առնվում աշխատողների և գործազուրկների թվաքանակի գումարը:

Մարդկային կապիտալն իրենից ներկայացնում է այն գիտելիքների, արտադրական փորձի, ընդունակությունների և դրանք ձեռք բերելու ծախսերի ամբողջությունը, որը կատարվել է տվյալ երկրում:

Աշխատանքի շուկան ունի իր բնորոշ գծերն ու առանձնահատկությունները.

ա) աշխատանքի շուկան բնութագրվում է նրանով, որ աշխատան-

քի նկատմամբ պահանջարկը, ինչպես նաև առաջարկն ունեն ածանցյալ բնույթ: Դա նշանակում է, որ պահանջարկը ոչ թե բուն աշխատանքի նկատմամբ է, այլ այն բարիքների նկատմամբ, որոնք անհրաժեշտ է ստեղծել այդ աշխատանքով: Մյուս կողմից, մարդը ցանկանում է աշխատել ոչ այնքան իր հաճույքի համար, այլ դրանով անհրաժեշտ բարիքներ ձեռք բերելու համար,

բ) աշխատանքի շուկայի մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ ձևավորվող հարաբերություններն որոշակիորեն սոցիալական բնույթ են կրում, մարդը հանդես է գալիս որպես սոցիալական էակ և նա անտարբեր չէ այն աշխատանքային պայմանների նկատմամբ, որտեղ պետք է կիրառվի իր աշխատանքը,

գ) աշխատանքի շուկայի նկատմամբ հնարավոր չէ ամբողջովին կիրառել շուկայի գործունեության այն սկզբունքը, ըստ որի սպառողը գերակայություն ունի վաճառողի նկատմամբ: Այդ է պատճառը, որ աշխատանքի շուկայում վաճառվում և գնվում է ոչ թե ինքն՝ աշխատանքը, այլ աշխատանքի ծառայությունները, որի քանակը և որակը կախված են շատ գործոններից՝ աշխատողի պրոֆեսիոնալ պատրաստվածության աստիճանից, նրա որակավորումից, փորձից, բարեխղճությունից և այլն:

Աշխատանք ծառայության գնում-վաճառքն որոշակի պայմաններում հանդես է գալիս որպես ազատ աշխատողի վարձում, որը վերաբերում է աշխատօրվա տևողությանն, աշխատավարձի չափերին, պաշտոնական պարտականություններին և այլն:

Վարձման ընթացքում աշխատացնողը-բիզնեսը կամ պետությունը գնում է իրավունք օգտագործելու վաճառողի աշխատանքի ծառայությունը, այլ ոչ թե աշխատանքը, որի սեփականատերը շարունակում է մնալ վարձու աշխատողը:

Այս սահմանումից դուրս են մնում արհմիությունները կամ մեծ ձեռնարկության գերիշխանության տակ գտնվող աշխատանքի շուկաները:

Իրականում կատարյալ մրցակցային շուկաներ քիչ կան, սակայն որոշ շուկաներ բավական մոտ են մրցակցային շուկա հասկացությանը, ինչպես օրինակ՝ մեծ քաղաքներում անփորձ դեռահասների կամ գրասենյակային աշխատողների շուկան:

Նույնատիպ աշխատատեղերով և մարդկանցով շուկայում մրցակցության հետևանքով աշխատավարձի ժամային դրույթը կլինի ճիշտ նույնը: Ոչ մի գործատու նույն աշխատանքի համար մեկին ավելի չի վարձատրի, քան նույն որակավորում ունեցող մեկ ուրիշին:

9.2. Աշխատանքի շուկայի ֆունկցիաները և ձևերը

Աշխատանքի շուկայի ֆունկցիաներն որոշվում են հասարակական կյանքում աշխատանքի դերով, երբ աշխատանքը համդես է գալիս որպես եկամտի և բարեկեցության կարևորագույն աղբյուր:

Տնտեսագիտական տեսանկյունից աշխատանքը կարևորագույն արտադրական ռեսուրս է (գործոն) և դրան համապատասխան առանձնացվում է աշխատանքի շուկայի երկու կարևոր ֆունկցիա՝ սոցիալական և տնտեսական:

Սոցիալական ֆունկցիան մարդկանց եկամուտների և բարեկեցության նորմալ մակարդակի, աշխատողների արտադրական ունակությունների վերարտադրության նորմալ մակարդակի ապահովումն է:

Տնտեսական ֆունկցիան կայանում է աշխատանքի ռացիոնալ ներգրավման, տեղաբաշխման, կարգավորման և օգտագործման մեջ:

Աշխատանքի շուկան կատարում է նաև մի շարք խթանիչ ֆունկցիաներ, որոնք նպաստում են նրա մրցակիցների միջև մրցակցության ծավալմանը, շահագրգռվածության բարձրացմանը և մասնագիտության փոփոխմանը:

Աշխատանքի շուկան տարբերվում է ապրանքային շուկայից հետևյալ հատկանիշներով.

- աշխատանքի շուկայի փոխանակման օբյեկտը մարդն է,
- աշխատանքային զբաղվածության երկարաժամկետ բնույթը,
- աշխատանքների և բանվորների որակական բնութագրերի բազմազանությունը (տարիք, սեռ, կրթություն, փորձ):

Աշխատանքի շուկայի համար անհրաժեշտ է տարբերել նրա տեսակները, ձևերը և հատվածները (սեգմենտները): Գոյություն ունի աշխատանքի արտաքին և ներքին շուկա:

Արտաքին շուկան՝ դա երկրի, տարածաշրջանի, ճյուղի մասշտաբով և ձեռնարկությունների միջև աշխատուժի շարժն է, իսկ ներքին շուկան բնութագրվում է մեկ ձեռնարկության սահմաններում աշխատողների տեղաշարժերով: Ձարգացած ներքին շուկան նպաստում է աշխատուժի հոսունության կրճատմանը:

Աշխատանքի շուկայի ձևերն են՝ ավանդական և ճկուն: Ի տարբերություն ավանդական ձևի, աշխատանքի ճկուն շուկան բնորոշ է հետինդուստրիալ հասարակարգին, կամ արդյունաբերապես զարգացած երկրներին:

Աշխատանքի շուկայի սեգմենտացիան՝ գործատուների և աշխատուժի բաժանումն է առանձին սեգմենտների կամ հատվածների՝ ժո-

ղովրդագրական (բնակչության սեռա-տարիքային և ընտանեկան կազմ), սոցիալ-տնտեսական (կրթական, պրոֆեսիոնալ-որակական և այլն), տնտեսական (գործատուների բաժանումն ըստ սեփականության ձևերի), հոգեբանական (անձնական հատկանիշներ և այլն), աշխարհագրական (քաղաք, գյուղ, շրջան): Կարելի է տարբերակել նաև կամային, հաշմանդամների, կենսաթոշակառուների, աշխատուժի ցածր մրցունակություն ունեցող կատեգորիաների շուկաներ:

Աշխատուժի շուկայի կարևոր գործիք է բորսան, որի հիմնական նպատակն աշխատանք չունեցողների գրանցումն է, և համապատասխան աշխատանքով դրանց ապահովումը:

Աշխատանքային առաջին բորսաները ստեղծվել են XIX դարի առաջին կեսերին: Ժամանակակից պայմաններում աշխատուժ վարձելու միջնորդական գործողություններ են կատարում հիմնականում պետական բորսաները:

Պետական բորսաները զբաղվում են գործազուրկներին աշխատանքով ապահովելու, զբաղվածների աշխատանքի փոփոխության, աշխատանքի պահանջարկի ու առաջարկի չափն որոշելու, տարբեր մասնագիտությունների մասին տեղեկատվություն հավաքելու հարցերով: Մի շարք երկրներում աշխատանքային բորսաները հաշվարկում են նաև գործազուրկների թիվը և իրականացնում նպաստների վճարում, զբաղվում նրանց վերապատրաստման հարցերով:

Բացի պետական բորսաներից, գոյություն ունեն նաև մասնավոր կամ կոոպերատիվ վճարովի գործակալություններ, միջնորդական գրասենյակներ:

9.3. Աշխատանքի շուկայի վերաբերյալ տեսությունները

Աշխատանքի շուկայի վերաբերյալ տնտեսագիտության մեջ ձևավորվել են մի շարք տեսություններ, որոնք վերաբերվում են այդ շուկայում շրջանառվող ապրանքների բնույթին, աշխատանքի շուկայի ֆունկցիաներին և առանձնահատկություններին: Աշխատանքի շուկան ձևավորվել է դեռևս ստրկատիրական հասարակարգում: Այդ ժամանակ վաճառքի ապրանք են հանդիսացել ստրուկները: Ստրուկը համարվել է որպես ստրկատիրոջ սեփականություն՝ որպես մի «խոսող գործիք», որը վաճառվել է մյուս ապրանքների նման: Այլ կերպ՝ ստրուկը չէր կարող տնօրինել իր աշխատունակությունը կամ աշխատուժը: Աշխատանքի շուկան ամբողջական տեսքով ձևավորվել է կապիտալիստական

հասարակարգում, որովհետև աշխատուժն ապրանք դառնալու համար որոշակի պայմաններ են առաջ եկել: Այդ պայմաններից կարևորագույնն այն է, որ աշխատուժի տերը՝ մարդը, իրավական ազատություն ունի և ինքն է տնօրինում իր աշխատունակությունը: Աշխատուժի շուկայի վերաբերյալ տեսությունները կարելի է ներկայացնել հետևյալ ուղղություններով.

ա) դասական տեսություն, որի համաձայն ապրանք է հանդիսանում ոչ թե աշխատուժը, այլ աշխատանքը, որը կապիտալիստական ձեռնարկատիրոջ կողմից գնվում է մյուս ապրանքների նման,

բ) մարքսիստական տեսություն, որի համաձայն աշխատանքի շուկայում ապրանք է հանդիսանում ոչ թե աշխատանքը, այլ աշխատուժը կամ մարդու աշխատունակությունը: Ընդ որում, աշխատուժը ներկայացվում է արտադրության հիմնական գործոն, քանի որ նրա շնորհիվ է ստեղծվում նոր արժեք,

գ) նոր դասական տեսություն, որի համաձայն աշխատանքը հանդիսանում է արտադրության գործոն և կապիտալի, հողի, ձեռներեցության հետ մեկտեղ հավասարապես մասնակցում է արտադրության գործընթացին: Ըստ նոր դասական տնտեսագիտության, աշխատանքի շուկայում պահանջարկն ու առաջարկը կարգավորվում են աշխատավարձի մակարդակի փոփոխության հիման վրա,

դ) քեյնսյան տեսության համաձայն, աշխատանքի շուկան կարգավորվում է ոչ թե աշխատավարձի մակարդակի փոփոխության հիման վրա, այլ արդյունավետ պահանջարկի ապահովման շնորհիվ,

5) ըստ մոնետարիստական տեսության, աշխատանքի շուկան կարգավորվում է դրամավարկային քաղաքականության հիման վրա, որն իրականացվում է Կենտրոնական Բանկի կողմից:

Ժամանակակից տնտեսագիտության մեջ առավել կարևորվում են աշխատանքի շուկայի կարգավորման նոր դասական և քեյնսյան տեսությունները:

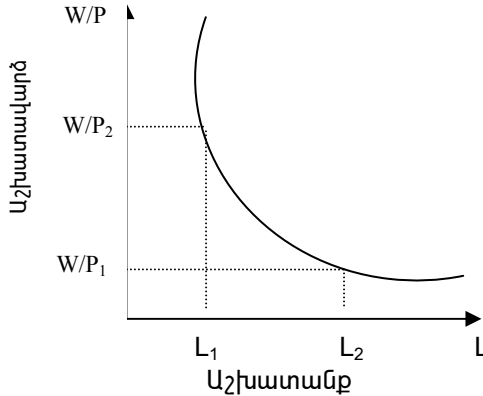
9.4.Աշխատանքի առաջարկը և պահանջարկը

Աշխատանքը՝ որպես արտադրության գործոն, աշխատանքի շուկայում դրսևորվում է որոշակի պահանջարկի և առաջարկի ձևով: Աշխատանքի պահանջարկը, ինչպես նշել ենք, ունի ածանցյալ բնույթ, որովհետև այն ոչ թե բուն աշխատանքի նկատմամբ է, այլ այն բարիքների նկատմամբ, որոնք պետք է ստեղծվեն այդ աշխատանքով: Աշխատանքի առաջարկը նույնպես ունի ածանցյալ բնույթ, որովհետև մար-

դիկ իրենց աշխատունակությունը վաճառում են, որպեսզի ստանան եկամուտ և դրանով ձեռք բերեն իրենց անհրաժեշտ բարիքները:

Աշխատանքի առաջարկն ու պահանջարկն, ըստ նոր դասական տեսության, կախված են աշխատավարձի մակարդակից և նրա փոփոխություններից: Աշխատանքի պահանջարկը ֆունկցիոնալ կապ է արտահայտում աշխատավարձի և աշխատանքի քանակի միջև, որը կարելի է ներկայացնել հետևյալ գրաֆիկական պատկերի ձևով.

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 9.1.

Աշխատանքի պահանջարկի կորը

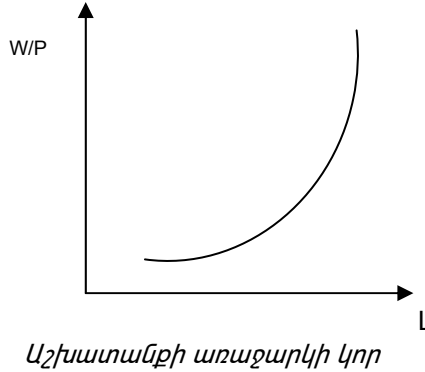
Աշխատանքի առաջարկն ուղղակի կախվածության մեջ է աշխատավարձի մեծությունից: Աշխատանքի առաջարկի կորը ցույց է տալիս, որ իրական աշխատավարձի աճը նպաստում է աշխատանքի առաջարկի աճին, իսկ դրա իջեցումը՝ նվազման (գծ.9.1.):

Աշխատավարձի բարձրացման ժամանակ աշխատած ժամանակի յուրաքանչյուր պահն ավելի լավ է վարձատրվում, հետևաբար, ազատ ժամանակի յուրաքանչյուր պահն աշխատողի համար հանդիսանում է շահի հնարավորության կորուստ, այդ իսկ պատճառով, նա ձգտում է ազատ ժամանակը փոխարինել լրացուցիչ աշխատանքով: Այդ ընթացքը կոչվում է *փոխանակության էֆեկտ*:

Աշխատուժի առաջարկի կրճատումն աշխատավարձի բարձրացման ժամանակ տեղի է ունենում *եկամտի էֆեկտի* ներգործության հետևանքով: Նախ և առաջ, մարդն ունի ընդամենը 24 ժամ օրում, որից 5-6-ը նրան անհրաժեշտ է քնելու համար: Երկրորդ, երբ մարդը հասնում է բարեկեցության որոշակի մակարդակի, նրա վերաբերմունքն ազատ ժամանակի նկատմամբ փոխվում է և նա կարող է այն ավելացնել միայն

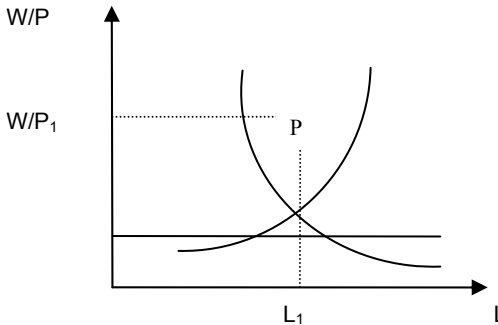
լրացուցիչ աշխատանքի կրճատման դեպքում: Տնտեսության մեջ, ընդհանուր առմամբ, աշխատանքի համընդհանուր առաջարկի ֆունկցիան միշտ էլ կլինի աճող՝ աշխատանքի ցիրկուլացիայի շնորհիվ:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 9.2.

Շուկայական հավասարակշռության հասնելու համար յուրահատուկ կարևորություն է ներկայացնում առաջարկի և պահանջարկի ուսումնասիրումը:

Գ ծ ա պ ա տ կ եր 9.3.

Հավասարակշռության ձևավորումն աշխատանքի շուկայում

Ակնհայտ է, որ ձեռնարկատերերը, որոնք պատրաստ են վճարել W/P_1 աշխատավարձ, գտնում են շուկայում անհրաժեշտ աշխատուժի քանակ: P կետը ներկայացնում է լրիվ զբաղվածության իրավիճակ:

Աշխատավարձի բարձրացումը հավասարակշիռ գնի մակարդակից նպաստում է աշխատանքի առաջարկի գերակշռմանն աշխատանքի շուկայական պահանջարկից: Այս դեպքում տեղի է ունենում շեղում լրիվ զբաղվածության վիճակից և առաջանում է աշխատանքի առաջարկի ավելցուկ:

Աշխատավարձի մակարդակի նվազումը հավասարակշռության մակարդակից նպաստում է աշխատանքի պահանջարկի գերակշռմանն աշխատանքի առաջարկից:

Աշխատանքի առաջարկն առանձնահատուկ բնույթ ունի, որովհետև նրա փոփոխության վրա ազդում են ինչպես եկամտի էֆեկտը, այնպես էլ փոխարինման էֆեկտը: Առաջինի էությունը կայանում է նրանում, որ աշխատավարձի բարձրացման դեպքում մարդկանց եկամուտները մեծանում են, դրա հաշվին նրանք խնայողություններ են կատարում և կարող են մեծացնել իրենց ազատ ժամանակը՝ հանգստանալու, ճանապարհորդելու, զբոսնելու և այլ հաճույքների համար: Այսինքն՝ եկամտի էֆեկտի ազդեցության տակ աշխատանքի առաջարկը կրճատվում է: Փոխարինման էֆեկտի էությունը կայանում է նրանում, որ աշխատավարձի բարձրացման դեպքում մարդկանց մոտ ձգտում է առաջանում իրենց ազատ ժամանակը փոխարինել աշխատանքային ժամանակով, այսինքն՝ աշխատանքի առաջարկը մեծանում է, որովհետև բարձր աշխատավարձը շահագրգռում է աշխատանքի ներգրավմանը:

Գոյություն ունի նաև ցածր եկամտի էֆեկտ: Դա արտահայտվում է նրանով, որ ցածր եկամտի դեպքում մարդիկ գերադասում են չաշխատել, եթե դա իրենց եկամտի վրա էական ազդեցություն չի գործում: Մյուս կողմից, ցածր էֆեկտը բարձրացնում է աշխատանքի առաջարկը, որովհետև աշխատավարձի մակարդակն իջնելու դեպքում մարդն իր նախկին եկամտի չափն ապահովվելու համար պետք ավելի շատ կամ մի քանի տեղ աշխատի:

9.5. Աշխատավարձի էությունը և նրա վերաբերյալ տեսությունները

Աշխատավարձը հանդիսանում է գործոնային եկամուտ, որն առաջանում է աշխատանք գործոնի կիրառման հետևանքով: Աշխատավարձն, ըստ էության, աշխատանքի հավասարակշռության գինն է, որը շուկայում ձևավորվում է աշխատանքի պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերության կամ դրանց կորագծերի հատման հետևանքով: Ժամանակակից պայմաններում աշխատավարձը հանդիսանում է հա-

սարակության եկամուտների ձևավորման հիմնական աղբյուրը: Ջարգացած երկրներում աշխատավարձը կազմում է բնակչության եկամուտների շուրջ 70%-ը: Աշխատավարձը հանդիսանում է բաշխման հարաբերություններին վերաբերվող տնտեսագիտական կատեգորիա:

Բաշխման հարաբերությունները, ինչպես գիտենք, բնութագրվում են լայն և նեղ իմաստով: Լայն իմաստով բաշխման հարաբերություններ ասելով հասկանում ենք արտադրության միջոցների և աշխատուժի բաշխումն արտադրության տարբեր ոլորտների և ճյուղերի միջև: Նեղ իմաստով բաշխում ասելով հասկանում ենք կենսամիջոցների կամ ստեղծված եկամուտների բաշխումը հասարակության անդամների միջև: Այս իմաստով, աշխատավարձը կարևոր դեր է խաղում հասարակության եկամուտների բաշխման բնագավառում: Աշխատավարձը, ինչպես նշել ենք, հանդիսանում է աշխատանքի հավասարակշռված շուկայական գինը: Առաջին հայացքից թվում է, որ աշխատավարձը հանդիսանում է ամբողջ աշխատանքի դիմաց տրված վարձատրություն, սակայն իրականում այն հանդիսանում է աշխատողի ստեղծած նոր արժեքի մի մասը միայն, որը հավասար է նրա աշխատուժի արժեքին: Իսկ աշխատուժի արժեքն որոշվում է այն կենսամիջոցների կամ գոյամիջոցների արժեքով, որն անհրաժեշտ է մարդու և նրա ընտանիքի անդամների կենսագործունեության համար:

Աշխատավարձը ներկայանում է որպես աշխատանքի դիմաց վարձատրություն, որովհետև վարձատրությունը կատարվում է աշխատանքը կատարելուց հետո միայն: Աշխատավարձի վերաբերյալ տնտեսագիտության մեջ գոյություն ունեն բազմաթիվ տեսություններ, որոնք կայանում են հետևյալում.

ա) **կենսամիջոցների ֆիզիկական միմիմումի տեսություն**, որն առաջարկել է Վ. Պետտին: Նրա կարծիքով, աշխատավարձը պետք է սահմանվի մարդու գոյատևման համար անհրաժեշտ կենսամիջոցների ֆիզիկական միմիմումի չափով, որովհետև շատ վարձատրություն դեռևս չի նշանակում, թե բանվորը դա կփոխհատուցի աշխատանքով,

բ) **արտադրության գործոնների տեսության** հեղինակն է ֆրանսիացի տնտեսագետ Սեյը: Ըստ այս տեսության, արտադրության գործընթացին մասնակցող յուրաքանչյուր գործոն՝ կապիտալը, հողը, այդ թվում և աշխատանքը փոխհատուցվում են իրենց եկամտի բաժնեմասով, այսինքն՝ աշխատանքի գործոնն եկամուտ է ապահովում աշխատավարձի ձևով,

գ) **աշխատավարձի ֆոնդի տեսությունն** ենթադրում է, որ հասարակության մեջ գոյություն ունի աշխատավարձի կայուն ֆոնդ, հետևաբար

աշխատողների թվաքանակի ավելացումը տանում է նրան, որ մեկ աշխատողին ընկնող աշխատավարձը պակասում է: Այս տեսակետին են եղել Ռ. Մալթուսը, Ա. Սմիթը,

դ) **անկրճատ եկամուտների տեսությունն** առաջադրել է գերմանացի Ֆ. Լասսալը: Նա նշել է, որ ապագա սոցիալարակարգերում շահագործումը վերանալու է և բանվորներն իրենց ստեղծած եկամուտն աշխատավարձի ձևով ստանալու են անկրճատ չափերով: Սա իրականում հնարավոր չէ, որովհետև հասարակության անաշխատունակ անդամները չեն կարող գոյատևել, երկրի կառավարումն ու պաշտպանությունը չի կարող իրականացվել, արտադրության հետագա ընդլայնում, կատարելագործում չի կարող կատարվել,

ե) **աշխատավարձի «երկաթյա օրենք»-ի տեսությունը** նույնպես առաջադրել է Ֆ. Լասսալը: Էությունը հետևյալն է. եթե բանվորների պահանջով աշխատավարձի ընդհանուր մակարդակը բարձրանա, ապա մարդիկ կսկսեն լավ ապրել, որի հետևանքով ծնելիությունը կբարձրանա: Հետագայում աշխատանքի շուկայում առաջարկը կգերազանցի պահանջարկին, որն էլ կհանգեցնի աշխատավարձի մակարդակի իջեցմանը: Հետևաբար նրա աշխատավարձի մակարդակը պետք են գտնվի «երկաթյա կապանքների» մեջ,

զ) **մարքսիստական տեսությունը**, որի համաձայն աշխատավարձը հանդիսանում է ոչ թե աշխատանքի գինը, ինչը թվում է արտաքուստ, այլ աշխատուժի գինը կամ աշխատուժի արժեքի փոխակերպված ձևը: Աշխատանքի գինը ավելի մեծ է, քան աշխատուժի գինը: Աշխատավարձ վճարելուց հետո, մնացած եկամուտը կազմում է կապիտալիստական ձեռնարկատիրոջ շահույթը,

է) **աշխատավարձի և գների «Ինֆլյացիոն պարույր»-ի տեսությունը**, որի էությունը կայանում է հետևյալում. աշխատավարձի բարձրացումը համարվում է որպես արտադրության ծախսերի մեծացում, որը հանգեցնում է ապրանքների գների բարձրացմանը, որն իր հերթին պահանջում է աշխատավարձի մի նոր բարձրացում, սա էլ հանգեցնում է գների բարձրացման և այսպես շարունակ,

ը) **աշխատավարձի սոցիալական տեսությունը**, որի էությունը կայանում է նրանում, որ աշխատավարձի մեծությունը պայմանավորված է բանվոր դասակարգի դասակարգային պայքարի ուժգնությամբ, նրա կազմակերպվածությամբ, ինչպես նաև աշխատանքի արտադրողականության բարձրությամբ: Այս տեսակետն առաջադրել է Տուգան-Բարանովսին,

թ) **նոր դասական տեսությունը**, որն առաջադրել է Ալֆրեդ Մարշալ-

լը. աշխատավարձը հանդիսանում է գործոնային եկամուտ,

ժ) **նարժինալիստական տեսությունը**, ենթադրում է, որ աշխատավարձը հանդիսանում է աշխատանք գործոնի սահմանային արտադրողականության արտահայտությունը:

9.6. Աշխատավարձի ձևերը և համակարգերը, աշխատավարձի տարիֆային համակարգ

Տնտեսավարման պրակտիկայում կիրառվում են աշխատանքի վարձատրության կազմակերպման երկու ձև.

ա) ժամանակավարձ՝ աշխատանքի վարձատրության համար հիմք է ընդունվում աշխատած ժամերի քանակը և աշխատանքի մեկ ամսվա գինը,

բ) գործավարձ՝ աշխատանքի վարձատրության չափն որոշելիս հիմք է ընդունվում ստեղծված արտադրանքի քանակությունը և արտադրանքի միավորի գնահատումը: Գործավարձը հանդիսանում է ժամանակավարձի փոխակերպված ձևը:

Ներկայումս ավելի մեծ նշանակություն է տրվում ժամանակավարձային աշխատավարձին, քանի որ արտադրության մեքենայացման և ավտոմատացման պայմաններում աշխատանքի արդյունքը կամ քանակն այնքան էլ կախված չէ աշխատողից, հետևաբար նպատակահարմար է ժամանակավարձի կիրառումը: Մյուս կողմից մեքենայացված արտադրության պայմաններում աշխատանքի տեմպը, ռիթմը կախված է ոչ այնքան աշխատողից, որքան որ մեքենայական տեխնիկայից:

Աշխատանքի ժամանակավարձային և գործավարձային ձևերն ունեն իրենց որոշակի համակարգը կամ տարատեսակները: Ժամանակավարձային ձևի համակարգը բաղկացած է.

ա) պարզ ժամանակավարձից,

բ) պարզևատրական ժամանակավարձից:

Գործավարձային ձևի համակարգն ընդգրկում է .

ա) ուղղակի գործավարձ, կախված է արտադրության քանակից,

բ) պարզևատրային գործավարձ,

գ) պրոգրեսիվ գործավարձ,

դ) ակորդային գործավարձ,

ե) անուղղակի գործավարձ:

Աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է աշխատանքի քանակից և որակից ելնելով: Աշխատանքի քանակը չափվում է աշխատանքի տևողությամբ: Աշխատանքի որակը գնահատվում է աշխատանք-

քի բարդությամբ, նրա կարևորությամբ և նշանակությամբ, աշխատողի որակավորվորման աստիճանով և այլն: Աշխատավարձը տարբերակելու և յուրաքանչյուրին ըստ աշխատանքի քանակի և որակի սկզբունքով վարձատրելու համար կիրառվում է աշխատավարձի տարիֆային համակարգը: Աշխատավարձի տարիֆային համակարգն իրենից ներկայացնում է նորմաներ, նորմատիվային ակտեր, որոնք հնարավորություն են տալիս իրականացնել աշխատավարձի դիֆերենցում:

Աշխատավարձի տարիֆային համակարգի մեջ մտնում են հետևյալ տարրերը.

ա) տարիֆա-որակավորման տեղեկատուներ; իրենից ներկայացնում է մի ժողովածու, որտեղ նշված են արտադրության տվյալ ճյուղերում կատարվող բոլոր աշխատանքների տեսակները և դրանց կատարման համար պահանջվող աշխատողների որակավորման կարգը,

բ) տարիֆային ցանցերը, որոնք ցույց են տալիս, թե յուրաքանչյուր տարակարգի բանվորի վարձատրությունը քանի անգամ է բարձր առաջին տարակարգի բանվորի վարձատրությունից:

գ) տարիֆային դրույքներ և պաշտոնային դրույքներ, սահմանվում են առաջին տարակարգի բանվորների ժամանակային և պաշտոնային դրույքների ձևով,

դ) աշխատավարձի շրջանային գործակիցները սահմանվում են անբարենպաստ բնակլիմայական պայմաններում աշխատողների համար, դրանք սահմանվում են ցուրտ շրջանների համար, բարձր լեռնային գոտիների, խոնավ շրջանների համար:

Աշխատավարձի տարիֆային համակարգը հիմնականում բնորոշ է պլանային տնտեսությանը:

9.7. Աշխատավարձի մակարդակը, անվանական և իրական աշխատավարձ

Տնտեսագիտության տեսության և տնտեսավարման պրակտիկայում կարևոր նշանակություն է տրվում ոչ միայն աշխատավարձի ձևերին և համակարգերին, այլև աշխատավարձի մակարդակին:

Աշխատավարձի մակարդակը գնահատելու համար կիրառվում է **անվանական և իրական աշխատավարձ հասկացությունները:**

Անվանական աշխատավարձը փողի այն գումարն է, որը ստանում է աշխատողն իր կատարած աշխատանքի դիմաց, որոշակի ժամանակաշրջանի ընթացքում:

Ռեալ (իրական) աշխատանքն այն ապրանքներն ու ծառայություններն են, որոնք կարող է աշխատողը ձեռք բերել իր ստացած անվանական աշխատավարձով: Իրական աշխատավարձն ուղղակիորեն կախվածության մեջ է անվանական աշխատավարձից և հակառակ կախվածության մեջ գների մակարդակից: Իրական աշխատավարձը շեղվում է անվանական աշխատավարձից, քանի որ ստացած ողջ անվանական աշխատավարձը չի վերածվում կենսամիջոցների ու վճարովի ծառայությունների, այլ դրանցից հանվում են հարկերի և պահումների վճարները:

$$W_n = \frac{W_N - H}{P}$$

W_n -իրական աշխատավարձ,

W_N -անվանական աշխատավարձ,

H -հարկերը և այլ պարտադիր մոնոնումներ,

P -սպառման առարկաների ու գների ինդեքս:

Բացի անվանական աշխատավարձից, իրական աշխատավարձի վրա ազդում են նաև ապրանքների գների փոփոխությունները, ծառայությունների դիմաց վճարումները:

Իրական աշխատավարձի ցուցանիշն ավելի ճշգրիտ ձևով վկայակոչում է, թե ինչքան լավ կամ վատ է սկսել ապրել մարդը սպառողական գների աստիճանի փոփոխումից հետո:

Գործնականում կարող են լինել իրական աշխատավարձի աստիճանի փոփոխման բազմապիսի տարբերակներ:

Տարբերակ առաջին. անվանական աշխատավարձը և սպառողական գները աճում է նույն տեմպերով: Այս դեպքում իրական աշխատավարձի մակարդակը կայուն է: Այս տարբերակը հնարավոր է, եթե տեղի է ունենում անվանական աշխատավարձի «ավտոմատ» ինդեքսացիա, այսինքն՝ պաշտոնական գների ինդեքսին համապատասխան բարձրացում է անվանական աշխատավարձը:

Տարբերակ երկրորդ. անվանական աշխատավարձն աճում է ավելի արագ տեմպերով, քան սղաճը: Այստեղ իրական աշխատավարձն ավելանում է՝ կախված այն բանից, թե ինչ հարաբերակցությամբ են ավելանում անվանական աշխատավարձը և սպառողական գները:

Տարբերակ երրորդ. սղաճային պարույր: Եթե սղաճի բարձր տեմպերին զուգընթաց իրականացվում է աշխատավարձի ինդեքսացիա, ապա աշխատողներն արհմիությունների օգնությամբ հասնում են ան-

վանական աշխատավարձի ավելացմանը: Երբ պետությունը և ձեռնարկատերերը նշանակում են դրամական եկամուտների ավելի բարձր մակարդակ, ապա արդյունքում տեղի է ունենում սպառողական զների նոր աճ: Արդյունքում ամեն ինչ նորից կրկնվում է մեկ այլ պարուլյով:

Աշխատավարձի մակարդակը կախված է աշխատանքի արտադրողականությունից: Բարձր արտադրողականությամբ աշխատողների պահանջարկն ավելի մեծ է, քան նվազ արտադրողականությամբ աշխատողներինը: Անհատը, որը կարող է գործարկել մեքենան առավել հմտությամբ, լավ բեյսբոլ խաղալ, կամ ավելի շատ վաճառել կյանքի ապահովագրման կտրոններ, ավելի արժեքավոր կլինի գործատուների համար: Այսպիսի աշխատողները կունենան ավելի բարձր սահմանային արդյունք, քան ցածր որակավորում ունեցողները:

Աշխատավարձի չափը կախված է ոչ միայն աշխատանքի առաջարկից ու պահանջարկից, այլև աշխատողների որակավորումից և մասնագիտացման մակարդակից: Տարբեր աշխատանքներ կարող են ունենալ տարբեր գրավչություններ մարդկանց համար՝ պահանջելով մասնագիտական կրթության տարբեր ծախսեր: Աշխատավարձի տարբերությունների կարևոր աղբյուր է աշխատողի նախասիրությունները: Մարդիկ տարբեր նախասիրություններ ունեն կյանքում: Ոմանք ցանկանում են շատ փող վաստակել, ոմանք երկար ժամանակ անընդհատ սովորել, մյուսները զոհաբերում են սոցիալական և ընտանեկան կյանքը փող աշխատելու համար: Նշված գործոնները ներգործում են աշխատավարձի և վաստակների տարբերությունների վրա: Պարզ է, որ դրամական եկամուտ ստանալու նպատակ հետապնդող աշխատողները կպահանջեն բարձր աշխատավարձ:

Աշխատավարձի տարբերությունների վրա ներգործում է նաև սեռի և ռասայի հիման վրա եղած խտրականությունը: Հողագնդի բնակչության մեծամասնությունը գունամորթ է: Սակայն տնտեսական իշխանության մեծ մասը պատկանում է սպիտակամորթ փոքրամասնությանը, և նա անհամեմատ բարձր կենսամակարդակ է վայելում:

Երկրագնդի բնակչության կեսը կանայք են, և նույն կրթությունը, հասարակական նույն ծագումը կնոջ աշխատավարձը կազմում է նույն աշխատանքը կատարող տղամարդու աշխատավարձի 2/3-ը:

Շուկայական տնտեսության մեջ աշխատավարձի տարբերությունն անխուսափելի է: Գոյություն ունեն աշխատանքի բնույթի և աշխատավարձի մեծության մեջ այնպիսի տարբերություններ, որոնք բխում են աշխատանքի օբյեկտիվ, որակական առանձնահատկություններից, մարդկանց տարբեր ունակություններից, տաղանդից և այլն: Աշխատա-

վարձի դրույքներն այդպիսի մարդկանց խմբերի համար պետք է լինեն տարբեր:

Աշխատավարձի դրույքաչափերի տարբերակումն օբյեկտիվ երևույթ է, որն ընդլայնում է աշխատողների մասնագիտացման հնարավորությունները, իսկ տարբեր մասնագիտությունների խմբի միջև մարդկանց հոսքը բացարձակ լինել չի կարող:

Թեմա 10. Կապիտալի շուկա և տոկոս

10.1. Կապիտալի հասկացությունը

Կապիտալը տնտեսագիտության տեսության կենտրոնական ու առավել բարդ կատեգորիաներից է, շուկայական տնտեսության պարտադիր տարրը: («Կապիտալ» լատիներեն *capitalis* -գլխավոր, իսկզբանե՝ գլխավոր ունեցվածք, գլխավոր գումար):

Արտադրության գործոնների շուկայում կապիտալի տակ հասկացվում է ֆիզիկական կապիտալը, հանդես գալով արտադրական ֆոնդերի ձևով, որոնց կարելի է անվանել կապիտալ բարիքներ: Կապիտալ բարիքներին են վերաբերում՝ արտադրական կառույցները, մեքենաները, սարքավորումները, ենթակառուցվածքները, բնակելի և ոչ բնակելի բոլոր շենքերը:

Կապիտալը որպես արտադրական նշանակության բարիք բաժանվում է հիմնական և շրջանառու կապիտալի: Հիմնական կապիտալին են վերաբերում կապիտալի այն տարրերը, որոնք բնութագրվում են ծառայության երկար ժամկետով և նոր ստեղծվող արդյունքին արժեքի աստիճանական փոխանցմամբ: Հիմնական կապիտալին են դասվում՝ շենքերը, կառույցները (պասիվ մաս), մեքենաները, սարքավորումները (ակտիվ մաս): Շրջանառու կապիտալը կապիտալի այն մասն է, որը կորցնում է իր արժեքը մեկ արտադրական ցիկլի ընթացքում (հումք, նյութեր, պաշարներ, պատրաստի արտադրանք և այլն):

Հիմնական կապիտալը բնութագրվում է ֆիզիկական ու բարոյական մաշվածքով: Հիմնական կապիտալի ֆիզիկական մաշվածքը նշանակում է դրա աստիճանական ֆիզիկական քայքայումը շահագործման ընթացքում: Կապիտալն ենթարկվում է բարոյական մաշվածության, երբ արտադրվում է ավելի կատարյալ սարքավորում, որի կիրառումը թույլ է տալիս կրճատել արտադրության ծախսերը: Մաշված կապիտալը նորացման և վերականգման համար դրամական միջոցներ է պահանջում: Այդ միջոցները կոչվում են ամորտիզացիոն հատկացումներ, իսկ կապիտալի վերականգման գործընթացը՝ ամորտիզացիա:

Ժամանակակից տնտեսագիտության տեսությունում ընդունված է խոսել կապիտալի մասին լայն իմաստով և սահմանել այն որպես եկամտի հոսք ապահովող արժեք: Կապիտալի շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ կարևոր է տարբերակել պաշար և հոսք կատեգորիաները: Կապիտալը որպես պաշար իրենից ներկայացնում է ժամանակի որոշակի պահին կուտակված արտադրական նշանակության բարիքներ:

Իսկ հոսքն ինվեստիցաներ են, որոնց շնորհիվ որոշակի ժամանակահատվածում տեղի է ունենում գոյություն ունեցող կապիտալ բարիքների պաշարի մեծացումը:

10.2. Կապիտալի զուտ արտադրողականությունը

Կապիտալ բարիքները կամ կապիտալն օգտագործվում է արտադրանքի լրացուցիչ քանակ ստանալու նպատակով, առավել բարդ արտադրության կազմակերպման միջոցով:

Բերենք պարզ թվային օրինակ: Ենթադրենք, ձկնորսը, օգտագործելով միայն կարթ օրեկան բռնում է 5 ձուկ, որը անհրաժեշտ է գոյությունը պահպանելու համար: Մինչդեռ, չարչարվելով մեկ ամիս նա կարող է ավելի կատարելագործել գործիքները, ասենք ցանց հյուսել և դրա օգնությամբ հետագայում բռնել 15 ձուկ: Ծիշտ է այդ մեկ ամիսը նա ստիպված կլինի պարտքով ապրել: Ըստ որում պարտքը կկազմի 150 ձուկ ($5\text{ձուկ}\times 30\text{օր}=150\text{ձուկ}$): Իսկ ավելի կատարելագործված կապիտալի օգնությամբ (մեր օրինակում ցանցի) արտադրված արտադրանքի քանակը (բռնած ձկան քանակը) կկազմի ամսեկան 450 ձուկ ($15\text{ձուկ}\times 30\text{օր}=450$): Կապիտալի օգնությամբ արտադրված սպառողական բարիքների գումարի և այդ կապիտալի ստեղծման նպատակով զոհաբերված սպառողական բարիքների գումարի միջև եղած տարբերությունը կհանդիսանա կապիտալի զուտ արտադրողականությունը: Մեր օրինակում $450-150=300$:

Ձուտ արտադրողականության կատեգորիան թույլ է տալիս բացատրել տնտեսագիտության տեսության այնպիսի կարևոր հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ կապիտալ ներդրումների եկամտաբերությունը և կապիտալի նկատմամբ պահանջարկը: Եթե ֆիզիկական մեծությունների փոխարեն օգտագործենք հարաբերական արժեքային մեծություններ, ապա կստանանք կապիտալի զուտ արտադրողականությունը՝ տոկոսային արտահայտությամբ: Մեր օրինակով՝ $300/150 \times 100\%=200\%$:

Այսպիսով ներկայացված կապիտալի զուտ արտադրողականությունն իրենից ներկայացնում է տոկոսներով արտահայտված կապիտալի եկամտաբերություն, կամ կապիտալից ստացվող եկամտի նորմ:

Տոկոսներով արտահայտված կապիտալի զուտ արտադրողականությունն անվանում են նաև տոկոսի «բնական նորմ», որը պետք չէ շփոթել բանկային դեպոզիտներից ստացվող տոկոսի շուկայական նորմի հետ: Իսկ «բնական» է կոչվում այն պատճառով, որ նեոդասական տեսությունում տոկոսի ձևով եկամուտ բերելու ընդունակությունը

կապիտալի բնական հատկությունն է համարվում:

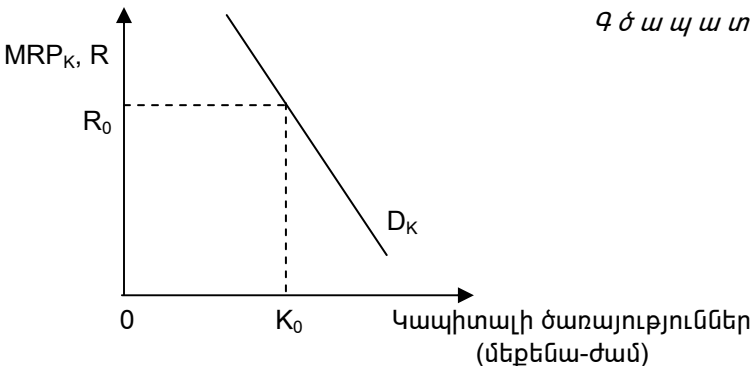
10.3. Կապիտալի շուկա: Կապիտալի առաջարկը և պահանջարկը

Կապիտալի շուկան բաժանվում է երեք սեգմենտների՝

- կապիտալ բարիքների շուկա, որտեղ գնվում և վաճառվում են արտադրական ֆոնդերը,
- կապիտալի ծառայությունների շուկա, որտեղ այդ ֆոնդերը կարող են վարձակալության հանձնվել որոշակի գումարի դիմաց,
- կապիտալ բարիքների գնման և վաճառքի համար անհրաժեշտ են դրամական միջոցներ: Հետևաբար, կարելի է առանձնացնել կապիտալի շուկայի երրորդ սեգմենտը՝ փոխառու միջոցների, կամ փոխատվական կապիտալի շուկա: Տնային տնտեսությունները, հանդիսանալով կապիտալ բարիքների մատակարարներ, տրամադրում են փոխառու միջոցներ՝ իրենց հավաքած գումարները, որոնց շնորհիվ էլ ձեռք են բերվում կապիտալ բարիքները:

Կապիտալի ծառայությունների շուկայում առաջարկը և պահանջարկը, որպես կանոն, ներկայացնում են ֆիրմաները (բիզնեսը), որոնք որոշակի վճարի դիմաց (վարձակալական վճար կամ ռենտային գնահատում) վարձակալության են հանձնում իրենց պատկանող կապիտալ բարիքները:

Կապիտալի ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը կարելի է ներկայացնել բացասական թեքություն ունեցող կորի տեսքով:

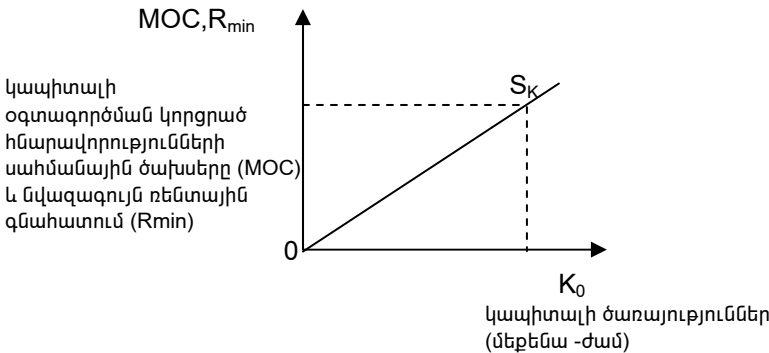
Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 10.1

Կապիտալի ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը որպես կապիտալի սահմանային եկամտաբերության արտացոլում:

Գծապատկերից երևում է, որ որքան մեծանում է արտադրական գործընթացում ներգրավվող կապիտալի ծառայությունների քանակը (այլ հավասար պայմաններում), այդքան նվազում է դրամական արտահայտությամբ կապիտալի սահմանային եկամտաբերությունը: Այսինքն՝ այստեղ նույնպես գործում է նվազող եկամտաբերության օրենքը, որը թույլ է տալիս հասկանալ կապիտալի եկամտաբերության (արտադրողականության) մակարդակի դինամիկան (կամ կապիտալի զուտ արտադրողականությունը): Այսինքն կիրառվող աշխատանքի և հողի անփոփոխ ծավալների պայմաններում կապիտալի զուտ արտադրողականությունն արտադրության մեջ ներգրաված կապիտալի ծառայությունների աճին համընթաց ունի անկման միտում: Որքան մեծ է (այլ հավասար պայմաններում) կապիտալի պաշարը, այնքան փոքր է դրա հատուցումը կամ եկամտաբերությունը: Այդ պատճառով հարուստ արդյունաբերական զարգացած երկրներում կապիտալի եկամտաբերությունը հարաբերականորեն կարող է ավելի ցածր լինել:

Կապիտալի ծառայությունների առաջարկը գրաֆիկորեն կարելի է ներկայացնել դրական թեքություն ունեցող կորի օգնությամբ (Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 10.2):

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 10.2.

Կապիտալի ծառայությունների առաջարկը

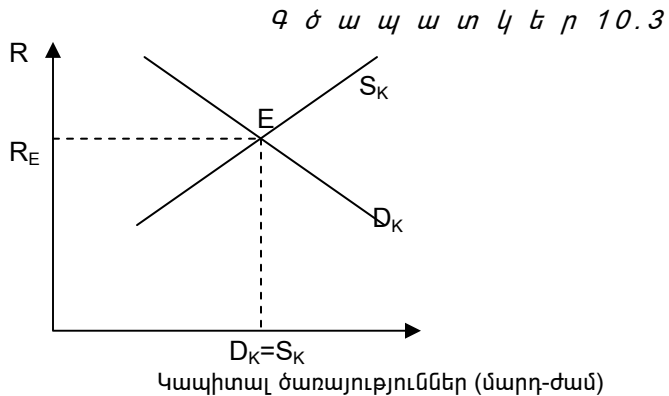
Կապիտալի ծառայությունների առաջարկի կորի (S_k) դրական թեքվածությունը բացատրվում է նրանով, որ կապիտալի ծառայություններն առաջարկվող սուբյեկտները հրաժարվում են նրա այլընտրանքային կիրառումից:

Կապիտալ բարիքները վարձակալության հանձնած ֆիրման կրում

է կորցրած հնարավորությունների ծախսեր, քանի որ այդ բարիքի ձեռք բերման համար անհրաժեշտ էր որոշակի (սեփական կամ փոխառու) դրամական միջոցներ ծախսել: Եթե նա սեփական միջոց է ներդնում, ապա ֆիրման որոշակի ժամանակամիջոցում հրաժարվում է այդ դրամական միջոցների օգտագործման այլընտրանքային եղանակներից (օրինակ. հողակտոր գնել և հանձնել այն վարձակալության, կամ փողերը բանկ դնել և տոկոս ստանալ):

Այսպիսով, որքան մեծ գումար է ֆիրման ներդնում կապիտալ բարիքի ձեռք բերման վրա, այնքան ավելի մեծ կորցրած հնարավորությունների ծախսեր է նա կրում: Նվազագույն ընդունելի ռենտային գնահատականը պետք է բավարար լինի, որպեսզի ծածկի կապիտալ բարիքը վարձակալության հանձնելու հետ կապված ծախսերը՝ վարձակալության հանձնվող կապիտալ բարիքի տարեկան ամորտիզացիան, ապահովագրական ծախսերը, վճարը փոխառու միջոցների դիմաց (եթե կապիտալ բարիքի գնման համար փոխառություն է վերցրել):

Միացնելով միմյանց կապիտալի ծառայությունների պահանջարկի և առաջարկի գծապատկերները, կստանանք հետևյալ պատկերը (Գծ.10.3):

*Հավասարակշռությունը ֆիզիկական կապիտալի
ծառայությունների շուկայում:*

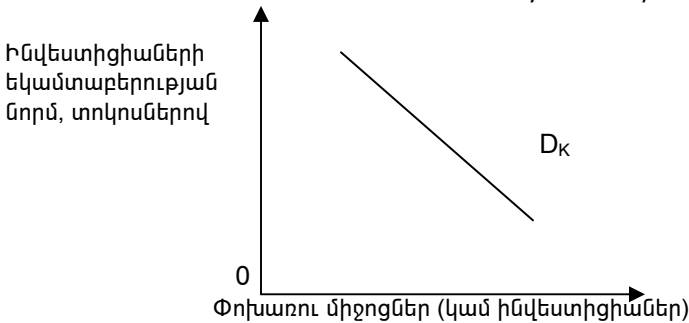
Գծապատկերից երևում է, որ կապիտալի ծառայությունների պահանջարկը և առաջարկը հավասարակշռվում են R_E ռենտային գնահատականի դեպքում: Կապիտալի ծառայությունների շուկայում տեխնոլոգիաների, սպառողական նախապատվությունների, ճաշակի և

այլնի ազդեցությամբ պայմանավորված S_K և D_K կորերի ցանկացած տեղաշարժերը կփոփոխեն հավասարակշռված ռենտային գնահատականի մակարդակը:

10.4. Առաջարկը և պահանջարկը փոխառու միջոցների շուկայում

Փոխառու միջոցների շուկայում պահանջարկն որոշվում է ինվեստիցիոն ծրագրերի իրագործման համար ֆիզիկական կապիտալի նկատմամբ բիզնեսի պահանջարկով: Աբսցիսների առանցքի վրա նշանակենք փոխառու միջոցների մեծությունը, իսկ օրդինատների առանցքի վրա՝ ինվեստիցիաներից ստացվող եկամուտները (գծ. 10.4):

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ռ 10.4.

Պահանջարկը փոխառու միջոցների (փոխատվական կապիտալի) շուկայում

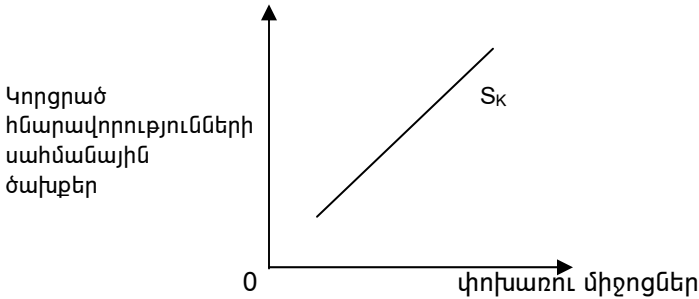
Փոխառու միջոցների նկատմամբ պահանջարկի D_K կորի բացասական թեքվածությունը բացատրվում է ինվեստիցիաների նվազող սահմանային արտադրողականությամբ: Այսինքն՝ որքան մեծանում է ներգրավվող փոխատվական կապիտալի քանակությունը այդքան նվազում է ինվեստիցիաների սահմանային արտադրողականությունը:

Ինվեստիցիաների եկամտաբերության նորմը հաշվարկվում է որպես ինվեստիցիաներից ստացված եկամտի հարաբերությունը ներդրված միջոցների ծավալին, արտահայտված տոկոսներով:

Փոխառու միջոցների առաջարկի S_K կորը (գծ. 10.5.) կունենա դրական թեքվածություն: Այս կորը արտահայտում է տնային տնտեսությունների խնայողությունների առաջարկը: Աբսցիսների առանցքի վրա նշանակենք խնայողությունների մեծությունը կամ փոխառու միջոցների

մեծությունը դրական արտահայտությամբ, իսկ օրդինատների առանցքի վրա՝ կորցրած հնարավորությունների սահմանային ծախսերը կամ խնայողությունների ընթացիք սպառումից հրաժարվելու գինը: Այն չափվում է ժամանակային նախապատվության նորմով, տոկոսներով:

Գ ժ ա պ ա տ կ ե թ 10.5.

Առաջարկը փոխառու միջոցների շուկայում:

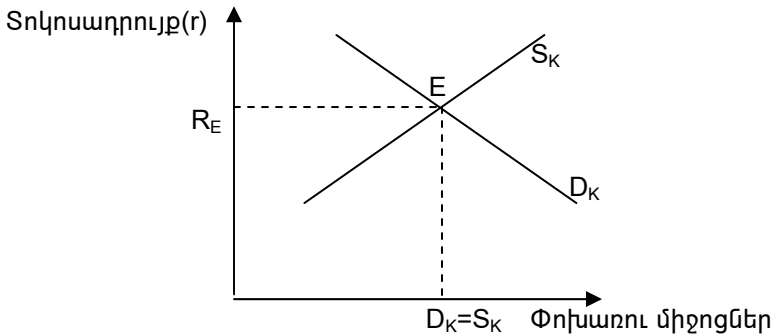
Ժամանակային նախապատվությունը՝ անհատի հակվածությունն է, այլ հավասար պայմաններում, ընթացիք սպառումը կամ եկամուտը զնահատել ավելի բարձր, քան ապառումը և եկամուտը ապագայում: (Դա մարդկային վարքագծի հիմնական հատկանիշն է):

Ժամանակային նախապատվության նորմը հաշվարկվում է որպես ապագայում սպասվելիք եկամտի հարաբերություն փողի այն գումարին, որն ծախսելուց անհատը ներկա պահին հրաժարվում է:

10.5.Տոկոսադրույք: Տոկոսի անվանական և իրական մակարդակ

Տեղադրելով փոխառու միջոցների առաջարկի և պահանջարկի կորերը միևնույն գծապատկերի վրա, կստանանք հետևյալ տեսքը (Գծ.10.6):

Փոխառու միջոցների շուկայում D_K և S_K կորերի հատման կետում հավասարակշռություն է հաստատվում՝ $D_K=S_K$: Փոխատվական կապիտալի եկամտի նորմը (ինվեստիցիաների եկամտաբերության նորմը) E կետում համընկնում է ժամանակային նախապատվության նորմի հետ: Տոկոսը հանդես է գալիս որպես հավասարակշռության գին փոխառու միջոցների շուկայում:

Տոկոսը որպես հավասարակշռված գին փոխառու միջոցների շուկայում:

Փոխառու կապիտալից ստացված եկամտի հարաբերությունը փոխառու կապիտալի մեծությանը, արտահայտված տոկոսներով, կոչվում է տոկոսադրույք (տոկոսի նորմ): Օրինակ, եթե փոխառության գումարը կազմում է 1000դալ., իսկ ստացված տարեկան եկամուտը՝ 100դոլ., ապա տոկոսադրույքը կկազմի $100\text{դոլ.}/1000 \times 100\% = 10\%$:

Տարբերում են տոկոսի անվանական և իրական մակարդակ: Անվանական է կոչվում ընթացիք շուկայական տոկոսադրույքը, որը հաշվի չի առնում ինֆլյացիայի մակարդակը:

Իրական տոկոսադրույքը՝ տոկոսի անվանական մակարդակն է հանած ինֆլյացիայի սպասվելիք (ենթադրելի) տեմպը: Օրինակ, եթե անվանական տոկոսադրույքը կազմում է 11%, ինֆլյացիայի սպասվելիք տարեկան մակարդակը 6%, ապա իրական տոկոսադրույքը կկազմի

$$(11-6)=5\%:$$

Տոկոսադրույքի մակարդակի վրա հիմնականում ազդում են հետևյալ 3 գործոնները.

- կապիտալ ներդրումների ռիսկայնության աստիճանը (մասնավորապես, որքան բարձր է արժեթղթերի հուսալիությունը, այդքան ցածր է դրանց եկամտաբերությունը),
- փոխառության ժամկետը (երկարաժամկետ փոխառությունը ավելի թանկ է),
- փոխառու միջոցների շուկայի մոնոպոլացման աստիճանը:

Դրամական գումարների ընթացիկ և ապագա արժողության չափակցումը կոչվում է դիսկոնտավորում (դիսկոնտ-գեղջ): Դիսկոնտավորումը կարելի է սահանել նաև որպես հետաձգված դրամական մուտքերի արժողության նվազում: Եթե շուկայական տոկոսադրույքը = 10%, ապա 100դր. 1 տարի հետո նշանակում է 91դրլ այսօր:

Թեմա 11. Հողային ռեսուրսների շուկա և ռենտա

11.1. Ագրարային հարաբերությունների էությունը և գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները

Ագրարային հարաբերությունները տնտեսական հարաբերությունների յուրահատուկ ձև են՝ կապված գյուղատնտեսության մեջ հողատիրապետման, հողօգտագործման, լրացուցիչ արդյունքի բաշխման և յուրացման հետ: Ագրարային հարաբերությունների էությունը բնութագրվում է հողի նկատմամբ սեփականության ձևերով, հատկապես մասնավոր սեփականության մենաշնորհով:

Ագրարային տնտեսության զարգացումը սահմանափակող գործոնը համարվում է հողը: Այդ առումով, հողատիրապետումը (հողասեփականությունը) և հողօգտագործումը կազմում են ագրարային հարաբերությունների համակարգի հիմքը: Բոլոր տնտեսական համակարգերում էլ ագրարային հարաբերություններում առաջատար դեր են ունեցել հողի նկատմամբ սեփականության ձևերն ու տեսակները և այդ հիմքի վրա սեփականության հարաբերությունները:

Ագրարային հարաբերությունների համակարգում հողի նկատմամբ սեփականությունն արտահայտում է ապրելակերպի ամենախոր կապերի փոխադարձ կախվածության ու զարգացման էությունը: Այն՝ որպես բարդ ու բազմաչափ կազմավորում, կարող է ունենալ ոչ թե մեկ, այլ մի քանի ձևեր: Հայտնի է հողի սեփականության ընդհանուր և մասնավոր ձևերը՝ իրենց տարատեսակներով, որոնք միմյանցից առանձնանում են տնօրինման, տիրապետման, օգտագործման, յուրացման, հանրայնացման մակարդակներով, բնույթով, եղանակներով ու ձևերով:

Հայաստանի Հանրապետությունում ագրարային բարեփոխումների արդյունքում ձևավորվեցին հողի մասնավոր սեփականությունը և անցումը շուկայական տնտեսությանը: Ձևավորվեց հողօգտագործման սոցիալական ու տնտեսական հողային հարաբերությունների որակապես նոր իրավիճակ: Ստեղծվեցին գյուղացիական տնտեսություններ, որոնց թիվը հասնում է մոտ 340 հազարի:

Ագրարային հարաբերությունների հիմքում ընկած է գյուղատնտեսական արտադրությունը, որը կոչված է մատակարարել բնակչությանը սննդամթերքներ, իսկ թեթև ու սննդի արդյունաբերությանը՝ անհրաժեշտ հումքով: Գյուղատնտեսական արտադրությունն ունի մի շարք բնորոշ գծեր ու առանձնահատկություններ.

- գյուղատնտեսական արտադրությունն իրականացնում են ֆերմերային տնտեսությունները, որոնք չեն կարող գին թելադրել տվյալ շուկային և շուկա են մտնում որպես գին վերցնողներ, այսինքն պահպանվում է կատարյալ մրցակցության բնորոշ գծերը,
- գյուղատնտեսության հիմնական արտադրության գործոնը համարվում է հողը, որն անվերարտադրելի է ու սահմանափակ, ունի բերրիության տարբեր աստիճաններ՝ հանգեցնելով ռենտայի առաջացմանը: Ընդ որում , գյուղատնտեսական մթերքների առաջարկն ու պահանջարկը քիչ առաձգական են,
- գյուղատնտեսական արտադրությունն առնչվում է կենդանի օրգանիզմների առկայության հետ, կախված է արտաքին գործոններից և տարերային աղետներից (երաշտ, ջրհեղեղ, կարկուտ, վնասատուներ, հիվանդություններ և այլն),
- գյուղատնտեսական արտադրության տարբերակման հնարավորությունները չափազանց սակավ են, քանի որ կլիմայական պայմաններն են հիմնականում թելադրում արտադրության ուղղվածությունը,
- արտադրանքի մի մասը մասնակցում է վերարտադրության գործընթացին, օրինակ, սերմերը, մատղաշը և այլն,
- գյուղատնտեսական արտադրությունը կրում է սեզոնային բնույթ, որի հետևանքով տարվա ընթացքում անհավասարաչափ են օգտագործվում աշխատուժը և գյուղտեխնիկան: Այստեղ անհամատեղություն է տեղի ունենում աշխատանքի և արտադրության ժամանակների միջև,
- գյուղատնտեսական արտադրությունը կրում է համալիր բնույթ, քանի որ նույն արտադրությունից միաժամանակ ստացվում են տարբեր տեսակի մթերքներ, որն էլ առաջացնում է ծախսերի բաշխման բարդություններ,
- գյուղատնտեսությունը բաղկացած է 2 խոշոր ենթաճյուղերից՝ բուսաբուծություն և անասնապահություն, որոնց միջև պետք է լինի օպտիմալ համամասնություն,
- գյուղատնտեսական շուկայում գյուղմթերքների հանդեպ պահանջարկը համեմատաբար կայուն է և ունի ցածր առաձգականություն:

11.2. Հողասեփականություն և հողօգտագործում

Հողը եզակի արտադրության միջոց է և քանակապես սահմանափակ: Այն հնարավոր չէ արհեստականորեն վերարտադրել և չունի փոխարինող գործոն: Հողը՝ որպես տնտեսական ռեսուրս, չունի աշխատանքային ծագում, հետևապես արտադրության ծախսեր: Դա բնության ընծան է:

Ֆիզիոկրատները գտնում էին, որ հողը բնության պարզևն է մարդկությանը և որպես բնության ընծա տալիս է լրացուցիչ արդյունք, այսինքն՝ ռենտա:

Ռենտային հարաբերությունները լրացուցիչ եկամտի բաշխման առիթով հողասեփականատերերի և վարձակալողի միջև հարաբերություններ են: Հողի սահմանափակությունը ծնում է հողային ռենտայի ֆեոնները:

Գյուղատնտեսական արտադրությունն առաջին հերթին առնչվում է հողասեփականության և հողօգտագործման կատեգորիաների հետ: Պատմականորեն հողի սեփականությունը և հողի օգտագործումը որոշակի փոփոխություններ են, բայց հիմնականում իրարից տարանջատված են եղել: Հողասեփականատիրոջ և հող օգտագործողի միջև ձևավորվել են տնտեսական որոշակի հարաբերություններ՝ կապված հողի վարձակալության և եկամտի բաշխման ու օպտիմալ օգտագործման հետ:

Վարձակալությունը որոշվում է հողի հանդեպ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության հիման վրա: Եթե հողասեփականատերը և հողօգտագործողը նույն սուբյեկտն է, ապա այս դեպքում հարաբերությունը ձևավորվում է միայն սեփականատիրոջ ու պետության, համայնքի միջև: Իսկ եթե հողը վարձակալված է, ապա տնտեսական հարաբերությունն իրականացվում է հողասեփականատիրոջ և հողօգտագործողի, հողասեփականատիրոջ և պետության միջև:

11.3. Հողային ռենտա: Նրա էությունը և տեսակները

Ռենտա նշանակում է տալ, վերադարձնել, հատուցել: Հողային ռենտան հողի սեփականության տնտեսական իրացման ձև է, որը բերում է որոշակի եկամուտ: Այն հողասեփականատիրոջ կողմից յուրացվող արժեքի մի մասն է, որը ստացվում է գյուղատնտեսության մեջ: Ֆեոդալական հասարակարգում հողային ռենտան հանդես էր գալիս աշխատանքային (կոռ), մթերային (բահրա) և փողային ձևերով: Շուկա-

յական տնտեսությունում, բացի հողատիրոջից երևան է գալիս նաև վարձակալը, որը կիրառելով վարձու աշխատանքը, ձգտում է ստանալ առնվազն միջին շահույթ:

Հողային ռենտայի վերաբերյալ իրենց տեսակետներն են հայտնել Ադամ Սմիթը, Դավիթ Ռիկարդոն, Կարլ Մարքսը, Ալֆրեդ Մարշալը և այլ հայտնի տնտեսագետներ: Դասական և մարքսյան տնտեսագետները ռենտան դիտարկել են որպես միջին շահույթից դուրս ստացած մի հավելյալ վճար, որն առաջանում է հողի սեփականության, սահմանափակության և բնական բերրիության տարբերության հաշվին: Նոր դասական տնտեսագետները, հատկապես Ա. Մարշալը ռենտան դիտարկել է որպես գործոնային եկամուտ՝ կապելով այն հող արտադրական գործոնի վարձակալության և օգտագործման հետ:

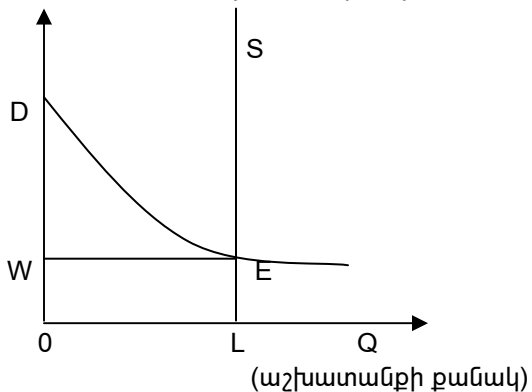
Հողային ռենտան ձևավորվել է հողի վարձակալության հիմքի վրա՝ կապված հողի բերրիության տարբերության, իրացման շուկաների հեռավորության և այս ոլորտում գնագոյացման առանձնահատկությունների հետ: Հողային ռենտան իր հերթին բաժանվում է հետևյալ տեսակների.

- դիֆերենցիալ ռենտա առաջին,
- դիֆերենցիալ ռենտա երկրորդ,
- բացարձակ հողային ռենտա,
- մոնոպոլ ռենտա,
- ռենտա արդյունահանող ոլորտներում,
- շինարարական ռենտա,
- «քվազի» ռենտա («քվազ» նշանակում է համարյա, գրեթե):

Ռենտայի ձևավորման սկզբունքը գրաֆիկորեն պատկերվում է հետևյալ կերպ.

Գ ծ ա պ ա տ կ ե թ 11.1.

(Աշխատավարձի դրույքը և սահմանային արտադրողականությունը)

Աշխատանքի ու աշխատավարձի քննարկումից մենք գիտենք, որ դրանք հավասարակշռվում են այն կետում, որտեղ աշխատանքի քանակը և աշխատավարձը հավասարակշռվում են առաջարկի և պահանջարկի հիման վրա, և եթե աշխատանքի սահմանային արտադրողականությունը չի գերազանցում աշխատավարձի մեծությանը, ապա այս դեպքում լրացուցիչ աշխատանքի կիրառությունը դառնում է անհիմաստ:

Տվյալ գծապատկերից երևում է, որ գյուղատնտեսության մեջ ստեղծված արժեքի մակերեսը՝ S-ը՝ OWEL-ը, վեր է ածվում աշխատավարձի, իսկ WDE-ն դառնում է ռենտա, որն անցնում է հողի սեփականատիրոջը:

Ռենտաների մեջ հիմնականը համարվում է դիֆերենցիալ ռենտա առաջինը, որը ձևավորվում է հողի բնական բերրիության, շուկաների հեռավորության և հողի անճկուն առաջարկի հիման վրա: Դա կարգավորվում է գնագոյացման առանձնահատուկ մեխանիզմի միջոցով:

Հողի բերրիությունը կարող է փոխվել մի շարք միջոցառումների շնորհիվ՝ մելորացիա, պարարտանյութեր, քիմիացում և այլն, որոնք վատագույն հողակտորը դարձնում են ավելի պտղաբեր՝ բերելով լրացուցիչ եկամուտ, որն էլ վեր է ածվում դիֆերենցիալ ռենտա երկրորդի:

Անկախ բերքատվության աստիճանից (ինչքան էլ այն ցածր լինի) հողը երբեք անվճար չի տրվի վարձակալության: Հետևաբար, գյուղմթերքը պետք է վաճառվի վատագույն հողամասից ստացված արդյունքից արժեքից ավելի բարձր գնով, որի հետևանքով արդեն կստացվի բացարձակ հողային ռենտա:

Գյուղատնտեսության մեջ առաջանում է նաև մոնոպոլ ռենտա, երբ որևէ հողատարածությունից ստացվում են հազվագյուտ մշակաբույսեր: Դրանց պահանջարկը շուկայում համեմատաբար բարձր է, վաճառվում են մոնոպոլ գներով՝ բերելով մոնոպոլ շահույթ, իսկ դա իր հերթին վեր է ածվում մոնոպոլ ռենտայի:

Ռենտան գոյանում է նաև արդյունահանող արդյունաբերության մեջ, որտեղ ստացված միավոր արտադրանքի ծախսերը տարբեր են լինում, իսկ շուկայական գները՝ նույնը: Հետևաբար այն հանքավայրը, որտեղ ծախսերը քիչ են, բերում է լրացուցիչ եկամուտ, որը նույնպես վեր է ածվում ռենտայի:

Շինարարական ռենտան կապվում է հողի գնի հետ: Հողի նկատմամբ պահանջարկի մեծացմանը զուգընթաց բարձրանում են հողի գինը, հետևաբար նաև նրանց վրա կառուցված շինությունների գները, հատկապես խոշոր քաղաքներում:

Բացի նշված ռենտաներից, գոյություն ունի նաև «քվազի» ռենտա,

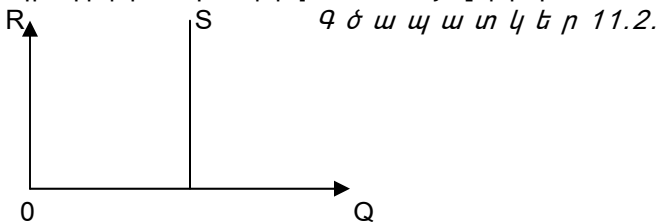
որը ձևավորվում է կյանքի համարյա բոլոր ոլորտներում, որտեղ առանձին սուբյեկտներ կամ արտադրատեսակներ հազվագյուտ են, և նրանց հանդեպ պահանջարկը շատ բարձր է լինում (առանձին անհատներ, երգիչներ, սպորտմեներ, արտիստներ): Տնտեսության ոլորտում քվազի ռենտա առաջանում է այն դեպքում, երբ որևէ ֆիրմա թողարկում է նոր տեսակի մոդայիկ արտադրանք, որի հանդեպ պահանջարկը շատ մեծ է լինում, և արդյունքում ունենում է նաև բարձր գին, հետևաբար ապահովում է նաև ռենտա, մինչև որ մյուս ֆիրմաները ևս կարտադրեն համանման որակով արտադրանք և շուկայում պանահջարկն ու առաջարկը կհավասարակշռվեն:

Այսպիսով, ռենտայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն որոշակի իմաստով կապված է նաև վարձակալության հետ, ինչի պատճառով էլ նոր դասական տնտեսագետները ռենտան և վարձավճարը նույնացնում են և այն բխեցնում գնի հավասարակշռման միջոցով սահմանային արդյունքի ստացման հետ:

Երկայուն օգտագործվում է նաև «տնտեսական ռենտա» հասկացությունը, որը վճար է հողի՝ որպես արտադրության գործոնի համար: Այն հողի և մյուս բնական ռեսուրսների օգտագործման դիմաց վճարման գինն է: Դրանով ռենտան առանձնացվում է աշխատավարձից, շահույթից, տոկոսից:

11.4. Հողի շուկան և նրա ձևավորման պայմանները

Հողի շուկան դասվում է արտադրության գործոնների շուկաների շարքին, որտեղ գնվում և վաճառվում է հողը՝ որպես արտադրության գործոն: Ինչպես հայտնի է, յուրաքանչյուր շուկա ունի իր առաջարկն ու պահանջարկը: Հողի շուկայի առաջարկը ձևավորվելու համար հողը պետք է հանդիսանա մասնավոր սեփականության սուբյեկտ՝ հաստատված համապատասխան օրնսդրությամբ: Քանի որ հողը երկրագնդի վրա սահմանափակ է, առաձգական չէ, դրա համար էլ հողի առաջարկը շուկայում տվյալ պահին հաստատուն է և գրաֆիկի վրա կրում է ուղղահայաց բնույթ: Այն գրաֆիկորեն պատկերվում է հետևյալ կերպ.

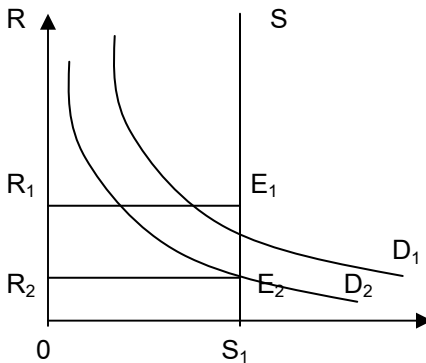
որտեղ, Q-ն հողի քանակությունը,

R-ն ռենտան,

S-ը՝ տվյալ պահին հողի առաջարկի մեծությունը:

Հողի պահանջարկը շուկայում կրում է ածանցյալ բնույթ: Դա նշանակում է, որ այս շուկայում պահանջարկը ձևավորվում է ոչ թե անմիջապես տվյալ հողի, այլ դրանից ստացված գյուղատնտեսական մթերքների հանդեպ: Այսպես, եթե շուկայում նվազում է պահանջարկը հացահատիկի հանդեպ, ապա դա բերում է տվյալ հողատարածության (որից ստացվում է հացահատիկ) պահանջարկի նվազմանը: Պահանջարկը գրաֆիկորեն պատկերվում է հետևյալ կերպ.

գ ժ ա պ ա տ կ ե ռ 11.3.

Եթե վերը բերված օրինակում հացահատիկի գինը նվազում է, ապա դա նշանակում է, որ այդ հողատարածության ռենտան R_1 -ից կիջնի R_2 , իսկ հավասարակշռությունը կձևավորվի E_2 կետում: Նշենք նաև, որ հողի առաջարկը կարող է ներկայացնել կառավարությունը կամ մունիցիպալ կառավարման մարմինները, ինչպես նաև տնային տնտեսությունները, որոշ դեպքերում նաև մասնավոր բիզնեսը, իսկ հողի հանդեպ պահանջարկը հիմնականում ներկայացնում են ֆերմերային տնտեսությունները:

11.5. Հողի գինը և նրա ձևավորման առանձնահատկությունները

Զնայած հողը չի հանդիսանում արտադրության արդյունք, ապրանք, այն գնվում և վաճառվում է, հետևաբար ունի գին, որն առաջին հերթին ձևավորվում է շուկայում մյուս ապրանքների նման

պահանջարկի և առաջարկի հիման վրա: Սակայն հողի գնի ձևավորումն ունի իր առանձնահատկությունները՝ կապված այն հարցի հետ, որ հողի հանդեպ պահանջարկը կրում է ածանցյալ բնույթ: Այստեղ էական դեր է խաղում ոչ թե անմիջապես հողը, այլ հողից ստացվող ռենտայի մեծությունը: Հողի գինը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Հողի գինը} = R/S \times 100,$$

որտեղ, R-ը հողից ստացված ռենտայի տարեկան մեծությունն է,

S-ը տվյալ երկրում տվյալ պահին ձևավորված բանկային տոկոսադրույքն է:

Օրինակ, եթե որևէ հողատարածության ռենտան կազմում է տարեկան 1.000 միավոր, իսկ բանկային տոկոսադրույքը՝ 5%, ապա այդ հողի գինը կլինի 20.000 միավոր: Այս բանաձևի տնտեսագիտական իմաստը կայանում է նրանում, որ հողը պետք է վաճառվի մի այնպիսի գնով, որից ստացված գումարը դնելով բանկ՝ %-ի ձևով կբերի այնքան եկամուտ, որը չպետք է ցածր լինի ռենտայի չափից:

Այսպիսով, հողի գինը կախված է երկու գործոնների ազդեցությունից. այն ուղիղ համեմատական է ռենտայի մեծությանը և հակառակ համեմատական՝ բանկային տոկոսի չափին: Բացի հողի գնից, տնտեսագիտության մեջ ընդունված է հողի տնտեսական գնահատումը: Այն գնահատվում է հողային կադաստրի միջոցով: Հողային կադաստրը որոշակի համալիր ցուցանիշների միջոցով հողի տնտեսական գնահատման միջոց է, որտեղ հաշվի են առնվում հողի ֆիզիոքիմիական հատկությունները, նրա մեջ հումուսի պարունակությունը, տեղադիրքը, բնակավայրից հեռավորությունը, ծովի մակերևույթից բարձրությունը, տվյալ տարածաշրջանում խոնավության տեսակարար կշիռը և այլն: Հողի կադաստրը որոշելու համար իրականացնում են մոնիտորինգ (դիտարկում): Պետք է նշել, որ ներկայումս մեր հանրապետությունում հողային կադաստրը բաղկացած է տաս աստիճանից: Հենց դրանց միջոցով էլ գնահատում են հողի տնտեսական հատկանիշները:

Հողի օգտագործումը պահանջում է խելացի և գիտականորեն մշակված մեթոդների կիրառում, որը հնարավորություն է տալիս հողը մշակելիս չիջեցնել նրա արդյունավետության աստիճանը, թույլ չտալ, որ հողը ենթարկվի էրոզիայի, և այդ դեպքում հողը կօգտագործվի ռացիոնալ: Այստեղ առաջ են գալիս նաև բնապահպանական խնդիրներ հողի որակական հատկությունները պահպանելու և բարելավելու ուղղությամբ:

Թեմա 12. Ազգային տնտեսության գնահատման հիմնական ցուցանիշները

12.1. Միկրոտնտեսություն և մակրոտնտեսություն

Շուկայական տնտեսությունը ձևավորվել է անհատական սպառողների և անհատական արտադրողների առևտրի փոխներգործության հիման վրա: Նման փոխներգործությունը հենց միկրոտնտեսությունն է: Տնտեսագիտական պատմությունում «միկրոտնտեսության ժամանակաշրջանը» հանդիսանում է XIX դարը՝ դասական տնտեսագիտական տեսության և դասական շուկայական տնտեսության դարը: Այդ ժամանակաշրջանում միկրոտնտեսությունը իրավականորեն գտնվում էր տնտեսագետների ուշադրության կենտրոնում:

Միկրոտնտեսական մոտեցումը գերակշռում էր նաև ընդհանուր տնտեսական արդյունավետությանն հասնելու վերլուծության մեջ: Քանի որ շուկայի համար դա հավասարակշռության իրավիճակ է, ապա ենթադրվում է, որ հավասարակշռության հաստատումը յուրաքանչյուր միկրոշուկայում կապահովվի նաև ընդհանուր հավասարակշռություն: Մի խոսքով, ընդհանուր հաջողությունը՝ Ա. Սմիթի «խելացի եսասիրության» ոգով, հանդիսանում է մասնավոր հաջողությունների հետևանք:

Միկրոտնտեսության «համընդհանրությունը» շարունակվում էր մինչև Մեծ դեպրեսիան (1929-1933 թթ), երբ պարզվեց, որ ձևավորվել է ավելի լայն, ավելի բարդ և ինքնուրույն ենթահամակարգ՝ մակրոտնտեսությունը: Սկսած 30-ական թվականներից (XX դարի) ստեղծվեց հատուկ **մակրոտնտեսության տեսությունը**, որն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել երեք հանգամանք.

Առաջին՝ մակրոտնտեսության տեսությունն ավելի բարդ է միկրոտնտեսականից, և այդ բարդությունը առաջացավ այն պատճառով, որ տնտեսական վերլուծության մեջ հանդես եկան սոցիալական գործոնները, որոնք դեֆորմացնում են շուկան:

Երկրորդ՝ մակրոտնտեսության գործընթացի ընդհանուր հասկացությունը և նրա ըմբռման ապարատը մշակել է Ջ. Քեյնսը, որպես մակրոտնտեսական տեսության «դասական կենտրոն»:

Երրորդ՝ մակրոտնտեսական տեսության իմացությունը ժամանակակից տնտեսագիտական մշակույթի հիմքն է:

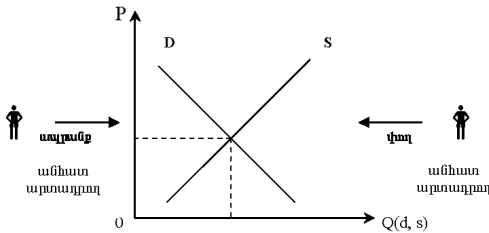
Մակրոտնտեսական տեսությունը՝ երկրի ամբողջական տնտեսության մեկնաբանությունն է, որպես մեկ ընդհանուր շուկա, որում փոխգոր-

ծում են մեկ «մակրոարտադրող» և մեկ «մակրոսպառող»: Դա էլ հենց հանդիսանում է մակրոտնտեսություն:

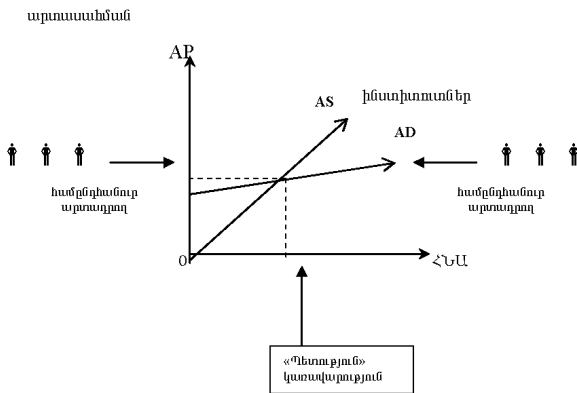
Մակրոտնտեսական տեսությունը գործում է ագրեգացված տնտեսական ցուցանիշներով: Մակրոտնտեսական մակարդակի վերլուծությանն անցնելու համար սովորաբար օգտագործվում են՝ «ամբողջական արտադրություն», «ամբողջական արդյունք», «ամբողջական եկամուտ» և այլ տերմինները:

Թեև մակրոտնտեսությունը չի հանդիսանում միկրոշուկաների մեխանիկական ամբողջականություն, ինչպես ենթադրում էին «դասականները»: Մակրոտնտեսությունը տիրապետում է որակական յուրահատկության՝ այն ունի գործունեության իր մեխանիզմը:

Միկրոտնտեսություն

Մակրոտնտեսություն

1. Եթե միկրոտնտեսությունը երկու սուբյեկտների՝ «անհատական արտադրողների» և «անհատական սպառողների» փոխներգործություն է, ապա մակրոտնտեսությունը հինգ նոր սուբյեկտների՝ «մակրոարտադրող», «մակրոսպառող», «պետություն» (կառավարություն), «արտասահման» (բաց տնտեսությունների համար), և «սոցիալական ինստիտուտներ» (օրինակ՝ պրոֆմիությունները):

2. Մակրոտնտեսության և միկրոտնտեսության միջև սկզբունքային տարբերությունը կայանում է նրանում, որ միկրոտնտեսության մեջ ակտիվորեն մասնակցում է մի սուբյեկտ, որը «անտեսանելի» է միկրոտնտեսությունում՝ պետությունը, որն ունի բացառիկ կարգավիճակ: Դա նշանակում է որ միկրոտնտեսությունը ավելի մոտ է՝ ինքնակառավարվող «ազատ շուկայի» մոդելին, այն ժամանակ երբ մակրոտնտեսությունը մշտականապես սոցիալիզացված, հասարակության կողմից վերահսկելի տնտեսություն է:

3. Մակրոտնտեսական վերլուծությունը արվում է հատուկ հասկանալի ապարատով, և հատուկ «ազդեգացված» ցուցանիշներով (համախառն ներքին արդյունք, ազգային եկամուտ, գների մակարդակ, ամբողջական պահանջարկ, ամբողջական առաջարկ, և այլն)՝ փորձելով կախվածություն հաստատել դրանց միջև: Մակրոտնտեսության տեսությունն էլ իր հերթին կենտրոնացած է տնտեսական գլխավոր հիմնախնդիրներին՝ արտադրության օպտիմալ ծավալին, գործազրկության մակարդակին, գների ընդհանուր մակարդակին (պայքար ինֆլյացիայի և դեֆլյացիայի դեմ), տնտեսական ցիկլի և հակաճգնաժամային կարգավորմանը, տնտեսական աճին՝ աղբյուրները, ցուցանիշները, և հետևանքները:

Այժմ, ընդհանուր պատկեր կազմելով մակրոտնտեսության մասին, անցնեք դրա հիմնախնդրի բացահայտմանը:

Եթե մակրոտնտեսությունը դիտարկվում է շուկայի տեսանկյունից, ապա այն հանդես է գալիս առք ու վաճառքի գործընթացի տեսքով, որպես երկրի ողջ արտադրության ծավալով և մեկ տարի ժամկետով հսկայական շուկայական գործարք:

$$\boxed{\begin{array}{c} \text{Ամբողջական} \\ \text{արտադրանքի} \\ \text{ծավալը} \end{array}} = \boxed{\begin{array}{c} \text{Ամբողջական} \\ \text{առաջարկի} \\ \text{ծավալ} \end{array}} + \boxed{\begin{array}{c} \text{Ամբողջական} \\ \text{պահանջարկի} \\ \text{ծավալ} \end{array}}$$

Ակնհայտ է, որ եթե այս մեծությունները չհամընկնեն, կնշանակի ռեսուրսների անվերադարձ կորուստ, կամ վճարունակ պահանջումը-

ների որոշ մասի չբավարարում՝ թերարտադրության պատճառով: Եվ շատ կարևոր է գիտակցել ուսումնասիրվող ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի չհամընկնման իրավիճակի ճակատագրական անելանելիությունը: Եթե միկրոտնտեսությունում պահանջարկն ավելանա կամ նվազի (տվյալ շուկա արտաքին գնորդների ներհոսքի, կամ այլ միկրոշուկաներ գնալու հաշվին), ինչպես նաև առաջարկը, ապա մակրոտնտեսության սահմաններում դա անհնարին է՝ ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի մեծությունների յուրաքանչյուր տատանում կնշանակի տվյալ պահին անուղղելի անհամասնություն:

Այսպիսով, մակրոտնտեսության կենտրոնական խնդիրն է արտադրության այնպիսի ծավալի ապահովվումը, երբ ամբողջական պահանջարկը (AD) հավասար կլինի ամբողջական առաջարկին (AS):

Մակրոտնտեսության տեսության այս կենտրոնական հարցը պահանջում է բացատրություն:

Իհարկե, իրականում արտադրության ծավալների ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկին հավասարությունը բացառվում է: Ուստի, գործնականում ձգտում են հասնել նվազագույն անհավասարության, այլ ոչ թե դրանց բացարձակ հավասարության իդեալական կարգավիճակին:

Մակրոտնտեսության գլխավոր հիմնախնդրի էությունը հասկանալու համար նորովին է դրվում շուկայական մեխանիզմների հնարավորությունների սահմանների և տնտեսական ֆունկցիաների հարցը: Պատասխանից կախված, տնտեսագետները բաժանվել են 3 խմբի՝ 1. նրանք, ովքեր դեռևս քարոզում են դասականների «լեսսե ֆեր» նշանաբանը, ժխտելով մակրոտնտեսական գործընթացների մեջ կարգավորման նպատակով ուղղակի ազդեցություն ունենալու անհրաժեշտությունը («նեոդասականներ», «լիբերալներ» «կոնսերվատորներ»); 2. նրանք, ովքեր ենթադրում են, որ միայն շուկայի և պետության միությունը կարող են ապահովել մակրոտնտեսական արդյունավետություն («քեյնսականներ»→«նեոքեյնսականներ»); 3. նրանք, ովքեր կոչ են անում դանդաղ, միջավայրին հարմարեցված միջամտությունը մակրոտնտեսական գործընթացներին («նեոլիբերալներ», «նեոդասական սինթեզ», «մոնետարիստներ»):

Ընդհանուր առմամբ, ակնհայտ է, որ մակրոշուկային պետական «օգնության» չափանիշը տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում տարբեր է; այն մեկ աճում է, մեկ նվազում, արտացոլելով առաջին հերթին օբյեկտիվ իրավիճակներ (շուկայական սեփականության սո-

ցիալ-տնտեսական կառուցվածքը, այդ թվում նաև պետական հատվածի տեսակարար կշիռը; փոքր, միջին և խոշոր բիզնեսների փոխհարաբերակցությունը; մենաշնորհային աստիճանը; տնտեսության «բաց» լինելու մակարդակը; նույնիսկ ժողովրդագրական ցուցանիշները, երբ, օրինակ բնակչության ծերացումը պահանջում է վերաբաշխողական գործընթացների ուժեղացում, և այլն): Բայց քանի որ այդ բոլոր չափանիշները փոփոխուն են, ապա պետության տնտեսական դերը և դիմամիկան ժամանակային և տարածական առումներով (տարբեր ոլորտների, ճյուղերի և երկրների համար) տարբեր են, այնպես որ լիովին կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ պետության դերի աճը տնտեսության մեկ ոլորտում կփոխհատուցվի մեկ այլ ոլորտում նրա դերի նվազմամբ, և այլն:

Իհարկե, արտադրված ամբողջ արտադրանքի գնումը ինքնանպատակ չէ; իրականում դա տնտեսության բոլոր (միկրո և մակրո) մակարդակների ընդհանուր խնդիր է՝ ինչպե՞ս սահմանափակ ռեսուրսներով բավարարել անսահմանափակ պահանջմունքները: Չէ որ մարդկության և հասարակության համար այս երկուսի անհամադրությունը հատուկ է ոչ միայն միկրոտնտեսությանը, այլ նաև մակրոտնտեսությանը:

Որպեսզի ողջ արտադրվածը վաճառվի, անհրաժեշտ է, որ ամբողջական պահանջարկը և ամբողջական առաջարկը համընկնեն ծավալով, կառուցվածքով և արժեքայնությամբ: Սակայն տնտեսական իրականությունում գոյություն ունեն բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններ, որոնք խոչընդոտում են նման համընկմանը: Այդ չհամընկման հաղթահարումը ստեղծում է տնտեսական աճի մեխանիզմը, քանզի վերոնշյալ մեծությունների չհամընկումը հենց ի հայտ է բերում հասարակության պահանջմունքների կառուցվածքի փոփոխությունը և դրան արտադրության կառուցվածքի անհրաժեշտությունը համապատասխանեցնելու: Այդպիսով, ողջ արտադրության իրացման խնդիրը հատուկ է միայն մակրոտնտեսության շուկայական կառուցվածքին: Տնտեսական կազմակերպման «նախաշուկայական» և, արտաշուկայական ձևերը նման խնդիր չունեն, քանի որ դրանցում բացակայում է ազատ փոխանակումը ազատ արտադրողների և ազատ սպառողների միջև. այդ հասարակություններում իշխում է «բնական» կամ «պլանավորված» փոխանակումը: Եվ միայն «շուկայական» մակրոտնտեսությունն է, որն իր սուբյեկտներին տալիս է ազատություն՝ առաջացնելով ազգային արտադրության արդյունքի առք-վաճառքի խնդիրը, որը հավերժ է, անընդհատ վերարտադրվող, լուծվող տեսականորեն, բայց ոչ գործնականում:

12.2. Մակրոտնտեսական շրջապտույտ (եկամուտ, ծախս)

Կեսականորեն մակրոտնտեսությունում արտադրողների բոլոր ծախսերը վեր են ածվում սպառողների եկամուտների, իսկ սպառողների ծախսերը՝ արտադրողների եկամուտների (սխեմա 2):

Նման իրավիճակում մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը կապահովվեր ավտոմատ կերպով: Սակայն տվյալ մեխանիզմի ավելի մանրակրկիտ ուսումնասիրումը ցույց է տալիս, որ մակրոմեծությունների չհամընկնող հնարավորությունը պահպանվում է (վորոհիշյալ սխեմայում պարզության համար բաց են թողնված «պետությունը», «արտասահմանը» և «սոցիալական կառույցները»):

Տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների միջև ապրանքային և դրամային հոսքերի սխեման:

Ապրանքային հոսքեր. տնային տնտեսությունները ձեռնարկություններին վարձակալության են տալիս արտադրական ռեսուրսներ, որոնցով ձեռնարկությունները, օգտագործելով դրանք իբրև արտադրության գործոններ, ստեղծում են ապրանքներ և ծառայություններ, որոնք էլ իրենց հերթին գնվում են տնային տնտեսությունները: Շրջանը փակվեց:

Դրամական հոսքեր. ձեռնարկությունների ծախսերն արտադրության գործոնների վրա դառնում են տնային տնտեսությունների եկամուտներ, իսկ տնային տնտեսությունների ծախսերը ապրանքների ու ծառայությունների վրա՝ ձեռնարկությունների եկամուտներ: Շրջանը նորից փակվեց:

Մակրոտնտեսական վերլուծության է ենթակա սխեմայում ներկայացված յուրաքանչյուր մեծության համադրումը.

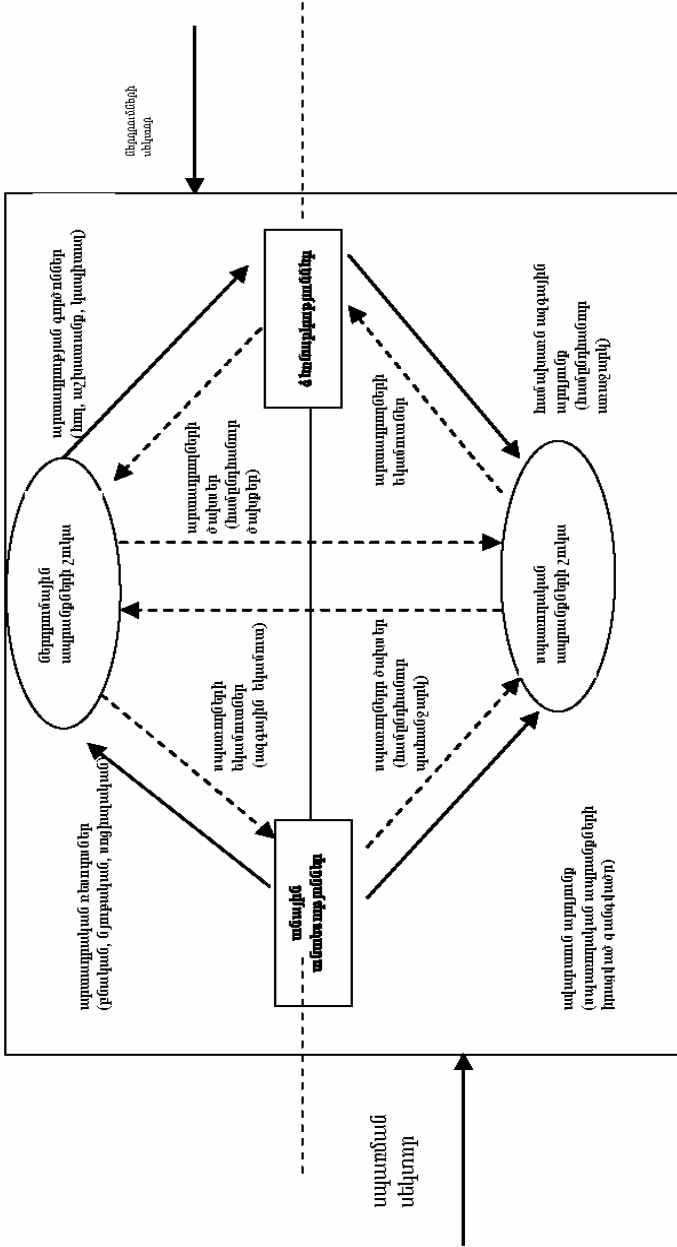
1) «արտադրական ռեսուրսներ ⇔ արտադրության գործոններ», որոնք ցույց են տալիս իրական ռեսուրսային հնարավորության արդյունավետ օգտագործման աստիճանը;

2) «արտադրական ռեսուրսներ ⇔ ազգային արդյունք», որը ցույց է տալիս արտադրության հնարավոր և իրական արդյունքի հարաբերակցությունը;

3) «արտադրության գործոններ ⇔ ազգային արդյունք», որը ցույց է տալիս արտադրական հարստության ընդհանուր և տեսակարար գործոնատարողությունը;

4) «արտադրության գործոններ ⇔ ապրանքների իրացված զանգված», որը ցույց է տալիս արտադրության ծախքերի և արտադրողների հասույթի ընդհանուր ծավալի հարաբերակցությունը;

Ապրանքադրամային հոսքերի մակրոտնտեսական շրջապատույտ

5) «սպառողների եկամուտներ ⇔ սպառողների ծախսեր», որը ցույց է տալիս սպառման (խնայողության) միջին և սահմանային հակավածությունը;

6) «արտադրողների ծախսեր ⇔ արտադրողների եկամուտներ », որը ցույց է տալիս ձեռնարկչատիրական գործունեության ընդհանուր շահավետությունը և շահութաբերությունը;

7) «արտադրողների եկամուտներ ⇔ սպառողների եկամուտներ», որը ցույց է տալիս մակրոտնտեսության դրամային չափանիշների հաշվեկշիվածության չափը:

Տնային տնտեսությունների դրամական եկամուտների ամբողջական մեծությունը ստեղծում է «Ազգային եկամուտ», իսկ ապրանքների և ծառայությունների ամբողջական ծավալը՝ «ազգային արդյունք»:

Առաջին հայացքից, ներկայացված շրջապատույտում չկա ոչ սկիզբ, ոչ վերջ: Այդուհանդերձ, տնտեսագետները չզիտես թե ինչու առանձնացնում և համադրում են «ազգային եկամտի» և «ազգային արդյունքի» մեծությունները, դրանում ամփոփելով մակրոտնտեսության ողջ էությունը: Բանն այն է, որ մոռենտար համակարգը դա տնտեսություն է, որտեղ բոլոր ապրանքները փոխանակվում են դրամով, որի օգնությամբ իրականացվում է ապրանքների ու ծառայությունների շարժը:

Իսկ ի՞նչն է հանդիսանում մակրոտնտեսության մեջ ապրանքը: Դա ազգային արդյունքն է՝ որպես ձեռնարկությունների կողմից արտադրված բոլոր բարիքների համախմբություն:

Իսկ ի՞նչն է հանդիսանում մակրոտնտեսության մեջ «փող»: Ազգային եկամուտը՝ որպես սպառողների ողջ դրամային եկամուտների ամբողջություն:

Ահա թե ինչու առք-վաճառքի մակրոտնտեսական ակտը՝ ողջ տնտեսության շրջանակներում շուկայական գործարքը (որպես ապրանքի փոխանակում փողով), հանգում է ազգային արդյունքի փոխանակմանը ազգային եկամտով:

Եթե մենք հաշվի առնենք, որ «պահանջարկը»՝ դա դրամով ապահովված գնողունակությունն է, պոտենցիալ առքի ծավալը, իսկ «առաջարկը»՝ վաճառքի համար նշանակված պոտենցիալ հնարավոր բարիքները, ապա այդ տեսանկյունից մենք իրավասու ենք դիտարկել ազգային եկամուտը որպես համընդհանուր պահանջարկ, քանզի դրանք այն բոլոր դրամներն են, որ հավաքվել են գնորդների դրամապանակներում մեկ տարվա ընթացքում, իսկ ազգային արդյունքը՝ որպես պոտենցիալ «համընդհանուր առաջարկ», քանզի դրանք այն բոլոր ապ-

րանքներն ու բարիքներն են, որ արտադրվել են ողջ տարվա ընթացքում, և կարող են ներկայացվել սպառման:

12. 3. Համախառն ներքին արդյունք (ՀՆԱ) և ազգային հաշիվներ

Երկու համադրելի ցուցանիշներում՝ «ազգային արդյունք» և «ազգային եկամուտ», առաջատարն ազգային արդյունքն է, որը ցույց է տալիս թե մեկ տարվա ընթացքում որքան ապրանքներ և ծառայություններ են արտադրվում՝ արտահայտված շուկայական գներով:

Ինչու՞ է ազգային արդյունքը կարևոր ազգային եկամտից:

Ազգային արդյունքը դա իրական հարստություն է, իրական ապրանքների և ծառայությունների համախմբում, մինչդեռ ազգային եկամուտը՝ այդ հարստության դրամային արտացոլումն է: Դա է պատճառը, որ բոլոր մակրոտնտեսական մոդելներում հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացվում է հենց ազգային արդյունքին՝ նրա հաշվարկման մեթոդիկային, աճի և հաշվեկշռվածության գործոններին:

1. Ազգային արդյունքի չափը սահմանափակված է երեք չափանիշներով. այն ներառում է միայն պատրաստի ապրանքները և արտադրանքները, արտադրված միայն տվյալ տարում, և անցած միայն հանրային (պաշտոնական) շուկաներ:

2. Տարբերում են «համախառն» և «զուտ» ազգային արդյունքներ («ՀԱԱ» և «ՋԱԱ»), հապապատասխանաբար նաև՝ «համախառն» և «զուտ» ազգային եկամուտներ («ՀԱԵ» և «ՋԱԵ»):

ՀՆԱ-ն՝ դա ողջ պատրաստի արտադրանքն է, այդ թվում և այն, որ ուղղված են տարվա ընթացքում օգտագործված սարքավորումների վերականգնման (մաշված հաստոցների փոխարինում, շենքերի, պահուստների, կապի միջոցների և այլն) նպատակին՝ այդպես կոչված «անորտիզացիոն ֆոնդ»;

ՋԱԱ-ն՝ դա միայն նոր պատրաստի ապրանքներն են՝ մեկ տարվա ընթացքում կատարված հասարակության հարստության զուտ ավելացումը: Հասկանալի է, որ համախառն արդյունքի կառուցվածում մաքուր արդյունքի մասնաբաժնի աճը համընկնում է զուտ արդյունավետության աճի հետ: Մակրոտնտեսական մոդելներում ընդունված է գործառնություններ անել ՀՆԱ-ի ծավալով, քանի որ այն իրենից ներկայացնում է բոլոր արտադրված ապրանքներն ու ծառայությունները, ներառյալ անորտիզացիոն ֆոնդը:

3. Քանի որ համախառն ազգային արդյունքը՝ իրական հարստություն է (մինչդեռ, ազգային եկամուտը միայն դրա արտացոլումն է դրա-

մական մեծությամբ), ապա հենց ՀՆԱ-ի կայուն աճի ապահովվումն է հանդիսանում տնտեսական քաղաքականության գլխավոր նպատակը: Իսկապես, շնորհիվ դրան.

1) Ավելանում են տնային տնտեսությունների իրական եկամուտները, իսկ դա նշանակում է տվյալ երկրի բնակչության կենսամակարդակի բարձրացում;

2) Ավելանում է արտադրության ծավալը, իսկ դա նշանակում է գործազրկության նվազում;

3) Աճում է զբաղվածությունը, որն էլ զուգորդվում է եկամուտների աճով, դրա հետ մեկտեղ և՛ համընդհանուր պահանջարկի աճով:

4. ՀՆԱ-ի բնեղեն և արժեքային մեծությունների հաշվարկը բավականին շատ հոգսեր է ստեղծում տնտեսագետները համար:

1) ՀՆԱ-ն ֆիզիկական արտահայտմամբ չի ներառում

- «բնական արտադրության» արդյունքը (այսինքն այն, ինչ ստեղծվում է տնային տնտեսություններում սեփական օգտագործման նպատակով, և ուստի չի անցնում շուկայի միջով),

- «սեվ» շուկայի ապրաքաշրջանառությունը,

- բարտերային գործարքների ծավալը:

Այսպիսով, ՀՆԱ-ն դա միայն «համընդհանուր արդյունքի» (ՀԱ) մասն է՝

Տարվա ընթացքում արտադրվածը (ՀԱ)			
բնական արտադրության արդյունք	+ բարտերային գործարքների արդյունք	+ «ստվերային» տնտեսության արդյունք	հանրային շուկաների արդյունք
Արտատնտեսական արդյունք			ՀՆԱ

Դա նշանակում է, որ ՀՆԱ-ն այն պատրաստի ապրանքների և ծառայությունների արժեքն է, որոնք ոչ միայն ստեղծվել են տարվա ընթացքում, այլ անցել են նաև պաշտոնական շուկայական շրջապտույտ: Այժմ մեզ պարզ դարձավ, որ ՀՆԱ-ն չի արտացոլում երկրի տնտեսության արտադրության իրական ծավալը, քանի որ նվազեցնում է այն նշված տարրերի մեծության չափսով:

ՀՆԱ-ն ունի նաև մի շարք այլ թերություններ՝ չեն ցուցադրվում նրա արտադրության սոցիալական և տնտեսական ծախսերը, ոչ միշտ է հնարավոր պարզաբանել պատրաստի արտադրանքի և կիսաֆաբրի-

կատի միջև սահմանը, թաքնված է ՀՆԱ-ի բաշխվածությունը սոցիալական տարբեր խմբերի միջև: Եվ, թեպետ, տնտեսագետները շարունակում են փնտրել մակրոտնտեսական գործունեության ավելի ճշգրիտ ցուցանիշներ, գործնականում շարունակվում է «համախառն ազգային արդյունքի» դարաշրջանը:

12. 4. Անվանական և իրական ՀՆԱ

Մակրոտնտեսական վերլուծության համար տնտեսագետները կառուցում են մոդելներ՝ գծապատկերների տեսքով, որոնց փոփոխականների կոորդինատները տարբերվում են միկրոտնտեսական մոդելների փոփոխականների կոորդինատներից:

1. Օրդինատների առանցքը (ուղղահայաց առանցքը) միկրոտնտեսական գծապատկերներում ցույց է տալիս որևիցե ապրանքի գնի բացարձակ արժեքները: Մակրոտնտեսական գծապատկերներում այն ցույց է տալիս մեկ տարվա ընթացքում ամբողջ արտադրության (ՀՆԱ) հարաբերական (դրամային) գնահատականը: Դա նշանակում է, որ մակրոտնտեսական գծապատկերի ուղղահայաց դիրքում ներկայացված է գների ինդեքսը, այսինքն՝ տնտեսության մեջ գների միջին մակարդակի փոփոխության հարաբերական աճը; այլ կերպ ասած, եթե մակրոտնտեսական ուղղահայաց դիրքում նշված է 2 թիվը, դա չի նշանակում միկրոտնտեսական 2 դրամը, այլ տնտեսության մեջ բոլոր գների 2%-անոց աճ:

2. Ավելի բարդ է այն հարցը, թե ի՞նչ է ցուցադրված մակրոտնտեսական գծապատկերի արեթիմների առանցքում (հորիզոնական):

3. Հարցի իմաստն այն է, որ ՀՆԱ-ն կարող է լինել միայն մեկ տարվա ընացքում արտադրված ապրանքների և ծառայությունների գումարային դրամական գնահատականը, քանի որ ստիպված ենք գումարել տարատեսակ բարիքները (օրինակ՝ տրակտոր+տեսաֆիլմ+սափորվելիք):

Սակայն դրամական ծավալը՝ խափուսիկ ցուցանիշ է, չէ որ դրամական միավորի գնողունակությունը փոփոխվում և ժամանակի և տարածության մեջ: Դրա համար տնտեսագետները ստիպված են, պայքարելով ՀՆԱ-ի դրամական արտահայտման փոփոխականության հետ, տարբերակել «անվանական» և «իրական» ՀՆԱ:

Անվանական ՀՆԱ-ն դա երկրի տարեկան արտադրության դրամական արտահայտումն է ընթացիկ շուկայական գներով, իսկ իրական

ՀՆԱ-ն՝ միևնույն ՀՆԱ-ի դրամային արտահայտումն է, որում հաշվի է առնվում գնաճը, հիմք ընդունելով անփոփոխ շուկայական գինը: Եթե չտարբերակենք անվանական և իրական ՀՆԱ-ները ապա մենք գործ կունենանք առեղծվածային թվերի հետ, և կհանգենք սխալ եզրակացությունների, հետևաբար նաև՝ սխալ որոշումների կայացմանը:

ՀՆԱ-ն՝ «որակա-քանակական» ցուցանիշ է, այն կարող է փոփոխվել թե՛ որակապես (ՀՆԱ-ի չափսով և բնական կազմով), և թե՛ քանակապես (ՀՆԱ-ի դրամական գնահատման փոփոխությամբ): Հենց այդ պատճառով է, որ միաժամանակ կարող են փոխվել ՀՆԱ-ի և «Ֆիզիկական» և «արժեքային» բնութագրերը: Դրանց համադրումը պահանջում է, որպեսզի դրանցից զոնե մեկը տվյալ ժամանակահատվածում մնա անփոփոխ: Այդպիսի անփոփոխ չափանիշ է համարվում «Ֆիզիկական» ՀՆԱ-ն: Այդ դեպքում հնարավոր են երկու տարբերակ:

1. Անփոփոխ դրամական միավորը փոխում է իր դրամային արտահայտությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս համադրել ժամանակում և տարածության մեջ անվանական ՀՆԱ-ի փոփոխությունը:

2. Անփոփոխ դրամային միավորը չի փոխում իր դրամական արտահայտությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս համադրել ժամանակում և տարածության մեջ իրական ՀՆԱ-ի փոփոխությունը:

Օրինակի համար ներկայացնենք հետևյալ աղյուսակը.

Ապանքային միավոր	տարիներ			
	1990	1992	1995	
1 տրակտոր	500 դրամ	1000 դրամ	1500 դրամ	← «անվանական գնահատական»
1 տրակտոր	500 դրամ	500 դրամ	500 դրամ	← «իրական գնահատական»

Առաջին դեպքում փոփոխվում է անփոփոխ ապրանքային միավորի դրամային արտահայտությունը, երկրորդում՝ նույն ժամանակում ապրանքի դրամական արտահայտությունը մնում է հաստատուն: Առաջին տարբերակը ցույց է տալիս համախառն ներքին արդյունքի անվանական դինամիկան, երկրորդը՝ իրական դինամիկան:

Այստեղից հետևում է, որ յուրաքանչյուր տարվա ՀՆԱ-ն ունի երկու դրամական գնահատում՝ «անվանական» (տվյալ տարվա ընթացիկ շուկայական գներով) և «իրական» (բազային տարվա անփոփոխ գներով):

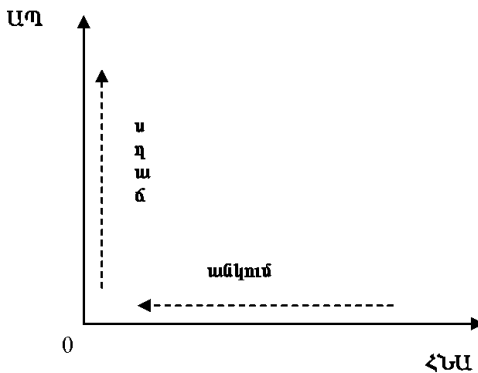
Տեսնենք, թե ինչ մեզ ցույց կտա անցումը իրական ՀՆԱ-ին.

Տարիներ	Անվանական ՀՆԱ համապատասխան տարվա ընթացիկ շուկայական գներով	իրական ՀՆԱ (1992թ. գներով)	Դեֆլատոր անվանական ՀՆԱ իրական ՀՆԱ	ՀՆԱ դինամիկան	
				անվանական	իրական
1990	1 000 դրամ	2 000 դրամ	0,5	100%	100%
1992 (բազային)	5 000 դրամ	5 000 դրամ	1,0	500%	250%
1995	10 000 դրամ	8 000 դրամ	1,25	1000%	400%

Աղյուսակից երևում է, որ ՀՆԱ-ի իրական աճը կազմել է 400, այն ժամանակ երբ անվանականը ցույց է տալիս 100%:

Անվանական ՀՆԱ-ի վերահաշվարկը իրականի անվանում են «դեֆլիրացում», իսկ իրական ՀՆԱ-ի վերահաշվարկումը անվանականի՝ «ինֆլացում»:

Մակրոտնտեսական մոդելների կոորդինատները տրված են օբյեկտիվորեն. տնտեսությունը տարածվել է արտադրության ծավալների գնային և ֆիզիկական սահմանափակումների: Ընդ որում, բացասական են շարժումը դեպի վեր օրդինատների առանցքով՝ որ բերում է սղաճի, և դեպի ձախ՝ աբցիսների առանցքով՝ բնութագրող արտադրության անկում:

Բազային տարին, որի շուկայական գները ընդունվում են անփոփոխ, հաստատվում է պաշտոնապես և կիրառվում բոլոր համադրվող

հաշվարկներում: Սովորաբար, անփոփոխ գները ընդգրկում են 15-20 տարվա ժամանակահատված, քանի դեռ օբյեկտիվ պատճառների փոփոխությունը չի ստիպել ընդունել հաշվարկային նոր բազային տարին:

Այսպիսով, մակրոտնտեսական մոդելներում հիմնվում են հարաբերական օբյեկտիվ ցուցանիշների վրա (այլ ոչ թե բացարձակ, ինչպես դա արվում է միկրոտնտեսությունում): Ուղղահայաց ներկայացվում է գնի ինդեքսի փոփոխումը, հորիզոնականով՝ իրական ՀՆԱ-ի ծավալի փոփոխությունների տեմպերը: Հետևապես, մակրոտնտեսական մոդելները՝ դա մակրոշուկայական գործընթացների վերլուծություն է, որն ընթանում է երկչափանի («գնա-ապրանքային») տարածության մեջ: Ավելի բովանդակ իմաստով այն հնարավորություն է տալիս բացահայտել, թե ինչպես է գների մակարդակի փոփոխությունը՝ համընդհանուր պահանջարկի միջոցով, ազդում իրական ՀՆԱ-ի ծավալի փոփոխության վրա: Եվ հակառակը, թույլ է տալիս բացահայտել, թե ինչպես ՀՆԱ-ի փոփոխությունը՝ համընդհանուր առաջարկի միջոցով, կազդի գների մակարդակի վրա:

12. 5. Մակրոտնտեսական հավասարակշռություն

Տնտեսական հավասարակշռությունը օպտիմալ իրավիճակ է և՛ միկրո- և՛ մակրոտնտեսության համար:

Միկրոտնտեսությունում հավասարակշռություն՝ նշանակում է այնպիսի գնի սահմանում, որում պահանջարկի մեծությունը հավասար է առաջարկի մեծությանը: Նման գինը կոչվում է «հավասարակշռված», իսկ մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը իրենից ներկայացնում է «մասնակի հավասարակշռություն»: Դասական տնտեսագիտության տեսությունը ելնում էր այն բանից, որ մասնակի հավասարակշռությունը սահմանվում է տարբերայնորեն, շնորհիվ առաջարկի և պահանջարկի ազատ խաղի:

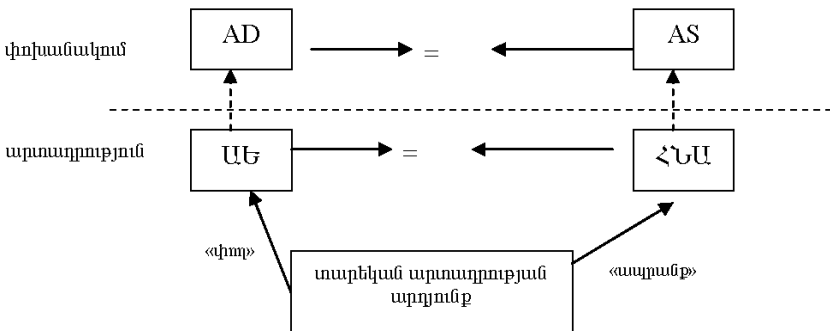
Մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը նույնպես նշանակում է համընդհանուր պահանջարկի և համընդհանուր առաջարկի հավասարություն, սակայն ընդհանուր հավասարակշռության սահմանման մեխանիզմը սկզբունքորեն տարբերվում է մասնակի հավասարակշռության սահմանման մեխանիզմից:

Խնդիրն այն է, որ միկրոհավասարակշռված գինը ձևավորվում է վաճառողների և գնորդների վարքագծի փոփոխության ազդեցության ներքո: Եթե, ենթադրենք, գնորդները նվազեցնում են պահանջարկը, ա-

պա հավասարակշռված գինը նույնպես իջնում է (և հակառակը՝ եթե ավելացնում են՝ բարձրանում է); վաճառողների նման գործողությունները կբերեն հակառակ հետևանքների:

Իրավիճակը այլ է մակրոտնտեսական մակարդակում: Քանի որ այստեղ «համընդհանուր գին է» (գների միջին մակարդակ), ապա բոլոր գների մակարդակի ընդհանուր բարձրացումը կամ ընդհանուր իջեցումը չի կարող ազդել գնորդների և վաճառողների վարքի վրա, և իր հերթին կախված չէ նրանց վարքագծից: Դեռ միկրոշուկայում նրանք կարող են զորախաղել՝ հրաժարվելով թանկացած ապրանքից և մեծ պահանջարկ ստեղծելով էժանացած ապրանքի նկատմամբ: Մակրոշուկայում չի կարելի շահել մեկ գնի իջեցման հաշվին՝ համեմատ մյուս գնի բարձրացման, քանզի գների մակարդակի փոփոխությունը վերաբերվում է բոլոր գներին միաժամանակ: Այստեղ հավասարակշռությունը հանդիսանում է համընդհանուր պահանջարկի և համընդհանուր առաջարկի փոխներգործության յուրահատուկ մեխանիզմի հետևանք՝ անկախ գնորդների և վաճառողների վարքից, և դրա համար չհանգեցվող այդ վարքագծին և չուղղվող դրանով: Մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը՝ համախառն ներքին արդյունքի և ազգային եկամտի բաղադրիչ մասերի հավասարաչափ շրջապտույտի արդյունք է, իսկ մակրոտնտեսական անհավասարակշռությունը՝ դրանց անհամաչափ շրջապտույտի հետևանք, երբ ՀՆԱ-ի և ԱԵ բաղադրիչ մասերի մեծությունները փոփոխվում են շրջապտույտի տարբեր փուլերում:

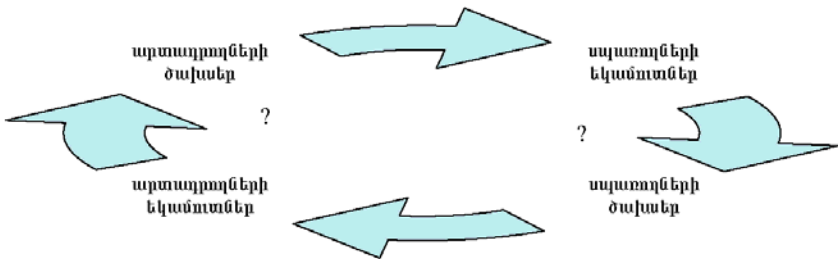
Ակնհայտ է, որ որևէ խոչընդոտների բացակայության ժամանակ ՀՆԱ-ն վեր է ածվում «համընդհանուր պահանջարկի» (AS), իսկ ողջ ՀՆԱ-ն՝ «համընդհանուր առաջարկի» (AD)։

Սխեմայից նույնպես երևում է, որ եթե տարեկան արտադրության արդյունքը միաժամանակ և ՀՆԱ- է («ապրանք») և ԱԵ («փող»), ապա նրանք հավասար են ըստ սահմանման: Հետևապես, AS հավասար է AD, որպես ՀՆԱ-ի և ԱԵ շուկայական արտահայտություններ:

Այսպիսով, մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը (եթե հավատալ տնտեսագետներին) տրված է տնտեսության ամենաօբյեկտիվ մոնետար կազմակերպմամբ:

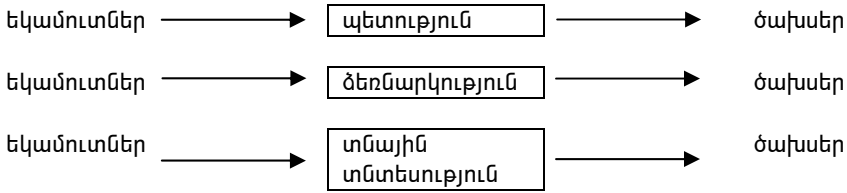
Պատասխանի համար անհրաժեշտ է գիտակցել, որ արտադրողների ծախսերն արտադրության միջոցների դիմաց վճարելու վրա վեր են ածվում սպառողների եկամուտների, որոնք իրենց հերթին դառնում են վերջնական արտադրանքի վրա սպառողների ծախսերի, վեր ածվելով արտադրողների եկամուտների:

Մակրոտնտեսական հավասարակշռության հիմնխնդիրը առաջացնում է այն պատճառով, որ շուկայական շրջապտույտում ծախսերի և եկամուտների հավասարությունը հանդիսանում է անհրաժեշտ նախապայման, սակայն եթե մեկի ծախսերը իրականում մշտապես վեր են ածվում եկամուտների, ապա պարտադիր չէ որ եկամուտները վեր ածվեն ծախսերի:

$$\text{ծախս} = \text{եկամուտ} / = \text{ծախս}$$

Ծախսերից գոյացած եկամուտների դրամական մեծությունների հավասարությունը, ակնհայտ է, մինչդեռ ինչ է տեղի ունենում եկամուտները ծախսերի վերաձվելու պահին՝ անհայտ: Այլ կերպ՝ տնտեսագիտության մեջ գոյություն ունի երեք տիպի, այսպես կոչված, «սև արկղ», ուր հետաքրքրասեր տնտեսագետներին չեն կարող թուլատրվել, և նրանք կարող են միայն համադրել եկամուտների (մուտք) և ծախսերի (ելք) մեծությունները՝

Ինչպիսին կլինի յուրաքանչյուր սուբյեկտի եկամուտների և ծախսերի իրական փոխհարաբերությունը, ոչ ոք չգիտի, ընդ որում հնարավոր են երեք տարբերակ. 1) ծախսերը հավասար են եկամուտներին, 2) ծախսերը փոքր են եկամուտներից, 3) ծախսերը մեծ են եկամուտներից:

Մակրոտնտեսության ողջ հիմնախնդիրը կայանում է նրանում, որ պեսզի ծախսերը հավասարվեն եկամուտներին, քանի որ եկամուտները միշտ ինքնըստինքյան հավասար են ծախսերին: Ընդունված է այն փաստը, որ տնային տնտեսություններին հատուկ է եկամուտների գերազանցումը ծախսումներին, մինչդեռ ձեռնարկությունների համար՝ ծախսերի գերազանցումը եկամուտներին:

Մակրոտնտեսական մոտեցումը ցույց է տալիս, որ, «ողջամտությանը» հակառակ, ոչ թե ծախսերն են կախված եկամուտներից, այլ՝ եկամուտները ծախսերից. Ցանկանում եք մեծացնել ծախսերը՝ խթանեք եկամուտները: Եթե ավանդական (ոչ շուկայական) հասարակության դրոշին գրված է «Փառք եկամուտներին», ապա շուկայականին գրված է՝ «Փառք ծախսերին»:

Այդպես, եկամուտ ստացողը ձգտում է խնայել եկամուտների մասը՝ չծախսել այն ամբողջությամբ: Հենց այդ խնայողաբարությունն և «պայթեցնում է» մակրոտնտեսական իդեալական մոդելը, որում բոլոր եկամուտները պետք է վերածվեին ծախսերի: Սակայն, իրականում հենց այդ է, որ տեղի չի ունենում:

Դա ճշմարիտ է ոչ միայն սպառողի, այլ նաև արտադրողի հանդեպ, երբ նա ձգտում է նվազեցնել արտադրական ծախսերը:

Սուբյեկտների ազատությունը շուկայական համակարգում, հենց դրանում է, որ ոչ ոքի չի կարելի պարտադրել կատարել ծախսեր. կարելի է խրախուսել, բայց ոչ հրամայել:

Այդպիսով, մակրոտնտեսական հավասարակշռության հիմնախնդիրը ներկայանում է որպես ՀՆԱ-ի առավելագույն, ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի հավասարության խնդիր, որը, կարծես թե, ի սկզբանե ապահովված էր ՀՆԱ-ի և ԱԵ-ի հավասարմամբ: Իրականում, տնային տնտեսությունների խնայողաբարությունների

պատճառով, ամբողջական պահանջարկը փոքր է ամբողջական առաջարկից՝ խնայողությունների չափով: Հետևապես, ազգային եկամուտը «ամբողջական պահանջարկի» տեսքով դատապարտված է լինել ավելի քիչ, քան համախառն ներքին արդյունքն է՝ «ամբողջական առաջարկի» տեսքով:

AD և AS մեծությունների միջև հակասությունը տնտեսական մտքի պատմության բազմաթիվ սերունդների տնտեսագետների կողմից լուծվել են տարբեր կերպ, որոնք իրենց արտահայտությունն են գտել՝ «դասական», «քեյնսական», և «մոնետարիստական» մոդելներում:

Թեմա 13. Մակրոտնտեսական հավասարակշռություն

13.1. Մակրոտնտեսագիտության հավասարակշռության հասկացությունը

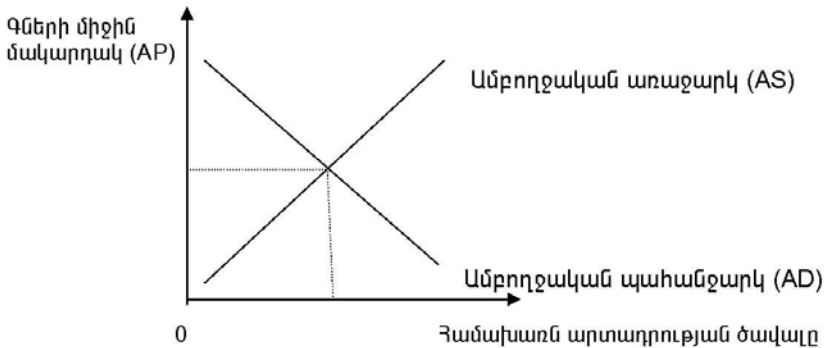
«Դասական շուկայի» մոդելի ուսումնասիրությունը մեզ համար պարզաբանեց առաջաջկի, պահանջարկի, հավասարակշռված գնի ձևավորման մեխանիզմը, դրանց դեֆորմացման պատճառները, ինչպես նաև հավասարակշռության վերականգման եղանակները: Շուկայի տեսության շրջանակներում մակրոէկոնոմիկան նույնպես հանդես է գալիս որպես շուկա, իրոք, զարմանալի շուկա, որը «տարածապես» ընդգրկում է երկրի ողջ տնտեսության արդյունքը և որի ժամանակային տևողությունը սովորաբար հավասար է օրացուցային տարվա:

Այլ կերպ՝ մակրոտնտեսագիտությունը մակրոշուկա է, որը գործում է շուկայի հիմնական օրենքներին համահունչ. գոյություն ունի առաջակ (որը միավորում է բոլոր արտադրողների արտադրանքը և կոչվում է «ամբողջական առաջարկ»), պահանջարկ (որը միավորում է բոլոր գնորդների քսակները և կոչվում է «ամբողջական պահանջարկ»): Գոյություն ունի նաև հավասարակշռված գին (որը այստեղ հանդես է գալիս որպես «գների միջին մակարդակ»:

Առաջին հայացքից, թվում է, որ մակրոտնտեսագիտությունը ոչնչով չի տարբերվում միկրոտնտեսագիտությունից, գործում են պահանջարկի, առաջարկի սահմանափակության և այլ օրենքները: Սակայն իրականում դա այդպես չէ. հիմնախնդիրն այն է, որ մակրոշուկայում գնորդներն ու վաճառողները միևնույն մարդիկ են (մինչդեռ միկրոշուկայում տարբեր են):

Այս իրավիճակում անհասկանալի է դառնում, թե ինչպես կարող է ամբողջական պահանջարկը չհամընկնել ամբողջական առաջարկի հետ, թեև արտադրողները համախառն ազգային արդյունքի վրա կատարում են այնքան ծախսեր, որքան ստանում են որպես արտադրության գործոնների վաճառողներ: Բացի այդ, տնտեսագետներին հուզում են մակրոմակարդակով գների ընդհանուր մակարդակի, զբաղվածության չափերի, արտադրության մասշտաբների փոփոխության հիմնախնդիրները, որոնք ուսումնասիրվում են մակրոշուկայի մոդելի օգնությամբ: Այն արտաքնապես չի տարբերվում միկրոշուկայի մոդելից (գծ. 13.1)

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ռ 13.1

Մակրոտնտեսության շուկայական մոդել`

Որո՞նք են տարբերությունները.

Առաջին, արքայիսների առանցքն իրենից արտահայտում է ոչ թե այս կամ այն ապրանքի ֆիզիկական ծավալը, այլ մեկ տարվա ընթացքում երկրում արտադրված ամբողջ արտադրանքի արժեքային ծավալը (արժեքային, քանի որ հնարավոր չէ գումարել տարաբնույթ բարիքներ, օրինակ, տրակտորը և շաքարավազը):

Երկրորդ, օրդինատների առանցքն արտահայտում է ոչ թե առանձին ապրանքի գինը, այլ ամբողջ արտադրված արտադրանքի գների միջին մակարդակը:

Տարբեր են նաև պատճառները, ըստ որոնց ամբողջական պահանջարկի կորը ունի բացասական, իսկ ամբողջական առաջարկի կորը՝ դրական թեքվածություն:

13.2.Ամբողջական պահանջարկ

Ամբողջական պահանջարկն ազգային արտադրության այն իրական ծավալն է, որը մակրոշուկան պատրաստ է «կլանել» գների տվյալ մակարդակի և գնորդների մոտ (տնային տնտեսություններ, ֆիրմաներ, կառավարություն, արտասահման) դրամական զանգվածի ֆիքսված մեծության պայմաններում: Ակնհայտ է, որ ամբողջական պահանջարկի մեծությունը հակադարձ ֆունկցիա է գների մակարդակի նկատմամբ:

Ամբողջական պահանջարկի կորի բացասական թեքվածությունը հանրընկնում է անհատական պահանջարկի կորի բացասական թեքվա-

ծության հետ, սակայն դրանց ետևում թաքնված են տարբեր պատճառներ: Այլ կերպ՝ ամբողջական պահանջարկի կորի բացասական կախվածությունը չի կարող պարզաբանվել այն գործոններով, որոնք բացատրում են անհատական պահանջարկը («փոխարինման էֆեկտ» և «եկամտի էֆեկտ»):

Ամբողջական պահանջարկի դինամիկան արտացոլում է գների միջին մակարդակի դինամիկան: Այդ պատճառով մակրոէկոնոմիկայում «փոխարինման էֆեկտը» հնարավոր չէ: Այստեղ չկա «թանկ» և «էժան» ապրանքներ, քանի որ դրանք հարաբերական հասկացություններ են: Մինչդեռ մակրոէկոնոմիկայում խոսքը գների միջին մակարդակի մասին է:

Ինչ վերաբերում է «եկամտի էֆեկտին», ապա միկրոշուկայի մոդելում դա ծագում է այն պատճառով, որ այդ մոդելի և դրա պայմանների համաձայն ենթադրվում է բոլոր այլ պայմանների, այդ թվում նաև եկամտի մեծության կայունություն, անփոփոխություն: Իրոք, միայն անվանական եկամտի կայունությունը կարող է ապահովել իրական եկամտի աճի էֆեկտը՝ տվյալ ապրանքի գնի իջեցման դեպքում:

Սակայն ամբողջական պահանջարկի համար նման նախապայմանը բացառվում է: Բանն այն է, որ մակրոտնտեսագիտության շրջանակներում գների աճը նշանակում է նույն գնորդների եկամուտների ավելացում, քանի որ ծախսելով ավելի շատ՝ որպես գնորդ, նրանք համապատասխանաբար ստանում են ավելի շատ եկամուտ՝ որպես արտադրության գործոնների սեփականատերեր: Այլ կերպ՝ ամբողջական պահանջարկի դեպքում եկամտի էֆեկտն անհնար է, քանի որ չի կարելի «շահել» իր հաշվին:

Եզակի գնորդի համար ծախսերն անվերադարձ են, մինչդեռ ամբողջական գնորդի համար համախառն ծախսերը վեր են ածվում համախառն եկամուտների (թեև փողը պարտադիր չէ, որ վերադառնա նրան, ով այդ ծախսը կատարել է):

Սակայն, եթե ամբողջական պահանջարկի կորի համար անընդունելի են փոխարինման և եկամտի էֆեկտները, ապա ինչո՞վ է պայմանավորված դրա հակադարձ կախվածությունը գների միջին (ընդհանուր) մակարդակից:

Ամբողջական պահանջարկի կորի բացասական թեքվածությունը պայմանավորված է երեք գործոններով.

- Տոկոսադրույքի էֆեկտով,
- Հարստության էֆեկտով,

- Ներմուծման էֆեկտով:

Տոկոսադրույքի էֆեկտ: Ամբողջական պահանջարկի մոդելը (ի տարբերություն անհատական պահանջարկի) ենթադրում է եկամտի փոփոխություն դրամական զանգվածի ծավալի անփոփոխության պայմաններում: Այդ անփոփոխությունը առաջացնում է տոկոսադրույքի էֆեկտը:

Իրոք, գների մակարդակի բարձրացման դեպքում փողի նկատմամբ պահանջարկը (նույն դրամական զանգվածի պայմաններում) բարձրանում է, քանի որ ծախսերի համար ավելի շատ փող է պահանջվում: Գների համակարգի մեջ է մտնում նաև այնպիսի յուրահատուկ գին, ինչպիսին է «տոկոսը» (վճար, վարկային ռեսուրսների օգտագործման դիմաց): Պարզ է, որ տոկոսադրույքի աճն անշահավետ է դարձնում սպառողական և ինվեստիցիոն վարկը: Տնային տնտեսություններն ու ֆիրմաները կրճատում են ծախսերի այն մասը, որը կարող էր իրականացվել ցածր տոկոսադրույքի դեպքում: Արդյունքում ամբողջական պահանջարկի ծավալը կրճատվում է :

Այսպիսով, **գների մակարդակի աճ**→փողի նկատմամբ պահանջարկի աճ(անփոփոխ դրամական զանգվածի պայմաններում)→տոկոսադրույքի աճ→սպառողական և ինվեստիցիոն վարկի անշահավետություն→**ամբողջական պահանջարկի ծավալի կրճատում:**

Մինչդեռ գների մակարդակի նվազման դեպքում աճում է ամբողջական պահանջարկի ծավալը:

Հարստության էֆեկտ: Գնորդների վարքագծի ուստի և ամբողջական պահանջարկի վրա ազդում է նաև նրանց կողմից կուտակված ֆինանսական ակտիվների մեծությունը: Գների մակարդակի աճի հետևանքով կուտակված հարստությունը արժեզրկվում է և դրա լրացման նպատակով ֆիրմաները և տնային տնտեսությունները կրճատում են ընթացիկ ծախսերը՝ այսինքն ամբողջական պահանջարկը կրճատվում է:

Ներմուծման էֆեկտը: Հայրենական ապրանքների գների մակարդակի աճի արդյունքում ներմուծված ապրանքները դառնում են նախընտրելի: Տվյալ երկրում գների մակարդակի բարձրացումը մեծացնում է ներմուծումը և կրճատում արտահանումը (հակառակն է տեղի ունենում գների մակարդակի նվազման պայմաններում): Հետևաբար, գների մակարդակի աճը կրճատում է ազգային արտադրանքի նկատմամբ ամբողջական պահանջարկի այն մասը, որը փոխարինվում է էժան ներմուծմամբ:

Դիտարկված երեք էֆեկտները փոփոխում են ամբողջական

պահանջարկի մեծությունը, իսկ ինքը՝ ամբողջական պահանջարկը, փոփոխվում է ոչ գնային գործոնների ազդեցության ներքո:

Ամբողջական պահանջարկի դինամիկայի գլխավոր ոչ գնային գործոններն են.

- հայրենական սպառողների բարեկեցության մակարդակը,
- հայրենական արտադրության շահութաբերության աստիճանը,
- սպառողների և արտադրողների ինֆլյացիոն-դեֆլյացիոն սպասումները,
- սպառողների (արտադրողների) վարկային պարտքը,
- հարկադրույքի չափը,
- արտադրական տեխնոլոգիաների նորացումը,
- տոկոսադրույքի փոփոխությունը,
- արտադրական ռեսուրսների օգտագործման լիարժեքությունը (ներգրավման աստիճանը),
- ազգային արժույթի կուրսի դինամիկան,
- արտասահմանյան սպառողների բարեկեցության մակարդակը,
- արտասահմանում արտադրության շահութաբերության աստիճանը:

«Հայրենական սպառողի բարեկեցությունը» համարժեք է «հարստության էֆեկտին», քանի որ «բարեկեցության» տակ այստեղ հասկանում ենք սպառողին պատկանող նյութական բարիքների իրական արժեքը, որը կարող է փոփոխվել նույնիսկ գների անփոփոխ մակարդակի դեպքում: Այդ բարիքներից են մասնավորապես՝ անշարժ գույքը, տարադրամը, ոսկին, արժեթղթերը և այլն: Դրանց իրական արժեքի նվազումը հանգեցնում է ամբողջական պահանջարկի անկմանը և կորը տեղաշարժվում է ձախ, և հակառակը, այդ ապրանքների իրական արժեքի աճը մեծացնում է սպառողական ծախսերը: Ամբողջական պահանջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ:

Տոկոսադրույքը որպես ամբողջական պահանջարկի փոփոխման գործոն, տարբերվում է այն տոկոսադրույքից, որը հանդես է գալիս որպես ամբողջական պահանջարկի մեծության վրա ազդող գործոն: Խոսքը վերաբերում է ինվեստորների (ներդրողների) համար վարկի դիմաց վճարվող տոկասադրույքին, քանի որ այն արտացոլում է ոչ թե գների մակարդակի փոփոխությունը, այլ ոչ գնային գործոնների փոփոխությունը (դրամական զանգվածի աճը, արտասահմանյան վարկերի ներհոսքը, բանկերի մենաշնորհը կամ մրցակցությունը,

խնայողությունների բաժնի մեծացումը և այլն):

Ազգային տարադրամի արժեզրկումը մեծացնում է արտահանումը և կրճատում ներմուծումը: Հետևաբար ազգային արդյունքի նկատմամբ պահանջարկը կրճատվում է և ամբողջական պահանջարկի կորը կտեղաշարժվի դեպի ձախ:

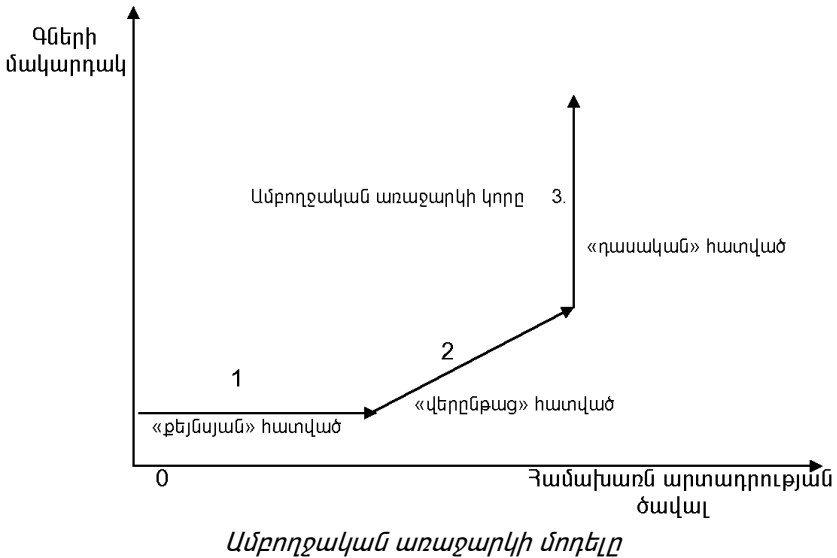
13.3. Ամբողջական առաջարկ

Ամբողջական առաջարկն արտադրության այն ծավալն է, որը ձևավորվել է գների տվյալ մակարդակի պայմաններում:

Ամբողջական առաջարկի կորը բաղկացած է երեք հատվածներից.

- «քեյնսյան» (հորիզոնական),
- «վերընթաց» (նիջանկյալ),
- «դասական» (ուղղահայաց),

Գծապատկեր 13.2

«Քեյնսյան» հատվածը ցույց է տալիս արտադրության ծավալի փոփոխությունը գների կայուն մակարդակի պայմաններում, «վերընթացը»՝ արտադրության ծավալի փոփոխությունը գների մակարդակի փոփոխման պայմաններում, «դասականը»՝ արտադրության անփոփոխ

ծավալը գների մակարդակի փոփոխման պայմաններում:

Յուրաքանչյուր հատվածի էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել.

- տվյալ գծապատկերի վրա ամբողջական առաջարկի կորը չի տեղաշարժվում (այսինքն՝ ոչ գնային գործոնների ազդեցությունը զրոյական է),
- տարբերում են արտադրության «պոտենցիալ» և «ոչ պոտենցիալ» ծավալները,
- ամբողջական առաջարկի մեծության դինամիկան արտացոլում է արտադրության միջին ծախքերի փոփոխությունը:

«Քեյնսյան» հատված: Հանդես է գալիս որպես ամբողջական առաջարկի հորիզոնական հատված՝ արտացոլելով այն դեպքերը, երբ արտադրության ծավալի փաստացի փոփոխությունը փոքր է, քան դրա պոտենցիալ փոփոխության հնարավորությունը: Ամբողջական առաջարկի կորի այս հատվածը բնութագրում է տնտեսության **անկման, լճացման իրավիճակները, այսինքն՝ չօգտագործվող ռեսուրսների (աշխատանքային, նյութական, արտադրական) առկայությունը:**

Չօգտագործվող ռեսուրսների առկայությունը «քեյնսյան» հատվածի **գլխավոր** առանձնահատկությունն է, այդ իսկ պատճառով դրա սահմաններում հնարավոր են երկու տարբերակ.

- **արտադրության ծավալի ընդլայնումը չի ուղեկցվում գների աճով**, քանի որ պարապուրդի մատնված հզորությունների օգտագործումը չի մեծացնի արտադրության միջին ծախքերը: Հետևաբար, քեյնսյան հատվածի օպտիմալ տարբերակն արտադրության ծավալի ընդլայնումն է՝ կայուն գների պայմաններում (ծեռներեցների եկամուտների աճը ձեռք է բերվում իրացված արտադրանքի ծավալի ավելացման, այլ ոչ թե գնի բարձրացման հաշվին):
- **Արտադրության ծավալը կարող է կրճատվել՝ չառաջացնելով գների նվազում:** Հենց գների կայունությունն է, որ կարող է խթանել արտադրության ծավալի կրճատումը: Այդ կայունությունը դառնում է արտադրության ծավալի անկումը փոխհատուցող գործոն (լճացման ժամանակ պահանջարկի անկումը պետք է առաջացնեի գների նվազում, սակայն կրճատելով արտադրության ծավալը, ֆիրմաները պահպանում են գները):

Այսպիսով, գների կայունությունը չի կարող խթանել ոչ արտադրության աճը, ոչ էլ անկումը:

Հանգամանորեն վերլուծելով ամերիկյան տնտեսության մեծ դեպրեսիան Քեյնսը եկավ երկու հիմնարար եզրահանգման.

- տնտեսական դեպրեսիայի (լճացման) իրավիճակում անհրաժեշտ է արտադրության ընդլայնումը խթանել «դրսից»՝ չխուսափելով արտադրության ծախքերի և գների աճից,
- գների և աշխատավարձի իջեցմանը ուղղված միջոցառումները չեն հանգեցնի արտադրության անկմանը (մենաշնորհի և այլնի պատճառով):

«Միջանկյալ հատված»: Այն արտահայտում է մի իրավիճակ, երբ ընդլայնումն ուղեկցվում է գների մակարդակի աճով: Տնտեսության մի շարք ճյուղեր մոտենում են ռեսուրսների լրիվ զբաղվածությանը, առաջանում է դրանց մասնակի դեֆիցիտ, ռեսուրսների գները բարձրանում են: Արդյունքում աճում են արտադրության միջին ծախքերը, ապա և գները:

Ամբողջական առաջարկն այս հատվածում արձագանքում է գների միայն այնպիսի բարձրացմանը, որը պայմանավորված է արտադրության ծախքերի աճով:

«Դասական» հատված: Տնտեսությունը հասնում է ռեսուրսների լրիվ զբաղվածությանը և արտադրության պոտենցիալ ծավալին:

Այժմ, որքան էլ բարձրանան ռեսուրսների գները, արտադրության հավելած չի լինի, քանի որ ռեսուրսները լրիվ են օգտագործվում: Հետևաբար այս իրավիճակում արտադրողների միջև մրցակցությունը ընթանում է ոչ թե արտադրության ծավալներն ավելացնելու, այլ արտադրության ծախքերի աճը կանխելու համար: Այս հատվածը կոչվում է «դասական», քանի որ արտահայտում է դասական տնտեսագիտության ռեսուրսների «լրիվ» օգտագործման գաղափարը:

Այսպիսով, ամբողջական առաջարկի կորի այլընտրանքային՝ «քեյնսյան», «դասական» հատվածները միմյանցից տարբերվում են նրանով, որ առաջինում կարող է փոխվել միայն արտադրության ծավալը, բայց ոչ գների մակարդակը (ռեսուրսների ոչ լրիվ օգտագործման հետ կապված արտադրության ծախքերի կայունության պատճառով), մինչդեռ երկրորդում փոփոխվում է միայն գների մակարդակը (արտադրության «մրցակցային» ծախքերի աճի պատճառով), բայց ոչ արտադրության ծավալը (կապված ռեսուրսների լրիվ օգտագործման հետ):

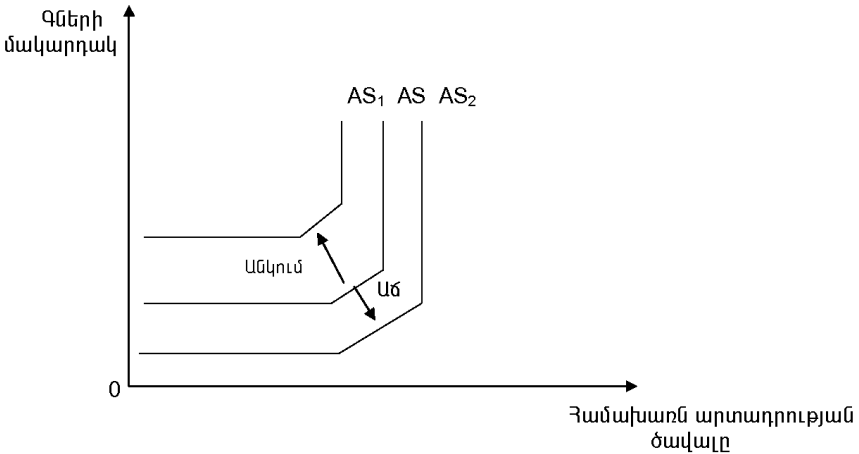
Տնտեսագետները շատ տարիներ վիճում են ամբողջական առաջարկի կորի գերակշռող հատվածի վերաբերյալ, քանի որ դրանից հետևում է մակրոտնտեսական մեխանիզմում ամբողջական պահանջարկի կամ ամբողջական առաջարկի առաջնայնության ճանաչումը:

Ըստ քեյսականների ամբողջական առաջարկի կորն ունի առավելապես հորիզոնական և վերընթաց դիրք, իսկ դա մակրոտնտեսական մեխանիզմում նշանակում է ամբողջական պահանջարկի առաջնայնություն: Վերջինիս նվազումը անմիջականորեն կրճատում է արտադրության ծավալը և զբաղվածությունը: Եվ հակառակը, ամբողջական պահանջարկի աճը հանգեցնում է ամբողջական առաջարկի մեծացմանը: Յետևաբար մակրոտնտեսության կարգավորման գլխավոր լծակը ամբողջական պահանջարկի և նրա մեծության կառավարումն է:

Դասական դպրոցի ժամանակակից կողմնակիցները գտնում են, որ ամբողջական առաջարկն առավելապես ներկայացված է ուղղահայաց հատվածով: Ամբողջական պահանջարկի դինամիկան ազդում է միայն գների մակարդակի վրա՝ չազդելով արտադրության ծավալի և ռեսուրսների զբաղվածության վրա: Յետևաբար, մակրոտնտեսական կարգավորման գլխավոր լծակն ամբողջական առաջարկն է:

Մեր տնտեսությունը ուսումնասիրողներին, կարող է թվալ, որ դատապարտված ենք ընդմիշտ գտնվել Քեյնսյան հատվածում, քանի որ չաշխատող մարդկանց և չգործող գործարանների թիվը բավականին մեծ է, հետևաբար պետք է ազդել ամբողջական պահանջարկի վրա: Սակայն որքանով է իրատեսական դասական հատվածը: Բանն այն է, որ դասական հատվածը տնտեսության այնպիսի վիճակ չէ, երբ չկան գործազուրկներ և չներգրավված ռեսուրսներ: Այն իրենից ներկայացնում է այնպիսի իրավիճակ, երբ բացակայում են տվյալ պահի պահանջներին բավարարող ռեսուրսները: Այսպես, բարձր ինֆլացիայի ժամանակ «դեֆիցիտային» են դառնում փոխհատուցման կարճագույն ժամկետներով արտադրությունները:

Ամբողջական առաջարկի դինամիկան: Ամբողջական առաջարկի 13.2 գծապատկերից երևում է, որ արտադրության ծավալը կարող է աճել միայն հորիզոնական (Քեյնսյան) և միջանկյալ հատվածներում: Այժմ խոսքը կգնա ողջ ամբողջական առաջարկի կորի տեղաշարժի մասին: Ամբողջական առաջարկի կորը արտահայտում է արտադրության ծավալի ուղղակի կախվածությունը գների մակարդակից այլ հավասար պայմանների դեպքում: «Այլ», այսինքն ոչ գնային գործոնների փոփոխությունները առաջացնում են ամբողջական առաջարկի կորի տեղաշարժ (գծ. 13.3):

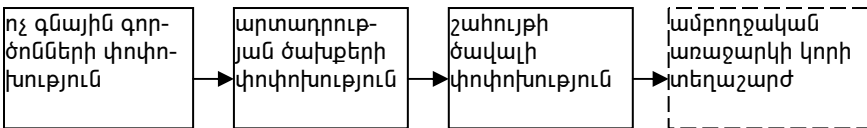

Ամբողջական առաջարկի կորի տեղաշարժը

Դժվարություն է առաջանում միայն «քեյնսյան» հատվածի ընկալման պարագայում, քանի որ միջանկյալ և դասական հատվածները հասկանալի են՝ ամբողջական առաջարկի փոփոխությունը արտահայտվում է նրանով, որ գների տվյալ մակարդակի պայմաններում շատ (կամ քիչ) է արտադրվում:

Ինչ վերաբերում է «քեյնսյան» հատվածին, ապա դրա տեղաշարժը դեպի աջ ներքև բացատրվում է նրանով, որ առաջարկի մեծացումը հանգեցնում է գների իջեցմանը:

Ամբողջական առաջարկի կորի «աճի» և «անկման» հիմքում ընկած է արտադրության ծախքերի փոփոխությունը՝ դրանց աճի ժամանակ ամբողջական առաջարկի կորը «ընկնում է», իսկ կրճատման ժամանակ «աճում»:

Այսպիսով, արտադրության ծախքերի կրճատումը (գների անփոփոխ մակարդակի պայմաններում) նպաստում է աճին:

Ամբողջական առաջարկի կորը տեղաշարժող ոչ գնային գոր-

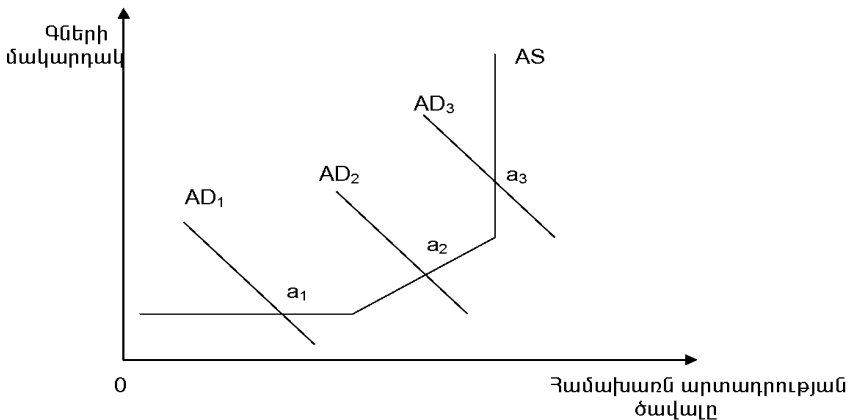
ծոններն են.

- ռեսուրսների (հող, աշխատանք, կապիտալ) գների փոփոխությունը,
- ռեսուրսների շուկայի մոնոպոլացման աստիճանը,
- արտադրության հասարակական ծախքերի դինամիկան,
- հարկերի և դոտացիաների ծավալի դինամիկան,
- տնտեսության պետական կարգավորման աստիճանը:

13.4. Մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը և դրա դինամիկան

Մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը հաստատվում է ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի հավասարության դեպքում: Գծապատկերում այն արտահայտվում է AD և AS կորերի հատման «a» կետով, որը ուղղահայաց առանցքի վրա ցույց է տալիս «գների հավասարակշռված մակարդակը», իսկ հորիզոնականի վրա՝ «արտադրության հավասարակշռված ծավալը» (Գծապատկեր 13.4):

Գծապատկեր 13.4

Մակրոտնտեսական հավասարակշռության երեք տիպիկ կետերը

Քանի որ ամբողջական առաջարկի կորը բաղկացած է մեզ հայտնի երեք հատվածներից, ապա քննարկենք հավասարակշռության երեք տարբերակ.

1. «Քեյնսյան» հատվածում հավասարակշռությունը (a_1 կետ) պայմանավորված է ամբողջական պահանջարկի «հզորությամբ»: Ամբողջական պահանջարկից ավելի շատ արտադրելն անհմաստ է, քանի որ ավելցուկը չի իրացվի, ինչն էլ կստիպի արտադրողներին վերադառնալ արտադրության նախկին ծավալին: Ավելի քիչ արտադրելու դեպքում ամբողջական պահանջարկի մի մասը չի բավարարվի և առավելագույն եկամտի ձգտումը կստիպի արտադրողներին լրացնել պակասը: Այսպիսով, արտադրության հավասարակշռված ծավալը «քեյնսյան» հատվածում բնութագրվում է գների մակարդակի կայունությամբ և ամբողջական պահանջարկի «հզորությամբ»:

2. Միջանկյալ հատվածում հավասարակշռությունը (a_2 կետ) ձևավորվում է ամբողջական պահանջարկով, որը պայմանավորված է **գների մակարդակի և արտադրության ծավալի շարժունակությամբ**:

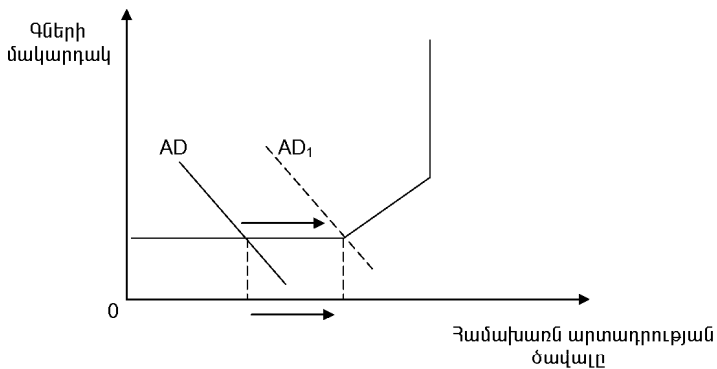
3. Դասական հատվածում հավասարակշռությունը (a_3 կետ) ձևավորվում է արտադրության պոտենցիալ ծավալի (ռեսուրսների լրիվ օգտագործման) պայմաններում, երբ ամբողջական պահանջարկի փոփոխումը արտահայտվում է գների փոփոխման միջոցով:

13.5. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխման հետևանքները

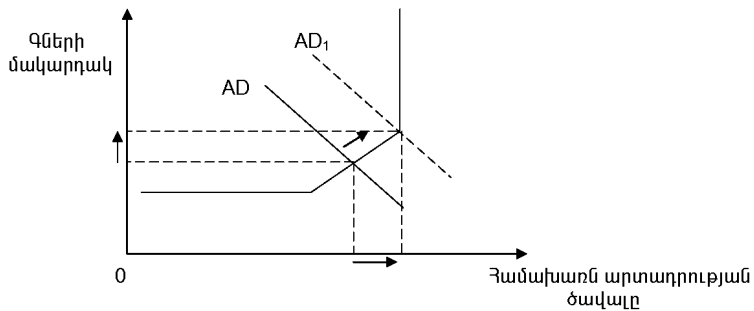
Ենթադրենք, ամբողջական պահանջարկի ծավալը ոչ գնային գործոնների ազդեցության տակ մեծացել է (ամբողջական պահանջարկի AD կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ ընդունելով AD₁ դիրքը): Դա նշանակում է, որ միևնույն գների պայմաններում գնորդներն ընդունակ են ավելի շատ գնել: Ակնհայտ է, որ ամբողջական պահանջարկի աճի հետևանքները ամբողջական առաջարկի կորի յուրաքանչյուր հատվածում տարբեր կլինեն (գծ. 13.5):

«Քեյնսյան» հատվածում ամբողջական պահանջարկի ավելացումը առաջացնում է արտադրության հավասարակշռված ծավալի և ռեսուրսների զբաղվածության աճ, սակայն առանց գների մակարդակի բարձրացման (գծ. 13.5 ա),

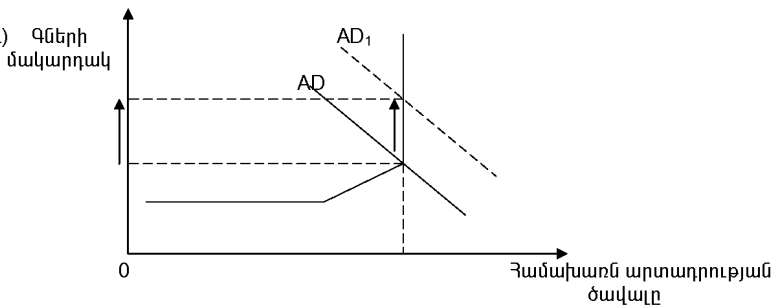
ա)

բ)

գ)

Անբողջական պահանջարկի փոփոխման հետևանքների երեք տարբերակները

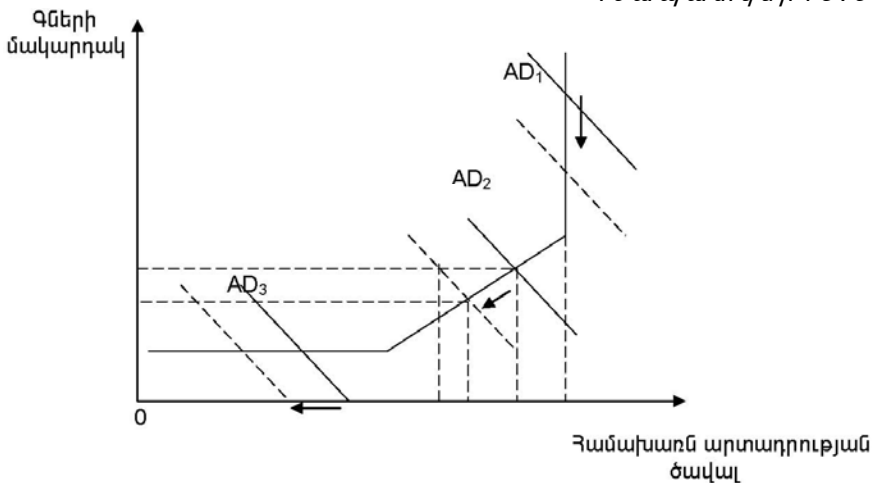
Միջանկյալ հատվածում ամբողջական պահանջարկի աճը կբերի թե՛ գների մակարդակի, թե՛ արտադրության ծավալի ավելացմանը (դրանց միջև հարաբերակցությունը որոշվում է արտադրական ռեսուրսների օգտագործման լիարժեքության աստիճանով) (գծ. 13.5 բ):

Վերջապես, **դասական հատվածում** ամբողջական պահանջարկի ավելացումը հանգեցնում է գների մակարդակի բարձրացմանը, առանց արտադրության ծավալի և զբաղվածության աճի, քանի որ բոլոր ռեսուրսներն արդեն ներգրավված են արտադրության մեջ(գծ. 13.5 գ):

Եթե ամբողջական առաջարկը մնում է անփոփոխ, ապա ամբողջական պահանջարկի աճը վերընթաց ու դասական հատվածներում հղի է ինֆլյացիայի, մասնավորապես պահանջարկի ինֆլյացիայի, վտանգով:

Չետևաբար հակաինֆլյացիոն քաղաքականության հիմքը պետք է կազմի ամբողջական պահանջարկի աճի տեմպերի կարգավորումը:

Գ ճ ա պ ա տ կ եր 13.6

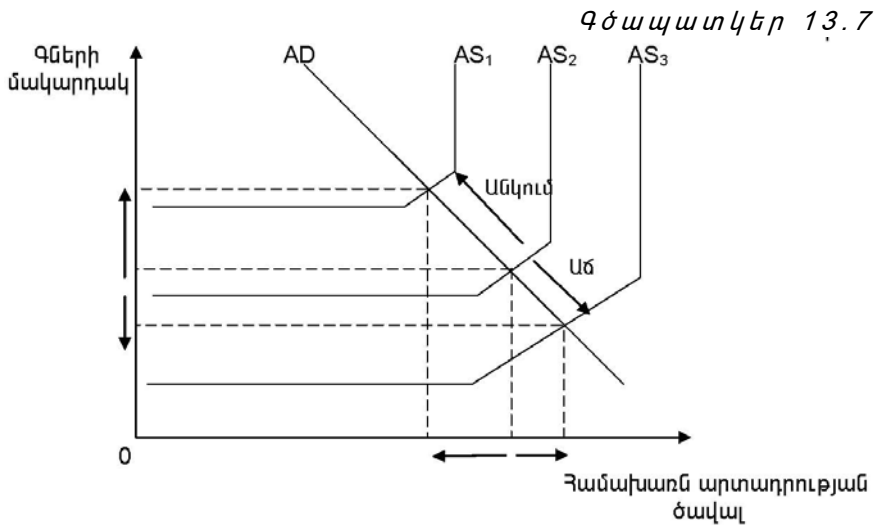
Այժմ, ենթադրենք, որ ամբողջական պահանջարկի ծավալը կրճատվել է (գծ. 13.6.): Տեսականորեն քեյնսյան հատվածում դա կհանգեցնի միայն արտադրության ծավալի կրճատմանը (կայուն գների պայմաններում), վերընթաց հատվածում՝ կիջնի նաև գների մակարդակը, իսկ դասական հատվածում՝ կնվազի միայն գների մակարդակը (արտադրության անփոփոխ ծավալի պայմաններում):

Սակայն գործնականում ամեն ինչ այլ պատկեր ունի՝ գները չեն իջնում: Տնտեսագետների միջև այդ անակնկալը ստացել է «արգելանի-

վի էֆեկտ» անվանումը: Այդ պարադոքսը բացատրվում է նրանով, որ ի պատասխան ամբողջական պահանջարկի անկմանը կամ պետք է իջնի գների մակարդակը կամ կրճատվի արտադրության ծավալը: Գների իջեցմանը հակազդում են արհմիությունները և մոնոպոլիանները: Ուստի, ամբողջական պահանջարկի աճի արդյունքում նախկինում բարձրացած գները այլևս չեն իջնում:

Այսպիսով, ամբողջական պահանջարկի աճի դեպքում հավասարակշռությունը հաստատվում է և՛ արտադրության ծավալի, և՛ գների մակարդակի փոփոխության միջոցով, իսկ անկման դեպքում՝ առավելապես արտադրության ծավալի կրճատման միջոցով:

Ինչ վերաբերում է ամբողջական առաջարկին, ապա նրա հնարավոր աճը տնտեսության համար «կրկնակի ուրախություն է»՝ գների մակարդակի նվազում և միաժամանակ արտադրության ծավալի ընդլայնում, մինչդեռ կրճատումը՝ կրկնակի «դժբախտություն»՝ գների աճ և արտադրության ծավալի կրճատում-«ստացֆլյացիա» (գծ. 13.7)

Ամբողջական առաջարկի կրճատումը, որը պայմանավորված է արտադրության ծախսերի աճով (աշխատավարձի աճ, հումքի քանկացում, հարկերի բարձրացում և այլն), հանգեցնում է գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը և ստացել է «ծախսերի ինֆլյացիա» անվանումը:

Թեմա 14. Շուկայական տնտեսության ցիկլային բնույթը: Գործազրկություն: Ինֆլյացիա

14.1. Տնտեսական ցիկլի բնութագիրը և փուլերը

Մակրոտնտեսական գործունեության մասին դատում ենք ՀՆԱ, գործազրկության մակարդակ, գնաճ, զուտ արտահանում գլխավոր չափանիշներով: Մակրոտնտեսական շուկայական առանձնահատկությունները և կարգավորման անկատարությունն արտահայտվում են նշված տնտեսական երևույթների տատանումների կրկնման մեջ, այսինքն՝ պահանջարկի բարձրացումը կամ իջեցումը, արտադրության ծավալի մեծացումը կամ կրճատումը:

Տնտեսագետները մակրոտնտեսագիտությունը դիտարկում են ինչպես իդեալական առումով, այնպես էլ ռեալ (իրական) առումով: Իդեալական մակրոտնտեսությունում (որտեղ ամբողջական պահանջարկը հավասար է ամբողջական առաջարկին, բոլոր շուկաներում սահմանվում են հավասարակշռված գներ և գործում է կատարյալ մրցակցություն) իրական համախառն ներքին արդյունքը աճում է հավասարաչափ ու կայուն տեմպերով, ինչը մեղմացնում է ինֆլյացիայի և գործազրկության վտանգը: Սակայն իրականում տնտեսական աճը պարբերաբար ընդհատվում է տնտեսական անկայունությամբ: Այդ անկայունությունը երկար ժամանակ արտահայտվում էր կամ արտադրության անկմամբ, կամ գների աճով: Ժամանակակից տնտեսությունում իրավիճակը զգալիորեն վատթարացել է՝ տնտեսական աճը ընդհատվում է միաժամանակ արտադրության անկման ու գների աճի (ստագֆլյացիա) ժամանակաշրջանով: Դրանք ժամանակակից շուկայական տնտեսության երկու հակադրումներն են: Այդ պատճառով էլ ստագֆլյացիայի դեմ պայքարը դարձել է տնտեսագիտության տեսության և պրակտիկայի գլխավոր հիմնախնդիրը:

Տնտեսությունում տեղի են ունենում գների մակարդակի, արտադրության ծավալի և զբաղվածության պարբերական տատանումներ: Այդ ալիքաձև տատանման ուժը չափելու համար տնտեսագետները օգտագործում են տնտեսական տատանման հատուկ «միավոր»՝ **«տնտեսական ցիկլ»**: Նման մոտեցման ժամանակ մակրոտնտեսական զարգացումը հանդես է գալիս որպես «ցիկլային շարժ», այսինքն՝ որպես անցում մեկ ցիկլից դեպի մյուսը: «Տնտեսական ցիկլ» տերմինը, ընդհանուր առմամբ, նշանակում է մի քանի տարիների ընթացքում տնտեսական ակտիվության մակարդակների մեկը մյուսին հաջորդող վերելք ու անկում:

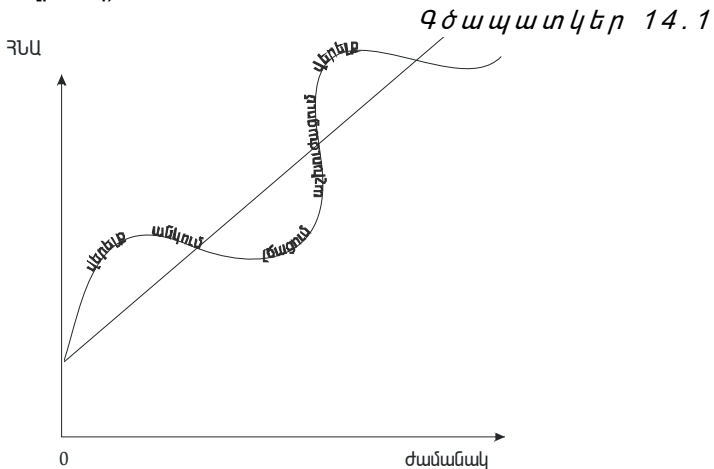
Տնտեսական ցիկլը` տնտեսական գործունեության ընդհանուր մակարդակի տատանումներ են, որոնք չափվում են այնպիսի փոփոխականներով, ինչպիսիք են՝ գործազրկության մակարդակը, իրական ՀՆԱ-ի փոփոխությունները:

«Տնտեսական ցիկլը» միավորում է մեկը մյուսին հաջորդող տնտեսական (գործարար) ակտիվության մակարդակի անկումները և վերելքները: Ընդ որում, հաշվի է առնվում ոչ միայն «բիզնեսի» (արտադրողի, վաճառողի), այլև «տնային տնտեսության» (սպառողի և գնորդի) ակտիվությունը:

Մեկ ցիկլը կարող է մի քանի տարի տևել, բայց յուրաքանչյուր ցիկլի առանձնահատկությունների հետ մեկտեղ, դրանց միջև ընդհանուրը ցիկլի ներսում փուլերի նույն հաջորդականությունն է («անկում»-«լճացում»-«աշխուժացում»-«վերելք»): Բնութագրենք նշված փուլերը (գծ. 14.1)

1.«Վերելք»- բնութագրվում է աշխատունակ բնակչության լրիվ զբաղվածությամբ, արտադրական հզորությունների լրիվ ծանրաբեռնվածությամբ, գների մակարդակի աճի միտումով, սակայն գործարար ակտիվության աճը նվազում է:

2.«Անկում»-արտադրությունը կրճատվում է, զբաղվածությունը նվազում, սակայն գների մակարդակը չի իջնում («ստագֆլացիայի» դասական իրավիճակ):

3.«Լճացում»(«դեպրեսիա»)- այստեղ տեղի է ունենում արտադրության ծավալի առավելագույն անկում և գործազրկության առավել

բարձր մակարդակ:

4. «Աշխուժացում»-արտադրության ծավալը և գների մակարդակը աճում են, իսկ գործազրկությունը՝ կրճատվում:

Տնտեսագիտության տեսությունում գոյություն ունեն տնտեսական ցիկլերի առաջացման տարբեր բացատրություններ և պատճառներ՝

ա) խոշոր տեխնիկական նորամուծությունների ներդրումը, (երկաթուղիներ, տրանսպորտ, սինթետիկա, մեքենաներ), որոնք խթանում են մեծածավալ ներդրումները և սպառողական ծախսերի ավելացումը, ինչը ազդում է արտադրության, զբաղվածության և գների մակարդակի վրա,

բ) սոցիալ-տնտեսական իրադարձությունները (պատերազմ, հեղափոխություն),

գ) մոնետար պատճառները (շատ փող՝ ինֆլյացիա, քիչ փող՝ արտադրության ծավալի անկում՝ այսինքն՝ գործազրկություն):

Սակայն տնտեսագետների մեծամասնությունը գտնում է, որ **արտադրության և զբաղվածության մակարդակը** (այսինքն՝ ցիկլի տվյալ փուլը) որոշվում է գների մակարդակով:

Շուկայական տնտեսությունում արտադրության նպատակը շահավետ վաճառքն է: Գնորդների «համեստ» ծախսերի պայմաններում շատ արտադրելը հիմարություն է, այդ իսկ պատճառով «համեստ ծախսերի» դեպքում արտադրության, զբաղվածության և ձեռներեցների եկամուտների մակարդակը ցածր է: Ընդհակառակը, սպառողական ծախսերի աճը դարձնում է արտադրությունը շահավետ և հանգեցնում է զբաղվածության և ձեռներեցների եկամուտների մեծացմանը: Աստիճանաբար, արտադրությունը հասնում է իր առավելագույն ծավալին (վերելքի գագաթնային կետը), երբ օգտագործվում են արտադրական բոլոր հզորությունները և ապահովվում է լրիվ զբաղվածություն: Այս վիճակում արտադրության ծավալը կայունանում է այն իմաստով, որ ի վիճակի չէ էլ ավելի աճել: Այդ պատճառով, ցանկացած լրացուցիչ ծախսեր (գնորդների կամ արտադրողների) հանգեցնում են գների մակարդակի բարձրացմանը:

Այսպիսով, համատեղելով տնտեսական աճի իդեալական և իրական մոդելների կորերը, ստանում ենք մակրոտնտեսության ցիկլային զարգացման նպատակաուղղված դինամիկան:

Անկումն ոչ միատեսակ է ազդում տնտեսության տարբեր ճյուղերի վրա: Առավել շատ են տուժում ինվեստիցիոն ճյուղերը և երկարատև օգտագործման սպառողական ապրանքներ արտադրող ճյուղերը: Կարճաժամկետ սպառողական ապրանքներ արտադրող ճյուղերը անկման

ժամանակ ավելի քիչ են տուժում: Ինչու՞:

Գնողունակության անկման ժամանակ ինվեստիցիաների ավելացումն անհիմաստ է, իսկ երկարատև օգտագործման ապրանքները, սպառողների կարծիքով, կարող են սպասել, մինչդեռ «կարճաժամկետ» ապրանքներն անհրաժեշտ են անփոփոխ քանակությամբ և մշտապես: Այսպիսով, անկումը տարբեր ուժգնությամբ է ազդում նշված երկու ճյուղերի վրա:

Սակայն վերելքի փուլում (սպառողական ծախսերի աճի ժամանակ) ինվեստիցիոն ճյուղերն առավելագույն զարգացում են ստանում:

Այսպիսով, շուկայական տնտեսությունում գոյություն ունեն երկու հատված՝ «ցիկլիկ» և «ոչ ցիկլիկ» (սխեմա 1): Առաջինը ներկայացված է ինվեստիցիոն ճյուղերով և «երկարատև» օգտագործման սպառողական ապրանքների արտադրությամբ: Այն բուռն արձագանքում է ցիկլի յուրանքանչյուր փուլին: Երկրորդը, («կարճաժամկետ» սպառողական ապրանքների արտադրություն) ավելի կայուն է և կարծես թե ցիկլից դուրս է:

Սխեմա 1

Շուկայական տնտեսության ցիկլային կառուցվածքը	
«Ցիկլային հատված»	«Ոչ ցիկլային հատված»
Ինվեստիցիոն ճյուղեր + Երկարատև օգտագործման սպառողական ապրանքների արտադրություն	Կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքների արտադրություն

Այստեղից հետևում է, որ ժամանակակից տնտեսագիտության տեսության մեթոդաբանությունում առաջնությունը տրվում է գնորդների–սպառողների ամբողջական ծախսերին: Առաջանում է շղթա՝ **«գնորդների ծախսեր → վաճառողների եկամուտներ → գների, զբաղվածության և արտադրության ծավալի փոփոխություն»**: Այդ իսկ պատճառով, գործարար ցիկլի փուլերի էությունը պետք է դիտել ոչ թե տնտեսագետի հայացքով, որն ամեն ինչ հանգեցնում է արտադրողների գործողություններին, այլ «շուկայականի» դիրքից.

ա) «**վերելքը**» («պիկ»)՝ սպառողական ծախսերի առավելագույն ծավալն է, որը բերում է ձեռնարկատերերի եկամուտների աճի (ինչն իր հերթին, արտադրության ծավալի աճին, իսկ հետագայում և գների և զբաղվածության աճին),

բ) «**անկում**»՝ սպառողական ծախսերի ծավալի նվազումն է

հետևաբար, ձեռնարկատերերի եկամուտների կրճատումը, իսկ դրա հետ կապված նաև արտադրության ծավալի, գների մակարդակի և զբաղվածության նվազումը,

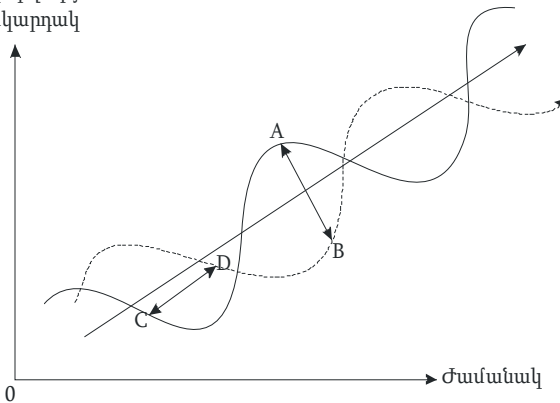
գ) «լճացում» («դեպրեսիա»)՝ սպառողական ծախսերի նվազագույն ծավալի կայունացումն է (ինչը նշանակում է և՛ ձեռնարկատերերի եկամուտների, և՛ գների մակարդակի ու զբաղվածության կայունացում),

դ) «աշխուժացում»՝ սպառողական ծախսերի ծավալի աճ և այլն:

Ակնհայտ է, որ գնորդների արձագանքի ուշացման և արտադրական հզորությունների ցածր շարժունակության հետևանքով, սպառողական ծախսերի աճի փուլը և դրա կողմից խթանվող ձեռնարկատերերի գործարար ակտիվության փուլը ժամանակի առումով չեն կարող համընկնել: Այդ պատճառով իրականում սպառողները և արտադրողները գտնվում են միևնույն ցիկլի տարբեր փուլերում: Արդարացի է խոսել **տնտեսությունում միաժամանակ ընթացող երկու ցիկլերի մասին** («գնորդի ցիկլ» և «վաճառողի ցիկլ»), որոնց մերձեցումը տնտեսական քաղաքականության նպատակն է: Ճեղքվածքը դրանց միջև բերում է տնտեսական աղետի (զճ.14.2): Այդ երկու «ալիքների» զուգակցումը՝ շուկայական մակրոտնտեսության անհասանելի երազանքն է:

Գ ժ ա պ ա տ կ եր 14.2

Տնտեսական
ակտիվության
մակարդակ

———— «Գնորդի ցիկլ»

----- «Վաճառողի ցիկլ»

AB - արժեքային ճեղքվածքի մեծություն

CD – ժամանակային հատվածի (լագի) մեծություն

«Գնորդի ցիկլի» և «վաճառողի ցիկլի» անհամաչափությունը

Տվյալ երկու ցիկլերի ժամանակով չհամապատասխանելը նշանակում է նաև, որ հնարավոր են դրանց մեկը մյուսի վրա «դարսվելու» բազմաթիվ տարբերակներ, որոնց արդյունքները նույնպես տարբեր կլինեն: Գծապատկերում ընթացքը տրվում է «գնորդի ցիկլի» կողմից:

Ցիկլերի փուլերի ազդեցությունը «ինվեստիցիոն» և «սպառողական» ճյուղերի վրա տարբեր է ոչ միայն արտադրանքի «բնական» որակների պատճառով: Ինվեստիցիոն ճյուղերին հատուկ է արտադրության համակենտրոնացման բարձր աստիճան փոքրաթիվ ձեռնարկություններում, այսինքն՝ հենց տեխնոլոգիան ենթադրում և դրդում է օլիգոպոլիայի և մոնոպոլիայի առաջացմանը: Դա տվյալ ճյուղում վաճառողներին (արտադրողներին) թույլ է տալիս «միակողմանի» արծագանքել պահանջարկի անկմանը՝ ոչ թե գների իջեցմամբ պահպանելով արտադրության նախկին ծավալը, այլ արտադրության նախկին ծավալի կրճատմամբ՝ պահպանելով գների «մինչանկումային» մակարդակը: Այսինքն՝ ստեղծվում է արհեստական պակասուրդ, որի արդյունքում արտադրության ծավալը կրճատվում է (**զբաղվածության նվազում → գործազրկության աճ → գնորդների եկամուտների նվազում → սպառողական ծախսերի նոր կրճատում և այլն**):

Այլ իրավիճակ է ստեղծվում կարճաժամետ սպառողական ապրանքներ արտադրող ճյուղերում: Այստեղ արտադրության համակենտրոնացումն ավելի ցածր է, հետևաբար, ավելի ուժեղ է մրցակցությունը, իսկ վաճառողների մեծ թիվը թույլ չի տալիս արհեստական պակասուրդ առաջացնել: Այդ իսկ պատճառով անկումը (սպառողական ծախսերի կրճատումը) այստեղ փոխհատուցվում է գների իջեցմամբ, այլ ոչ թե արտադրության ծավալի կրճատմամբ:

Այսպիսով, անկման փուլում մենաշնորհային ճյուղերը կրճատում են արտադրության ծավալը, մեծացնում են գործազրկությունը և բարձրացնում գների մակարդակը, իսկ մրցակցային ճյուղերը ստիպված են իջեցնել գները՝ պահպանելով արտադրության նախկին ծավալը և զբաղվածության մակարդակը: Հետևաբար, մրցակցային ճյուղերը ավելի «հարմարեցված են» անկմանը, իսկ բոլոր փորձանքների (արտադրության ծավալի կրճատում, գործազրկության և գների մակարդակի աճ) պատճառը մենաշնորհային ճյուղերն են:

Հետևություններ:

1. Որքան երկրի տնտեսությունը մրցունակ է (այսինքն՝ որքան բարձր է նրա կառուցվածքում «մրցակցային» ճյուղերի տեսակարար կշիռը), այդքան ավելի թեթև է ընթանում տնտեսական ակտիվության անկումը, իսկ որքան ավելի «մոնոպոլացված է», այդքան ավելի դժվար

է հաղթահարել ճգնաժամը:

2. «Մրցակցային» ճյուղերը մեղմացնում են անկումը, իսկ «մոնոպոլացվածները» արագացնում են վերելքները:

3. Շուկայական տնտեսության այս երկու հատվածները տնտեսական ցիկլի տարբեր փուլերում տարբեր տնտեսական քաղաքականություն են պահանջում:

14.2. Գործազրկությունը և նրա տեսակները

Գործազրկությունը՝ շուկայական տնտեսությանը բնորոշ երևույթ է: Այդ պատճառով էլ այն անխուսափելի է և մենք ձգտում ենք կառավարել այն:

Գործազրկությունը բարդ սոցիալական և տնտեսական ֆենոմեն է: Այն դարձել է ժամանակակից մակրոտնտեսության պատճառահետևանքային կախվածությունների ողջ համակարգի կիզակենտրոն, քանի որ անմիջականորեն որոշում է գների մակարդակի, ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի մեծությունների դինամիկան, պետական սոցիալական վճարումների («տրանսֆերտների») չափը: Գործազրկության կարգավորումը մակրոտնտեսական հավասարակշռության հաստատման հիմնական պայմանն է:

Գործազրկության այլընտրանքը «լրիվ զբաղվածությունն է», որը ընկալվում է որպես բոլոր աշխատունակ տարիքի մարդկանց աշխատանքի տեղավորում:

Տնտեսագիտության տեսությունում «լրիվ զբաղվածություն» իրավիճակը չի նշանակում, որ հարյուր տոկոսով բոլոր աշխատունակ մարդիկ պետք է աշխատեն: Այսպես կոչված «բնական գործազրկության» հետ մեկտեղ, գործազրկությունը ներառում է ֆրիկցիոն և կառուցվածքային ձևերը:

Ֆրիկցիոն գործազրկությունը կապված է անհատի աշխատանքի ծնկի և տեղի ընտրության ազատության անբաժանելի իրավունքի իրացման հետ: « Ֆրիկցիոն գործազուրկներին են» վերաբերում առաջին անգամ աշխատանք որոնողները, աշխատանքի վայրը փոխելու նպատակով ինքնական ազատվածները, սեզոնային աշխատողները: Այդպիսի «որոնողները» միշտ էլ կլինեն՝ փոխվում են մարդիկ, բայց գործազրկության տիպը մնում է:

Ֆրիկցիոն գործազրկությունն անխուսափելի է: Դրական երևույթ կարելի է համարել, քանի որ այն պայմանավորված է աշխատողների ե-

կանուտների աճով՝ հանդիսանալով իրական ՀՆԱ-ի աճի նախադրյալ (շահույն են անհատը, տնտեսությունը, հասարակությունը):

Կառուցվածքային գործազրկություն: Եթե ֆրիկցիոն գործազրկությունը պայմանավորված է աշխատողով, ապա կառուցվածքային առաջանում է մակրոտնտեսական գործոնների ազդեցության տակ: Սպառման և արտադրության կառուցվածքում մշտապես տեղի են ունենում փոփոխություններ, որոնք համապատասխան փոփոխություններ են առաջացնում աշխատուժի պահանջարկի կառուցվածքում՝ որոշ մասնագետների պահանջարկը աճում է, իսկ մյուսներինը՝ կրճատվում: Կառուցվածքային գործազրկությունը փոփոխություններ է առաջացնում ոչ միայն մասնագիտական, այլ նաև ամբողջական աշխատողի տարածքային կառուցվածքում (քանի որ փոփոխվում է արտադրության տեղաբաշխումը):

Ֆրիկցիոն և կառուցվածքային գործազրկության տարբերություններ.

1. Ֆրիկցիոն գործազրկությունն ավելի կարճատև է, մինչդեռ կառուցվածքայինը՝ տևական, հետևաբար, ծախսատար:

2. « Ֆրիկցիոն գործազուրկներն» արդեն ունեն մասնագիտություն, մինչդեռ կառուցվածքային գործազուրկները դեռ պետք է վերապատրաստվեն:

3. Ֆրիկցիոն գործազրկությունը սովորաբար վերածվում է կառուցվածքայինի:

Ցիկլային գործազրկությունը աշխատունակ բնակչության այն մասն է, որի գործազրկության պատճառը պայմանավորված է տնտեսական ցիկլի «ճգնաժամային» փուլով: Այդ պատճառով ցիկլային գործազրկությունը «ամբողջական պահանջարկի պակասորդի» հետևանքն է:

«Լրիվ զբաղվածությունը»՝ մեծություն է, որը չի ընդգրկում աշխատուժի 100%-ը, քանի որ ֆրիկցիոն և կառուցվածքային գործազրկությունները անխուսափելի են: Հետևաբար «աշխատունակների 100%-ը = լրիվ զբաղվածություն + բնական գործազրկություն (ֆրիկցիոն և կառուցվածքային): Այստեղից՝ «աշխատունակների» 100% - լրիվ զբաղվածություն = բնական գործազրկություն» (ցիկլային գործազրկության բացակայության դեպքում):

Գործազրկության մակարդակը լրիվ զբաղվածության պայմաններում (ցիկլային գործազրկությունը հավասար է զրոյի) կոչվում է «գործազրկության բնական մակարդակ»:

Գործազրկության բնական մակարդակը ծագում է աշխատանքի

շուկայի հավասարակշռության դեպքում, երբ աշխատանք որոնողների թիվը հավասար է աշխատանքային ազատ տեղերի քանակին:

Եթե աշխատանք որոնողների թիվը հավասար չէ ազատ տեղերի քանակին, ապա աշխատանքի շուկան հավասարակշռված չէ:

Չնարավոր են երկու տարբերակ:

1. Աշխատանք որոնողների թիվը գերազանցում է ազատ աշխատեղերը, իսկ տարբերությունն կազմում է «ցիկլային գործազրկության» մեծությունը (տնտեսությունում այդ ժամանակահատվածում պահանջարկի պակասուրդ է):

2. Աշխատանք որոնողների թիվը փոքր է ազատ աշխատանքային տեղերից: Տարբերությունը ցույց է տալիս բնական գործազրկության կրճատումը (տնտեսությունում առկա է ավելցուկային համախառն պահանջարկ):

Բնական գործազրկության չափը դիմամիկ մեծություն է՝ նախկինում 4%-ից այն արդեն այսօր հասել է 6%-ի (այսինքն՝ լրիվ գործազրկությունը ~ 94%): Դրա վրա ազդում են՝

ա) ժողովրդագրական տեղաշարժերն ամբողջական աշխատուժի կառուցվածքում (օրինակ. ավելանում է կանանց ու երիտասարդության տեսակակար կշիռը),

բ) գործազրկության նպաստների մեծությունը ազդում է նոր աշխատանք փնտրելու վրա, որի ընթացքում տեղի է ունենում վերավորակավորումը:

Բնական գործազրկությունն իրականում անհասանելի է.

ա) տնտեսական իրավիճակը հազվադեպ է հանգեցնում բնական գործազրկության կրճատմանը (ֆրիկցիոն գործազրկության արհեստական նվազում աշխատանք «որոնողների» կրճատման հաշվին+ արտաժանյա աշխատանքներ+ համատեղություն),

բ) Որպես կանոն, գործազրկությունն ունի աճի միտում ցիկլային գործազրկության աճի հաշվին:

14.3. Գործազրկության մակարդակի ցուցանիշները: Ֆիլիպսի կորը

Գործազրկության մակարդակն ամբողջական աշխատուժի ոչ զբաղվածության քանակական ցուցանիշ է, որը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$Գործազրկության մակարդակ = \frac{\text{գործազուրկների թիվ}}{\text{աշխատուժ}} \cdot 100\%$$

Աշխատուժի կազմի մեջ ընդգրկվում են աշխատունակ տարիքի մարդիք, որոնք ցանկանում են աշխատել (այսինքն՝ բացառվում են ըստ տարիքի «մինչև» և «ավել» ոչ աշխատունակները, ինչպես նաև աշխատունակ տարիքի աշխատունակները, որոնք չեն աշխատում և աշխատանք չեն որոնում): Այլ կերպ՝ դա տնտեսապես ակտիվ բնակչությունն է:

«Գործազուրկների» սահմանման հետ կապված առաջանում են մի շարք խնդիրներ.

ա) ո՞ւմ են վերաբերվում «մասնակի գործազուրկները», աշխատել չցանկացողները,

բ) ինչպե՞ս տարբերակել կեղծ գործազուրկներին, որոնք աշխատում են «սովբերային» տնտեսությունում՝ դառնալով թաքցված զբաղվածներ:

Գործազրկության ցուցանիշների միջազգային համեմատության դեպքում պետք է հաշվի առնել.

ա) յուրաքանչյուր երկրին յուրահատուկ է բնական գործազրկության («իր») մակարդակը,

բ) երկրները գտնվում են տնտեսական ցիկլի տարբեր փուլերում:

Լրիվ զբաղվածությունն ապահովում է ՀՆԱ-ի առավելագույն ծավալի արտադրությունը: Հետևաբար, պոտենցիալ ՀՆԱ-ն՝ միայն բնական գործազրկության պայմանում ստացված արդյունք է: Սակայն, փաստացի ՀՆԱ-ն փոքր է պոտենցիալ ՀՆԱ-ից՝ ցիկլային գործազրկության առկայության պատճառով: Հետևաբար, փաստացի (իրական) ՀՆԱ-ն սովորաբար ցիկլային գործազրկության արդյունք է:

Պոտենցիալ և փաստացի ՀՆԱ-ի միջև տարբերությունը ցույց է տալիս ՀՆԱ-ի թերարտադրությունը, այսինքն՝ անվերադարձ կորուստները:

Տնտեսագիտության տեսությունում գոյություն ունի, այդպես կոչված, «Օուքենի օրենքը», ըստ որի եթե գործազրկության փաստացի մակարդակը գերազանցում է գործազրկության բանական մակարդակը 1%-ով, ապա փաստացի ՀՆԱ-ն ներուժային ՀՆԱ-ի նկատմամբ նվազում է 2.5 %-ով (սխեմա 2):

Այլ կերպ՝ ցիկլային գործազրկության 1%-ը հասարակությանը կպատճառի ներուժային ՀՆԱ-ի ծավալի 2.5%-ի կորուստ: Օրինակ, «X» երկրում գործազրկության փաստացի մակարդակը 2006թ. կազմել է 10%: Եթե գործազրկության բնական մակարդակը հավասար է 6%, ապա ցիկլային գործազրկությունը կազմում է 4%:

Բազմապատկելով 4%-ը «Օուքենի գործակցով (2.5)», կստանանք 10%: Հետևաբար, ՀՆԱ-ի փաստացի ծավալը ետ է մնում ներուժայինից

10%-ով: Եթե փաստացի ՀՆԱ-ի ծավալը հավասար է 2.2 տրլն. դրամ, ապա կորուստները կկազմեն 220 մլդ. դրամ:

Վերելքի փուլում փաստացի ՀՆԱ-ն կարող է անգամ գերազանցել ներուժային ՀՆԱ-ն (բնական գործազրկության կրճատման հաշվին), սակայն երկարատև ժամանակահատվածում փաստացի ՀՆԱ-ն միշտ ներուժային ՀՆԱ-ից փոքր է

Սխեմա 2

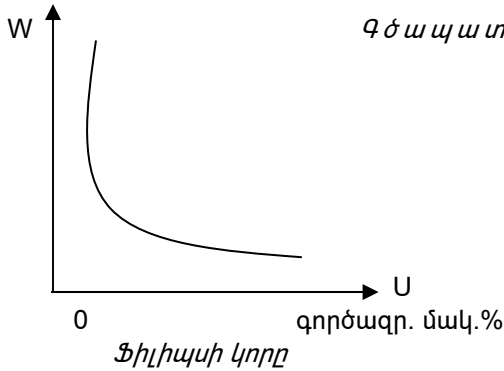
Ջբաղվածության և գործազրկության ընդհանուր կառուցվածքը շուկայական տնտեսությունում

Աշխատանքային ռեսուրսներ			
«Լրիվ զբաղվածություն»		«բնական գործազրկություն»	
	«ցիկլային գործազրկություն»	«ֆրիկցիոն գործազրկություն»	«կառուցվածքային գործազրկություն»
«պոտենցիալ» («Լրիվ») ՀՆԱ		«Օուքենի օրենք»՝ ցիկլային գործազրկության աճը 1 %-ով հանգեցնում է փաստացի և իրական ՀՆԱ-ի միջև 2.5% տարբերությանը	
փաստացի (իրական) ՀՆԱ	իրական և փաստացի ՀՆԱ-ի տարբերությունը		

Ֆիլիպսի կորը

Կորը անվանակոչվել է ավստրալիացի տնտեսագետ Ա. Ու.Ֆիլիպսի անունով, որը հենվելով Անգլիայում աշխատավարձի փոփոխության ուսումնասիրության վրա, եկավ հետևյալ եզրակացության. գոյություն ունի հակադարձ կապ ինֆլյացիայի և գործազրկության միջև: Որքան ցածր են աշխատավարձի և ինֆլյացիայի աճի տեմպերը, այնքան բարձր է գործազրկության մակարդակը (զծ. 14.3):

Ֆիլիպսի կորը քննադատել է Մ. Ֆրիդմանը, գտնելով, որ ժամանակակից պայմաններում գործազրկության նվազման միտումը տեղի է ունենում անկախ աշխատավարձի և ինֆլյացիայի տատանումներից:

$$W=f(d-s/s)=f(u)$$

որտեղ՝ W աշխատավարձի դրույքի փոփոխության արագությունն է, d և s –ը՝ աշխատանքի պահանջարկը և առաջարկը, u –ն՝ ընդհանուր աշխատուժի մեջ գործազուրկների թիվը, f –ը՝ ֆունկցիա:

Եթե հաշվի առնենք կյանքի արժեքի փոփոխությունը /տոկոսներով/ և այն նշանակենք P ՝ տառով ապա կախվածությունը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$W=f(u)+kP,$$

որտեղ k –ն դրական հաստատուն մեծություն է :

Եթե $k=1$, ապա բանաձևով ներկայացվում է տոկոսներով արտահայտված իրական աշխատավարձի փոփոխության և գործազուրկների թվի միջև կախվածությունը: Եթե $k<1$, ապա դա նշանակում է, որ աշխատավարձի աճը ամբողջությամբ չի փոխհատուցում զների բարձրացումը և իրական աշխատավարձը նվազում է :

14.4. Ինֆլյացիայի էությունը և գնահատումը

Մակրոտնտեսական անկայունության դրսևորման մյուս ձևը՝ ինֆլյացիան է:

Ինֆլյացիան զների ընդհանուր մակարդակի աճն է: Սակայն, եթե բոլոր ապրանքների զները աճեին միաժամանակ, ապա դա վատ կլիներ, բայց ոչ աղետալի (քանի որ սպասվելիք ինֆլյացիան դառնում է կանխատեսելի, այն հաշվի է առնվում զների մեջ): Սակայն տնտեսությունում «ինֆլյացիոն ազդեցությունը» կայանում է նրանում, որ սպառողական զներն անհամաչափ են փոխվում:

Կարևոր է գիտակցել, որ ինֆլյացիան գների «ընդհանուր մակարդակի» աճն է, որի շրջանակներում առանձին ապրանքատեսակների գները կարող են կայուն մնալ և անգամ իջնել: Գների տատանումը, դրանց ընդհանուր աճի շրջանակներում դարձնում է անհնար ինչպես ինֆլյացիայի «ախտորոշումը», այնպես էլ դրա «բուժումը»:

Ինֆլյացիան չափվում է այնպիսի մակրոտնտեսական ցուցանիշի օգնությամբ, ինչպիսին է գների ինդեքսը՝

$$\text{գների ինդեքս} = \frac{\text{հաշվարկվող տարում «ապրանքների ստանդարտ հավաքակազմի» գները}}{\text{ապրանքների նույն հավաքակազմի գները «բազիսային» տարում}} \times 100\%$$

Ինֆլյացիայի տեմպը հաշվարկվող տարում որոշվում է հետևյալ կերպ՝

$$\text{Ինֆլյացիայի տեմպ} = \frac{\text{հաշվարկվող տարվա գների ինդեքս} - \text{բազիսային տարվա գների ինդեքս}}{\text{բազիսային տարվա գների ինդեքս}}$$

Բացի այդ, գոյություն ունի, այդպես կոչված, էմպիրիկ «70-ի մեծության կանոնը», որը թույլ է տալիս հաշվարկել, թե քանի տարվա ընթացքում ինֆլյացիայի տվյալ տեմպի պայմաններում, տեղի կունենա գների ընդհանուր մակարդակի կրկնապատկում:

$$70\text{-ի մեծության կանոնը} = \frac{70}{\text{ինֆլյացիայի տարեկան տեմպ}}$$

70-ի մեծության կանոնը սովորաբար կիրառվում է հաշվարկելու, թե ինչքան ժամանակ կպահանջվի որպեսզի իրական ՀՆԱ-ն կամ անձնական խնայողությունները կրկնապատկվեն:

Օրինակ՝

1. A-ի անձնական խնայողությունների ծավալը հավասար է 1000 դոլ:

2. Ինֆլյացիայի տարեկան տեմպը կազմում է 10 %:

3. 70-ի մեծության կանոնը՝ գների կրկնապատկումը տեղի կունենա

նա 7 տարում:

4. Յետևաբար, 7 տարվա ընթացքում խնայողությունների մեծությու-
նը պետք է հասցնել 2000 դոլ. (եւակետային տնտեսական իրավիճա-
կում մնալու համար):

14.5. Ինֆլյացիայի տիպերը և հետևանքները

Կախված առաջացման պատճառից տարբերում են ինֆլյացիայի
երկու տիպ՝ «ավելցուկային պահանջարկի ինֆլյացիա» և «անբավա-
րար առաջարկի ինֆլյացիա»:

1. **Ավելցուկային պահանջարկի ինֆլյացիա:** Եթե ՅՆԱ-ն ստեղծվում
է արտադրական ռեսուրսների լրիվ օգտագործման պայմաններում, ա-
պա ամբողջական պահանջարկի մեծությունը դառնում է «ավելցուկա-
յին», այն իմաստով, որ արտադրությունն ի վիճակի չէ «պատասխանել»
ամբողջական պահանջարկի աճին ՅՆԱ-ի լրացուցիչ հավելաճով: Արդ-
յունքում՝ գների մակարդակի ինֆլյացիոն աճ: Ամբողջական առաջարկի
անփոփոխ ծավալի պայմաններում ամբողջական պահանջարկի աճը
կարող է հավասարակշռվել միայն գների աճով:

Իրոք, ռեսուրսների ոչ լրիվ օգտագործման դեպքում, գները
կբարձրանան, սակայն առաջարկը ևս կաճի: Լրիվ արտադրության
պայմաններում գների հավելաճը պետք է փոխհատուցի առաջարկի
անհնարին աճը, այդ պատճառով էլ ձեռք է բերվում գների «համապա-
տասխան» բարձրություն:

Դա նշանակում է, որ՝

ա) գների աճը դառնում է արտադրության «պակասավոր» ծավալի
չափի որոշիչ,

բ) գների աչը դառնում է ինֆլյացիայի քանակական պարամետրե-
րի ցուցանիշ,

գ) ելքը. ամբողջական պահանջարկը վերադառնում է իր նախնա-
կան իրավիճակին (եկամուտների կրճատման հաշվին, բայց դա հղի է
սոցիալական պայթուցով):

Սակայն «պահանջարկի ինֆլյացիայի» ընթացքն ունի փուլային
զժագրային արտահայտություն (զժ.14.4), որտեղ գների մակարդակի
(AP) աճ առաջացնող ամբողջական առաջարկի կորի (AD) դինամիկան
ձեռք է բերում եռիմտերվալային տեսք.

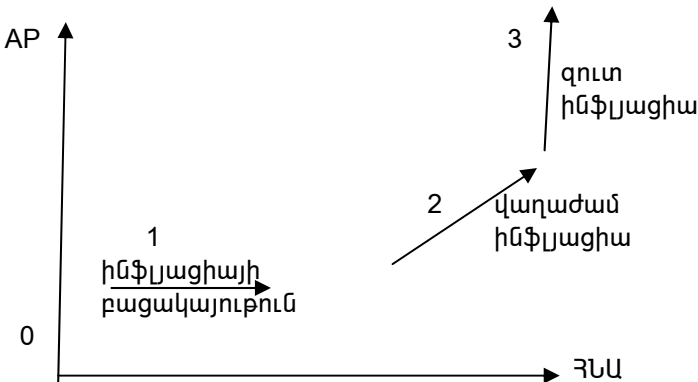
1) «հորզոնական՝ երբ իրական ՅՆԱ-ի ծավալը զգալիորեն ետ է
մնում իր պոտենցիալ ծավալից, ինչը նշանակում է ռեսուրսների ոչ լրիվ
օգտագործում և ցիկլային գործազրկություն: Այս իրավիճակում AD-ի

աճը գործնականում չի ազդում AP-ի աճի վրա, քանի որ (AD-ի ազդեցության տակ) չգործող սարքվորումների շահագործումը և ցիկլային գործազուրկների ներգրավումը չի փոխում տնտեսական կոնյուկտուրան (բիզնեսի պայմանները),

2) «վերընթաց»՝ ռեսուրսների լրիվ օգտագործմանը և լրիվ զբաղվածությանն անցման փուլ: Այստեղ ճյուղերում ընթացող գների աճը (AD-ի աճի ազդեցության ներքո) առաջանում է, այսպես կոչված, «վաղաժամ ինֆլացիա»,

3) «ուղղահայաց»՝ ռեսուրսների լրիվ օգտագործման և լրիվ զբաղվածության իրավիճակ (ցիկլային գործազրկությունը հավասար է զրոյի): Այս պայմաններում հնարավոր է միայն AP-ի աճ: Այստեղ « զուտ » ինֆլացիա է:

Գ ժ ա պ ա տ կ եր 14.6

Համապատասխանաբար փոխվում է նաև «անվանական» և «իրական» ՀՆԱ-ի մեծությունների հարաբերակցությունը.

* «հորիզոնական» հատվածում անվանական և իրական ՀՆԱ-ի աճը միևնույն է,

* «վերընթացի» վրա՝ ՀՆԱ-ի անվանական աճը իրական աճից առաջ է անցում,

* «ուղղահայացի» վրա՝ անվանական ՀՆԱ-ն աճում է, բայց իրականը չի փոխվում:

Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ «ավելցուկային պահանջարկի» հետ պայքարը հնարավոր է միայն AD-ի փոփոխման միջոցով (առավել ևս պոտենցիալ և իրական ՀՆԱ-ի չհամընկնելու իրավիճակում), իսկ դա հանգեցնում է տնային տնտեսությունների և ֆիրմաների եկամուտ-

ների մանկրմանը:

«Ամբավարար առաջարկի ինֆլացիա» (կամ «արտադրության ծախքերի աճի ինֆլացիա»): Այստեղ այլ իրավիճակ է. AP-ն աճում է ավելցուկային AD-ի բացակայության պայմաններում: Հետևաբար AD-ի հավելաճը այստեղ ոչ մի դեր չի խաղում, պետք է պարզել իրավիճակը կապված AD-ի հետ (այսինքն՝ արտադրության հետ):

AP-ի աճը բացատրվում է արտադրանքի միավորի հաշվով կատարված ծախսերի աճով: Խոսքը միջին ծախքերի մասին է՝

$$\text{միջին ծախքեր} = \frac{\text{համախառն ծախքեր}}{\text{արտադրանքի միավորների քանակ}}$$

Հասկանալի է, որ միջին ծախքերի աճը կրճատում է ֆիրմայի շահույթը (զների տվյալ մակարդակի դեպքում): Արդյունքում արտադրության անգամ նախկին ծավալի ապահովումն անրադառնում է ֆիրմայի գործունեության վրա աճող վնասներով: Գների նախկին մակարդակի պահպանման դեպքում միջին ծախքերի աճը կրճատում է շահույթը: Այս պայմաններում ֆիրման կրճատում է արտադրության ծավալը՝ հարմարեցնելով այն աճող ծախքերին, իսկ դա (անգամ պահանջարկի նախկին մեծության դեպքում) հանգեցնում է գնի աճին:

AP-ի նախկին մակարդակի պահպանման դասական մեխանիզմը կպահանջեր AD-ի կրճատում, բայց, եթե դա տեղի չի ունենում, ապա «հավասարակշռված» պահանջարկը վեր է ածվում «ավելցուկային»:

Նշենք, որ ըստ դասականների՝ AD-ի կրճատումը, տեղաշարժում է հավասարակշռության կետը հորիզոնականով ձախ՝ պահպանելով AP-ի նախկին մակարդակը, բայց փոքրացնելով արտադրության ծավալը և, հետևաբար, AS-ն՝ գործազրկությունը աճում է:

Մնում է պարզել, թե ինչու՞ են աճում արտադրության ծախքերը: Վերջինները բաղկացած են երկու տարրերից՝

1. արտադրական ծախսեր (հումք, հաստոցներ, էներգետիկ ռեսուրսներ),

2. աշխատողների վրա կատարված ծախսեր (աշխատավարձ):

1. **Ծախքերի «վարձատրային» ինֆլացիան** (առաջարկի ինֆլացիա)՝ աշխատավարձի աճն է, որը պայմանավորված չէ աշխատանքի արտադրողկանության համապատասխան աճով: Այս դեպքում աշխատավարձի աճը դառնում է «անվանական, այլ ոչ թե «իրական» (այսինքն՝ զուտ դրամական):

Ժամանակակից տնտեսությունում, որտեղ «աշխատանք» գործոնը

ներկայացված է այնպիսի հզոր սոցիալական ինստիտուտով, ինչպիսին արհմիություններն են, աշխատավարձի բարձրացումը դառնում է արտադրության շարժի մշտական պայման՝ առաջ բերելով ինֆլյացիա:

Քանի որ աշխատավարձը արտադրության ծախքերի տարր է, ապա դրա աճը հանգեցնում է ծախքերի արհեստական մեծացմանը և արդյունքում առաջարկի կրճատմանը:

2.Ծախքերի «ռեսուրսային» ինֆլյացիան (առաջարկի ինֆլյացիա)՝ հումքի, հաստոցների, ռեսուրսների գների աճն է, որը հիմնականում պայմանավորված է ոչ թե օբյեկտիվ պատճառներով, այլ մոնոպոլ սեփականատերերի սուբյեկտիվ գործունեությամբ: Նախկին տեխնոլոգիայի պահպանման դեպքում, ծախքերն աճում են՝ կրճատելով շահույթը: Շահույթը կրճատվում է՝ ստիպելով կրճատել արտադրությունը և այլն:

«Ծախքերի ինֆլյացիան» տեխնոլոգիայի խնդիրն է.

ա) ծախքերի հողվածներից մեկի թանկացումը (օրինակ. հումքի) պետք է փոխհատուցվի մյուսի էժանացմամբ (օրինակ. էներգիայի կամ աշխատավարձի),

բ) արտադրության ծախքերի բոլոր հողվածների թանկացումը կարող է փոխհատուցվել միայն աշխատանքի արտադրողականության աճով (դա եզակի «դեղատոմս է» նաև առաջին դեպքի համար):

Բոլոր այլ դեպքերում «ծախքերի ինֆլյացիան» անխուսափելի է:

Ամփոփում.

1) ինֆլյացիան, որն էլ լինի դրա առաջացման պատճառը, (լինի դա «պահանջարկի ինֆլյացիա», թե «առաջարկի ինֆլյացիա»), առաջարկի նկատմամբ պահանջարկի գերազանցման արդյունք է (**ամբողջական պահանջարկի գերազանցումն է ամբողջական առաջարկին**),

2) բայց ոչ ցանկացած գերազանցման, այլ **ավելցուկային**, այսինքն ՅՆԱ-ի պոտենցիալ ծավալի դեպքում (երբ AD-ի ցանկացած հավելաճը ի վիճակի չէ առաջացնել AS-ի հավելաճ և AP-ն բարձրանում է), կամ արտադրության ծավալի արհեստական սահմանափակման ժամանակ («ծախքերի ինֆլյացիա»)

3) քանի որ «ամբողջական պահանջարկը»՝ գնորդների կողմից ծախսերի համար նախատեսված փողի քանակն է, իսկ «ամբողջական առաջարկը»՝ ապրանքների քանակն է դրամական արտահայտությամբ, ապա ինֆլյացիան հանգեցվում է հետևյալ բանաձևի՝

(բոլոր գնորդների փողի գումար)-(ապրանքների գների գումար)= ինֆլյացիա

Այստեղից հետևում է, որ ինֆլյացիան այդ «հավասարակշռութ-

յան» լուծման օբյեկտիվ միջոց է կարծաժամկետ ժամանակաշրջանում:
Թեև «պահանջարկի ինֆլյացիայի» և «առաջարկի ինֆլյացիայի» էությունը նույնն է, դրանց տարբերակումն ունի կարևոր գործնական նշանակություն:

ա) «առաջարկի (ծախքերի) ինֆլյացիան» ինքնուրույն է հաղթահարվում, քանի որ արտադրության ոչ ձեռնտու ծավալի կրճատումը նրա համար «ինքնաբերական դեղ» է (ճիշտ է, գործազրկությանը հանգեցնող), հետևաբար կարելի է զերծ մնալ պետական միջամտությունից:

բ) «պահանջարկի ինֆլյացիան» գնորդների չափազանց մեծ ընդհանուր ծախսերի հնարավորությունն է, այդ թվում՝ տրանսֆերտային վճարումների հաշվին: Այստեղ պետք է փակել «դատարկ» ծախսերի աղբյուրը:

14.6. Ինֆլյացիան, դրա հետևանքները և ազգային արտադրության ծավալը

Կայուն գների իրավիճակը բնորոշ է «հորիզոնական» հատվածին, երբ իրական ՋՆԱ-ն զգալիորեն ետ է մնում պոտենցիալ ՋՆԱ-ից (նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների ոչ լրիվ օգտագործման պատճառով): Ամբողջական ծախսերի աճը, խթանելով արտադրության հավելածը, առաջացնում է չափավոր («տողացող») ինֆլյացիա («վերընթաց» հատված): Արտադրության լրիվ ծավալի դեպքում (իրական ՋՆԱ-ն հավասար է պոտենցիալ ՋՆԱ-ին) AD-ի աճը հանգեցնում է «զուտ» ինֆլյացիայի:

Տնտեսագետներին ամենից շատ հետաքրքրում է «վերընթաց» հատվածը՝

ա) երկու ծայրահեղ դեպքն էլ վտանգավոր են՝ («զուտ գործազրկություն» կամ «զուտ ինֆլյացիա»),

բ) «վերընթաց» հատվածում ձևավորվում է որոշակի հաշվեկշռվածություն զբաղվածության և ինֆլյացիայի միջև:

«Հորիզոնական» և «վերընթաց» հատվածները ցույց են տալիս, որ զբաղվածության և ինֆլյացիայի մակարդակների միջև գոյություն ունի հակադարձ կապ, իսկ դրանց հավասարակշռությունը կարճատև է և անցողիկ:

Դիտարկենք ինֆլյացիայի ազդեցությունն ազգային արտադրության ծավալի և զբաղվածության վրա: Եթե ռեսուրսների լրիվ օգտագործման դեպքում գները կայուն են, ապա ծախքերի ինֆլյացիան կհատվի պահանջարկի գոյություն ունեցող մակարդակին: Ակնհայտ է,

որ դա արտադրության ծավալի անկում և գների աճ կառաջացնի: Հասկանալի է, որ սպառողների ծախսերի անփոփոխ գումարին բաժին կընկնի էլ ավելի թանկ արտադրանք, հետևաբար, դրա մեծ մասը չի գնվի և արտադրության «չգնվող» մասը կփակվի:

Ինֆլյացիան դրամական զանգվածի գերազանցումն է ապրանքային զանգվածին, այսինքն՝ ապրանքների նվազող քանակին բաժին է ընկնում փողի ավելի մեծ (հարաբերականորեն) քանակ: Դա նշանակում է, որ գոյություն ունի առաջարկի ընդամենը երկու գնահատական.

ա) «Դրամական» (փողի քանակով)՝ «անվանական»,

բ) «ապրանքային» (ապրանքի քանակով)՝ «իրական»:

Քանի որ իրական և անվանական գնահատականները ՀՆԱ-ի որակապես միասեռ դրամական գնահատականներ են, ապա

$$\text{ՀՆԱ}_{\text{անվանական}} - \text{ՀՆԱ}_{\text{իրական}} = \text{ՀՆԱ}_{\text{ինֆլյացիոն}}$$

Այլ կերպ ինֆլյացիան դրամական միավորի գնողունակության նվազումն է (դրամական միավորով գնվող ապրանքների քանակ): Բայց դա չի նշանակում համատարած աղքատություն:

Ինֆլյացիան կարելի է հաղթահարել երեք եղանակով.

1. բարձրացնելով ապրանքների գները,
2. կրճատելով ընդհանուր ծախսերը, այսինքն՝ AD-ի մեծությունը,
3. արժեզրկելով ինֆլյացիոն ավելցուկին համապատասխանող եկամուտների հավելաճը:

Սակայն իրականում ինֆլյացիայի ժամանակ եկամուտների աճի փոփոխությունը միատեսակ չէ (ինչպես հավասար չէ ապրանքների գների աճը) և այդ պատճառով խնդիրներ են առաջանում.

ա) այն անձանց մոտ, որոնց անվանական եկամուտների աճը գերազանցում է ինֆլյացիայի աճը, իրական եկամուտներն աճում են (չարձանագրված անվանական եկամուտներ),

բ) այն անձանց մոտ, որոնց անվանական եկամուտների աճը ետ է մնում ինֆլյացիայի աճից, իրական եկամուտները նվազում են (ֆիքսած անվանական եկամուտներ): Վերջինների ամբողջ հույսը եկամուտների ինդեքսավորումն է: Դրանց թվին են պատկանում խնայողություններ կատարողները (այստեղ կարևոր է, որ տոկոսադրույթը լինի դրական, այսինքն՝ գերազանցի ինֆլյացիոն տոկոսը, այլ կերպ տեղի կունենա խնայողությունների արտահոսք, դա իր հերթին կնվազեցնի ինֆլյա-

ցիայի հնարավորությունները, կմեծացնի AD-ն՝ ուժեղացնելով ինֆլացիան):

Որքան բազմազան է անձնական ակտիվների կառուցվածքը, այնքան ավելի «տանելի է» ինֆլացիան (այն, ինչ մարդը կորցնում է՝ որպես ավանդատու, շահում է անշարժ գույքի մեջ և այլն, այդպիսի բազմազանության ապահովումը հակահինֆլացիոն միջոց է):

Շատ կարևոր է «սպասվելիք ինֆլացիայի» կանխատեսումը, որը հնարավորություն է տալիս անվանական եկամտի աճն ինդեքսավորել ինֆլացիոն գործակցին համապատասխան:

Թեմա 15 – Փողի շուկան

15.1. Փողի եությունը և ֆունկցիաները

Փողը առաջացել է այն ժամանակ, երբ մարդիկ, կամա թե ակամա, ստիպված էին փոխանակել իրենց աշխատանքի արդյունքները: Դա պարտադրում է «աշխատանքի հասարակական բաժանումը», արտադրության այնպիսի կազմակերպումը, երբ մարդը մասնագիտանում է որևիցե մեկ ապրանքի արտադրության մեջ: Այդ իսկ պատճառով, իր պահանջմունքների բավարարման համար նա պետք է մտնի փոխանակման հարաբերությունների մեջ՝ մասնագիտացված այլ արտադրողների հետ:

Այն, ինչ տնտեսագիտության տեսության մեջ անվանում են «փոխանակում», առօրյա կյանքում հանդիսանում է «առևտուրը»: Սկզբում առևտուրը կատարվում էր «բարտերի» միջոցով, այսինքն՝ որպես ուղղակի ապրանքափոխանակում, վաճառողը փոխանակում էր իր ապրանքն իրեն անհրաժեշտ այլ ապրանքի հետ: Բարտերը չափազանց անհարմար եր:

Նախ՝ փոխանակողները պետք է գտնեին միմյանց, իսկ դա հեշտ խնդիր չէր: Ենթադրենք, դուք ունեք բոթասներ, իսկ ձեզ անհրաժեշտ են ջինսեր, իսկ նրան, ով ունի ջինսեր անհրաժեշտ է բաճկոն: Դուք ստիպված եք փոխանակել բոթասները բաճկոնի, այնուհետև բաճկոնը՝ ջինսի հետ, և սա դեռ բարտերային գործարքի ամենաերկար ճանապարհը չէ:

Երկրորդը՝ փոխանակվող ապրանքները պետք է իրար հավասար լինեն արժեքներով: Եվ եթե դուք որոշել եք փոխանակել կենդանի կովը ձեզ անհրաժեշտ մի շարք մանրուքներով, ապա մտածումների տեղիք է առաջանում:

Երրորդը՝ բարտերի ժամանակ վաճառողը պետք է միաժամանակ դառնա գնորդ, քանի որ այստեղ վաճառքի և գնման ակտը տեղի է ունենում միաժամանակ՝ վաճառքը վեր է ածվում առքի:

Վերոհիշյալ բարդությունները հաղթահարվեցին, երբ առաջացավ փողը՝ ապրանքների և ծառայությունների դիմաց վճարման համաճանաչ նշանը: Սկզբունքորեն, փողի դերում կարող է հանդես գալ ցանկացած իր, որը վաճառողների կողմից կընդունվի որպես ապրանքների և ծառայությունների դիմաց վճար: Փողը պետք է ունենա հետևյալ հատկությունները.

1. Փողի արժեքը դիտարկվող ժամանակահատվածում պետք է

լինի կայուն, այլապես անհնար կլինի կատարել հաշվարկներ և ընդունել որոշումներ:

Եթե փողի արժեքը բարձրանում է, ապա մարդիկ կրճատում են ծախսերը և ավելացնում խնայողությունները, այն հույսով, որ խնայված փողերով վաղը ձեռք կբերեն ավելի մեծ քանակությամբ ապրանքներ: Սակայն ծախսերի կրճատումը նվազեցնում է ընթացիկ պահանջարկը, որի արդյունքում ձեռներեցները սահմանափակում են արտադրությունը, իսկ դա նպաստում է գործազրկության աճին:

Եթե փողի արժեքը իջնում է, ապա կրճավում են խնայողությունները, մարդիկ ավելացնում են ծախսերը՝ մտավախությամբ, որ վաղը այդ նույն գումարով ձեռք կբերեն ավելի կիչ քանակությամբ ապրանք: Ծախսերի ավելացումը բերում է ընթացիկ պահանջարկի աճին, և այն սկսում է գերազանցել առաջարկը, ինչը բերում է գների աճին: Այն ավելի շատ է նվազեցնում փողի արժեքը, բերելով ավելի ինտենսիվ ծախսումների, հետևաբար՝ նոր գնաճի:

Այդպիսով, փողի անկայունությունը ստեղծում է բարդ տնտեսական հիմնախնդիրներ:

2. Փողը պետք է լինի **հարմար** (փոքր չափսով և թեթև), որպեսզի դրանք միշտ առանց դժվարությունների լինեն մեզ մոտ:

3. Փողը պետք է լինի նաև **ամուր**, այլապես դրանց օգտագործումը և պահպանումը կստեղծեր բավականին բարդություններ:

4. Միևնույն արժեքավորությամբ դրամանիշները պետք է լինեն միասեռ (օրինակ, ոսկեդրամերը պետք է լինեն միևնույն հարգի, այլապես միևնույն նոմինալի մետաղադրամերը կունենան տարբեր գնողուակություն):

5. Փողի առավելությունը բարտերի համեմատ կայանում է նաև նրա բաժանման հեշտության մեջ՝ այն կարելի է բաժանել անհրաժեշտ մասերի:

6. Փողը պետք է հեշտ ճանաչվի՝ գույնով, ձևով, նոմինալի հատուկ տպագրական նշաններով (հաշվեք թե որքան է յուրաքանչյուր թղթադրամի վրա նշված նրա արժողությունը թե՛ թվերով և թե՛ բառերով):

7. Վերջապես, փողը պետք է լինի յուրահատուկ, այսինքն՝ անհնար լինի դա վերարտադրել, հակառակ դեպքում այն շատ հեշտությամբ կկեղծվի: Փողի թողարկման պետական մենաշնորհը այնքան է կարևոր տնտեսության համար, որ պայքարը կեղծ դրամարտադրողների դեմ թերևս միակն է, ինչ միավորում է աշխարհի բոլոր երկրներին:

15.2. Փողի շուկան: Դրամական ազդեցատներ:

Փողը կատարում է երեք հիմնական ֆունկցիա՝ «շրջանառության միջոց», «արժեքի չափ», «կուտակման միջոց»:

1. **«Շրջանառության միջոց».** Այդ ֆունկցիան փողը դարձնում է ապրանքների փոխանակման հեշտ և արագ գործիք, քանի որ դրա առաջացման հետ վաճառքը փոխարինվեց ապրանքի փոխանակմանը փողի հետ, իսկ գնումը՝ փողի փոխանակմանը ապրանքի հետ:

2. **«Արժեքի չափ».** ցույց է տալից, որ փողը ցանկացած ապրանքի շուկայական արժեքի համընդհանուր ճանաչված չափման միավոր և ցուցանիշ է, այն ժամանակ երբ փողի բացակայության դեպքում նման գնահատումը անհանրին է:

3. **«Կուտակման միջոց».** գնել առանց վաճառելու անհնար է, բայց վաճառելիս, ոչ ոք պարտավոր չէ միանգամից գնում կատարել: Բարտերից փողին անցման հետ մեկտեղ առաջացավ հնարավորություն ժամանակային առումով երկարացնել գնման և վաճառքի տևողությունը: Փողը դառնում է կուտակման միջոց, քանի որ այն կարող է դառնալ հասարակական հարստություն:

Փողի յուրաքանչյուր ֆունկցիայի իրականացումը հանդիպում է բազմաթիվ խոչընդոտների, որոնք հաղթահարելու գործում կարևոր նշանակություն ունի պետության դերը:

Շուկայում շրջանառության մեջ են գտնվում բազմաթիվ արժեքներ (հող, շենքեր, արտադրական սարքավորումներ, սպառողական ապրանքներ, ծառայություններ, ակցիաներ, արժեթղթեր), որոնց թվում է նաև փողը:

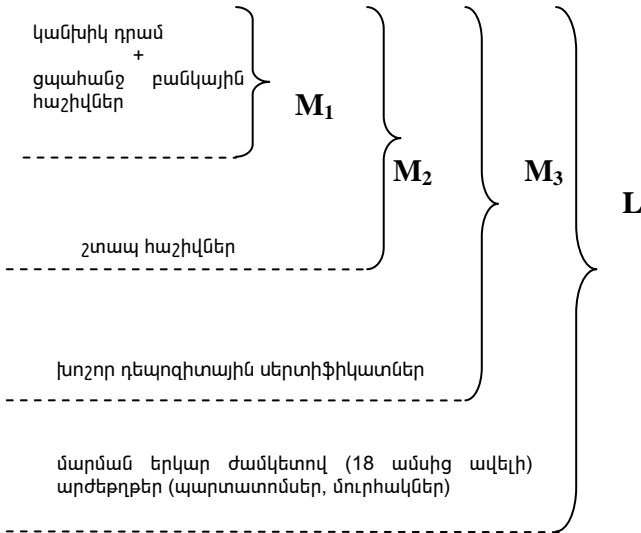
Բոլոր այս արժեքներն ունեն մեկ կարևորագույն հատկություն՝ սեփականատիրոջ ցանկությամբ դրանք կարող են վերածվել ցանկացած այլ շուկայում իրացվելի արժեքի: Այդպիսի հատկությունը ստացել է «լիկվիդայնություն» անվանումը: Սակայն եթե արժեքների մեծամասնության համար մեկ այլ արժեքի փոխարինումը պարտադրում է ժամանակ և լրացուցիչ ծախսեր, ապա լիկվիդայնության տեսակետից փողը հանդիսանում է իսկական «չեմպիոն», այն ունի բացարձակ լիկվիդայնություն, քանի որ կարող է անմիջապես և առանց փոխանակության ծախքերի վերածվել ցանկացած շուկայական արժեքի:

Եթե դա հասանալի է, ապա մենք կարող ենք տեղաբաշխել արժեքները լիկվիդայնության աստիճանով. այդ անվերջ շարքի մեկ բևեռում կգտնվի փողը, մյուսում՝ ավելի քիչ լիկվիդային արժեքներ, որոնք փոխանակելիս պահանջում են առավելագույն փոխանակության

ծախքեր:

Շուկայական արժեքների խմբավորումն ըստ լիկվիդայնության տարբեր աստիճանի ստացել է «փողային ագրեգատներ» անվանումը, քանի որ դրանք ցույց են տալիս փողի և համարյա-փողի (բարձր լիկվիդայնությամբ ակտիվներ, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կարող են հաղես գալի փողի փոխարինողներ) քանակը:

Տարբերում են M_1 , M_2 , M_3 և L փողային ագրեգատներ:

Ըստ ավանդույթի, փողը ներկայացվում է թղթադրամերի և մետաղադրամերի տեսքով: Այդուհանդերձ, շատ երկրներում փողի հիմնական մասը արտահայտված է չեկերի տեսքով, որը դուրս է գրվում բանկային հաշիվներից ցպահանջ: Ահա թե ինչու M_1 ներառում է իր մեջ ոչ միայն կանխիկ դրամը, այլ նաև «ցպահանջ հաշիվները»:

« L » դրամային ագրեգատների համակարգում ներկայացված է դրամային զանգվածի ծայրահեղ լայն սահմանում:

Երբ տնտեսագետները խոսում են դրամական զանգվածի կարգավորման անհրաժեշտության մասին, նրանք նկատի են ունենում ամենից առաջ M_1 -ը:

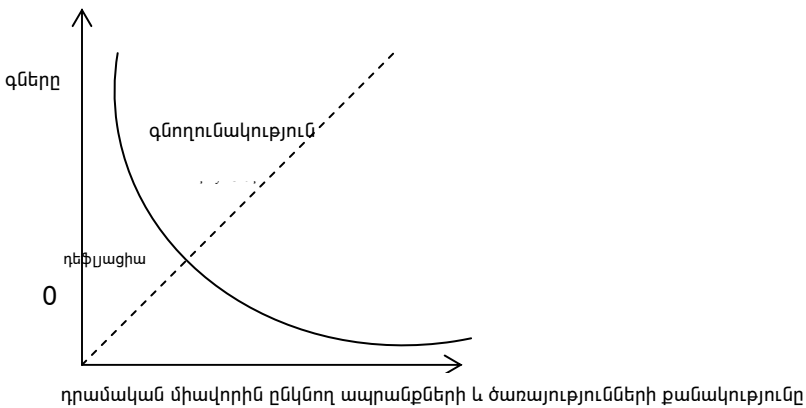
Փողը, ինչպես և ամեն մի ապրանք, ունի գին: Սակայն եթե ապրանքի գինը արտահայտվում է փողի քանակով, ապա փողի գինը՝ ապրանքների քանակով: Ահա թե ինչու փողի գինը ստացել է «գնողունակություն» անվանումը:

Փողի գինը փոփոխվում է. այն կարող է աճել, կամ իջնել, և դա կախված է ապրանքների գնի փոփոխությունից: Եթե ապրանքի գինը աճում է, ապա փողի միևնույն քանակով կարելի է գնել ավելի քիչ ապրանք, և գնողունակությունը իջնում է; սակայն, եթե ապրանքների գները իջնում են, ապա ավելի մեծ քանակություն կարելի է ձեռք բերել փողի միևնույն քանակով, և փողի գնողունակությունը բարձրանում է:

Հետևապես, փողի գնողունակությունը հակառակ կախվածության մեջ է ապրանքների գների և ծառայությունների սակագնի մակարդակից:

Փողի գնողունակության իջեցումը՝ կախված գների աճից, կոչվում է սղաճ (գնողունակության բարձրացումը՝ կախված ապրանքների գների իջեցումից, կոչվում է դեֆլյացիա):

Գծապատկեր 15.1

Փողի գնողունակության փոփոխումը

Սղաճի (ինֆլյացիայի) էությունը հասկանալու համար կարևոր է հաշվի առնել 3 կարևոր գործոն:

1. Սղաճը, մակրոտնտեսական գործընթաց է, որն ընդգրկում է ամբողջ տնտեսությունը, բոլոր ապրանքների գները; դա նշանակում է, որ գների սղաճային ինդեքսն հարկավոր է տարբերել առանձին շուկաներում առաջարկի և պահանջարկի շրջանակներում գների փոփոխություններից:

2. Սղաճի տակ հասկացվում է ոչ թե ցանկացած տիպի գնաճ, այլ

միայն այնպիսինը, որն իջեցնում է փողի գնողունակությունը, արժեզրկում փողը:

3. Սղաճը, վերջին հաշվով, արտահայտվում է նաև ափրանքափոխանակության և կուտակման համար անհրաժեշտ փողի քանակի ավելացմամբ, իսկ դեֆլյացիան՝ նվազեցմամբ:

Սղաճը, որպես գնաճ, հանդիսանում է ապրանքադրամային զանգվածի փոխհարաբերության արդյունք, այսինքն.

$$\text{սղաճ} = \frac{\text{փող, \%}}{\text{ապրանք, \%}}$$

Բանաձևից երևում է, որ սղաճն առաջանում է կամ ապրանքների քանակության նվազմամբ, կամ փողի քանակության ավելացմամբ:

Ապրանքների քանակի նվազումը նպաստում է պահանջարկի գերազանցմանը առաջարկին, դրանով իսկ առաջացնելով գների աճ: Այսպիսի իրավիճակը տնտեսագիտության մեջ ստացել է «պահանջարկի սղաճ» անվանումը:

Դրամի քանակի ավելացումը նույնպես նպաստում է պահանջարկի գերազանցմանը առաջարկին, որը նույնպես առաջացնում է գների բարձրացում: Սակայն, քանի որ այս դեպքում սղաճի պատճառը գտնվում է արտադրության մեջ (աշխատավարձի աճ), այն տնտեսագիտության տեսության մեջ ստացել է «ծախքերի սղաճ» անվանումը: Ինֆլյացիայի նման տեսակը վտանգավոր է նրանով, որ վեր է ածվում «սղաճային պարույրի»՝ երբ աշխատավարձի բարձրացումը նպաստում է գների բարձրացմանը, իսկ գների բարձրացումը՝ աշխատավարձի նոր բարձրացմանը և այլն:

Սղաճից ամենաշատ վնասն են ստանում այն սոցիալական խմբերը, որոնք ունեն «ֆիքսված եկամուտ»՝ բանվորները, որոնք ստանում են կայուն դրույքաչափ, անաշխատունակները, որոնք ապրում են սոցիալական նպաստներով; բանկի ավանդատուները, որոնք ունեն հաշիվներ ֆիքսված տոկոսադրույքներով; պարտատոմսերի և ակցիաների (ֆիքսված դիվիդենդներով) բաժնետերերը:

Սակայն կան որոշ խմբեր, որոնք շահում են սղաճից: Դրանք այն ձեռնարկությունների աշխատողներն են, որոնց արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը շարունակում է մնալ բարձր (իրենց աշխատավարձը կարող են բարձրացնել սղաճի աճին համապատասխան); պարտքատերերը, քանի որ նրանք վերադարձնում են արժեզրկված փող; և վերջապես, պետությունը, քանի որ բարձրացվող աշխատավարձերի վրա հարկերի աճող դրույքաչափերը բյուջե են բերում ավելի մեծ հարկային

մուտքեր:

Սղաճի շրջանակում հիմնական կանոնը հետևյալն է՝ նախկին կենսամակարդակն ապահովվելու նպատակով անհրաժեշտ է, որպեսզի եկամուտների և սղաճի աճի տեսպերն համընկնեն:

Մասնավոր հատվածի գործակալներն իրենց սեփական ջանքերով են ապահովվում իրական եկամուտների աճը, մինչդեռ պետական հատվածի աշխատողների և թոշակառուների եկամուտները պետք է ինդեքսավորվեն:

Սակայն, ընդհանուր առմամբ, սղաճը փլուզում է շուկայական տնտեսությունը.

- ♦ սղաճը արժեզրկում է մարդկանց տարիների ընթացքում ձեռք բերած խնայողությունները;

- ♦ սղաճի ժամանակ անհմաստ է դառնում եկամուտների որոշ մասի վերածունը խնայողությունների;

- ♦ այն պարտադրում է անմիջապես ծախսել ամբողջ եկամուտը սպառողական՝ բարիքների ձեռք բերման վրա, որը և ուժեղացնում է պահանջարկը և նպաստում գների ավելի արագ աճին;

- ♦ նվազում են վարկերի ծավալները, քանի որ վարկավորումը դառնում է անշահավետ; դա իր հերթին կրճատում է ներդրումները ու նաև արտադրության ծավալները, և հետևաբար, նպաստում գործազրկության աճին;

- ♦ արտադրության երկար ցիկլով ձեռնարկությունները կանգնեցնում են արտադրությունը, քանի որ արժեզրկված հասույթը չի կարող փոխհատուցել ծախսերը;

- ♦ իրավիճակի անորոշությունը նվազեցնում է ձեռնարկչատիրական ակտիվությունը, քանզի սղաճը հնարավորություն չի տալիս հաշվարկել հեռանկարային գները, և դրանց հետ մեկտեղ՝ ապագա եկամուտը:

Այս ամենը թելադրում է, որպեսզի սղաճի դեմ պայքարը դառնա ցանկացած պետության տնտեսական քաղաքականությունում առաջնային հմնախնդիրը:

15.3. Դրամական զանգված

Դրամական զանգվածի ավելացման հիմնական աղբյուրը, որը նպաստում է սղաճին, դա բանկային վարկերն են, որոնք բանկերը տրամադրում են ներդրումներ կատարելու նպատակով: Դիտարենք այն ավելի մանրամասնորեն:

Ներդրված միջոցների որոշակի մասը բանկը պահում է ներդրողների ընթացիկ պահանջները բավարարելու նպատակով: Այդ պահուստային մասը կոչվում է «բանկային ռեզերվ»: Բանկային պահուստների տոկոսային հարաբերությունը դեպոզիտների ընդհանուր գումարի նկատմամբ կոչվում է «ռեզերվային նորմա»:

Օրինակ, եթե ռեզերվի նորման հավասար է 15%, դա նշանակում է, որ 100 000 դրամ ներդրումից բանկային ռեզերվ կգնա 15 000 դրամ: Մնացած 85 000 դրամը բանկը կտրամադրի վարկով, և եթե վարկառուն բանկային դեպոզիտի տեսքով բաշխի այդ 85 000 դրամը, ապա բանկը պահելով 10 050 դրամ բանկային ռեզերվ, 74 950 դրամը նույնպես պատրաստ կլինի տրամադրել վարկով: Եվ այսպես կշարունակվի մինչև ամբողջ գումարը տրամադրվի վարկով:

Փողի վարկային աղբյուրի պոտենցիալի հաշվարկման համար կիրառում են, այսպես կոչված, «դեպոզիտային մուլտիպլիկատորը», որը հավասար է 100 թիվը բաժանած ռեզերվի նորմային: Ստացված արդյունքը ցույց կտա, թե որքանով կարող է ընդլայնվել փողի քանակը «վարկային էմիսիայի» արդյունքում, այսինքն՝ ավելի ու ավելի նոր վարկերի տրամադրում արդեն ունեցած ներդրումներով:

Այսպես, եթե բանկային դեպոզիտների նախնական մեծությունը կազմում է 100 000 դրամ, իսկ ռեզերվի նորման 10% է, ապա դրամային զանգվածի առավելագույն հնարավոր աճը կկազմի: 100 բաժանած 10 և բազմապատկած 100 000; արդյունքում՝ 100 000 դրամ դեպոզիտային գումարի և 10% ռեզերվի նորմայի դեպքում դրամային զանգվածը կարող է աճել 1 000 000 դրամով:

Իսկ քանի որ այսօրվա դրությամբ փողի հիմնական զանգվածը, ինչպես արդեն գիտենք M₁-ի կառուցվածքից, բաղկացած է բանկային հաշիվներից, ապա բանկային վարկը և այսօր հանդիսանում է դրամային զանգվածի աճի հիմնական աղբյուրը:

Իհարկե, վարկային էմիսիան ունի օբյեկտիվ սահմանափակումներ.

- Բանկային դեպոզիտների մեծությունը, որը կախված է նրանից, թե սպառողները և ձեռնարկություններն իրենց եկամուտների որ մասն են նպատակադրված խնայել բանկային դեպոզիտների տեսքով;

- Բանկային ռեզերվների նորման, որի բարձրացումը ցածրացնում է դեպոզիտային մուլտիպլիկատորը:

Մարդկանց միշտ հետաքրքրել է, թե դրամի ինչպիսի քանակություն է անհրաժեշտ ապրանքափոխանակության նորմալ սպասարկման համար, և այդ քանակությունը ինչպես է ազդում տնտեսության վրա:

Այսօր այդ քանակությունը որոշում են «փոխանակման հավասարում» (կամ հեղինակի անվամբ՝ «Ֆիշերի հավասարում») կոչված բանաձևով.

$$M \cdot V = P \cdot Q,$$

որտեղ, M – շրջանառության մեջ գտնվող դրամական զանգվածի մեծությունն է,

V – փողի մեկ միավորի շրջանառության միջին արագությունը,

P – գների միջին մակարդակը,

Q – համախառն ազգային արդյունքի իրական ծավալը:

Փոխանակման հավասարումը կարևոր է նրանով, որ հնարավորություն է տալիս հաշվարկել իր տարրերից յուրաքանչյուրը.

ա) շրջանառության մեջ գտնվող դրամային զանգվածը = $\frac{P \cdot Q}{V}$

բ) դրամային միավորի շրջանառության միջին արագությունը = $\frac{P \cdot Q}{M}$

գ) գների միջին մակարդակը = $\frac{M \cdot V}{Q}$

դ) համախառն ազգային արդյունքի իրական ծավալը = $\frac{M \cdot V}{P}$

Իրականում, իհարկե, նման հաշվարկներ կատարելը բավականին բարդ է, այնուամենայնիվ, այդ բանաձևը հնարավորություն է տալիս պատասխանել բոլորին հուզող հարցին՝ տվյալ պահին հասարակությանը անհրաժեշտ փողի քանակի վերաբերյալ:

Փողը հատուկ ապրանք է, որն անհրճադատ կատարում է համընդհանուր համարժեքի դեր: Ընդ որում, համընդհանուր համարժեքի տակ հասկացվում է դրա ունակությունը փոխարինվել այլ ապրանքներով:

Փողերը ունենում են տարբեր ձևեր: Սովորաբար, տնտեսագիտական գրականությունում «ձևի» տակ նկատի ունեն «տեսքը»:

Ժամանակակից պայմաններում փողը հանդես է գալիս երեք հիմնական ձևով, կամ ստորաբաժանվում է 3 տեսքի՝ մետաղական, թղթյա և վարկայինի:

Մետաղական փողերը լիարժեք փողեր են (նոմինալ արժեքը համապատասխանում է դրանց մեջ պարունակվող թանկարժեք մետաքի արժեքին): Շրջանառության մեջ դրանք հիմնականում լինում են ձուլույթի կամ մետաղադրամի տեսքով:

Թղթյա և վարկային փողերը ոչ լիարժեք փողեր են (նոմինալ արժեքը չի համապատասխանում դրանց արրժեքին): Դրա համար թղթյա փողերը անվանում են արժեքի նշաններ կամ սիմվոլներ: Թղթադրամերը ստորաբաժանվում են գանձապահական տոմսերի, որոնք թողարկվում են ֆինանսների նախարարության կողմից, և բանկային տոմսերի՝ կենտրոնական բանկի կողմից թողարկվող թղթադրամային միավորների տեսքով: Նշված բաժանումը ունի սկզբունքային նշանակություն ոսկյա ստանդարտի ժամանակաշրջանում, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ համընդհանուր համարժեքի դերը կատարում էին լիարժեք փողերը: Միայն այդ ժամանակ էին թղթադրամերը հեշտությամբ փոխանակվում ոսկով: Գանձապահական փողերը չունեին նման հատկություն: Ներկայումս, թղթադրամային շրջանառության պայմաններում, բոլոր երկրների թղթադրամերը չեն փախանակվում ոսկով:

Թղթադրամերին են վերաբերում նաև մետաղադրամները, որոնք ձուլվում են տարբեր մետաղներից (ալյումին, պղինձ, նիկել և այլն):

Վարկային փողերն՝ արժեքի դրամական նշաններ են, որոնք առաջացել են վարկի հիման վրա: Դրանք յուրօրինակ պարտքային պարտավորություններ են, որոնց մեջ ամենամեծ նշանակությունն ունեն մուրհակները, բանկնոտները և չեկերը: Մուրհակը՝ դա որոշակի ձևի պարտատոմս է, որի բաժնետերը որոշակի ժամանակահատվածից հետո ունի անխտիր իրավունք պահանջելու դրամում նշված գումարը: Շուկայական տնտեսության պրակտիկայում կիրառվում են մուրհակների տարբեր տեսակներ, սակայն ամենալայն տարածումը գտել են հասարակ և փոխանցումայինը: Հասարակը՝ դա այն մուրհակն է, ըստ որի պարտքի դիմաց վճարումը պահանջելու իրավունքը ունի միայն վարկատուն: Փոխանցումներով վճարումը պահանջելու իրավունքը ունի դրա ներկայացուցիչը: Նման մուրհակները և համապատասխան իրավունքները վարկատուն անմիջականորեն կարող է փոխանցել այլ անձանց: Դա կատարվում է հանձնողական մակագրով, որը կոչվում է մուրհակային փոխանցագիր: Այդ պատճառով փոխադրամուրհակները ստացել են նաև փոխանցագրային անվանումը:

Բանկնոտ հասկացությունն ունի նաև այլ նշանակություն: Դրանց անվանում են նաև վարկային փողեր: Դա էմիսիոն բանկի մուրհակ է, որ թողարկվում է կոմերցիոն մուրհամկերի փոխարեն, «բանկիրի մուրհակ»:

Չեկը՝ հաշվետիրոջ գրավոր հանձնարարականն է՝ բանկին կանխիկով վճարելու կամ մեկ այլ հաշվին փոխանցելու փողի որոշակի քանակություն: Դրանք ստորաբաժանվում են՝ անվանական, օրդերային

(փոխանցումային), ներկայացուցչական:

Ներկայումս լայն տարածում են ստացել վարկային փողերի նոր տեսակները՝ վարկային (պլաստիկ) քարտերը, որոնք ստանալու համար հարկավոր է ունենալ հաշիվ բանկում: Կիրառվում են ապրանքների և ծառայությունների դիմաց առանց կանխիկ դրամի վճարման համար: Դրանցից որոշներն օգտագործվում են նաև կանխիկ դրամ ստանալու նպատակով՝ ավտոմատացված բանկային տերմինալներից՝ տեղադրված խանութներում, բանկերում, փողոցներում:

Շուկայական տնտեսության պատմությանն հայտնի են երկու օրենք՝ լիարժեք դրամի շրջանառության օրենքը և ոչ լիարժեք դրամի շրջանառության օրենքը: Դրանց տարբերությունների բացատրությունը հանդիսանում է շուկայական տնտեսության թղթադրամային շրջանառության շատ «խնդիրների» պարզաբանման բանալի:

Լիարժեք դրամի շրջանառության օրենքի էությունը կայանաում է նրանում, որ շրջանառության մեջ գտնվող փողի քանակությունը մշտապես համապատասխանում է անհրաժեշտ քանակությանը: Այլ կերպ ասած, լիարժեք փողերի շրջանառության ժամանակ երբեք չի լինում ոչ դրանց ավելցուկ, ոչ էլ պակաս: Դա բացատրվում է նրանով, որ ոսկեդրամերը, և միայն դրանք են տիրապետում «զգալու» յուրահատուկ ունակությամբ, թե դրանց ինչ քանակություն է անհրաժեշտ ապրանքաշրջանառության համար: Եթե շրջանառության մեջ փողի քանակը գերազանցում է պահանջվածին, դրանք անմիջապես դուրս են գալիս շրջանառությունից և վեր ածվում զանձի, և հակառակը, երբ շրջանառության մեջ փողի քանակը նվազում է, դրանք ավտոմատ կերպով դուրս են գալիս պահուստներից, և միանում ապրանքադրամային շրջանառության գործընթացին:

Ոչ լիարժեք դրամի շրջանառության օրենքի էությունը կայանաում է նրանում, որ շրջանառության մեջ գտնվող դրամի քանակությունը պետք է համապատասխանի լիարժեք դրամի քանակին, որոնք և հանդիսանում են վերջինիս ներկայացուցիչները:

Ի տարբերություն ոսկու, թղթադրամերը չեն արձագանքում ապրանքային և դրամային զանգվածի անհամամասնությունների: Դրանք ընդամենը հանդիսանում են «արժեքի նշաններ»: Դրա համար շրջանառության մեջ պետք է լինեն այնքան քանակության թղթադրամեր, որքան որ դրանք փոխանակման համար լիարժեք փող պետք է լինի:

Սակայն, բացառություն չեն կազմում նաև թղթադրամերը: Նշված համապատասխանությունն անմիջապես սկսվեց քայքայվել: Թղթադրամերը շրջանառության մեջ մտան ավելի շատ, քան ոսկեդրամներն

էին, ինչն առաջացրեց մի շարք բացասական հետևանքներ, որոնցից հիմնականը՝ սղաճն է: Որպեսզի դա տեղի չունենա, հասարակությունը պետք է իմանա, թե որքան դրամ է անհրաժեշտ ապրանքաշրջանառության համար, և վերահսկի դրանց քանակությունը:

Այս հարցի ուսումնասիրման ժամանակ պետք է նշել, որ ապրանքաշրջանառության համար անհրաժեշտ ամբողջական փողի քանակի որոշմամբ զբաղվել են շատ տնտեսագետներ: Սակայն, ամենալայն սահմանումը տրվել է Կ. Մարքսը «Կապիտալ» աշխատությունում: Համաձայն Կ. Մարքսի՝

$$\text{շրջանառության մեջ անհրաժեշտ փողի քանակությունը} = \frac{\text{ԱԳ} - \text{Վ} - \text{ՓՎ} + \text{ՎՃ}}{\text{Օ}}$$

որտեղ

ԱԳ - ապրանքների գների գումարն է,

Վ - վարկով վաճառված ապրանքների գների գումարը,

ՓՎ - փոխադարձ մարված վճարների գումարը,

ՎՃ - ժամկետը լրացած վճարների գումարը,

Օ - միանուն դրամական միավորի պտույտների քանակը, կամ դրամաշրջանառության արագությունը:

Ավելի պարզ այս բանաձևը կստանա հետևյալ տեսքը.

$$\text{փողի քանակությունը} = \frac{\text{Ապրանքների գների գումար (ԱԳ)}}{\text{միանուն դրամային միավորի պտույտների քանակը}}$$

Շրջանառության համար անհրաժեշտ դրամի քանակը որոշվում է շրջանառվող ապրանքների գների և փողի շրջանառության միջին արագությամբ:

15. 4. Բանկային համակարգը և պետության դրամավարկային քաղաքականությունը

15.4.1. Կենտրոնական բանկը որպես բանկային համակարգի առաջատար օղակ

Շուկայական տնտեսության պամաններում առաջանում են ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներ, վերջիններիս հավաքագրման ու փոխատվական կապիտալի վերածման գործում պահանջվում են մասնագիտացված միջնորդ կազմակերպություններ: Այդպիսի կազմակերպությունների դերում հանդես են գալիս բանկերը:

Բանկային համակարգը վարկային կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի առաջատար օղակն է: Այն տվյալ երկրում գործող բանկերի ամբողջությունն է, որտեղ իր խնդիրներով ու գործառույթներով առաջնային տեղը գրավում է Կենտրոնական բանկը: Միասնական համակարգում գործում են նաև առևտրային բանկերը, որոնք ենթարկվում են ԿԲ կողմից սահմանված կարգավորման և վերահսկման կանոններին:

ՀՀ Կենտրոնական բանկը ստեղծվել է ԽՍՀՄ ԿԲ-ի հայկական գրասենյակի բազայի վրա և իր հիմնական գործառույթները ձեռք է բերել 1993 թ. ազգային արժույթը՝ (դրամը) մտցնելուց հետո: Ինչպես բոլոր կենտրոնական բանկերը, այնպես էլ ՀՀ ԿԲ-ն պետական է, բայց ունի տնտեսական ինքուրույնություն:

Տարբեր երկրներում կենտրոնական բանկերի կազմակերպարավական հիմքերը տարբեր են: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում, Գերմանիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, Ֆրանսիայում, Դանիայում և Նիդեռլանդներում կենտրոնական բանկի կապիտալն ամբողջությամբ պատկանում է պետությանը, ԱՄՆ-ում՝ Դաշնային պահուստի համակարգի անդամ բանկերին, Իտալիայում՝ բանկերին և ապահովագրական ընկերություններին, Ճապոնիայում՝ պետությանը (55%) և մասնավոր անձանց (45%):

Իր խնդիրներն իրագործելու նպատակով Կենտրոնական բանկը կարող է իր անունից՝

- կնքել պայմանագրեր, ձեռք բերել իրավունքներ, ստանձնել պարտավորություններ, այդ թվում՝ վերցնել վարկեր,
- հանդես գալ որպես հայցվոր և պատասխանող,
- օրենքով նախատեսված դեպքերում ձեռք բերել, տիրապետել, օգտագործել և օտարել գույք, գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ:

Կենտրոնական բանկի հիմնական խնդիրը ՀՀ-ում գների կայունության ապահովումն է: Այդ խնդրի իրագործումը պայմանավորված է արդյունավետ դրամավարկային քաղաքականության մշակմամբ և իրագործմամբ: Սակայն միայն դրամավարկային քաղաքականության իրագործումը բավարար չէ տնտեսության մեջ կայուն գների ապահովման համար: Դրա համար անհրաժեշտ է նաև տնտեսության աշխուժացում, արդյունավետ հարկաբյուջետային, ներդրումային քաղաքականությունների մշակում և իրագործում:

Բացի իր հիմնական խնդրից, Կենտրոնական բանկն ունի նաև հետևյալ խնդիրները.

- ԶԶ բանկային համակարգի կայունության, իրացվելիության, վճարունակության և բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովումը,
- գործուն վճարահաշվարկային համակարգի ստեղծումն ու զարգացումը,
- ԶԶ արժույթի թողարկումը, դրամաշրջանառության կազմակերպումն ու կարգավորումը:

Կենտրոնական բանկի գործունեությունը դրսևորվում է հետևյալ հիմնական գործառույթներում:

1. Կենտրոնական բանկն իրականացնում է կառավարության բանկային սպասարկումը: Նրան է վերապահվում ազգային արժույթի էմիսիան:

2. Կենտրոնական բանկը հանդիսանում է կառավարության ֆինանսական գործակալն ու խորհրդատուն: Նրա իրավասության մեջ մտնում է կառավարության լիազորված մարմնի կողմից թողարկած պարտատոմսերի և այլ արժեթղթերի բաշխման, գրանցման և փոխանցման, ինչպես նաև արժեթղթերի հիմնական գումարի, տոկոսների կամ սահմանված այլ վճարումների իրականացման գործառույթները: Պետական բյուջեի նախագծի կազմման գործընթացում ԿԲ-ն իր դիրքորոշումն է ներկայացնում այդ կարևորագույն փաստաթղթին առնչվող հարցերի վերաբերյալ:

3. Կենտրոնական բանկը լիցենզավորում է առևտրային բանկերը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև այլ անձանց, կարգավորում և վերահսկում է դրանց գործունեությունը:

4. Կենտրոնական բանկը վարկեր է տրամադրում բանկերին՝ որպես վերջին ատյանի վարկատու: Վերջին ատյանի վարկատուի կարգավիճակով հանդես գալու գործառույթը ենթադրում է, որ ոչ սնանկ, սակայն կարճաժամկետ իրացվելիության խնդիրներ ունեցող առևտրային բանկերը կարող են ստանալ համապատասխան ռեսուրսներ ԿԲ-ից՝ շուկայականից ավելի խիստ պայմաններով:

5. Կենտրոնական բանկը կարգավորում և վերահսկում է վճարահաշվարկային համակարգի, վճարահաշվարկային ծառայությունների մատուցող կազմակերպությունների գործունեությունը:

6. Կենտրոնական բանկը տիրապետում, օգտագործում և տնօրինում է ԶԶ միջազգային պահուստները:

7. Կենտրոնական բանկն իրականացնում է դրամավարկային և բանկային վիճակագրության հավաքագրումը, ամփոփումը և հրապարակումը:

15.4.2. Առևտրային բանկերի գործառույթները

Առևտրային բանկերը հանդիսանում են երկրի վարկային համակարգի հիմքը, կենտրոնացնում են վարկային պաշարների գերակշիռ մասը: Առևտրային բանկը կարելի է դիտարկել որպես ֆինանսական շուկայի մասնագիտացված կառույց, որը կոչված է հավաքագրել և բաշխել տնտեսության մեջ ձևավորված ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցները: Այլ կերպ՝ առևտրային բանկերը կատարում են ֆինանսական միջոցողի դեր դրամական միջոցների ավելցուկ և դրանց նկատմամբ պահանջ ունեցող տնտեսական սուբյեկտների ու անձանց միջև: Դրանով նրանք նպաստում են դրամաշրջանառության գործընթացի կազմակերպմանը, տնտեսության տարբեր ճյուղերին և ոլորտներին վարկային ռեսուրսներով ապահովմանը, ինչն էլ վերջին հաշվով անդրադառնում է տնտեսության արդյունավետության, և, հետևաբար, բնակչության կենսամակարդակի վրա:

Առևտրային բանկն իրավաբանական անձ է, որը սահմանված կարգով տրված լիցենզիայի հիման վրա իրականացնում է բանկային գործունեություն: Բանկային գործունեություն է համարվում ավանդներ ընդունելը կամ ավանդներ ընդունելու առաջարկությամբ հանդես գալը և ավանդն ընդունողի անունից և ռիսկով դրանք տեղաբաշխելը՝ վարկեր, ավանդներ տրամադրելու և (կամ) ներդրումներ կատարելու միջոցով:

Ստեղծվում է այնպիսի տպավորություն, թե բանկերը կատարում են մեկ, այն էլ բավականաչափ սահմանափակ գործառույթ՝ ընդունում են ավանդներ ու դեպոզիտներ և տրամադրում են վարկեր: Սակայն ցանկացած ժամանակակից բանկն իր մրցակցային դիրքերը պահպանելու և հասարակական պահանջները բավարարելու համար պետք է ստանձնի նոր դերեր: Դրանք են.

Միջնորդի դեր	Խնայողությունների շրջանառելիության կազմակերպում (տրանսֆորմացիա), արտադրական և այլ կազմակերպությունների վարկավորում, որը ավանսավորվում է (ներդրվում է) ոչ ընթացիկ ու ընթացիկ ակտիվների (հիմնական և շրջանառու կապիտալի) մեջ
Վճարումների իրականացման դեր	Հաճախորդների հանձնարարությամբ ապրանքների ու ծառայությունների դիմաց վճարումների իրականացում
Երաշխավորի դեր	Հաճախորդների գործարքների ոչ վարկային ֆինանսավորում (ակրեդիտիվներ, երաշխիքներ)
Հավատարմագրային (trust) գործակալի դեր	Հաճախորդների ակտիվների պահպանություն և կառավարում
Բաժանորդագրային (underwriting) գործակալի դեր	Հաճախորդի հանձնարարությամբ արժեթղթերի թողարկում, տեղաբաշխում և մարում
Քաղաքական դեր	Պետության կողմից իրականացվող քաղաքականության օժանդակման ֆունկցիա, որն ուղղված է երկրի տնտեսական զարգացմանը և սոցիալական խնդիրների լուծմանը

Առևտրային բանկն ավանդառու կազմակերպություն է, և միայն նրան է վերապահված հաճախորդներից ավանդներ ընդունելու (կամ նման առաջարկությամբ հանդես գալու) իրավունքը: Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ առևտրային բանկերը տեղաբաշխում են ավանդներն իրենց անունից և իրենց ռիսկով: Այսինքն՝ ավանդը վերադարձնելու պատասխանատվությունն ու ռիսկը լիովին կրում է բանկը:

Առևտրային բանկերի կարևորագույն գործառույթներն են.

- ազատ դրամական միջոցների հավաքագրումը, կենտրոնացումը և դրանց վերածումը կապիտալի,
- ձեռնարկությունների, բնակչության և պետության վարկավորումը,
- շրջանառության մեջ վարկային փողի բաց թողումը,
- տնտեսության մեջ հաշվարկների ու վճարումների իրականացումը,
- էմիսիոն գործունեությունը (դեպոզիտային էմիսիա),
- խորհրդատվական, ֆինանսական և տնտեսական տեղեկատվության տրամադրումը:

Առևտրային բանկերն իրականացնում են նաև սոցիալական բնույթի գործառույթներ.

- հարկային վճարումների միջոցով ապահովում է բյուջետային ծրագրերի կատարումը,
- նպաստում սոցիալական ծրագրերի իրականացմանը:

ՀՀ տարածքում գործող բանկերը, դրանց մասնաճյուղերը և օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղերը սահմանված կարգով կարող են իրականացնել հետևյալ ֆինանսական գործառնությունները.

- ընդունել ցպահանջ և ժամկետային ավանդներ,
- տրամադրել առևտրային և սպառողական վարկեր, այդ թվում՝ տալ հիփոթեքային վարկեր, իրականացնել պարտքի կամ առևտրային գործարքների ֆինանսավորում, ֆակտորինգ,
- տրամադրել բանկային երաշխիքներ և ակրեդիտիվներ (վարկային նամակներ),
- բացել և վարել հաշիվներ, այդ թվում՝ այլ բանկերի թղթակցային հաշիվներ,
- մատուցել վճարահաշվարկային ծառայություններ և (կամ) այլ կերպ սպասարկել հաճախորդների հաշիվները,
- թողարկել, գնել (զեղչել), վաճառել և սպասարկել արժեթղթեր, վճարային փաստաթղթեր, ճանապարհային չեկեր, քարտեր և այլ գործիքներ,
- իրականացնել ինվեստիցիոն (ներդրումային) և բաժանորդագրական գործունեություն,
- մատուցել ֆինանսական գործակալի (ներկայացուցչի) ծառայություններ, կառավարել այլ անձանց արժեթղթերն ու ներդրումները (հավատարմագրային կամ լիազորագրային),
- գնել, վաճառել և կառավարել թանկարժեք մետաղների բանկային (ստանդարտացված) ծուլակտորներ,
- գնել և վաճառել (փոխանակել) արտարժույթ, կնքել դրամի և արտարժույթի ֆյուչերսներ, օպցիոններ և նման այլ գործարքներ,
- իրականացնել ֆինանսական վարձակալություն (լիզինգ),
- ի պահ ընդունել թանկարժեք մետաղներ, քարեր, արժեթղթեր և այլ արժեքներ,
- մատուցել ֆինանսական և ինվեստիցիոն խորհրդատվություն,
- ստեղծել և սպասարկել հաճախորդների վարկարժանության տեղեկատվական համակարգ, իրականացնել պարտքերի հետ

ստացման գործունեություն և այլն:

Բանկերը չեն կարող իրականացնել արտադրական, առևտրային և ապահովագրական գործունեություն (եթե օրենքով այլ բան սահմանված չէ):

Առևտրային բանկերի դասակարգումը կարելի է կատարել, ելնելով հետևյալ չափանիշներից.

1. Ըստ կազմակերպա-իրավական ձևի բանկերը լինում են բաժնետիրական, փայատիրական և կոոպերատիվ:

2. Ըստ ստեղծման օրենսդրական հիմքերի բանկերը լինում են ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ:

3. Ըստ կանոնադրական կապիտալի պատկանելության ռեզիդենտ բանկերը կարող են լինել .

- հայրենական բանկեր, որոնց կանոնադրական կապիտալը ձևավորվում է միայն ՀՀ ռեզիդենտների միջոցների հաշվին,
- օտարերկրյա բանկեր, որոնց կանոնադրական կապիտալը ձևավորվում է միայն ոչ ռեզիդենտների միջոցների հաշվին,
- համատեղ բանկեր:

4. Ըստ գործունեության ոլորտների բանկերը լինում են մասնագիտացված և ունիվերսալ: Մասնագիտացման հիմքում կարող են ընկած լինել հետևյալ չափանիշները:

Ֆունկցիոնալ մասնագիտացում, երբ բանկերի գործունեությունը կողմնորոշված է դեպի իր հաճախորդներին հիմնականում մասնագիտացված ծառայությունների մատուցումը: Ըստ այս չափանիշի, կարող են տարբերվել իննովացիոն, ներդրումային, խնայողական, հիփոթեքային և այլ բանկեր:

Ճյուղային մասնագիտացում, երբ բանկերը սպասարկում են հիմնականում տնտեսության որևէ ճյուղը (գուղատնտեսություն, շինարարություն, արտաքին առևտուր և այլն):

Ըստ հաճախորդների մասնագիտացում, երբ բանկը սպասարկում է հիմնականում որոշակի կարգի հաճախորդների (ֆիզիկական անձանց, իրավաբանական անձանց և այլն):

Մունիցիպալ բանկեր, որոնց գործունեությունը սահմանափակվում է հիմնականում որոշակի տարածաշրջանի սպասարկմամբ:

Ունիվերսալ համարվում են այն բանկերը, որոնք իրականացնում են օրենսդրությանը համապատասխանող բոլոր բանկային գործառնությունները, և նրանց գործունեության մեջ չկա հստակ ընդգծված որևէ բնագավառ կամ նախապատվություն:

15.4.3. Բանկի շահույթը և շահութի նորման: Բանկի պահուստները:

Առևտրային բանկերի հիմնական նպատակը շահույթի ստացումն է: Շահույթը բանկի գործունեության ֆինանսական արդյունքն է, որն արտահայտում է բանկի ստացած եկամուտների գերազանցումը բանկի կատարած ծախսերի նկատմամբ: Այն հիմք է հանդիսանում բանկի գործունեության հետագա ընդլայնման, նրա կապիտալի մեծացման համար, ինչն էլ իր հերթին նպաստում է բանկի ֆինանսական կայունության և հզորության ամրապնդմանը: Ինչպես բոլոր տնտեսավարող սուբյեկտների, այնպես էլ առևտրային բանկերի ֆինանսատնտեսական գործունեությունը բնութագրող, հիմնական ցուցանիշներից են շահույթը, զուտ շահույթը, շահութաբերությունը :

Բանկի շահույթը որոշվում է ստացված եկամուտների և կատարած ծախսերի տարբերությամբ: Պետք է հաշվի առնել, որ շահույթի բացարձակ գումարը դեռևս չի բնորոշում բանկի ֆինանսական վիճակը: Դրա համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հարաբերական ցուցանիշների վրա, որոնցից է շահութաբերությունը:

Բանկային գործունեության վերլուծության հիմնական նպատակը բանկի շահույթի ու շահութաբերության մակարդակի բարձրացման ռեզերվների բացահայտումն է, որի հիման վրա էլ բանկի ղեկավարությունը մշակում է ակտիվային և պասիվային գործառնությունների իրականացման համապատասխան քաղաքականություն:

Բանկի ծախսերի հիմնական մասն են կազմում ներդրումների դիմաց վճարվող տոկոսները, աշխատավարձի ծախսերը, պահուստներին կատարած վճարումները և այլ գործառնական ծախսեր: Բանկերի ծախսերի մեջ ներառվում են նաև եկամուտների կորուստների փոխհատուցման նպատակով պահուստները, իսկ եկամուտների մեջ՝ վերագնահատումից և այլ եկամուտները:

Բանկի գումարային շահույթն ընդգրկում է.

- գործառնական գործունեությունից ստացված շահույթը,
- ոչ գործառնական գործունեությունից ստացված շահույթը,
- այլ շահույթ:

Ի տարբերություն տնտեսության մյուս ճյուղերում գործող կազմակերպությունների, որոնք իրենց ֆոնդերը լրացնում և չափաբաժիններ են վճարում նոր բաժնետոմսերի թողարկման հաշվին, բանկերում բաժնետերերի միջև բաշխվող զուտ շահույթի տեսակարար կշիռը չի գերեզանցում 35-37 %-ը, իսկ շահույթի մեծը մասը ուղղված է տարբեր ֆոնդերի համալրմանը: Առևտրային բանկն իր տրա-

մադրության տակ մնացած շահույթի հաշվին վճարում է իր բաժնետերերի շահաբաժինները՝ հիմք ընդունելով նրանց կողմից ներդրված գումարի չափը :

Բանկերը շահույթից վճարումներ են կատարում նաև տարբեր ֆոնդերին: Բանկն իր գործունեության ընթացքում պետք է ավելացնի հիմնական ֆոնդերը՝ ձեռք բերի սարքավորումներ, համակարգչային տեխնիկա, տրանսպորտային միջոցներ, կապի միջոցներ, ինչպես նաև բարելավի իր աշխատողների աշխատանքի պայմանները: Բանկի բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի կողմից սահմանված կարգով շահույթից գումար է նախատեսվում բանկի կանոնադրական կապիտալի ավելացման համար:

Բանկի շահույթի վերլուծությունը անհրաժեշտ է սկսել բանկային գործառնությունների եկամտաբերության համալիր ուսումնասիրումից, նրանցում տեղի ունեցող փոփոխությունների պատճառների բացահայտումից: Ընդհանուր առմամբ բանկի տրամադրության տակ մնացող շահույթի մեծությունը կախված է երեք հիմնական բաղադրիչներից եկամուտներից , ծախսերից և բյուջե վճարվող հարկերից: Բանկի շահույթի տարեկան հավելաճը գնահատելիս անհրաժեշտ է ելնել նրանից, որ այն ինֆլյացիայի տեմպերից ցածր չպետք է լինի: Յակառակ դեպքում բանկի իրական եկամուտները կնվազեն, որն էլ կբերի բանկային կապիտալի արժեզրկման: Այդ իսկ պատճառով բանկի շահույթը վերլուծելիս նրա մեծությունը պետք է ճշտվի՝ հաշվի առնելով ինֆլյացիան:

Առևտրային բանկերի շահութաբերության մակարդակի գնահատման հիմնական մեթոդներն են.

- եկամտային աղբյուրների կառուցվածքային վերլուծություն,
- ֆինանսական ցուցանիշների վերլուծություն,
- գործոնային վերլուծություն:

Կառուցվածքային վերլուծության հիմնական նպատակն է բանկի շահույթի ձևավորման աղբյուրների բացահայտումը: Ֆինանսական ցուցանիշների վերլուծության ժամանակ կատարում են.

- ֆինանսական ցուցանիշների փաստացի մեծությունների համեմատում նորմատիվային ցուցանիշների հետ,
- տվյալ բանկի համապատասխան ցուցանիշների համեմատում մրցակից բանկերի ցուցանիշների հետ,
- ցուցանիշների դինամիկայի բացահայտում,
- ցուցանիշների դինամիկայի գործոնային վերլուծություն :

Ներկայումս բանկի շահութաբերությունը գնահատելու համար օգտաքործվում են հետևյալ հարաբերական ցուցանիշները .

- սեփական կապիտալի շահութաբերության ցուցանիշը `ROE,
- միավոր ակտիվի շահութաբերության գործակիցը `ROA,
- զուտ տոկոսային մարժան,
- գործառնական շահույթի զուտ մարժան,
- մեկ բաժնետոմսի հաշվով զուտ շահույթ:

15.4.4. Պետության դրամավարկային քաղաքականությունը և դրա հիմնական ուղղությունները:

Դրամավարկային քաղաքականությունը պետության տնտեսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է: Այն դրամաշրջանառության և վարկերի կարգավորման նպատակով իրականացվող միջոցառումների համակարգ է, որը կոչված է ապահովելու կայուն տնտեսական աճ: Դրամավարկային քաղաքականությունն ուղղված է ինֆլյացիայի մակարդակի և դինամիկայի կարգավորմանը, ներդրումային ակտիվության աճին, ազգային արժույթի կայուն փոխարժեքի պահպանմանը, շուկայական տնտեսության սահուն գործունեության համար արդյունավետ ֆինանսական պայմանների ստեղծմանը:

Դրամավարկային ճիշտ ու հիմնավորված քաղաքականությունը նպաստում է վերարտադրական գործընթացի մակրոտնտեսական հիմնական համասնությունների ձևավորմանը, տնտեսության կառուցվածքային դրական փոփոխություններին, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը, արտադրության դինամիկային, տնտեսության կայունացման և պետական շահերն արտահայտող այլ հիմնախնդիրներ լուծմանը:

Դրամավարկային քաղաքականության խնդիրներն են.

- դրամական շուկայի հավասարակշռության պահպանումը, շրջանառության մեջ եղած փողի զանգվածի վերահսկողությունն ու դրա կարգավորումը,
- տնտեսությունում ինֆլյացիայի երևույթների դեմ պայքարի կազմակերպումը, ազգային արժույթի փոխարժեքի կարգավորումը,
- տնտեսական պարբերաշրջանների կարգավորումը և տնտեսության աճի տեմպերի համահարթումը,
- տնտեսության իրական հատվածի ապահովումը էժան վարկային ռեսուրսներով:

Դրամավարկային քաղաքականությունն ուղղված է երկրում փողի զանգվածի (փողի առաջարկի), բանկային համակարգի կողմից տնտեսության իրական հատվածի վարկավորման հնարավորությունների ընդլայնմանը և տոկոսադրույքների ընդհանուր մակարդակի կարգավորմանը: ՀՀ-ում դրամավարկային քաղաքականություն մշակող և իրականացնող մարմինը հանդիսանում է Կենտրոնական բանկը (ԿԲ), որը կարգավորում է դրամի առաջարկը տնտեսությունում՝ իր հաշվեկշռի ակտիվային և պասիվային հոդվածներում փոփոխության, ինչպես նաև բանկերի վարկավորման տոկոսադրույքների փոփոխության ճանապարհով:

Բանկային պրակտիկայում հայտնի են դրամավարկային քաղաքականության հետևյալ հիմնական ձևերը:

1. Ռեստրիկցիոն (կոշտ, կասեցնող) դրամավարկային քաղաքականություն կամ «թանկ փողի» քաղաքականություն,
2. Էքսպանսիոնիստական (փափուկ, խթանող) դրամավարկային քաղաքականություն կամ «եժան փողի» քաղաքականություն,
3. Միջանկյալ կամ «ոսկյա միջինի» դրամավարկային քաղաքականություն, որն իրենից ներկայացնում է վերոհիշյալ երկու ձևերի յուրովի համակցում:

Ռեստրիկցիոն դրամավարկային քաղաքականությունն ուղղված է առևտրային և մասնագիտացված բանկերի վարկային և այլ ակտիվային գործառնությունների ծավալի սահմանափակմանը, պայմանների խստացմանը և տոկոսադրույքների մակարդակի բարձրացմանը: Վերջինիս իրականացումը սովորաբար ուղեկցվում է հարկերի ավելացմամբ, պետական ծախսերի կրճատմամբ և այլ միջոցառումներով, որոնք ուղղված են ինֆլացիայի կանխմանն ու շատ դեպքերում՝ նաև վճարային հաշվեկշռի առողջացմանը: Այսպիսով, ռեստրիկցիոն դրամավարկային քաղաքականությունն օգտագործվում է ինչպես ինֆլացիոն երևույթների դեմ պայքարելու նպատակներով, այնպես էլ ուղղված է գործարար ակտիվության պարբերաշրջանային տատանումների հարթեցմանը:

Ե՛վ ռեստրիկցիոն, և՛ էքսպանսիոնիստական դրամավարկային քաղաքականությունները կարող են ունենալ ինչպես համընդհանուր, այնպես էլ սելեկտիվ բնույթ: Համընդհանուր դրամավարկային քաղաքականության իրականացման դեպքում կենտրոնական բանկի միջոցառումները տարածվում են բանկային հաստատությունների բոլոր տեսակների վրա, իսկ սելեկտիվի դեպքում՝ միայն առանձին ֆինանսավարկային հաստատությունների կամ էլ բանկային գործունեության ո-

րոշակի տեսակների վրա: Սելեկտիվ դրամավարկային քաղաքականությունը Կենտրոնական բանկին հնարավորություն է ընձեռում ընտրանքային ներգործություն կատարել որոշակի ուղղություններով:

Երբեմն տարբերում են նաև «լայն» և «նեղ» դրամավարկային քաղաքականություն:

«Նեղ» դրամավարկային քաղաքականության իրականացման դեպքում օպտիմալ արժութային փոխարժեքը ձեռք է բերվում արժութային շուկայում ներդրումների (ներխուժումների), հաշվառման քաղաքականության և կարճաժամկետ տոկոսադրույքների վրա ազդող այլ գործիքների օգնությամբ: Իսկ «լայն» դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացվում է շրջանառության մեջ գտնվող դրամական զանգվածի վրա ներգործելու միջոցով՝ սղաճի արդյունավետ կառավարման ճանապարհով:

Դրամավարկային կարգավորման իրականացման անուղղակի մեթոդները (գործիքները) հիմնականում երեքն են.

1. Կենտրոնական բանկի կողմից առևտրային և մասնագիտացված բանկերի պարտադիր պահուստների նորմաների փոփոխությունը,
2. Դիսկոնտային (վերահաշվառման) և վերաֆինանսավորման քաղաքականության իրականացումը,
3. Կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող գործառնությունները բաց շուկայում:

Կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականության իրականացման հիմնական տնտեսական գործիքներից մեկը պարտադիր պահուստային պահանջների նորմատիվների սահմանումն է, երկրորդ՝ մակարդակի յուրաքանչյուր բանկային հաստատության համար պահուստային-թղթակցային հաշվի բացումը, ինչպես նաև այդ հաշվի վրա միջոցների մնացորդների նվազագույն մեծության սահմանումը:

Պահուստային միջոցների նորմատիվի փոփոխության միջոցով Կենտրոնական բանկը կարգավորում է առևտրային բանկերի ակտիվային գործառնությունների մասշտաբները և հետևապես՝ նրանց կողմից դեպոզիտային էմիսիայի իրականացման հնարավորությունները:

Պարտադիր պահուստավորման քաղաքականություն իրականացնելու դեպքում կենտրոնական բանկն անմիջական մուլտիպլիկատիվ կապ է ստեղծում պահուստների և շրջանառության մեջ գտնվող դրամական զանգվածի միջև: Պարզագույն տեսքով այն կարելի է ներկայացնել $M = kB$ բանաձևով, որտեղ M -ը դրամական զանգվածի ծավալն է, B -ն՝ պահուստավորման միջոցները, k -ն՝ բազմարկիչը (մուլտիպլիկատոր): Վերջինս արտահայտվում է հետևյալ կերպ.

$$k = \frac{c + I}{c + r}$$

որտեղ c -ն՝ դրամական զանգվածի հարաբերությունն է դեպոզիտներին: Դրամական բազմարկիչն ապահովում է անհրաժեշտ կապ պահուստների և դրամական զանգվածի փոփոխությունների միջև:

1999 թվականի ապրիլից առ այսօր ՀՀ-ում գործում է պարտադիր պահուստավորման նոր մեխանիզմը համաձայն որի՝ ներգրավված միջոցների դիմաց պահուստավորումն իրականացվում է ՀՀ դրամով՝ 8%, իսկ արտարժույթով՝ 12% դրույքաչափերով: Այս միջոցառմանը ՀՀ - Կենտրոնական բանկը նպատակ ուներ բարձրացնել դրամական զանգվածի կառավարելիությունը՝ կապված արտարժույթային դեպոզիտների աննախադեպ արագ տեմպերով աճի և, այսպես կոչված, տնտեսության «դոլարիզացիայի» գործընթացի ծավալների մեծացման հետ:

ՀՀ Կենտրոնական բանկում պահուստավորման են ենթակա առևտրային բանկերի կողմից դրամով և արտարժույթով ներգրավված միջոցները, իսկ պահուստավորումը կատարվում է.

- դրամով ներգրավված միջոցների դիմաց՝ դրամով,
- ազատ փոխարկելի արտարժույթով ներգրավված միջոցների դիմաց՝ դրամով,
- այլ արտարժույթներով ներգրավված միջոցների դիմաց՝ դրամով:

Դիսկոնտային քաղաքականությունը դրամավարկային կարգավորման կարևոր գործիք է, որի հիմնական ուղղությունները մշակվում են կենտրոնական բանկերի կողմից: Դիսկոնտային քաղաքականությունն իրականացվում է պաշտոնական տոկոսադրույքների 2 հիմնական տեսակների սահմանման և վերանայման միջոցով.

1. դիսկոնտավորման դրույքները՝ պետական արժեթղթերի վերահաշվառման և վարկերի տրամադրման նպատակով,

2. վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքները՝ ֆինանսավարկային հաստատությունների և կառավարության վարկավորման նպատակով:

Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը կամ կենտրոնական բանկի կողմից առևտրային ու մասնագիտացված բանկերին կամ կառավարությանը տրամադրվող վարկային ռեսուրսների վճարաչափի մակարդակն ավելի բարձր է դիսկոնտային տոկոսադրույքից, քանի որ բանկերի վարկային գործառնությունները (լոնբարդային, բլանկային, կոնտոկորենտային և այլն) ավելի թանկ են գնահատվում, քան՝ առևտրա-կո-

միսիոն գործառնությունները (օրինակ, արժեթղթերի գնումը): Այդ է պատճառը, որ առևտրային բանկերը ձգտում են ստանալ վարկեր Կենտրոնական բանկից միայն այն բանից հետո, երբ արդեն օգտագործվել են բոլոր հնարավորություններն արժեթղթերի վերահաշվառման գծով:

«Վերաֆինանսավորում» ասելով հասկանում ենք երկրորդ մակարդակի բանկային հաստատությունների կողմից դրամական միջոցների ստացում Կենտրոնական բանկից: Վերջինիսի առավել տարածված ձևերից են, օրինակ, առևտրային բանկերի պորտֆելներում գտնվող մուրհակների վերահաշվառումը կամ բաց շուկայում իրականացվող գործառնությունները:

Ընդհանրապես, առկա է որոշակի ռիսկ, որ մշտական հնարավորությունների չափից ավելի օգտագործումը կարող է նպաստել շուկայի թերզարգացմանը: Դա առավել հավանական է դառնում, երբ կենտրոնական բանկը վարում է բավականին նեղ «միջանցքի» քաղաքականություն (լոմբարդային և դեպոզիտային մեխանիզմների ներդաշնակ կիրառություն, որի արդյունքում շուկայական տոկոսադրույքները հաստատվում են որոշակի միջակայքում և բաց շուկայական գործառնությունների միջոցով տոկոսադրույքներն արդեն կարգավորվում են այդ միջակայքում):

Բաց շուկայում գործառնությունները տոկոսադրույքի քաղաքականության արդունավետության բարձրացման գործիք են: Դրանց գործողության մեխանիզմը հիմնված է պետական արժեթղթերի և այլ վարկային պարտավորությունների գնման և վաճառքի վրա:

Բաց շուկայի գործառնությունների առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք իրականացվում են ոչ թե շուկայական տոկոսադրույքներով, այլ նախապես որոշված կուրսով: տոկոսադրույքները սահմանվում են դիֆերենցված ձևով, ԿԲ-ի կողմից՝ ելնելով արժեթղթերի ժամկետից: Այսպես, եթե անհրաժեշտ է ընդլայնել փողի զանգվածը, ԿԲ-ն հրահանգ է տալիս ձեռք բերել պետական արժեթղթեր, այսինքն իրականացնել գնումներ բաց շուկայում: Իսկ երբ ԿԲ-ն որոշում է կրճատել փողի զանգվածը, ապա հրահանգ է տալիս իրականացնել արժեթղթերի վաճառք:

Կենտրոնական բանկերի կողմից իրականացվող շուկայական գործառնությունները սովորաբար լինում են ուղղակի (միակողմանի) կամ հակադարձ:

Ուղղակի գործառնությունն իրենից ներկայացնում է սովորական գնում կամ վաճառք: Հակադարձ գործառնությունն իրականացվում է

արժեթղթերի առք ու վաճառքի տեսքով՝ նախապես սահմանված փոխարժեքով, հակադարձ գործարքի պարտադիր իրականացմամբ: Հակադարձ գործառնություններն, իրենց հերթին, բաժանվում են ռեպո և հակադարձ ռեպո գործառնությունների: Ռեպո գործառնությունների դեպքում Կենտրոնական բանկը գնում է պետական արժեթղթերը (վարկ), իսկ հակադարձ ռեպոյի դեպքում՝ վաճառում (դեպոզիտ):

Բաց շուկայում ԿԲ-ի կողմից իրականացվող գործառնությունները հետապնդում են երկու հիմնական նպատակ: Ընթացիկ նպատակը դրամական հոսքերի շարժման սեզոնային, տարածաշրջանային և տարերային փոփոխությունների հետ կապված դրամաշրջանառության լարվածության թուլացմանը հնարավորին չափով օժանդակություն ցուցաբերելն է: Իսկ երկրորդ՝ գլխավոր և երկարաժամկետ նպատակը տնտեսության համասնական զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումն է, աճի բարձր կայուն տեմպերի, զբաղվածության բարձր մակարդակի և գների կայունության ապահովումը: Բաց շուկայում իրականացվող գործառնությունները մեկուսացված չեն ԿԲ-ի կողմից իրականացվող մյուս կարգավորող գործառնություններից և առաջին հերթին՝ դիսկոնտային քաղաքականությունից:

Գործառնությունների միջև եղած փոխադարձ կապն առավել ակնառու է դրսևորվում, երբ բաց շուկայում իրականացվող գործառնություններն օգտագործվում են դիսկոնտային և վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքների փոփոխության համար հող նախապատրաստելու նպատակով: Բաց շուկայում արժեթղթերի վաճառքը կարող է օգտագործվել վարկերին «կոշտ» բնույթ տալու համար, որի արդյունքում բանկերը ստիպված լինեն լրացուցիչ վարկի պահանջարկի դեպքում դիմել Կենտրոնական բանկ: Բաց շուկայում այդպիսի գործառնությունները սովորաբար անվանում են «տոկոսադրույքներին արդյունավետություն հաղորդելու միջոց»:

Այսպիսով, բաց շուկայում իրականացվող գործառնություններն իրենց էությամբ ճշգրտող գործառնություններ են, որոնք որոշակի չափով սահմանափակում են տնտեսական պարբերաշրջանային տատանումների շրջանակները (ամալխտուղան): Դրանք առաջատար տեղ են զբաղեցնում ԿԲ-ի կողմից իրականացվող կարգավորող միջոցառումների շարքում, իսկ բյուջեի դեֆիցիտի և պետական պարտքի մեծացմանը համընթաց, մեծանում է նաև դրանց՝ որպես կենտրոնական բանկերի դրամավարկային քաղաքականության գործիքի, դերն ու նշանակությունը:

Թեմա 16. Ֆինանսական և հարկաբյուջետային համակարգ

16.1. Ֆինանսների էությունը և ֆունկցիաները: Ֆինանսների համակարգը:

Ֆինանսները դրամական միջեցների /ֆոնդերի/ ձևավորման, բաշխման ու օգտագործման տնտեսական հարաբերությունների համակարգ են: «Ֆինանսներ» հասկացությունը /լատ. կանխիկ դրամ, վճարում/ դրամական միջոցների համակցություն է, որին տնօրինում են տնային տնտեսությունները, ձեռնարկությունները և պետությունը: Ֆինանսական հարաբերությունները ծագում են` պետության, իրավաբանական ու ֆիզական անձանց, ինչպես նաև, առանձին պետությունների միջև: Ֆինանսական հարաբերությունների հիմնական սուբյեկտներն են պետությունը, ձեռնարկությունները /ֆիրմաները/, հասարակական կազմակերպությունները, անհատ քաղաքացիները:

Ֆինանսները ծագել են ապրանքադրամական հարաբերությունների ձևավորման պայմաններում, պետության գործառույթների զարգացման և ֆինանսական միջոցների նկատմամբ նրա պահանջների աճի արդյունքում: Ֆինանսների էությունը դրսևորվում է հետևյալ գործառույթներով:

1. **Բաշխման գործառույթ:** Պետությունը հարկերի միջոցով վերաբաշխում է քաղաքացիների եկամուտների և ֆիրմաների շահույթի մի մասը` այն ուղղելով արտադրության սոցիալական ենթակառուցվածների զարգացմանն ու երկարաժամկետ ներդրումների կատարմանը:

2. **Խթանման գործառույթ:** Պետությունը հարկերի, արտոնությունների և սանկցիաների միջոցով կարգավորում է տնտեսական գործունեությունը` դրանով իսկ խթանելով տեխնիկական առաջընթացը և հասարակական արտադրության զարգացումը:

3. **Կուտակման գործառույթ:** Պետությունը դրամական միջոցների հավաքագրման ու կուտակման միջոցով հիմքեր է ստեղծում տնտեսության ընդլայնված վերարտադրությունն իրականացնելու և բնակչության կենսամակարդակը բարձրացնելու համար:

4. **Վերահսկիչ գործառույթ:** Պետությունը վերահսկում է հասարակական արդյունքի շարժը, ձեռնարկությունների և ֆինանսավարկային կազմակերպությունների միջև ֆինանսների շարժը, ազգային եկամտի բաշխման և վերաբաշման գործընթացը և այլն:

5. **Ֆիսկալ գործառույթ:** Պետությունը հարկերի միջոցով հավաքգրում է ֆիրմաների ու քաղաքացիների եկամուտների մի մասը` այն

ուղղելով պետական ապարատի պահպանմանը, երկրի պաշտպանության հզորացմանը, սոցիալական հարցերի լուծմանը:

Ֆինանսերը ձևավորվում են ինչպես միկրոտնտեսական, այնպես էլ մակրոտնտեսական մակարդակներում: Միկրոտնտեսական մակարդակում ձևավորվում են ֆիրմաների ու տնային տնտեսությունների սկզբնական ֆինանսերը, որոնք հիմք են ծառայում մակրոմակարդակում պետության երկրորդային ֆինանսների ձևավորման համար: Դրանք կազմավորվում են եկամուտների հետագա բաշխման ու վերաբաշխման միջոցով՝ հիմնականում հարկերի օգնությամբ: Ֆինանսական միջոցների համակարգում գլխավոր դերը պատկանում է պետական ֆինանսներին, որոնք ուղղված են մակրոտնտեսական խնդիրների և սոցիալական հարցերի լուծմանը և կարևոր գործիք են համարվում տնտեսական աճի ապահովման, տնտեսության առանցքային ճյուղերի զարգացման և ԳՏԱ-ի խթանման համար:

Ժամանակակից պայմաններում ֆինանսական հարաբերությունների համակարգը ներառում է կենտրոնացված, ապակենտրոնացված, տեղական մարմինների և տնային տնտեսությունների ֆինանսերը: Կենտրոնացված ֆինանսները պետական բյուջետային համակարգն է, պետական վարկը, հատուկ բյուջետային, ունեցվածքային ու ապահովագրական ֆոնդերը, որոնք գործադրվում են պետության տարբեր գործառույթներն իրականացնելու համար: Ապակենտրոնացված ֆինանսները մասնավոր ձեռնարկությունների ու կորպորացիաների ֆինանսական միջոցներն են, որոնք ձևավորվում են դրանց տնտեսական, արտադրական գործունեության ընթացքում՝ արտադրանք թողարկելու և շահույթ ստանալու նպատակով: Տնային տնտեսությունների ֆինանսները բնակչության անձնական ֆինանսներն են, որոնք արտահայտում են ֆիզիկական անձանց միջև ֆինանսական հարաբերությունները:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում երկրի ֆինանսական համակարգը բաղկացած է հետևյալ օղակներից. պետական բյուջե, արտաբյուջետային ֆոնդեր, պետական վարկ, ֆինանսական միջնորդների ֆինանսներ, ձեռնարկությունների ֆինանսներ, տնային տնտեսությունների ֆինանսներ, որոնցից յուրաքանչյուրը իրենից ներկայացնում է դրամական հարաբերությունների որոշակի ոլորտ:

16.2. Պետական բյուջեն, բյուջեի եկամուտները և ծախսերը:

Պետական բյուջեն հանդիսանում է պետական ֆինանսների կարևոր օղակը: Պետական բյուջեն ֆինանսական փաստաթուղթ է,

որում ներկայացվում են պետական եկամուտները և ծախսերը մեկ տարվա կտրվածքով: Պետական բյուջեն դրամական ռեսուրսների կենտրոնացված ֆոնդ է, որին տիրապետում է երկրի կառավարությունը՝ իր առջև դրված տնտեսական, պաշտպանական, սոցիալական, քաղաքական և այլ գործառույթներն իրականացնելու համար: Ժամանակակից պայմաններում բյուջեն հանդիսանում է տնտեսության պետական կարգավորման, տնտեսական իրադրության վրա ներգործության, հակաճգնաժամային միջոցառումների իրականացման հզոր լծակ:

Յուրաքանչյուր երկրի բյուջեի կառուցվածքն ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են երկրի տնտեսական կարողությամբ, պետության առաջնահերթ խնդիրներով, տնտեսության մեջ պետության կատարած դերով և այլն: Բյուջեն կատարում է բաշխման և վերաբաշխման գործառույթ: Առաջին դեպքում պետության մոտ են կենտրոնացվում որոշակի դրամական միջոցներ՝ համապետական խնդիրներ լուծելու համար, իսկ երկրորդ դեպքում բյուջեն ֆինանսական տարվա ընթացքում վերահսկում է այն ինստիտուտների գործունեությունը, որոնք նպատակաուղղված են երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը:

Պետության ֆինանսական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են կազմում նաև տեղական իշխանության մարմինների բյուջեները, որոնց ծախսերի հաշվին ֆինանսավորվում են կոմունալ տնտեսության օբյեկտները, ճանապարհների, դպրոցների շինարարությունը, կապի միջոցների զարգացումը և այլն: Կարևորվում են նաև սոցիալ-մշակութային, առողջապահական, բնապահպանական միջոցառումների վրա կատարվող ծախսերը և այլն:

Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգը բաղկացած է պետական և համայնքային բյուջեներից: Պետական և համայնքային բյուջեները՝ պետությանը և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների ձևավորման և ծախսման ֆինանսական ծրագրերն են որոշակի ժամանակահատվածի (սովորաբար մեկ տարվա) կտրվածքով:

Բյուջետային եկամուտներն կերպով պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների դրամական միջոցներն են: Բյուջետային ծախսերը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների խնդիրների և գործառույթների ֆինանսական ապահովմանն ուղղված միջոցներն են:

Պետական բյուջեն կարող է լինել հավասարակշռված, երբ եկա-

մուտները և ծախսերը հավասար են, դեֆիցիտային, երբ ծախսերը գերազանցում են եկամուտներին, և ավելցուկային, երբ եկամուտները գերազանցում են ծախսերին: Բյուջեի անհավասարակշռումը նշանակում է նրա եկամուտների և ծախսերի միջև քանակական անհավասարություն:

Բյուջեի դեֆիցիտը /պակասուրդը/ այն գումարն է, որով տվյալ տարում պետության կատարած ծախսերը գերազանցում են նրա եկամուտներին: Բյուջեի պակասուրդի առաջացման պատճառներն են՝ արտադրության անկումը, տնտեսության «ստվերային» հատվածի աճը, սոցիալական մեծ ծրագրերը և այլն: Բյուջեի դեֆիցիտը ծածկելու հիմնական եղանակներն են պետական պարտատոմսերի թողարկումը և իրացումը, հարկադրույքների բարձրացումը և շրջանառության մեջ դրամական զանգվածի ավելացումը:

16.3. Պետական պարտքը և դրա ֆինանսավորման աղբյուրները

Պետական պարտքը որոշակի ժամանակաշրջանում կուտակված բյուջեի պակասուրդների հանրագումարն է: Պետական պարտքը լինում է ներքին և արտաքին: Ներքին պարտքը պետության պարտքն է իր երկրի քաղաքացիներին: Դրան են վերաբերում կառավարության կողմից երկրի ներսում իրավական և ֆիզիկական անձանց նկատմամբ պարտքային պարտավորությունները: Արտաքին պարտքը տվյալ պետության պարտքն է արտասահմանյան պետություններին, կազմակերպություններին, ֆիզիկական անձանց: Դրա առկայությունը առաջ է բերում այն ֆինանսավորելու հիմնախնդիրը: Պետական պարտքի ֆինանսավորման հիմնական եղանակներն են՝ ռեֆինանսավորումը և կոնվերսիան: **Ռեֆինանսավորումը** նշանակում է նոր պետական պարտատոմսերի թողարկում և իրացում, որոնցից ստացված հասույթը տրամադրվում է նախկինում թողարկված պարտատոմսերի ետգնմանը: **Կոնվերսիան** նշանակում է պետական փոխառությունների պայմանների փոփոխություն, այն է՝ տոկոսադրույքների իջեցում, մարման ժամկետի երկարացում և այլն:

16.4. Հարկային համակարգ: Հարկի ֆունկցիաները և տեսակները

Հարկը պարտադիր վճար է, որը հարկային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետությունը զանձում է իրավաբանական և ֆիզիկական անձերից: Այն որոշակի ժամկետի համար նախապես սահմանված

կարգով և չափերով գանձվող պարտադիր անհատույց վճար է: Հարկը տնտեսավարող սուբյեկտների եկամուտների մի մասի յուրացումն է պետության կողմից՝ պետական և հասարակական կարիքները հոգալու նպատակով:

Հարկերը կատարում են հետևյալ գործառույթները.

1.Ֆինսկալ գործառույթ: Պետությունը հավաքագրում է ֆիրմաների շահույթի և բնակչության եկամուտների մի մասը և դրանք ծախսում պետական և հասարակական տարբեր նպատակներով:

2.Կարգավորող գործառույթ: Պետությունը սահմանում է հարկերի դրույքաչափերը, հարկման կանոնները, սկզբունքները և դրանով կարգավորում երկրի տնտեսական կյանքը:

3.Բաշխման գործառույթ: Պետությունը հարկերի միջոցով հավաքագրում է որոշակի ֆինանսական միջոցներ և դրանց մի մասն ուղղում ոչ նյութական ոլորտի զարգացմանը:

4.Խթանող գործառույթ: Պետությունը նպաստում է տնտեսության զարգացմանը և կայուն երաշխիքներ է ստեղծում ՀՆԱ-ի և ազգային եկամտի աճի համար:

Այսպիսով, հարկերի միջոցով ձևավորվում են պետական դրամական միջոցները, որոնք նյութական պայմաններ են ապահովում պետության գործունեության համար:

Հարկային բեռի բաշխման արդյունավետությունը և արդարացիությունն արտահայտվում է հարկման սկզբունքներով: Հարկային համակարգի ձևավորման ժամանակ կիրառվում են մի շարք սկզբունքներ.

- օրենսդրական կարգով հաստատվում են հարկերի տեսակները, դրանց հաշվարկման կարգը, վճարման ժամկետները և հարկի վճարումից խուսափելու դեպքում պատասխանատվության ձևերը,
- ապահովվում է հարկադրուքների սահմանման, հարկերի հաշվարկման, դրանց գանձման ու օգտագործման կարգի կայունությունը,
- Հարկային համակարգը կողմնորոշվում է դեպի հարկման կոնկրետ օբյեկտը՝ կրկնակի հարկումը բացառելու համար:

Հարկային համակարգը հիմնվում է համապատասխան օրենսդրության վրա, համաձայն որի հարկման սուբյեկտն այն անձն է, որն ըստ օրենքի պարտավոր է հարկ վճարել, հարկման օբյեկտը՝ եկամուտը կամ ունեցվածքը, որից հարկ է վճարվում, իսկ հարկային դրույքը՝ հարկման օբյեկտի միավորի հաշվով գանձվող հարկի մեծությունը: Կախված եկամտի բնույթից, պետությունը սահմանում է հարկային

պրոգրեսիվ, ռեգրեսիվ և համամասնական դրույքներ: Պրոգրեսիվ հարկն աճում է հարկվող եկամտին գուզընթաց: Ռեգրեսիվ հարկը բարձր եկամուտների համար սահմանում է հարկման ավելի ցածր դրույք, այսինքն՝ աճում է ավելի դանդաղ, քան եկամուտը: Համամասնական հարկի դրույքը մնում է անփոփոխ՝ անկախ հարկման օբյեկտի արժեքից:

Ըստ վճարման եղանակի, օբյեկտների և աղբյուրների հարկերը լի-նում են ուղղակի և անուղղակի: Ուղղակի հարկերը գանձվում են հարկման օբյեկտի անմիջական տնօրինողից: Ուղղակի հարկերը գանձվում են հարկատուի եկամուտներից և ունեցվածքից: Նման հարկերի աղբյուր են հանդիսանում եկամուտը /աշխատավարձ, շահույթ, տոկոս, ռենտա և այլն/ և հարկատուի ունեցվածքի արժեքը /հող, տուն, մեքենա և այլն/: Ուղղակի հարկերի առավել տարածված տեսակներ են եկամտահարկը, շահութահարկը, գույքահարկը, ժառանգությունից և նվիրատվությունից հարկերը և այլն: Անուղղակի հարկերը վճարում են հարկվող ապրանքների վերջնական սպառողները և դրանք ներառվում են ապրանքի գնի մեջ, օրինակ, ավելացված արժեքի հարկը, ակցիզները, մաքսատուրքերը և այլն:

Ընդհանուր առմամբ, արևմտյան երկրներում ուղղակի հարկերը կազմում են 37.4%, անուղղակի հարկերը՝ 31.3%, սոցիալական ապահովության ֆոնդին մուծումները՝ 22.2%, այլ հարկերը՝ 9.1%:

Ներկայումս ՀՀ-ում սահմանված են 3 խումբ հարկատեսակներ՝ եկամտային հարկեր /շահութահարկ և եկամտահարկ/, գույքային հարկեր /գույքահարկ և հողի հարկ/, սպառման հարկեր /ավելացված արժեքի հարկ և ակցիզային հարկ/: Վերջին տարիներին ՀՀ-ում արձանագրվում է բյուջեի հարկային եկամուտների շարունակական աճ: Այսպես, 1995թ. բյուջեի հարկային եկամուտները կազմում էին 55.4 մլրդ դրամ, 2005թ.՝ 304.3 մլրդ դրամ, իսկ 2008թ.՝ 573.1 մլրդ դրամ՝ կազմելով պետական բյուջեի եկամուտների 76.9%-ը:

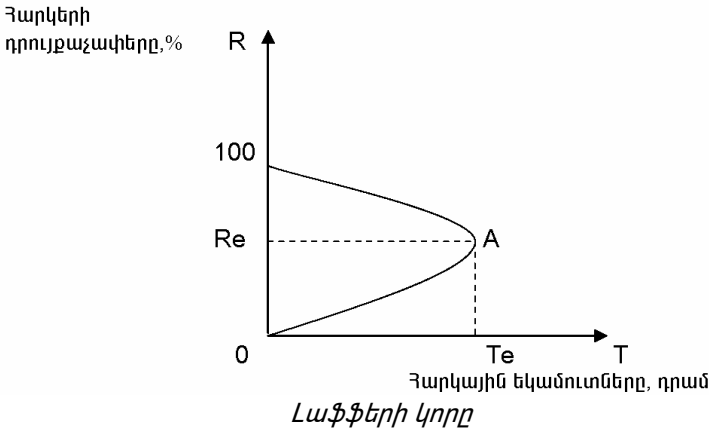
16.5. Հարկերի ազդեցությունը արտադրության իրական ծավալի վրա: Լաֆֆերի կորը

Հարկերը կազմում են բյուջեի եկամուտների հիմնական մասը և պետք է սահմանվեն այնպես, որ խթանեն կապիտալ ներդրումները՝ ապահովելով արտադրության աճը, և կանխեն սղաճը:

Հարկերի դրույքաչափերի և հարկերից ստացվող պետական բյուջեի եկամուտների միջև գոյություն ունեցող փոխկապվածությունը

ուսումնասիրել է աներիկացի տնտեսագետ Ա. Լաֆֆերը և պարզել, որ հարկերի դրույքաչափերի բարձրացումը սկզբնական ժամանակաշրջանում ավելացնում է հարկերից ստացվող եկամուտները, իսկ երբ հարկերի դրույքաչափը գերազանցում է որոշակի սահմանը /A կետը/, ապա պետության հարկային եկամուտները սկսում են նվազել: Բարձր հարկերը չեն խթանում արտադրությունը, ինչը հանգեցնում է պետության եկամուտների նվազմանը, և ընդհակառակը:

Գ ժ ա պ ա տ կ ե ռ 16.1.

Սակայն, Լաֆֆերի կորը պատասխան չի տալիս այն հարցին, թե հարկերի n° ր դրույքաչափերի դեպքում են պետության հարկային եկամուտները առավելագույնը, քանի որ հարկերի «օպտիմալ» դրույքաչափը առանձին երկրներում տարբեր է և կախված է մի շարք գործոններից՝ տվյալ երկրում վարվող հարկային քաղաքականությունից, տնտեսության պետական հատվածի չափերից ու կառուցվածքից և այլն:

16.6. Պետության ֆիսկալ քաղաքականությունը

Պետության ֆիսկալ քաղաքականությունը այն բոլոր միջոցառումների ամբողջությունն է, որը հարկերի և ծախսումների փոփոխությունների միջոցով ծառայում է մակրոտնտեսական կայունության ապահովմանը: Ֆիսկալ քաղաքականությունը կոչված է ապահովելու երկրի տնտեսական զարգացումը, տարբեր սոցիալ-քաղաքական խնդիրների լուծումը և ուղղված է գործազրկության նվազեցմանը, ինֆլ-

յացիայի կրճատմանը և ոչ ինֆլյացիոն տնտեսական աճին:

Կախված ֆինանասական միջոցների օգտագործման բնույթից տարբերում են պետական ֆիսկալ քաղաքականության երկու տեսակ՝ դիսկրետ և ոչ դիսկրետ: Չիսկրետ ֆիսկալ քաղաքականությունը պետության կողմից ծախսերի և հարկերի գիտակցված կարգավորումն է՝ մակրոտնտեսական հավասարակշռություն ապահովելու, իրական ՀՆԱ-ն և զբաղվածությունն ավելացնելու, ինֆլյացիան վերահսկելու և տնտեսական աճը խթանելու նպատակով: Ոչ դիսկրետ ֆիսկալ քաղաքականության տակ հասկացվում է տնտեսական մեխանիզմ, որն առանց պետության միջամտության՝ ավտոմատ կերպով արձագանքում է տնտեսական իրավիճակների փոփոխությանը:

Պետության տնտեսական քաղաքականության հիմնական խնդիրներից մեկը տնտեսության պարբերաշրջանային տատանումների մեղմացումն է: Եթե տնտեսությունը գտնվում է անկման փուլում, ապա կիրառվում է ընդլայնող քաղաքականություն, այն է՝ մեծանում են պետական ծախսերը, կրճատվում են հարկերը, իսկ եթե տնտեսությունը գտնվում է աճի փուլում, ապա կիրառվում է զսպող քաղաքականություն, այն է՝ փոքրանում են պետական ծախսերը, մեծանում են հարկերը: Պետության տնտեսական քաղաքականության գլխավոր գործիքներից մեկը հարկաբյուջետային քաղաքականությունն է: Այն իրենից ներկայացնում է հարկերի և պետական ծախսերի ոլորտում պետության միջոցառումների և գործիքների ամբողջություն, որն ուղղված է պետության գործառույթների իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների ապահովմանը և այդ գործառույթների իրականացմանը, ինչպես նաև տնտեսության զարգացման խթանմանը: Չարգացման տարբեր մակարդակներում գտնվող երկրներում ինչպես պետության գործառույթները, այնպես էլ երկրի տնտեսական զարգացման խնդիրները, հետևաբար նաև հարկաբյուջետային քաղաքականության սկզբունքներն ու հիմնական գծերը տարբեր են:

Թեմա 17. Եկամուտների բաշխումը և սոցիալական քաղաքականությունը

17.1. Եկամուտների ձևավորումը և բաշխումը

Եկամուտը դրամական որոշակի գումար է, որը պարբերաբար մտնում է շուկայական սուբյեկտների անմիջական տնօրինության տակ: Ընդ որում, եկամուտը, որպես կանոն, ներկայացվում է փողով: Ստացման պարբերականությունը տարբեր է /եթե պետական ծառայողը ամեն ամիս ստանում է իր աշխատավարձը, ապա նկարիչը կամ գրողը՝ միայն այն ժամանակ, երբ գնորդ է գտնում իր ստեղծագործության համար/: Տարբեր են նաև օրինականության չափանիշները, քանի որ չկա երկիր, որտեղ բացակայում է ստվերային տնտեսությունը, օրենքով արգելված գործունեությունը:

Ահա թե ինչու, լայն իմաստով, եկամուտը շուկայական տնտեսության ցանկացած սուբյեկտի /իրավաբանական և ֆիզիկական անձ/ գործունեության արդյունքի դրամական գնահատականն է: Խստորեն ասած, այս սահմանումը լիարժեք չէ, քանի որ եկամուտ ստացողների թվում չեն ներառվում նրանք, ովքեր չեն կարող մասնակցել տնտեսական գործունեությանը /նրանք դրամական եկամուտը ստանում են բյուջեից տրանսֆերտի ձևով՝ թոշակառուներ, հաշմանդամներ և այլն/:

Եկամուտները տարբերվում են ըստ ստացման աղբյուրի, եղանակների, պարբերականության և հերթականության: Եկամուտներ կարող է բերել արտադրության գործոնների սեփականությունը: Դրանք կարող են ստանալ մասնավոր անձիք, ֆիրման, պետությունը՝ կանխիկ կամ անկանխիկ ձևով: Ընդ որում, եկամուտը ստացվում է ինչպես պարբերաբար, այնպես էլ միանվազ, երբեմն էլ՝ խիստ հաջորդականությամբ /օրինակ, ձեռնարկության սնանկացման դեպքում/:

Կարելի է ասել, որ եկամուտները տնտեսության մեջ ինքնատիպ շրջապտույտ են կատարում: Ընտանիքը եկամուտներ է ստանում արտադրության գործոնների դիմաց /աշխատանք, հող, կապիտալ, ձեռնարկատիրություն/: Փոխանակվելով ապրանքներով և ընտանիքին մատուցված ծառայություններով՝ դրանք վեր են ածվում եկամուտների նրանց համար, ովքեր արտադրել են այդ ապրանքները և առաջարկել ծառայությունները: Միջոցների մի մասը գնում է տնտեսական գործունեության ֆինանսավորմանը, ինչը ընտանիքին եկամուտներ կապահովի ապագայում: Եկամուտների մի մասը ստանում է պետությունը: Նա

աջակցում է տնտեսապես թուլյերին և չունևորներին՝ լավագույն պայմաններ ստեղծելով ընդհանուր տնտեսության գործունեության համար: Դա ոչ միայն ընտանիքներին թույլ է տալիս ավելացնել իրենց եկամուտները, այլև ապահովում միջոցների մուտքը բյուջե՝ բարենպաստ պայմաններ ստեղծելով պետության համար իր գործառույթներն իրականացնելու գործում, այդ թվում նաև տնտեսական:

Բոլոր արտադրական ծախքերը կրում են արտադրության գործոնների սեփականատերերը: Այդ իսկ պատճառով սկզբնապես եկամուտները կենտրոնանում են նրանց ձեռքերում: Դա եկամուտների **ֆունկցիոնալ** բաշխումն է: Դա խիստ բնույթ է կրում: Բանն այն է, որ եկամուտների տարբերակվածությունը այս դեպքում կախված է ոչ միայն շուկայական հարաբերությունների սուբյեկտի որակավորման մակարդակից, այլ նաև նրանից, թե ինչ ժառանգություն է նրան հասել: Ֆունկցիոնալ եկամուտները կարող են բացարձակապես կապված չլինել դրանք ստացող անձի աշխատանքային մասնակցության հետ /օրինակ, հողային ռենտան, տոկոսը, արժեթղթերից ստացվող դիվիդենդները և այլն/:

Ավելին, բնակչության որոշ խմբեր, որոնց հասանելի չէ արտադրության գործոնների տնօրինումը, եկամուտների ֆունկցիոնալ բաշխման արդյունքում ընդհանրապես մնում են առանց եկամուտների /գառանյալներ, գործազուրկներ/: Նրանք չեն կարող գոյատևել շուկայական տնտեսությամբ երկրներում, եթե չլինեք պետությունը: Վերջինս իր վրա է վերցնում նրանց գոյությունն ապահովելու պարտավորությունը՝ շուկայական հարաբերությունների անմիջական մասնակիցների օբյեկտիվ ձևով պայմանավորված եկամուտների վերաբաշխման ճանապարհով: Արդյունքում ձևավորվում է եկամուտների **ուղղահայաց** բաշխումը:

Եկամուտների ֆունկցիոնալ բաշխման գլխավոր տարբերությունը ուղղահայաց բաշխումից կայանում է նրանում, որ առաջինը պայմանավորված է արտադրության գործոնների սեփականությամբ, երկրորդը ծնվում է եկամուտների բաշխման և վերաբաշխման ոլորտում՝ պետության միջամտությամբ, ինչի արդյունքում էլ ձևավորվում է եկամուտների ունեցվածքային հիերարխիան:

Եկամուտների տարբերակվածության աստիճանը կարելի է բնութագրել տարբեր վիճակագրական ցուցանիշների օգնությամբ: Դրանց ծանոթությանն է նվիրված սեմինարի պլանի **երկրորդ հարցը**:

17.2. Եկամուտների տարբերակվածության չափումը և օբյեկտիվ գնահատականը

Միջին եկամուտը հաշվարկվում է որպես բոլոր եկամուտների գումարի և դրանք ստացող անձանց թվի հարաբերություն: Սակայն այս ցուցանիշը կարող է փոփոխվել՝ կապված բնակչության բարձր եկամուտներով կամ ցածր եկամուտներով խմբերի տեսակարար կշռի փոփոխության հետ: Այդ իսկ պատճառով վիճակագրության մեջ ավելի հաճախ օգտագործվում է ոչ թե միջին, այլ **մեդիանային եկամուտը**, այսինքն, դրա այնպիսի մակարդակը, որից բարձր և ցածր եկամուտ ստացողների թիվը նույնն է: **Սողալայինը** տվյալ պահին ամենատարածված **եկամուտն** է, այսինքն այնպիսին, որը ստանում է բնակչության ամենամեծ մասը: Այս ցուցանիշների միջև տարբերություններին կարելի է հետևել՝ վերլուծելով աշխատավարձի ցանկացած առկա /իրականում գոյություն ունեցող/ տեղեկագիր: Համեմատության արդյունքները ցույց կտան, որ միջին եկամուտն իր մակարդակով, որպես կանոն, գերազանցում է մեդիանայինը և մոդուլայինը այն անձանց հաշվին, որոնք ունեն բարձր եկամուտներ: Դա խոսում է այն մասին, որ միջին եկամուտը, որն օգտագործվում է որպես վիճակագրական ցուցանիշ, ավելացնում է բնակչության հիմնական մասի եկամուտների մակարդակը, հարթեցնում է դրանց տարբերակվածության գործընթացը: Մեդիանային եկամուտը ավելի ճշգրիտ է բնութագրում իրականությունը, մոդալայինը միտված է եկամուտների ավելի ցածր մակարդակով խմբերին, այսինքն՝ այն որոշ չափով նվազեցնում է ցուցանիշները: Սակայն, այս բնութագրիչներից և ոչ մեկը չի պատասխանում այն հարցին, թե մի խմբի եկամուտները քանի՞ անգամ են գերազանցում մյուս խմբերի եկամուտներին: Այս նպատակին կարող է ծառայել **կվարտալային, կվինտիլային և դեցիլային** եկամուտների համեմատությունը:

Դրանց մեծությունները որոշվում են հետևյալ ճանապարհով. ողջ բնակչությունը ըստ եկամուտների չափերի բաժանում են համապատասխանաբար 4, 5 և 10 խմբերի, որից հետո վերջին խմբի եկամուտները բաժանում են առաջին խմբի եկամուտներին: Այդ բաժանումից ստացված ամբողջ մասը կոչվում է, համապատասխանաբար՝ կվարտալային, կվինտիլային, դեցիլային գործակից: Որպես կանոն, այսպիսի համադրությունները կատարում են մեկ ընտանիքի հաշվով: Ընդ որում, համադրում են ոչ միայն ընտանիքի **համախառն** եկամուտը, այլ նաև ընտանիքի մեկ անդամի **տնօրինվող** եկամուտը: Ի՞նչ է դա:

Հայտնի է, որ եկամուտը, որը փողի ձևով ստանում է ընտանիքը

/այն կոչվում է **անվանական**/, հարկվում է: Գումարը, որը մնում է հարկերը վճարելուց հետո, կոչվում է **զուտ անձնական** կամ **տնօրինվող** եկամուտ: Տրանսֆերտային վճարումները, որոնք պետության կողմից վճարվում են ընտանիքի առանձին անդամներին, մեծացնում են ընտանիքի տնօրինվող եկամուտը՝ մեղմելով տարբերակվածությունը: Այդ իսկ պատճառով տնօրինվող եկամուտների բաշխման դեցիլային գործակիցն ավելի ցածր կլինի, քան նույն գործակիցը՝ հաշվարկված ըստ ընտանիքի համախառն եկամտի:

Ընտանիքի մեկ անդամի տնօրինվող եկամտի հաշվով տարբեր դեցիլային խմբերի եկամուտների հարաբերակցությունը թույլ է տալիս ամենամաքողջական ձևով ներկայացնել յուրաքանչյուր համեմատվող խմբի իրավիճակը: Պետության սոցիալական քաղաքականությունը պետք է ուղված լինի այն բանին, որ այդ տարբերությունը զգալի չլինի: Այսպես, Շվեդիայում առաջին և տասներորդ դեցիլների համախառն եկամուտների հարաբերակցությունը 80-ական թթ կազմել է 1:100, իսկ ըստ տնօրինվողի՝ 1:4: Միջին տնտեսությունների / 5 և 6 դեցիլներ/ համախառն եկամուտները ամենահարուստների /10 դեցիլ/ հետ հարաբերվել են ինչպես 1:3, 1:4, իսկ ըստ տնօրինվող եկամտի՝ 1:2: Դա վկայում է եկամուտների բավականին հավասարաչափ բաշխման մասին: Հայաստանում եկամուտների բաշխման բնույթի մասին արժանահավատ վիճակագրություն չկա:

Տարբեր ժամանակներում զարգացած երկրներում կամ մինչև նույն երկրում եկամուտների տարբերակվածության աստիճանն օբյեկտիվորեն գնահատելու համար օգտագործվում են Լորենցի կորը և Ջինիի գործակիցը:

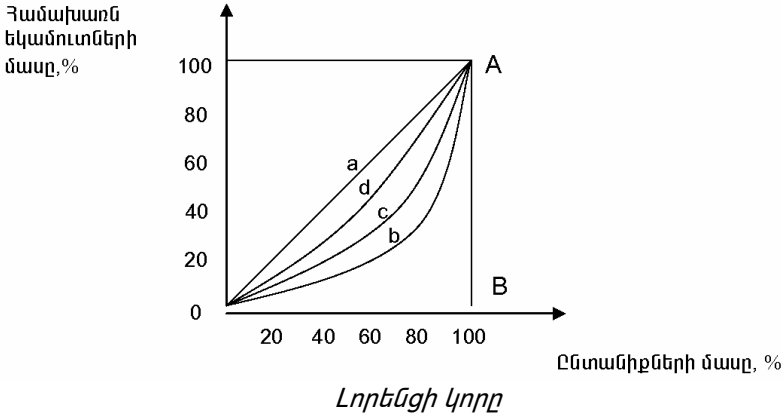
Պետք է նկատի ունենալ, որ Լորենցի կորը /գծապատկեր 17.1/ այդքան էլ հստակ չի բնութագրում եկամուտների բաշխումը և վերաբաշխումը: Դա բացատրվում է մի շարք համգամանքներով.

- սովորաբար ընտանիքների եկամուտներում ներառվում են միայն ընթացիկ աշխատանքից, սեփականությունից, բյուջեից տրանսֆերտային վճարումներից /գործազրկության նպաստներ, թոշակներ, աղքատության նպաստներ և այլն/ ստացվող եկամուտները: Հաշվի չեն առնվում եկամուտները, որոնք ստացվում են բնամթերային ձևով /օժանդակ տնտեսությունից/, ինչպես նաև, անվճար ծառայությունները /կրթություն, բուժ. սպասարկում և այլն/,
- եկամուտները, որպես կանոն, հաշվարկվում են մինչև եկամտահարկի վճարումը: Մնացած համախառն դրամական եկամտի մի մասը վերաբաշխում է ի օգուտ ավելի աղքատ ընտանիքների

/եթե եկամտահարկը կրում է պրոգրեսիվ բնույթ/,

- ընտանիքները տարբերվում են ըստ իրենց անդամների տարիքի և թվաքանակի: Ընտանիքի աշխատող անդամների թիվը, բնականաբար, ավելացնում է նրա համախառն եկամուտը, այդ դեպքում հավասար մեծությամբ դրամական եկամտի պարագայում յուրաքանչյուրին ընկնող եկամտի մեծությունը կարող է էապես տարբերակված լինել ընտանիքում ներառված խնամառուների պատճառով:

Գ թ ա պ ա տ կ ե ր 17.1.

Լորենցի կորը թույլ է տալիս ներկայացնել պետության հարկային և սոցիալական քաղաքականության փոփոխության հետևանքով եկամուտների հավասարեցման գործընթացը:

- a-եկամուտների հավասարաչափ բաշխման գիծ,
- b- մինչև հարկերի վճարումը եկամուտների բաշխման կոր,
- c- հարկերը վճարելուց հետո,
- d-սոցիալական ծրագրերի իրականացումից հետո:

Համեմատական բարեկեցության մակարդակի բնութագիրը թույլ է տալիս այն արտահայտել թվային ցուցանիշի ձևով: Եթե հաշվենք եկամուտների բացարձակ հավասարաչափ և իրական բաշխման /այսինքն՝ Լորենցի կորով/ գծերով սահմանափակված պատկերի մակերեսը և դա բաժանենք OAB եռանկյան մակերեսի վրա, կստանանք Ջինիի գործակիցը: Եթե այն մոտ է զրոյին, այսինքն՝ եկամուտների բացարձակ հավասարաչափ բաշխման և իրական բաշխման ուղիղները գրեթե հա-

մընկնում են, բաշխման մեջ գերիշխում է հավասարության սկզբունքը:

Այդ դեպքում Ձիճիի գործակիցը հավասար է գրոյի, իսկ եթե Ձիճիի գործակիցը մոտ է մեկին, դա նշանակում է, որ ընտանիքների գերակշռող մասը ապրում է միանման աղքատ, և մի խումբ ընտանիքներ յուրացնում են ազգային եկամտի ճնշող մասը: Շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության կողմից վերաբաշխման գործառույթների նորմալ իրականացման դեպքում այսպիսի ծայրահեղությունները բացառվում են:

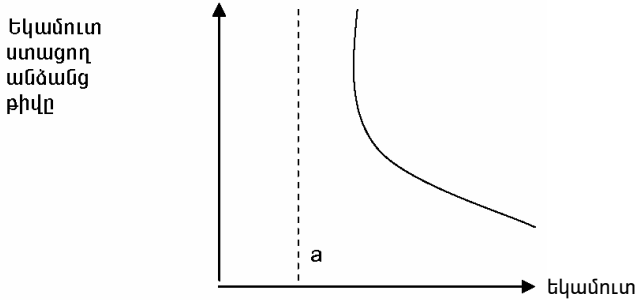
Շատ քաղաքակիրթ երկրներում Ձիճիի գործակիցը հաշվարկվում է վիճակագրական տվյալների հիման վրա: Սակայն այն ևս չի կարելի հուսալի ցուցանիշ համարել, որը հավաստի բնութագրում է եկամուտների իրական բաշխումը: Այսպես, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մի քանի տասնամյակ ԱՄՆ-ում այն պահպանվում էր մոտավորապես միևնույն մակարդակում/Ձիճիի գործակիցը հավասար էր 0.39/: Թվում էր, թե բոլոր հիմքերը կան խոսելու այդ շրջանում եկամուտների անփոփոխ ու կայուն բաշխման մասին: Սակայն, մի շարք տարիների համար Լորենցի կորերի ավելի մանրակրկիտ վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ամենաաղքատ ընտանիքների եկամուտներն այդ շրջանում համեմատաբար ավելացել են մոտ մեկ քառորդով, ամենահարուստներինը համեմատաբար նվազել է՝ դրանով իսկ ընդլայնելով միջին խավի սահմանները: Ընդ որում, եկամուտների հավասարաչափ բաշխման և իրական բաշխման կորերով սահմանափակված տարածության կառուցվածքը փոխվել է, բայց դրա մակերեսը մնացել է անփոփոխ՝ հասարակության միջին խավը փաստացիորեն աճել է, ընդ որում, ինչպես ամենաաղքատ, այնպես էլ ամենահարուստ ընտանիքների հաշվին:

17.3. Սոցիալական հավասարություն, սոցիալական արդարություն և արտադրության արդյունավետություն

Միջին խավի ընդլայնումը ցանկացած երկրի համար օրինաչափ և բարենպաստ գործընթաց է, քանի որ, ինչպես փորձը ցույց է տալիս, այդ խավը հիմք է ծառայում պետության սոցիալական քաղաքականության իրականացման համար. ինչքան մեծ է միջին խավը, այնքան, որպես կանոն, փոքր է հասարակության սոցիալական լարվածությունը: Այս հանգամանքն իր արտացոլումն է գտել «Պարետոյի օրենքում», ըստ որի ցածր եկամուտների բաշխումը ենթակա է կտրուկ թռիչքների և

անկանխատեսելի տատանումների: Սակայն որոշ մակարդակի հասնելուց հետո այն որոշակի կայունություն է ձեռք բերում՝ որքան բարձր է եկամուտը, այնքան քիչ մարդ է այն ստանում: Գրաֆիկորեն դա ունի հետևյալ տեսքը, որտեղ a -ն եկամտի այն մեծությունն է, որից սկսած եկամուտների բաշխումն ունի հակադարձ կախվածություն:

Գ ծ ա պ ա տ կ ե ռ 17.2.

Պարետոյի օրենքի մոդելը

Պարետոյի օրենքից /և գծապատկերից/ հետևում է, որ պետությունը պետք է իր սոցիալական քաղաքականությունը կազմակերպի այնպես, որ բնակչության ցածր եկամուտներ ունեցող խավի տեսակարար կշիռը լինի հնարավորինս փոքր, իսկ միջին խավի սահմանները լինեն բավականին լայն: Դա թույլ կտա ապահովել կայուն տնտեսական զարգացում:

Մակրոտնտեսական զարգացման համար մեծ նշանակություն ունի, թե ինչպե՞ս, ի՞նչ համամասնությամբ և ինչի՞ վրա են իրենց եկամուտները ծախսում տնային տնտեսությունները: Իրականում միկրո- և մակրոտնտեսագիտությունները սերտորեն փոխկապակցված են և այս ոլորտը վաղուց հանդիսանում է գիտական վերլուծության օբյեկտ: Յենգելը ձևակերպել է հետևյալ օրենքը. ընտանիքի եկամուտների աճի հետ ընդհանուր ծախսերի կառուցվածքում նվազում է առաջին անհրաժեշտության առարկաների վրա կատարվող ծախսերի տեսակարար կշիռը, հագուստի, կացարանի կոմունալ ծառայությունների ծախսերի մասը փոխվում է աննշան, բայց նկատելիորեն ավելանում է հոգևոր պահանջ-մունքների բավարարման ծախսերի մասը /տնտեսագետները պնդում են, որ սննդի և այլ առաջին անհրաժեշտության ապրանքների վրա կատարվող ծախսերի մասով կարելի է պատկերացում կազմել բնակչու-

թյան տարբեր խմբերի կենսամակարդակների մասին մի երկրում և համեմատել նրանց բարեկեցությունը տարբեր երկրներում/։ Սպառողական ծախսերի /կարծաժամկետ և երկարաժամկետ օգտագործման արանքներ/ հիմնական ուղղությունների փոփոխությունը կարող է ծառայել որպես բարոմետր տնտեսական իրավիճակը գնահատելու համար. տնտեսական աճը զուգակցվում է երկարաժամկետ օգտագործման արանքների և ծառայությունների պահանջարկի աճով, վերջիններիս պահանջարկի նվազումը կարող է ազդանշան ծառայել վերահաս տնտեսական ճգնաժամի մասին։ Այդ խմբի արանքների դինամիկան, որը ավելի փոփոխական է, քան սննդամթերքինը, հանդիսանում է ընդհանուր տնտեսության վիճակի արտացոլումը։ Մակրոտնտեսական նշանակություն ունի նաև սպառման և խնայողության վրա օգտագործվող եկամուտների դինամիկան։ Այն առաջին հերթին որոշվում է տոկոսադրույքի շարժով, ինչպես նաև երկրում ընդհանուր տնտեսական վիճակով, հատկապես, դրամական և ֆինանսա-վարկային համակարգի կայունությամբ։ Ավելի բարձր տոկոսադրույքը /փողի գինը/ խթանում է եկամտի խնայվող մասի ավելացումը։ Բարենպաստ շուկայական վիճակը հանգեցնում է նրան, որ, որպես կանոն, բնակչության եկամուտների աճի հետ դրանց խնայվող մասը ավելի արագ է աճում, քան սպառվողը։

Եկամուտների սպառվող և խնայվող մասերի միջև հարաբերակցության միջև բացառիկ նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն կանխորոշում է մակրոտնտեսական գործընթացների կայունության աստիճանը, որն իր հերթին ազդում է այդ հարաբերակցության վրա։ Խնայողությունը ոչ միայն ապրանքների և ծառայությունների ապագա պահանջարկն է, այլ նաև ներդրում, այդ թվում նաև երկարաժամկետ, որը կարող է ստանալ ձեռներեցը վարկերի ձևով։ Բնակչությունը, եթե նրա եկամուտներն ապահովվում են սպառման անհրաժեշտ մակարդակ, շահագրգռված կլինի խնայել ավելի, եթե բանկային տոկոսադրույքը ավելի բարձր է։ Ներդրողներին, ընդհակառակը, ավելի շահավետ է փողի համար ավելի ցածր վճարել։ Փողի պահանջարկից և առաջարկից կախված շուկայում հաստատվում է որոշակի գին /տոկոսադրույքի մակարդակ/, որի վրա կարող է ազդել պետությունը՝ խթանելով կամ զսպելով անհրաժեշտ գործընթացները։

Շուկայական տնտեսության պայմաններում բնակչության եկամուտների ձևավորման գործում պետության միջամտությունը ենթադրում է պատասխան տալ այն հարցին, թե արդարացի է արդյո՞ք եկամուտների շուկայական բաշխումը։ Ինչպե՞ս են հարաբերակցվում սոցիալական հավասարությունը և սոցիալական արդարությունը։ Սոցիա-

լիզմի ժամանակ գործում էր հետևյալ սկզբունքը՝ “ով չի աշխատում, նա չի ուտում”: Սոցիալական հավասարությունը ենթադրում է օրենքի առջև բոլորի հավասարություն՝ կրթություն ստանալու, բուժ. օգնություն ստանալու, որակավորում ստանալու հավասար հնարավորություններ: Այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է յուրաքանչյուրի համար իր բարեկեցությունն ինքնուրույն ապահովելու նպատակով սեփական ընդունակություններն ու հնարավորությունները իրացնելու տնտեսական ազատության մասին: Արդյո՞ք դա նշանակում է, որ բոլորի եկամուտները պետք է նույնը լինեն: Բոլորովին ոչ: Ինչքան էլ տարօրինակ է, հենց նույն հավասարությունն է ենթադրում եկամուտների տարբերակվածություն: Չէ՞ որ դրանք ստանում են տարբեր ունակությունների, հնարավորությունների, որակավորման տեր մարդիկ: Հենց այդ հանգամանքն է խթանում կատարելագործել սեփական պրոֆեսիոնալ վարպետությունը և ստանալ համապատասխան կրթություն: Նորմալ շուկայական տնտեսության պայմաններում կրթության վրա ծախսերը համարվում են կապիտալի արդյունավետ ներդրում:

Եկամուտների անհավասարությունը ոչ միայն հետևանք է, այլ նաև շուկայական տնտեսության զարգացման խթան: Այո, այն ուղեկցվում է հասարակության զգալի ունեցվածքային տարբերակմամբ, սակայն երաշխավորում է տնտեսավարման մեխանիզմի մեջ ներկառուցված զսպանակի առկայություն, որը օբյեկտիվ պայմանավորվածությամբ ապահովում է տնտեսապես արդյունավետ արտադրության գործընթաց:

Պետությունը և հասարակությունը պետք է ընտրություն կատարեն. կամ բոլորի եկամուտները կլինեն նույնը /որպես կանոն միանման ցածր/ և տնտեսությունը արդյունավետ չի լինի, կամ եկամուտների բաշխումը կլինի արտաքնապես ոչ այնքան արդար, բարձր տարբերակվածությամբ, բայց աշխատելու խթանները չեն սպառվի՝ ապահովելով ընդհանուր տնտեսության արդյունավետ զարգացում: Կարևոր է սոցիալական արդարության և տնտեսական արդյունավետության միջև հավասարակշռություն գտնել՝ մեկի մոտ չծնելով խնամառուական տրամադրություններ և մյուսների մոտ՝ բարձր եկամտաբեր գործունեությամբ զբաղվելու անշահագրգռվածություն:

Թեմա 18. Պետության դերը շուկայական տնտեսությունում

18.1. Պետության դերի մեծացումը խառը տնտեսությունում

Ժամանակակից շուկայական տնտեսությունն իրենից ներկայացնում է խառը տիպի տնտեսություն, այսինքն՝ մի համակարգ, որտեղ շուկայական մեխանիզմն էլ ավելի մեծ չափով է լրացվում պետական միջամտության տարբեր ձևերով: Խառը տնտեսություններով երկրներում պետությունը ներգրավված է վերարտադրության գործընթացի բոլոր փուլերում:

Պետության դերի ուժեղացումն իր արտահայտությունն է գտնում պետական ծախսերի քանակական մեծացման և տնտեսական գործընթացների ուղղակի կարգավորման ընդլայնման մեջ: Վերջին հարյուրամյակի ընթացքում զարգացած երկրներում դիտարկվում է արտադրության և ազգային եկամտի աճ: Միաժամանակ դիտարկվում է պետական ծախսերի առաջանցիկ աճի միտում: Եվրոմիաության երկրներում պետական ծախսերը կազմում են ՀՆԱ-ի 45-60%-ը:

Պետական ծախսերի և ազգային արտադրությունում պետության ուղղակի մասնակցության աճին զուգընթաց տեղի է ունենում օրենսդրական դաշտի ընդլայնում: Օրենսդրական և գործադիր իշխանությունը տնտեսական կյանքի կարգավորման վերաբերյալ էլ ավելի շատ նորմատիվային ակտեր է ընդունում: Պետության ուղղակի վերահսկողության տակ են ընկնում գործունեության նոր ոլորտներ: Այս փաստերը վկայում են ժամանակակից տնտեսությունում պետության աճող դերի մասին:

Պետության դերը շուկայական տնտեսության ձևավորման և կայացման տարբեր փուլերում որակապես տարբերվում է:

Շուկայական տնտեսության կայացման արդի փուլում պետությունը լուծում է հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- բազմակացութաձև, խառը տնտեսությանը բնորոշ սեփականության հարաբերությունների նոր համակարգի ձևավորում,
- ֆինանսա-արդյունաբերական խմբերի, ֆերմերների, փոքր գործարարության ձևավորում,
- շուկայի ենթակառուցվածքի և շուկայական ինստիտուտների ձևավորում:

Պետության դերի ժամանակակից տեսական մեկնաբանումը կայացնում է տնտեսական գործընթացների վրա նրա արդյունավետ ներգոր-

ծության ռազմավարության որոնման մեջ: «Արդյունավետ» պետությանն անցման ռազմավարության կարևոր գործոններն են. ընթացիկ ժամանակաշրջանի և երկարաժամկետ հայեցակարգի շրջանակներում կառուցվածքային փոփոխությունների իրականացում, կարգավորման ծախսերի և հնարավոր բացասական հետևանքների հասարակական գնահատում, պետության գործողությունների չափակցումն երկրի ներուժի և կարգավորման մուլտիպլիկացիոն էֆեկտի հետ,:

Քաղաքացիական հասարակության կայացման հետ մեկտեղ կարևորվում է ոչ պետական հասարակական ինստիտուտի (տարբեր տեսակի համաձայնություններ, կոնֆերանսներ, ասոցիացիաներ՝ արդյունաբերողների, ձեռներեցների, բանկիրների միություններ, առևտրա-արդյունաբերական պալատներ, որոնք զուտ տեսքով ո՛չ պետության, ո՛չ էլ շուկայի ինստիտուտներ են) նշանակությունը: Պետք է նշել նաև այնպիսի կազմավորումներ, ինչպիսիք են՝ արհմիությունները, սպառողների միությունները, բնապահպանական կազմակերպությունները, որոնք հանդես են գալիս՝ որպես տնտեսական և սոցիալական կարգավորման իրական սուբյեկտներ և մասնակիցներ:

Շուկայի պայմաններում ռացիոնալ տնտեսական քաղաքականությունը պահանջում է հաշվի առնել պետության երկակի բնույթը: Լինելով շուկայի «ձախողումների» չեզոքացման հիմք՝ այն ցույց է տալիս պետության «ձախողումները» տնտեսական քաղաքականության իրականացման ընթացքում: Պետության «ձախողումների» հիմնական պատճառներն են՝ մրցակցության բացակայությունը, հասարակական նախապատվությունների գումարման անհնարինությունը, որոշումների ընդունման պառլամենտական ընթացակարգը, բյուրոկրատիան, քաղաքական դիվիդենտների որոնումը, լոբբիզմը և այլն:

Պետական միջամտության անհրաժեշտությունը ծագում է շուկայի զարգացմանը և դրա «սահմանափակության» դրսևորմանը համընթաց:

Շուկայի անարդյունավետությունը կապված է, այսպես կոչված, արտաքին էֆեկտների, կամ էքստերնալիաների առկայության հետ: Դրանք ծագում են, երբ առանձին մարդիկ կամ ֆիրմաներ ուրիշների վզին են փաթաթում ծախսերը կամ եկամուտները, մինչդեռ կատարյալ մրցակցությանը բնորոշ է կամավոր փոխանակությունը: Արտաքին էֆեկտները լինում են բացասական (շրջակա միջավայրի աղտոտում) և դրական (գիտահետազոտական մշակումների արդյունքները): Պետությունը կարող է վարել կողմնակի էֆեկտների ազդեցությունը չեզոքացնող համապատասխան քաղաքականություն:

Պետությունը հատուկ տեսակի բարիքների (հասարակական ապ-

րանքների) մատակարարն է: Այդպիսի բարիքների օգտագործումը գործնականում հնարավոր չէ արգելել, իսկ ծախսերը յուրաքանչյուր լրացուցիչ սպառողի վրա հավասար է գրոյի: Ծախսերի փոխհատուցվելիության ժամկետի տևականության և շահույթի ցածր նորմայի պատճառով, շուկան, որպես կանոն, չի կարող կազմակերպել այդպիսի ապրանքների արտադրությունը, օրինակ ազգային անվտանգությունը:

Շուկայական տնտեսության «ձախողումներից» մեկը դրա անտարբերությունն է արտադրության գործոնների և եկամուտների սոցիալապես արդարացի բաշխման հիմնախնդրի նկատմամբ: Դրանով է բացատրվում պետության սոցիալական ֆունկցիայի նշանակությունը:

Մակրոտնտեսական մակարդակում պետությունը կոչված է լուծել տնտեսական պարբերականության և տնտեսական աճի խնդիրը:

Առաջարկը և պահանջարկը մակրոտնտեսական մակարդակում առանձին շուկաներում առաջարկի և պահանջարկի տատանումների նման նույնպես ենթակա են տատանումների և կարող են գտնվել ինչպես հավասարակշռված, այնպես էլ անհավասարակշռված վիճակում:

Եթե առանձին շուկաների առումով ծագում է այս կամ այն պահանջումների բավարարման համար ռեսուրսների օգտագործման և բաշխման արդյունավետության խնդիրը, ապա մակրոմակարդակում կարևորվում է այդ ռեսուրսների լիարժեք օգտագործման հիմնախնդիրը:

18.2. Պետության ֆունկցիաները շուկայական տնտեսությունում

Պետության հիմնական ֆունկցիաներն են.

1. Սեփականության իրավունքների պաշտպանում:
2. Սոցիալական անհավասարության հիմնախնդրի լուծում:
3. Կայունացման և տնտեսական աճի մակրոտնտեսական քաղաքականություն:

Արտադրության կառուցվածքի փոփոխության, նյութատեխնիկական բազայի կատարելագործման, հասարակության կյանքում այս կամ այն ոլորտի արդիականացման հետ մեկտեղ, տեղի է ունենում պետության ֆունկցիաների զարգացում, հարստացում, ճշգրտում:

Այդ գործընթացն ընթանում է հետևյալ ուղղություններով.

- անցում տնտեսության կարգավորման ուղղակի մեթոդներից անուղղակի մեթոդների,
- պետության սոցիալական ֆունկցիաների կտրուկ ուժեղացում,

սոցիալական գործընթացների կառավարման գործում նրա դերի բարձրացում, աշխատանքային ժամանակի, կենսամիներտների սահմանում, այդպիսի բարդ սոցիալական խնդիրների լուծում, ինչպիսիք են՝ փոխհարաբերությունների համակարգն աշխատանքի և կապիտալի միջև, սոցիալական ընկերակցությունը,

- բնակչության եկամուտների չարդարացված տարբերակման մեղմացում,
- հասարակական կայունության ապահովում:

Ետինդուստրիալ հասարակության ձևավորման հետ մեկտեղ ծագեցին պետության որակապես նոր ֆունկցիաներ՝ պարտավորությունների ստանձնում կրթության ոլորտում, ֆունդամենտալ գիտության ձևավորման և դրան աջակցման ոլորտում, ժամանակակից տեխնոլոգիաների մշակման համար հատուկ գոտիների ստեղծում, հստակ ձևակերպված արդյունաբերական քաղաքականության իրագործում, բնապահպանական խնդիրների լուծում: Տնտեսության ինտերնացիոնալացման հետ մեկտեղ աճում է պետության դերն երկրի ազգային տնտեսական անվտանգության ապահովման գործում:

18.3. Պետության տնտեսական քաղաքականությունը

Տնտեսական քաղաքականությունը՝ տնտեսական գործընթացների վրա ներգործության միջոցների ամբողջություն է, որոնք ձեռնարկվում են պետության կողմից որոշակի նպատակների իրականացման համար: Պետության տնտեսական քաղաքականությունն իրականացվում է վարչաիրավական (ուղղակի ազդեցության) և տնտեսական (անուղղակի ազդեցություն) մեթոդներով:

Պետական կարգավորումը, հանդիսանալով տնտեսական քաղաքականության իրացման մեխանիզմի հիմք, իրենից ներկայացնում է պետության ներգործության ուղղակի և տնտեսական մեթոդների համակարգ, որոնք ընդունակ են տնտեսական քաղաքականության նպատակների իրագործման համար արմատապես փոխել շուկայում առաջարկը և պահանջարկը: Այսպիսով, տնտեսական քաղաքականությունն ավելի լայն հասկացություն է: Այն ներառում է քաղաքականության նպատակների սահմանման գործընթացը, քաղաքականության մշակման և իրացման քաղաքական ընթացակարգը և պետական կարգավորումը:

Տնտեսական քաղաքականության հիմնախնդիրներն են.

- օբյեկտի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գիտական վերլուծությունը,
- սոցիալ-տնտեսական զարգացման հանգուցային խնդիրների բացահայտումը,
- ընթացիկ և երկարաժամկետ ժամանակամիջոցում տնտեսական քաղաքականության նպատակների համակարգի մշակումն ու կառուցվածքային փոփոխությունների իրականացումը,
- քաղաքականության նպատակային համապատասխան ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի ստեղծումը,
- տնտեսական քաղաքականության իրականացման հայեցակարգի մշակումը,
- տնտեսության պետական կարգավորման համակարգը,
- վարվող պետական քաղաքականության և դրա հետևանքների վերլուծությունը:

Տնտեսական քաղաքականության մշակման գործընթացը սկսվում է սոցիալ-տնտեսական վիճակի և զարգացման հեռանկարների գիտական վերլուծության հիման վրա դրա նպատակների սահմանումից: Երկրների մեծամասնությունում գերիշխում են չորս նպատակ՝ ազգային արտադրության ծավալի կայուն աճ, զբաղվածության որոշակի մակարդակի պահպանում, գների մակարդակի կայունացում և արտաքին առևտրային հաշվեկշռի հավասարակշռված մնացորդի ապահովում:

1. **Ազգային արտադրության ծավալի կայուն աճի ապահովումը** ենթադրում է արտադրանքի տարեկան թողարկման աճ,

2. **Ջբաղվածության որոշակի մակարդակի ապահովումը** նշանակում է, որ հասարակությունում պետական կարգավորման միջոցների օգնությամբ յուրաքանչյուր աշխատունակ քաղաքացի կարող է աշխատանք ստանալ,

3. **Գների մակարդակի կայունացումը** նպաստում է նրան, որ գնագոյացման հիմնական գործոն դառնա մրցակցային շուկան, իսկ գների աճի տեմպը պահպանվի նորմալ մակարդակի վրա: Այս նպատակի իրագործման աստիճանն որոշելու համար գների մակարդակը չափվում է կյանքի արժեքի ինդեքսի օգնությամբ,

4. **Արտաքին առևտրային հաշվեկշռի հավասարակշռված մնացորդի ապահովումը:** Նշանակում է, որ պետությունը հսկում է արտահանման և ներմուծման ծավալների փոփոխությունները, քանի որ դրանք կարող են բացասաբար անրադառնալ շրջանառության մեջ փողի քա-

նակի վրա:

Տնտեսական քաղաքականության առանձին նպատակներ կարող են համաձայնեցվել միմյանց միջև կամ էլ անհամատեղելի լինել: Նպատակների բախման հիմնախնդիրը լուծելու համար տնտեսական քաղաքականությունը գործնականում ձգտում է փոխզիջումների՝ անցանկալի ներգործությանն առավել ենթակա նպատակի առաջնություն՝ հաշվի առնելով այլ նպատակները:

Տնտեսական քաղաքականության նպատակներն իրականացվում են պետական կարգավորման գործիքների հավաքակազմի կիրառման օգնությամբ: Համապատասխանաբար կարելի է առանձնացնել մոնետար, ֆիսկալ, ֆինանսաբյուջետային, արտաքին տնտեսական քաղաքականության գործիքներ:

Մոնետար քաղաքականության հիմնական գործիքներին են վերաբերում ռեֆինանսավորման քաղաքականությունը, պետության գործառնությունները արժեթղթերի շուկայում, նվազագույն պահուստների քաղաքականությունը: Ֆիսկալ քաղաքականության գործիքներ կարող են լինել պետության եկամուտների և ծախսերի քաղաքականությունը, ներգործությունը մասնավոր ներդրումների վրա և այլն: Արտաքին առևտրային քաղաքականությունում պետությունը կարգավորում է ազգային արժույթի փոխարժեքը, միջոցառումներ է իրականացնում արտահանման և ներկրման գների ոլորտում:

Ֆիսկալ քաղաքականությունը հիմնված է այն ազդեցության վրա, որը թողնում է պետական ծախսերի և հարկային մուտքերի մեծության փոփոխությունը շուկայական համակարգի գործունեության արդյունավետության վրա: Մոնետար քաղաքականությունը ներգործում է ողջ տնտեսության վրա փողի առաջարկի միջոցով:

Տնտեսական քաղաքականության գործիքների կիրառումը կարող է ունենալ ինչպես ակտիվացնող, այնպես էլ սահմանափակող ներգործություն տնտեսական սուբյեկտների վարքագծի վրա:

Պետական կարգավորման ուղղությունները, ձևերը, մեթոդները և մեխանիզմներն անփոփոխ չեն: Պետական կարգավորման մասշտաբները, դրա կոնկրետ ձևերը, մեթոդներն էապես տարբերվում են՝ ըստ երկրների: Դրանք արտացոլում են պատմությունը, ավանդույթները, ազգային մշակույթի տիպը, երկրի մասշտաբները, աշխարհաքաղաքական դիրքը և ուրիշ գործոններ:

ԹԵՄԱ 19. Տնտեսական աճ

19.1. Տնտեսական աճի էությունը: Տնտեսական աճի ցուցանիշները:

Տնտեսագիտության տեսության կողմից հետազոտվող թեմաներում առանձնահատուկ նշանակություն ունի տնտեսական աճի հիմնախնդրի ուսումնասիրությունը: Այս տեսակետից պահանջվում է պարզել տնտեսական աճն ապահովող գործոնները և նրա աճը խոչընդոտող պատճառները: Տնտեսագիտության տեսությունում միաժամանակ մշակվում է տնտեսական աճի դինամիկ մոդելներ, որոնք հնարավորություն են տալիս որոշել տնտեսական աճի տեմպը և դրան համապատասխան մշակել արդյունավետ տնտեսական քաղաքականություն:

Հայտնի պատմաբան Ք. Սելիգմենի կարծիքով, տնտեսական աճի տեսությունները նպատակ չեն ունեցել ստեղծել ունիվերսալ տնտեսություններ, այլ ձգտել են վերհանել տնտեսական աճի վրա ազդող գործոնները, որոնց ներգործությամբ ապահովվում են ընդլայնված վերարտադրության գործընթացը, իսկ դրանց դինամիկան բնութագրում է տնտեսական աճը:

Տնտեսական աճը բնութագրում է ՀՆԱ-ի իրական ծավալի փոփոխությունը որոշակի ժամանակահատվածում և ցույց է տալիս, թե ճյուղի կամ առանձին արտադրության հատվածում որքանով է լրիվ զբաղվածության պայմաններում ավելացել արտադրության արդյունքը նախորդ ժամանակաշրջանի նկատմամբ:

Յուրաքանչյուր երկրում տնտեսական աճը դիտվում է որպես տնտեսական քաղաքականության կարևորագույն նպատակային հիմնախնդիր, որի լուծումից է կախված բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը: Միաժամանակ տնտեսական աճը նախադրյալներ է ստեղծում հաղթահարելու սակավ ռեսուրսների և բնակչության աճող պահանջմունքների բավարարման միջև առկա հակասությունները:

Տնտեսական աճով է պայմանավորված յուրաքանչյուր ընտանիքի եկամուտների ավելացումը, նրա գնողունակության բարձրացումը, մարդու ինտելեկտուալ զարգացումը՝ կրթության, առողջապահության, մշակույթի ոլորտներում, ներդրվող ինվեստիցյաների արդյունավետությունը:

Մեր հանրապետությունում տնտեսական բարձր ու կայուն աճը լուրջ նախադրյալներ է ստեղծում բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման, աղքատության հաղթահարման և եվրոինտեգրման համար: Բավական է նշել, որ վերջին վեց տարում (2002-2007թթ.) Հայաստանում

տանի ՅՆԱ-ն ավելացել է ավելի քան 2 անգամ և նույնքանով էլ կրճատվել է աղքատության մակարդակը

Տնտեսական աճը որոշվում է նախորդ տարվա համեմատությամբ իրական ՅՆԱ հավելաճով: Այսպես, Հայաստանի իրական ՅՆԱ-ի ծավալը 2007թ., 2006թ. համեմատությամբ ավելացել է 13,7%-ով :

Բանաձևով այն արտահայտվում է.

$$y = \frac{y_1 - y_2}{y_2}$$

որտեղ՝ y_1 - ը հետագուսվող ժամանակում ՅՆԱ-ի ծավալն է,

y_2 - նախորդ տարում իրական ՅՆԱ-ի ծավալը:

19.2. Տնտեսական աճի գործոնները և դրանց դասակարգումը

Լյուքսեան բարիքների արտադրության վրա ազդում են միմյանց հետ փոխկապակցված գործոններ, այդ թվում՝ աշխատանքի գործոնը (L), կապիտալի գործոնը (K), հողի և այլ բնական ռեսուրսների գործոնը (W): Ժամանակակից տնտեսագիտությունը վերը նշված գործոնների համակարգը լրացրեց ձեռնարկատիրության գործոնով, որը դիտարկվում է որպես առանձնահատուկ արտադրության գործոն: Այնուամենայնիվ, արտադրության հիմնական գործոններ համարվում են աշխատանքի (L) և կապիտալի (K) գործոնը, որոնք արտադրության կազմակերպման ժամանակ ընդունվում են որպես կայուն մեծություններ, կարող են փոխվել պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության, տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովման շահերից ելնելով:

Տնտեսական աճի այդ գործոնների ներգործությունը ՅՆԱ վրա ներկայացվում է միկրոտնտեսական պարզագույն արտադրական ֆունկցիայով, որն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$y = f(k L w),$$

Որտեղ՝ y -ը թողարկվող արտադրանքի ծավալն է:

Արտադրության գործոնները որոշակի տոկոսով (z) փոփոխելու դեպքում, արտադրանքի ծավալը նույնպես փոփոխվում է նույն չափով, այսինքն նշված հավասարումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով:

$$zy = f(zk \cdot zL \cdot zw):$$

Իրականում արտադրության ծավալը, որպես տրված մեծություն, կարող է փոփոխվել նշված գործոնների փոփոխության դեպքում: Դա

նշանակում է, որ տնտեսական աճի ապահովման և այդ գործոնների փոփոխության միջև առկա է սերտ փոխկապակցվածություն, որը հիմնականում պայմանավորված է արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության փոփոխությամբ:

Որպես առաջարկի գործոններ առանձնացվում են՝

- բնական ռեսուրսների *** քանակն ու որակը,
- աշխատունակ բնակչության քանակն ու որակը,
- հիմնական կապիտալի առկայությունը,
- արտադրության տեխնոլոգիայի մակարդակը,

Պահանջարկի գործոններն են.

- աշխատավարձը և այլ եկամուտները,
- խնայողությունների ծավալը:

Տնտեսական աճի ապահովման վրա ազդում է նաև բաշխման գործոնը, այսինքն պահանջվում է պարզել, թե բաշխման գործընթացը որքանով է ապահովում ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը:

Արտադրության գործոնների պահանջարկն ու առաջարկը ունեն բնափրային և արժեքային արտահայտություն: Բնափրային արտահայտությամբ որոշվում է աշխատողների, մեքենաների, սարքավորումների և այլ գործոնների ֆիզիկական ծավալները, որոնք կարող են բնութագրել ինչպես պահանջարկի, այնպես էլ առաջարկի ծավալը:

Արժեքային արտահայտությամբ արտադրության գործոնները գնահատելիս, հաշվի է առնվում ապրանքների կամ ռեսուրսների գինը՝ տվյալ ապրանքի պահանջարկի գինը վաճառելիս, կամ հաշվի է առնվում առաջարկի գինը:

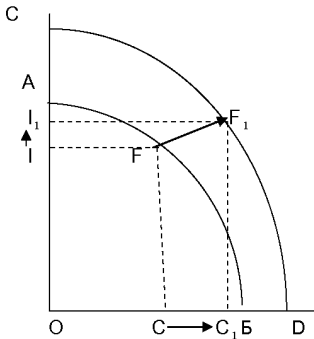
Արտադրության ցանկացած գործոնի ներգործությամբ արտադրության ծավալի փոփոխությունը բնականաբար հանգեցնում է տվյալ արտադրանքի առաջարկի և պահանջարկի փոփոխությանը:

Տնտեսական աճի վրա ազդող գործոնների ներգործության տեսանկյունից առանձնացվում են էքստենսիվ և ինտենսիվ գործոնները: Տնտեսական էքստենսիվ աճն ապահովվում է արտադրության գործոնների քանակական, տարածքային ավելացման հաշվին: Օրինակ, գյուղատնտեսությունում ցանքատարածությունների կամ անասնազխաքանակի ավելացման հաշվին:

Ինտենսիվ աճը ՀԱՍ-ի այն աճն է, որն ապահովվում է մեքենաների, սարքավորումների ինտենսիվ օգտագործման, դրանց տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների բարելավման, ի վերջո՝ աշխատողների աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին:

Տնտեսական աճի բոլոր գործոնները փոխկապակցված են միմյանց հետ և այդ կապը նկատելի է դառնում արտադրական հնարավորությունների կորի միջոցով (տես գծապատկեր 1)։

Գ ճ ա պ ա տ կ եր 19. 1.

Արտադրական հնարավորությունների կորը ցույց է տալիս տվյալ քանակի ռեսուրսի և տվյալ տեխնոլոգիայի պայմաններում զանազան ապրանքների առավելագույն ծավալի թողարկման հնարավոր տարբերակը։

Արտադրական հնարավորությունների կորը։

Առաջարկի ցանկացած գործոնի ավելացումը հանգեցնում է նրան, որ արտադրական հնարավորությունների կորը տեղափոխվում է աջ, այսինքն՝ **AB** դիրքը զբաղեցնում է **CD** դիրքը։ Նման դեպքում արտադրության իրական ծավալի կորը կարող է գտնվել **AB-CD** կորերի միջև ընկած տարածքում։

Իրականում արտադրության հնարավորության կորը կառուցվում է պարզագույն արտադրական ֆունկցիայի $y = f(K, L, W)$ հիման վրա և արտացոլում է ՋՆԱ-ի պոտենցիալ մակարդակը կամ ամբողջական առաջարկը երկարատև ժամանակում։ Արտադրական հնարավորությունների կորի տեղաշարժը F կետից F_1 ցույց է տալիս երկրի տնտեսության արտադրական հնարավորությունների ընդլայնման մակարդակը, այսինքն՝ ՋՆԱ պոտենցիալ սահմանը, որը և բնութագրում է տնտեսական աճի հնարավորությունը։ Ի դեպ՝ հարկ է նշել, որ արդյունքում ավելանում է ինչպես կապիտալատար ապրանքների քանակը ($I \rightarrow I_1$) այնպես էլ սպառողական ապրանքների քանակը ($C \rightarrow C_1$), ցանկացած այլ ընտրանքային ծախսերի պայմաններում։

Ամբողջական պահանջարկի ծավալի և կազմի փոփոխությունը միաժամանակ հանգեցնում է ամբողջական առաջարկի ծավալի և կազմի փոփոխությանը, որը կարող է ապահովվել միայն ինվեստիցիոն

հնարավորությունների ավելացման և գիտատեխնիկական առաջադիմության հիմնավոր քաղաքականության իրականացման հաշվին: Դա, անշուշտ, կարող է նպաստել ամբողջ տնտեսական մեխանիզմի արագ տեմպերով զարգացմանը և հանգեցնել ամբողջական առաջարկի ծավալի ու կառուցվածքի ընդլայնմանը, այսինքն տնտեսական աճի ապահովմանը:

Այստեղից հետևում է, որ երկարատև ժամանակում գիտատեխնիկական առաջադիմության աճի ապահովումը համարվում է արտադրության ինտեսիվացման համար որպես արտաքին գործոն:

19.3. Տնտեսական աճի տեսությունները:

Տնտեսության զարգացման դինամիկան միշտ էլ հետաքրքրել է տնտեսագետներին ու քաղաքագետներին, հանդիսանալով նրանց կողմից հետազոտվող առանցքային հիմնախնդիրներից մեկը և ուսումնասիրության առարկան: Միաժամանակ մշակվել են որոշակի տեսություններ, որոնցում գնահատվում են ոչ միայն տվյալ էտապում հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները, այլև հնարավորություն են տալիս կանխատեսել ապագան:

Տնտեսական աճի մասին առաջին տեսությունը նոր դասական տեսությունն է, որի արմատները ֆրանսիացի հայտնի տնտեսագետ Ժ.Բ.Սեյի (1762-1832) տեսական հայացքներն են, ավարտուն տեսքը ստանալով ամերիկյան հայտնի տնտեսագետ Ջ. Կլարկի աշխատություններում (1847-1938): Այն հայտնի է իր սահմանային արտադրողականության տեսության հիմնադրույթներով:

Տնտեսական աճի երկրորդ տեսությունն Անգլիացի հայտնի տնտեսագետ Ջ.Մ.Քեյնսի (1893-1946թթ..) մակրոտնտեսական հավասարակշռության տեսությունն է:

Նոր դասական տեսության հիմքում ընկած է շուկայական համակարգի օպտիմալացման գաղափարը, որով շուկան դիտարկվում է որպես կատարյալ ինքնակարգավորող մեխանիզմ, հնարավորություն տալով արդյունավետ ձևով օգտագործել բոլոր արտադրական գործոնները, թե անհատ տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից և թե ամբողջ տնտեսության մասշտաբով: Այդ տեսության համաձայն պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը կարգավորում է շուկան՝ զգների տատանումների միջոցով: Այլ կերպ՝ տնտեսության մասշտաբով ստեղծվում է հավասարակշռություն, որն իր հերթին հանգեցնում է առավելագույն օգտակարության ստացմանը: Նոր դասական տեսությա-

նը համապատասխան մոդելավորվում են կատարյալ մրցակցության օպտիմալ համակարգը, որը ենթադրում է պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռությունը բոլոր շուկաներում, արտադրության տեխնիկական հնարավորությունների մասին տեղեկատվությունը:

Քեյնսյան տեսության արմատական առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ այստեղ շեշտը դրվում է ամբողջ տնտեսության ուսումնասիրության վրա, հետազոտվում մակրոտնտեսական ցուցանիշների մակարդակը, դինամիկան և բաշխմանը բնորոշող գործոնները, որոնք դիտարկվում են որպես արդյունավետ պահանջարկի ձևավորման հիմք և հանգեցնում սպառման և կուտակման հարաբերակցության կարգավորման:

Արևմտյան տնտեսագիտական մտքի զարգացման մեջ մեծ ճանաչում են ստացել տնտեսական աճի նոր քեյնսական տեսությունների մոդելները: Այդ տնտեսագետներից կարելի է մշել անգլիացի տնտեսագետ Տ. Գարրոդի, ամերկյան՝ Է. Դոմարի և Է. Գանսենի կողմից առաջադրված մոդելները:

19.4. Տնտեսական աճի մոդելները:

Տնտեսական աճի մոդելները արտացոլում են տնտեսական այս կամ երևույթի գծով տնտեսական բնույթի խնդիրների հանրահաշվական տեսքով ներկայացումը, որոնք բնութագրում են խնդրի նպատակային ֆունկցիան ինչպես նաև նախատեսված հավասարումների համակարգը: Ի դեպ այդ մոդելներին բնորոշ են որոշակի վերացարկումները ու սահմանափակումները, որոնք գնահատվում են յուրաքանչյուր մոդելի առաջադրման ժամանակ:

Ժամանակակից տնտեսագիտության մեջ լայն կիրառություն ունեն տնտեսական աճի երկու խումբ մոդելները՝ քեյնսյան և նոր դասականների աճի մոդելները:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ տնտեսական աճի քեյնսյան մոդելները հիմնականում օգտագործվում են կարճաժամկետ հավասարակշռության մոդելների տեսքով միայն այն առանձնահատկությամբ, որ այստեղ քննարկումների համար ելակետ են ընդունում ոչ թե պահանջարկը այլ այն գործոնները, որոնց հիման վրա որոշվում են առաջարկի դինամիկան և բացահայտվում պահանջարկի և առաջարկի դինամիկ հավասարակշռության պայմանները:

Մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ հիմք է ընդունվում ոչ միայն աշխատանքի և կապիտալի գործոնների փոխադարձ

փոխարինելությունը, այլև արտադրության աճի հիմնական աղբյուրը հանդիսացող ներդրումները:

Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիան:

Դեռևս 1927թ. ամերիկացի տնտեսագետ Պոլ Դուզլասը հիմնավորեց, որ ժամանակի ընթացքում ազգային եկամտից՝ կապիտալին և աշխատանքային անցման մասը չի փոխվում, այսինքն արտադրության գործոնների բաժիններն ամբողջական եկամտում կայուն են:

Այնուհետև մաթեմատիկոս Չարլզ Կորը հիմնավորեց, որ այն արտադրական ֆունկցիան, որն ունի արտադրության գործոնների կայուն բաժինների հատկություն, եթե այդ գործոնները միշտ ստանում են իրենց սահմանային արդյունքը:

Այդ ֆունկցիան ստացել է Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիա անվանումը և կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման տեսքով.

$$= AK^a L_Z^\beta,$$

քանի որ β -ն փոխվում է 1- a սահմաններում ուստի հավասարումը կստանա հետևյալ տեսքը

$$= AK^a L^{1-a}$$

Որտեղ

a -ն – ցույց է տալիս կապիտալի բաժինը եկամտում և ցույց է տալիս թե եկամտի որ մասն է բաժին ընկնում կապիտալի սեփականատերերին և որ մասն է հատկացվում աշխատողներին որպես աշխատանքի դիմաց վարձատրություն: Իրականում a -ն ընկած է $0 < a < 1$ և կայուն է:

A -ն - դրական գործակից է և ցույց է տալիս կապիտալի և աշխատանքի միացման տեխնոլոգիայի ազդեցությունը ամբողջական եկամտի ծավալի վրա, այսինքն արտադրության տեխնոլոգիայի արտադրողականությունը:

Իրականում Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիայի բովանդակությունը ներկայացնում է արտադրության երկու գործոնների փոխկապակցությունը՝ կապիտալի (K) և աշխատանքի (L): Եթե գործոններից յուրաքանչյուրի գծով վճարումը կատարվում է համապատասխանաբար իր սահմանային արդյունքից, ապա a -ն ցույց է տալիս աշխատանքի բաժինը սահմանային արդյունքում, իսկ K -ն ցույց է տալիս կապիտալի բաժինը սահմանային արդյունքում:

Կոր-Դուզլասի արտադրական ֆունկցիան ունի մի շարք հատ-

կություններ:

Առաջին հատկությունը, դա մասշտաբից կայուն հատույցի ստացումն է: Դա ցույց է տալիս, որ եթե կապիտալի և աշխատանքի ծավալը ավելանում է Z անգամ, ապա ամբողջական արդյունքը նույնպես աճում է Z անգամ: Հետևաբար

$$ZY = A_Z K_Z^a L^{1-a}$$

Կոր-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիայի երկրորդ հատկությունը այն է, որ արտադրության գործոնների սահմանային արդյունքները համեմատական են դրանց միջին արտադրողականությանը:

Քանի որ a -ն ցույց է տալիս կապիտալի բաժինը եկամտում և կայուն է, ուստի այստեղից կարելի է անել հետևյալ հետևությունները

- կապիտալի ավելացումը մեծացնում է MPL և կրճատում MPK,
- աշխատանքի ավելացումը մեծացնում է MPK և կրճատում է MPL,

- եթե արտադրության տեխնոլոգիայի ներգործությամբ A -ն ավելանում է, ապա այն համապատասխանաբար մեծացնում է կապիտալի և աշխատանքի գործոնների սահմանային արդյունքները:

Կոր-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիայի երրորդ հատկությունն այն է, որ արտադրության գործոնները ստանում են իրենց սահմանային արդյունքները, իսկ a գործակիցը ցույց է տալիս թե եկամտի որ մասն է բաժին ընկնում աշխատանքին և որը կապիտալին:

Այստեղից հետևում է, որ արտադրության գործոնների բաժինը կախված է միայն ստացված ընդհանուր a եկամտից:

Տնտեսական աճի քեյնսյան մոդելներից առանձնահատուկ նշանակություն ունեն Ե.Դոմարի և Ռ.Հարրոդի մշակած մոդելները: Կարևոր են նաև բազմագործոնային արտադրական ֆունկցիաները, որոնց դեպքում մասնավորապես Կորբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիան, որոնք թույլ են տալիս գործոնների փոխադարձ փոխարինելիություն ունեն կայուն հատույց մասշտաբից հատկություն և տնտեսական աճը նկարագրում են երկարատև ժամանակաշրջանում: Այդպիսի մոդելներից են Ռ.Սոլոուի և Է.Ֆելդսի մշակված տնտեսական աճի մոդելները:

ա) Դոմարի Սոդելը - Այս մոդելում որպես շուկայի կարևոր պարամետրերի՝ պահանջարկի և առաջարկի ավելացման միակ գործոնն առաջարկվել է ներդրումների բաժինը, եթե ավելացել է ΔI չափով, ապա կարող ենք ընդգծել, որ ամբողջական պահանջարկի աճը կկազմի.

$$\Delta Y_{AD} = \Delta I \times K = \Delta I \times \frac{I}{I} - MPC = \frac{\Delta I}{MPS} = \Delta I \times \frac{I}{S}$$

որտեղ K-ն – ծախսերի բազմապատկիչն է

MPC-ն – սպառման սահմանային հակումը

MPS-ն – խնայողությունների սահմանային հակումն է

S-ն – խնայողության նորմը

Ամբողջական առաջարկի ավելացումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման տեսքով

$$\Delta Y_{AS} = \dots \times \Delta K$$

որտեղ՝ h-ն – կապիտալ սահմանային արտադրողականությունը (ֆոնդահատույցը), որը ընդունված է որպես հաստատուն մեծություն,

K-ն – կապիտալ հավելածն է:

Որպես կանոն, կապիտալի հավելածը ապահովվում է համապատասխան ներդրումներով, հետևաբար կարող ենք գրել, որ $\Delta K = I$ այստեղից էլ $\Delta Y_{AS} = \dots \times I$, դա ցույց է տալիս, որ եթե պահանջարկը հավասարվի առաջարկին ապա կապահովվի հավասարակշիռ տնտեսական աճ և կարելի է գշել

$$\Delta \frac{I}{S} = \dots \times I \quad \text{կամ} \quad \Delta \frac{I}{I} = \dots \times S$$

հետևաբար հավասարակշռության պայմաններում ներդրումները հավասար են խնայողություններին: Եթե տվյալ հավասարման մեջ խնայողության նորմը (S) ընդունում ենք հաստատուն, ապա եկամտի մակարդակը հանդիսանում է համամասնական մեծություն ներդրումներից, որը կարելի է արտահայտել հետևյալ հավասարման միջոցով

$$\Delta \frac{Y}{Y} = \Delta \frac{I}{I} = \dots \times S$$

Այսպիսով համաձայն Ե.Դոմարի տեսության տնտեսության մեջ գոյություն ունի իրական եկամտի աճի հավասարակշիռ տեմպ, որը ենթադրում է արտադրական կարողությունների լրիվ օգտագործում: Այդ պատճառով էլ այն ուղիղ համեմատական է խնայողության նորմին և կապիտալի սահմանային արտադրողականությանը $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$, որտեղ ներդրումները հանդես են գալիս որպես էկզոգեն, տրված մեծություններ:

Սուղուի տնտեսական աճի մոդելը

Տնտեսական աճի ոչ դասական մոդելների համակարգում առանձնահատուկ նշանակություն ունի նաև ամերիկյան հայտնի տնտեսագետ Ռոբերտ Սուղուի տնտեսական աճի մոդելը: Այդ մոդելի հիմնական նպատակն է հիմնավոր պատասխան տալ տնտեսագիտության տեսության և տնտեսական քաղաքականության հետևյալ հարցերին՝

- Ի՞նչ գործոններ են հավասարակշռում տնտեսական աճը,
- Ինչպե՞ս մաքսիմիլացնել եկամուտները և սպառման ծավալը բնակչության մեկ շնչի հաշվով,
- Ի՞նչ ներգործություն ունեն տնտեսական աճի վրա բնակչության աճը, կապիտալի կուտակումը և տեխնիկական առաջադիմությունը:

Սուղուի աճի մոդելը հնարավորություն է տալիս տալ այդ հարցադրումների հիմնավոր պատասխաններ: Դիմամիկ վերլուծության միջոցով հնարավոր է պարզել, թե ժամանակի որոշակի հատվածում խնայողությունը, բնակչության աճը և տեխնոլոգիական առաջադիմությունը ինչպես են ներգործում տնտեսական աճի վրա: Այն միաժամանակ հնարավորություն է տալիս պարզել, թե ինչ ուղղություններով կատարվող միջոցառումները երկրում կարող են բարձրացնել տնտեսական քաղաքականության նշանակությունը, նպաստել բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը:

Ինչպես հայտնի է արտադրության առաջարկը որոշվում է հետևյալ արտադրական ֆունկցիայով

$$Y = F(K, L)$$

Այն ունի կայուն հատույց մասշտաբից, այսինքն գործոնների ավելացումը հանգեցնում է նույն չափով ստացված արդյունքի աճին, որը կարելի է արտահայտել հետևյալ հավասարման միջոցով

$$ZY = F(ZK, \Sigma L)$$

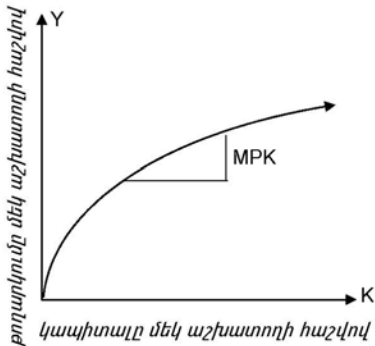
Եթե երկգործոնային արտադրական ֆունկցիայի $Y = F(K, L)$ հավասարման երկու մասերը բաժանենք աշխատանքի քանակության՝ L -ի վրա ապա կստանանք

$$Y/L = F\left(\frac{K}{L}, 1\right)$$

Հավասարումը ցույց է տալիս, որ մեկ աշխատողին բաժին ընկնող արտադրանքի ծավալը ֆունկցիա է մեկ աշխատողին բաժին ընկնող կապիտալից: Եթե մեկ աշխատողին բաժին ընկնող ցուցանիշները արտահայտենք $Y=f(K)$, որտեղ $K=K/L$, իսկ $Y=Y/L$, ապա այստեղ Y/L ներ-

կայացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը, իսկ $K=K/L$ ներկայացնում է կապիտալազինվածությունը: Գրաֆիկորեն այդ ֆունկցիան կունենա հետևյալ տեսքը.

Նման դեպքում ֆունկցիայի կորը դառնում է ավելի զառիկող, որը

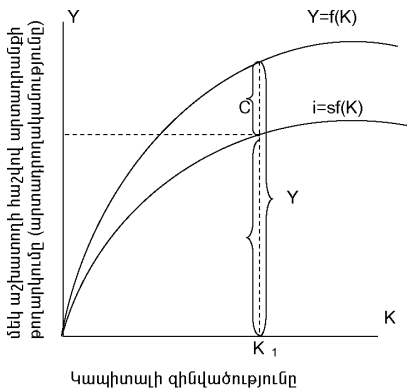

Գրաֆիկում արտադրական ֆունկցիան ցույց է տալիս, թե ինչպես է K -կապիտալազինվածությունը որոշում մեկ աշխատողի հաշվով արտադրանքի թողարկման չափը $Y=f(K)$: Եթե ավելանում է մեկ միավորով, Y -ը ավելանում է MPK միավորով: K -ի ավելացմանը զուգընթաց փոփոխում է աշխատանքի արտադրողականությունը

վկայում է սահմանային արտադրողականության իջեցման մասին:

Բավական է նշել, որ արտադրական ֆունկցիայի կորը ներկայացնում է կապիտալի սահմանային արտադրողականությունը MPK փոփոխվում է: Սովորաբար մեկ աշխատողի հաշվով կապիտալի ավելացումը հանգեցնում է այդ գործոնի սահմանային արտադրողականության կրճատմանը, որը և հանգեցնում է եկամուտների աճի ֆունկցիայի դանդաղեցմանը (տես գրաֆիկ 19.2).

Գծապատկեր 19.2

$Y=f(K)$ արտադրական ֆունկցիան

Այդ ֆունկցիան կառուցված է մեկ աշխատողի հաշվով կատարված հաշվարկից և բնութագրում է կապիտալի (MPK) սահմանային արտադրողականության իջեցման հանգամանքը:

Հայտնի է, որ ստացված եկամտի զգալի մասը օգտագործվում է սպառման նպատակով, իսկ մյուս մասը խնայման նպատակով: Սուլուսի մոդելում, երբ բոլոր մակրոտնտեսական ցուցանիշները հաշվարկվում են մեկ աշխատողի հաշվով, խնայողությունը նույնպես ներկայացնում է մեկ աշխատողի եկամուտը (SY) կամ Sf(K), որտեղ S-ը խնայողության նորման է և ցույց է տալիս թե ստացված եկամտի որ մասն է խնայվում:

Քանի որ մակրոտնտեսական հավասարակշռության հիմնական պայմանը համարվում է ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև հավասարակշռությունը, ուստի այն հանգեցնում է նրան, որ ամբողջ խնայողությունը (S) օգտագործվում է որպես ինվեստիցիաներ, այսինքն $I=S$: Այսինքն տնտեսության մասշտաբով ընդհանուր խնայողությունները ամբողջությամբ օգտագործվում է որպես ինվեստիցիա մեկ աշխատողի հաշվով, որը հնարավորություն է տալիս հավասարեցնել փաստացի ինվեստիցիան մեկ աշխատողի հաշվով, որը կարելի է արտահայտել հետևյալ հավասարման միջոցով՝

$$i=SY=Sf(K)$$

որտեղ՝ i -ն – մեկ աշխատողի հաշվով փաստացի ինվեստիցիայի ֆունկցիան է:

Բավական է նշել, որ Սուլուսի մոդելում ապրանքների պահանջարկը նույնպես կարող ենք դիտարկել մեկ աշխատողի հաշվով, որը կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման տեսքով, առանց հաշվի առնելու պետական գնումներ

$$Y=C+I$$

Մեկ զբաղված աշխատողի հաշվով թողարկումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով

$$C=Y-i$$

որտեղ՝ C – մեկ աշխատողի հաշվով սպառումն է

i – մեկ աշխատողի հաշվով արտադրանքի թողարկումը

Թիվ 19.2 գրաֆիկում $f(k)$ և $sf(k)$ ֆունկցիաների միջև ընկած հեռավորությունը որոշում է սպառման ծավալը, որը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով՝

$$C = fk - sf(k)$$

Դա նշանակում է, որ մոդելի պայմանին համաձայն տնտեսությունը գտնվում է կայուն հավասարակշռված վիճակում: Այսինքն պահանջվող

ինվեստիցիան հավասարվում է փաստացի ինվեստիցիային, այսինքն $I=S$:

Այդ իրավիճակը Սուրուի մոդելում ներկայացվում է որպես տնտեսության կայուն վիճակ, քանի որ մեկ աշխատողի հաշվով կապիտալի ծավալը կայուն է:

Սակայն այստեղ անհրաժեշտ է դիտարկել նաև կապիտալի կուտակման հիմնախնդիրը:

Բանն այն է, որ եթե կապիտալազինվածությունը մնա անփոփոխ, ապա բնակչության աճի պայմաններում՝ ընդունեք n չափով, անհրաժեշտ է ավելացնել կապիտալը այդ նույն չափով՝ n -ով: Այսպիսով պահանջվող ինվեստիցիան մեկ աշխատողի հաշվով i^f կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման ձևով

$$i^f = nk$$

Դա նշանակում է, որ եթե բնակչության աճի տեմպը և կապիտալի կուտակման տեմպը հավասար են միմյանց ապա մեկ բնակչի հաշվով թողարկումը (y) կարող է մնալ անփոփոխ:

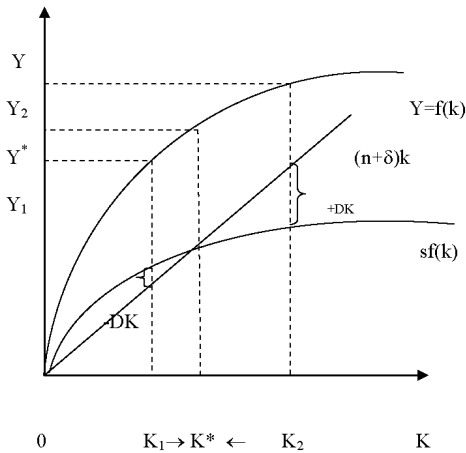
Սակայն չպետք է մոռանալ, որ կապիտալի կուտակման աճի ներկայացման դեպքում պահանջվում է հաշվի առնել նաև կապիտալի մաշվածությունը և դրա մի մասի դուրս գրումը, որոնց վերականգնումը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Եթե կապիտալի դուրս գրման և ամորտիզացիայի բաժինը նշանակում ենք δ (սիզմա) տառով, ապա պահանջվող ինվեստիցիան մեկ աշխատողի հաշվով կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման տեսքով.

$$i^f = (n + \delta)k$$

Հաշվի առնելով, որ բնակչության աճի տեմպը և դուրս գրված կապիտալի նորման կայուն են, ուստի ներկայացված հավասարումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով

$$\Delta K = Sf(K) - (n + \delta)K$$

Այսպիսով, Սուրուի մոդելի գնահատման նպատակով պետք է հաշվի առնել տարեկան կապիտալի պաշարի ավելացումը անկախ նրանից թե կապիտալի ինչ ծավալի դեպքում տնտեսությունը կշարունակի զարգանալ: Սակայն կապիտալազինվածության ավելացումը պահանջում է նաև ավելացնել ինվեստիցիաների ծավալը, որը գրաֆիկում ներկայացված է ուղիղ գծով և արտահայտում է $(n+\delta)k$ -ի միջոցով:

Կապիտալազինվածության K^* կայուն մակարդակի որոշումը

Գրաֆիկում արտադրության աճին զուգընթաց խնայողության $sf(k)$ և պահանջվող ինվեստիցիայի $(n+\delta)k$ միջև տարբերությունը կկրճատվի այնքան ժամանակ քանի դեռ այդ մեծությունները չհավասարվեն միմյանց: Դա նշանակում է, որ երբ արտադրանքի ծավալի խնայողությունը և պահանջվող ինվեստիցիան հասնեն որոշակի մակարդակի, այսինքն երբ տնտեսությունում առաջանա հավասարակշիռ վիճակ, ապա $\Delta K = 0$: Նման իրավիճակը Սուլոուի մոդելում ընդունված է անվանել կապիտալազինվածության կայուն մակարդակ և նշանակվում է (K^*), որը և բնութագրում է տնտեսության հավասարակշիռ վիճակը: Այսինքն արտադրության ծավալը չի փոխվում իսկ խնայողությունն ու պահանջվող ինվեստիցիան միմյանց հավասարվում են: Այսինքն

$$sf(k^*) - (n + \delta)k^* = 0$$

կամ

$$sf(k^*) = (n + \delta)k^*$$

Այսպիսով թիվ 19.3 գրաֆիկում խնայողության $sf(k)$ և պահանջվող ինվեստիցիայի $(n+\delta)k$ հատման կետը ցույց է տալիս հավասարակշռության իրավիճակը, որը միաժամանակ որոշում է կապիտալազինվածության կայուն մակարդակը (k^*):

Այժմ տեսնենք, թե Սուլոուի մոդելում ինչ մեխանիզմով է ապահովվում տնտեսական աճի հավասարակշռությունը: Թիվ 19.3 գրաֆիկից

երևում է, որ K_1 խնայողությունը գերազանցում է պահանջվող ինվեստիցիայի մակարդակին, այսինքն K_1 կետում կապիտալի ծավալը ունի ավելցուկ: Ճկուն գների պայմաններում սկսվում է արտադրություն այդ գործոնի գործընթացի էժանացում աշխատանքի գործոնի համեմատ և անցում է կատարվում կապիտալատար տեխնոլոգիային:

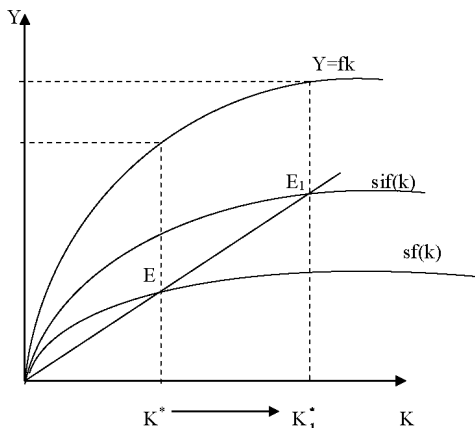
Այսպիսով, դինամիկ հավասարակշռությունը դիտվում է կայուն, քանի որ արտադրության գործոնների հարաբերական գները հանգեցնում են տնտեսական կապիտալազինվածության կայուն վիճակին, այսինքն k^* :

Այն դեպքում, երբ կապիտալազինվածությանը համապատասխանի K_2 կետին, ինվեստիցիան գերազանցում է խնայողությանը: Կապիտալի առաջացած պակասուրդը ճկուն գների մեխանիզմի պայմանները հանգեցնում է այդ արտադրության գործոնի գծի բարձրացմանը, որից հետո սկսվում է անցում կատարվել ավելի փոքր կապիտալատար տեխնոլոգիային մինչև k^* :

Որպես կանոն բնակչության մեկ շնչի հաշվով արտադրության ծավալի և կապիտալազինվածության կայուն մակարդակի վրա ազդում է δ -ի, n -ի և s -ի փոփոխականները:

Սուլոուի մոդելում հատկապես ուշադրության է արժանի նրա այն հետևությունը, որ խնայողության նորմայի ավելացումը միայն կարճ ժամանակում է հանգեցնում արտադրանքի աճի տեմպի ավելացմանը:

Գծապատկեր 19.4

Անդրտիզացիոն նորմայի, բնակչության աճի տեմպի և խնայողության նորմայի ազդեցությունը կապիտալազինվածության կայուն մակարդակի վրա.

Գրաֆիկից երևում է, որ $sf(k)$ կորի տեղաշարժը մինչև $sif(k)$ արտադրանքի աճի տեմպը բարձրանում է նախկինի համեմատ: Գրաֆիկում E կետից E_1 փոփոխման ժամանակ կապիտալազնվածության կայուն մակարդակը աճում է K^* -ից մինչև K_1^* ՝ նոր տնտեսության կայուն վիճակի ժամանակ: Դա կարող է տեղի ունենալ միայն այն դեպքում, երբ կապիտալի պաշարը աճում է ավելի բարձր տեմպով, քան աշխատանքի առաջարկի և կապիտալի դուրս գրումը:

Տնտեսության վիճակի կայունացման վրա կարող են ազդել խնայության տարբեր նորմաները: Այս առումով պահանջվում է պարզել, թե խնայողության ո՞ր նորման կարող է մաքսիմալացնի սպառումը թվաքանակի աճի տեմպի գծով առաջադրանքի և անփոփոխ տեխնոլոգիայի պայմաններում:

Սպառման այդ մակարդակի ձեռք բերման պայմանը առաջադրվել է ամերիկյան տնտեսագետ Է.Ֆելպսի կողմից և անվանվեց կապիտալի կուտակման ոսկե կանոն:

Դա հնարավորություն տնեց սահմանել սպառման և խնայողության օպտիմալ հարաբերակցություն, այսինքն պահանջվեց պարզել, թե որքան տնտեսական արդյունքը պետք է սպառվի այսօր և որքան պետք է խնայվի ապագայի համար: Դա նշանակում է, որ դրանց միջև առկա է հարաբերական հակասություն, քանի որ այսօրվա սպառման մեծ ծավալը հանգեցնում է ապագայի համար սպառման բաժնի կրճատմանը, այսինքն չափից ավել խնայողությունը հանգեցնում է ընթացիկ սպառման կրճատմանը:

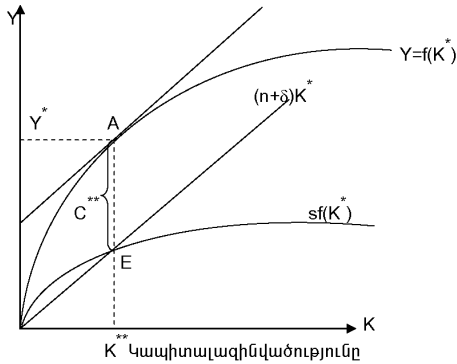
Է.Ֆիլիպսի մոդելի միջոցով հնարավոր եղավ պարզել թե կապիտալի որ չափն է համարվում օպտիմալ: Նա ապացուցեց, որ դա կապիտալի այն մակարդակն է, որը ապահովում է կայուն վիճակ, սպառման առավելագույն մակարդակի դեպքում և անվանվեց կապիտալի կուտակման ոսկյա կանոն և նշանակվեց K^{**} (տես գրաֆիկ 19.5)

Հատկապես K^{**} -ի մակարդակի ժամանակ գրաֆիկում արտադրական ֆունկցիան $Y=f(K^*)$, որը հատվում է շոշափողի հետ A կետում է և հավասար է պահանջվող ինվեստիցիայի $sf(K^*)$: Այլ կերպ ասած կապիտալի սահմանային արտադրողականության MPK պետք է հավասար լինի $(n+\delta)$ տնտեսական աճի տեմպին: Դա էլ հենց համարվում է կապիտալի կուտակման ոսկյա կանոնը, որը կարելի է արտահայտել հետևյալ տեսքով

$$MPK = n + \delta$$

Գծապատկեր 19.5.

Մեկ աշխատողի
հաշվով
թողարկումը
ինվեստիցիան և
խնայողությունը

Կապիտալազինվածության կայուն մակարդակը K^{**}

Այսպիսով տնտեսության մասշտաբով կայուն վիճակը և սպառման առավելագույն մակարդակը հնարավոր է ապահովել միայն կապիտալի օպտիմալ չափի (K^{**}) առկայության պայմաններում:

Թեմա 20 - Կարգավորման ծախսերն ու օգուտները: Հասարակական բարիք:

Շուկայի դասական մոդելը ենթադրում է, որ փոխանակումից առաջացած ծախքերը և օգուտները կրում և ստանում են վաճառողները և գնորդները: Իսկապես, ապրանքների և ծառայությունների առքուվաճառքը նշանակում է, որ մեկ կողմից՝ գնորդները կատարում են ձեռք բերման ծախքեր և դրանց օգտագործումից ստանում օգուտ, մյուսից՝ վաճառողները կրում են արտադրական ծախքեր, և ստանում օգուտ (շահույթ) դրանք վաճառելուց: Այլ կերպ՝ շուկայի երկու սուբյեկտների համար էլ՝ վաճառողի և գնորդի, ակնառու է փոխանակման փոխշահավետությունը:

Սինչդեռ փոխանակման (գործարքի) արդյունքները կարող են ազդեցություն ունենալ նաև այն սուբյեկտների (ձեռնարկությունների, տնային տնտեսությունների կամ պետության) վրա, որոնք անմիջական մասնակցություն չեն ունենում տվյալ շուկայական գործարքին: Այդ հետևանքները ընդունված է բաժանել 2 խմբի՝ դրական արտաքին էֆեկտներ (օգուտ) և բացասական արտաքին էֆեկտներ (ծախքեր), որոնք կրում են երրորդ անձիք, անմիջականորեն մասնակցություն չունենալով փոխանակման ընթացքին: Այդ էֆեկտները չեն արտահայտվում դրամական ձևով, և շուկան չի արձագանքում դրանց: Այստեղից առաջանում է պետության դերի անհրաժեշտությունը՝ հակազդել տնտեսությանը, որը կարծես թե շտկում է շուկայի թերությունները և ապահովվում շուկայական հավասարակշռությունը: Արտաքին էֆեկտներն արտահայտում են անհատական և սոցիալական բարեկեցության կախվածությունը ոչ միայն տնտեսական գործոններից, այլ նաև սոցիալական, քաղաքական և անհատական շուկայական որոշումների այլ հետևանքներից:

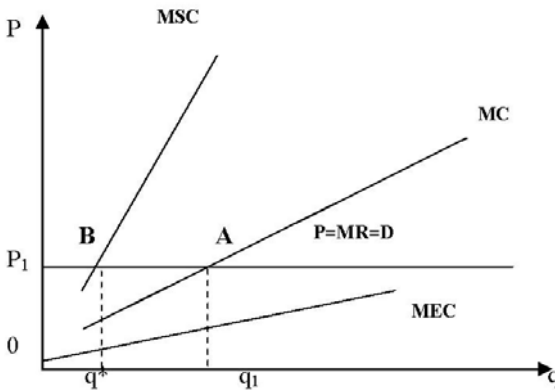
Այսպիսով, արտաքին էֆեկտները՝ շուկայական գործառնությունների օգտակարությունից ստացված այն ծախքերը կամ օգուտներն է, որոնք չեն արտացոլվում գներում: Այդ օգուտները կամ ծախքերը՝ հանդիսանում են «արտաքին» այն անձանց նկատմամբ, որոնք գործարքում մասնակցություն չեն ունենում: Արտաքին էֆեկտները, որոնք ստանում են երրորդ անձիք, չմասնակցելով արտաքին գործընթացին, իրենցից ներկայացնում են ապրանքների և ծառայությունների շուկայական գներում արտացոլված ծախքեր (օգուտ), և դրանք կարող են լինել բացասական կամ դրական:

Բացասական արտաքին էֆեկտը՝ ռեսուրսի օգտագործումն է, որը արտահայտված չէ ապրանքի գնում: Բացասական արտաքին էֆեկտները կարող են լինել ինչպես արտադրության, այնպես էլ շուկայում փոխանակվող ապրանքների սպառման հետևանք: Օրինակ, քիմիական գործարանը, որը թափոնները արտանետում է գետը, և չի փոխհատուցում դրանով պատճառած վնասը, ստեղծում է բացասական արտաքին էֆեկտ: Գետի պահպանման սահմանային ծախսերը չեն մտած արտադրանքի գնում:

Վնասը, որը ստեղծվում է թափոնների արտանետմամբ, ներառում է օգտակարության կորուստը՝ կապված կոմերցիոն նպատակներով գետի օգտագործման հետ. որքան շատ է աղտոտված գետը, այնքան քիչ է դրա օգուտը ձկնորսության, լողանալու, ջրօգտագործման համար:

Քանի որ արտաքին ազդակները չեն արտահայտված շուկայական գներում, ապա դրանք կարող են դառնալ տնտեսական անարդյունավետության պատճառ: Որպեսզի պարզ դառնա, թե ինչու է այն տեղի ունենում, դիտարկենք քիմիական գործարանների ջրերի արտանետման օրինակ:

Գծապատկեր 20.1

Անհատական բացասական էֆեկտ

Գծապատկերում ցուցադրված է մրցակցային շուկայում գտնվող ձեռնարկության արտադրական որոշումը: Ենթադրվում է, որ ձեռնարկությունն ունի օգտագործվող արտադրական գործոնների ֆիքսված համամասնություններով արտադրական ֆունկցիա: Այդպիսով, արտանետումների ծավալը կարող է կրճատվել միայն արտադրության ծա-

վալների կրճատման հաշվին:

Վերլուծենք արտաքին էֆեկտի բնույթը 2 փուլով. երբ միայն մեկ կազմակերպություն է աղտոտում շրջակա միջավայրը, և երբ բոլոր քիմիական ձեռնարկություններն են աղտոտում այն միևնույն չափերով:

Երկաթի P1 գինը գծապատկերում գտնվում է առաջարկի և պահանջարկի կորերի հատման կետում (գծապատկեր 1): MC ներկայացնում է ձեռնարկության սահմանային ծախքերի տիպիկ կորը: Ձեռնարկությունը առավելագույնի է հասցնում շահույթը՝ արտադրելով q_1 քանակությամբ արտադրանք, որում սահմանային ծախքերը հավասար են զնին և սահմանային եկամտին ($P=MC=MR$), քանի որ ձեռնարկությունը աշխատում է մրցունակ շուկայում:

Ձեռնարկության արտադրական ծավալների փոփոխման հետևանքով ձկնորսներին բաժին ընկնող լրացուցիչ արտաքին ծախքերը նույնպես փոխվում են: Այդ արտաքին ծախքերը արտահայտված են սահմանային արտաքին ծախքերի կորերով (MEC), որը թեքված է դեպի վերև, քանզի արտադրության լրացուցիչ ծավալը գետ է արտանետում լրացուցիչ թափոններ, ավելանում են ձկնորսների լրացուցիչ վնասները:

Հասարակության տեսանկյունից ձեռնարկության արտադրության ծավալը չափազանց մեծ է: Արտադրանքի արդյունավետ թողարկումը գտնվում է այն սահմանում, որում ապրանքի գինը հավասար է նրա արտադրության սահմանային հասարակական ծախքերին (MSC): Տվյալ սահմանային հասարակական ծախքերը իրենից ներկայացնում են արտադրության սահմանային ծախքերի գումարը և աղտոտումից արտաքին ծախսերի գումարը՝ $MSC=MC=MEC$:

Գծապատկեր 1-ում MSC կորը ստացված է MC և MEC-ի գումարով:

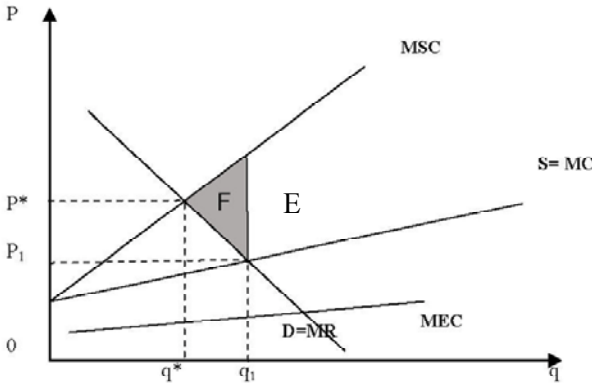
Սահմանային հասարակական ծախքերի կորը հատում է զնի գիծը q^* արտադրության ծավալում: Քանի որ տվյալ պարագայում միայն մեկ ձեռնարկություն է արտանետում գետը թափոնները, ապա արտադրանքի գինը մնում է անփոփոխ: Սակայն ձեռնարկությունը արտադրում է չափազանց մեծ ծավալի արտադրանք (q^* -ի փոխարեն q_1):

Այժմ դիտարկենք, թե ինչ տեղի կունենա, երբ բոլոր քիմիական ձեռնարկությունները գետ արտանետեն իրենց թափոնները (գծապատկեր 20.2):

MC կորը հանդիսանում է տվյալ ճյուղի ամբողջական առաջարկի կոր: Շրջակա միջավայրի պահպանման սահմանային ծախքերը՝ կապված ճյուղի արտադրության ծավալից (MEC), իրենցից ներկայացնում են վնասներ կրած յուրաքանչյուր մարդու սահմանային ծախքերի գու-

մարը՝ արտադրության յուրաքանչյուր ծավալի համար: MSC կորը իրենից ներկայացնում է արտադրության սահմանային ծախքերի և բոլոր ձեռնարկությունների շրջակա միջավայրի պահպանման սահմանային ծախքերի գումարը՝ $MSC=MC+MEC$:

Գծապատկեր 20.2

Ամբողջական բացասական արտաքին էֆեկտ

Արդյո՞ք արդյունավետ է, երբ գոյություն ունեն արտաքին ազդակներ: Ինչպես ցույց է տալիս գծապատկեր 2-ը, արտադրության արդյունավետ ծավալին հասնում են այն ժամանակ, երբ լրացուցիչ միավոր արտադրանքի սահմանային եկամուտը հավասար է հասարակական սահմանային ծախքերին:

Այս օրինակում յուրաքանչյուր միավոր արտադրանքի թողարկումը նշանակում է որոշակի քանակությամբ կեղտաջրի արտանետում: Չե-տևապես, ուշադրությունը դարձնում ենք մեկ թե մի քանի ձեռնարկությունների կողմից շրջակա միջավայրի աղտոտմանը, տնտեսական անարդյունավետությունն արտացոլվում է որպես ավելցուկային արտադրություն, որը առաջացնում է չափազանց շատ կեղտաջրերի արտահոսք: Այդ անուրդյունավետության պատճառը կայանում է ոչ ճիշտ գնազոյացման մեջ: Շուկայական գինը P_1 չափազանց ցածր է, քանի որ այն արտահայտում է ձեռնարկությունների սահմանային մասնավոր ծախքերը, բայց ոչ սահմանային հասարակական ծախքերը: Միայն ավելի բարձր P^* գնի դեպքում ձեռնարկությունների թողարկման ծավալը կլինի արդյունավետ:

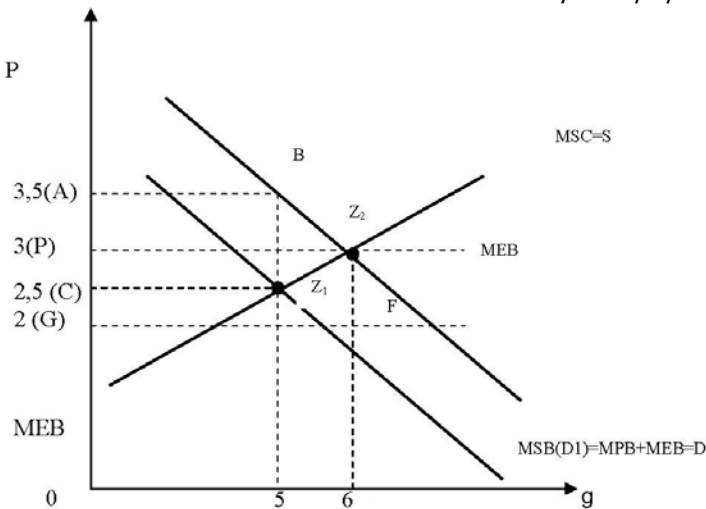
Ցանկացած արտադրության ծավալի համար ավելի շատ q^* հասարակական ծախքերը հավասար են սահմանային հասարակական

ծախքերի և եկամուտների տարբերությանը: Արդյունքում, ընդհանուր հասարակական ծախքերը կորոշվեն MSC և D տարբերությունների գումարով: Գծապատկեր 2-ում տվյալ հասարակական ծախքերը պատկերված են MSC և D կորորի միջև q^* արտադրության ծավալից մինչև q_1 արտադրության ծավալ՝ ընդգծված մակերեսում:

Դրական արտաքին էֆեկտները՝ օգտակարությունն է, որն արտահայտված չէ գներով (գծապատկեր 3): Ենթադրենք, արտաքին դրական էֆեկտը կապված է համալսարանում կրթության հետ: Երրորդ անձիք, ուսանողներից գատ, որ օգտվում են կրթական ծառայություններից, և համալսարանների, որոնք առաջարկում են այդ ծառայությունները, շահում են նրանց առք ու վաճառքից: Ենթադրենք, կրթությունը՝ ապրանք է, որն առաջարկվում է մրցակից վաճառողների կողմից: Անկախ գիտական հաստատությունները, որոնք առաջարկում են ստանդարտ ծրագրեր և ուսուցում մրցակցում են ուսանողների համար: Հավասարակշռված կրթական գինը՝ սահմանված կրթական ծառայությունների շուկայում՝ կազմում է 2.5 հազար դոլար/տարեկան: Այս գնի պայմաններում ուսանողների տարեկան հավաքը կազմում է՝ 5 մլն. մարդ:

Շուկաական հավասարակշռությունը համապատասխանում է Z_1 կետին: Հասարակական ծառայությունների առաջարկը արտացոլում է հասարակական սահմանային ծախքերը,, այսինքն՝ $MSC=S$:

Գծապատկեր 20.3.

Դրական արտաքին էֆեկտ

Ապրանքի սահմանային անհատական օգտակարությունը (MPB), դա սահմանային օգտակարություն է, որը ստանում է լրացուցիչ միավոր ապրանք գնած անձը: Այդ դեպքում բարձրագույն կրթության նկատմամբ պահանջարկը ցույց է տալիս կրթական ծառայությունների MPB-ն ամեն ծավալի համար (MPB=D): Դա հենց ուսանողների օգուտն է: Այն ցույց է տալիս այն առավելագույն զինը, որ ուսանողները կվճարեն համալսարան ընդունվելու համար՝ համալսարանական ծառայությունների յուրաքանչյուր հնարավոր ծավալի դեպքում:

Դրական արտաքին էֆեկտի առկայության դեպքում տվյալ ապրանքի սահմանային անհատական օգտակարությունը փոքր է սահմանային հասարակական օգտակարությունից (MPB<MSB): Որպեսզի ստանանք սահմանային հասարակական օգտակարություն, անհրաժեշտ է սահմանային անհատական օգտակարությանը զույմարել երրորդ անձանց կողմից ստացված սահմանային օգտակարությունը՝ $MSB=MPB+MEB$:

Ապրանքի սահմանային արտաքին օգտակարությունը (MEB) դա սահմանային օգուտն է է, որ ստացվում է երրորդ անձանց կողմից, որոնք չեն հանդիսանում ոչ վաճառող, և ոչ գնորդ; Ենթադրենք MEB կազմում է տարեկան 1000 դոլար/մեկ ուսանողի համար, ամբողջական արտաքին օգտակարությունը (TEB) հավասար է միավոր ապրանքի օգտակարության և օգտագործված միավորների քանակի արտադրյալին: Մեր օրինակում ենթադրվում է, որ «բարձրագույն կրթություն» միավոր ապրանքի արտաքին օգտակարությունը անփոփոխ է, և հավասար 1000 դոլարի: Ամբողջական արտաքին օգտակարությունը ստացվում է, բազմապատկելով ուսանողների փաստացի թվաքանակով՝ 5 մլն մարդ X 1000 դոլար = 5 մլրդ դոլար: Արտաքին օգտակարություն ստացողները համոզված են, որ իրենց շահավետ է ապրել այն հասարակությունում որտեղ մարդիկ ավելի կրթված են: Հավանաբար, նրանք կարծում են, որ դա նվազեցնում է հանցագործությունը և նպաստում տեխնոլոգիական զարգացումներին: Գումարելով 1000 դոլարի արտաքին սահմանային օգտակարությունը և յուրաքանչյուր ուսանողի ստացված սահմանային անհատական օգտակարությունը, ստանում ենք սահմանային օգտակարություն՝ ուսանողների յուրաքանչյուր քանակության համար.

$$MSB = MPB + MEB = MPB + 1000 \text{ դոլար}$$

Արդյունավետ քանակությունը համապատասխանում է Z_2 կետին (6 մլն ուսանող): Նման քանակությունում կրթության սահմանային

ծախքերը կազմում են 3000 դոլար: Սակայն որպեսզի խթանել քանակության ավելացմանը ևս 1 մլն ուսանողներով, անհրաժեշտ է նվազեցնել ուսամ վարձը մինչև 2000 դոլար, որը համապատասխանում է P կետին MPB կրթի վրա: Այդ պատճառով Z₂ կետում արևոյունավետ հավասարակշռությունը պահանջեց կրթության վարձը սահմանել 2000 դոլար: Երրորդ անձիք պետք է փոխհատուցեին այդ տարբերությունը. 2000 դոլար, որը ուսանողները պատրաստ են վճարել, և 3000 դոլար՝ ուսանողների տվյալ քանակության դասավանդման սահմանային ծախքերը: Այդ տարբերությունը՝ 1000 դոլար, արտացոլում է մեկ ուսանողին կրթություն տալու սահմանային արտաքին օգտակարությունը:

Z1 կետում շուկայական հավասարակշռությունը նպաստում է դրական արտաքին էֆեկտների առաջացմանը՝ արտահայտված ABZ₁C մակերեսով: Այդ էֆեկտների չափսը կազմում է 5 մլրդ դոլար (1000 դոլար բազմապատկած 5 մլն ուսանողներով): Թուլատրելով երրորդ անձանց փոխհատուցել ծախսերի մասը մեկ ուսանողին 1000 դոլարի չափսով, կարելի կլիներ ուսանողների թվաքանակը ավելացնել մինչև 6 մլն: 6 մլրդ դոլարը կտրվեր ուսանողներին և կրթօջախներին երրորդ անձանց կողմից՝ որոնք այժմ մասնակցում են կրթական ծառայությունների առք-վաճառքին: Այդ վճարումները ներկայացված են PZ₂FG մակերեսով:

Արտաքին դրական էֆեկտի առկայության դեպքում ապրանքը կամ ծառայությունը վաճառվում և գնվում են ավելի ցածր հավասարակշռության պայմաններում՝ համեմատած արդյունավետ ծավալին: Որպեսզի հասնել թողարկման արդյունավետ ծավալի, անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի մեխանիզմ, որի միջոցով երրորդ անձինք՝ օգտվող արտաքին էֆեկտից, կարողանային ներդրում անել դրա ստացման և օգտագործման մեջ: Երրորդ անձանց ներդրումների մի մասը կօգտագործվեր սպառողների կողմից վճարվող գնի իջեցման նպատակով, խթանելով ավելացող սպառումը: Մնացած մասը կօգտագործվեր սահմանային ծախքերի ցանկացած ավելացման փոխհատուցման նպատակով՝ խթանելով արտադրողներին ավելացնել արտադրանքի առաջարկը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրված ապրանքների և ծառայությունների մեծ մասը հանդիսանում են անհատական օգտագործման ապրանքներ: Այդ ապրանքների հիմնական հատկություններն են.

- բաժանելիությունը՝ այսինքն՝ դրանք հանդես են գալիս բավականին մանր միավորների տեսքով, որպեսզի մատչելի լինեն անհատ

սպառողներին;

- բացառման սկզբունք՝ նրանք ովքեր ցանկանում են և ի վիճակի են վճարել հավասարակշռված գին՝ ստանում են տվյալ բարիքը, իսկ նրանք, ովքեր ի վիճակի չեն, կան չեն ցանկանում վճարել տվյալ գինը, բացառվում են տվյալ ապրանքի կողմից առաջարկված օգուտ ստացողների թվից:

Սակայն գոյություն ունեն ապրանքների և ծառայությունների որոշ տեսակներ, որոնք շուկայական համակարգը ընդհանրապես նպատակ չունի արտադրել, քանի որ դրանց առանձնահատկությունները խիստ հակասում են անհատական սպառման ապրանքների յուրահատկություններին: Այդ բարիքները կոչվում են հասարակական ապրանքներ և ունեն 2 հիմնական հատկանիշ.

- դրանք չեն բաժանվում՝ քանի որ կազմված են այնպիսի մեծ միավորներից, որ չեն կարող վաճառվել անհատ սպառողներին;
- դրանց վրա չի տարածվում բացառման սկզբունքը, այսինքն՝ գոյություն չունեն այնպիսի արդյունավետ մեթոդներ, որոնք թույլ կտան անհատներին ազատվել հասարակական բարիքների օգտագործումից: Անհատական սպառման ապրանքներից օգուտի ստացումը հիմնված է դրանց գնման վրա, իսկ հասարակական բարիքներից օգուտ ստանում է հասարակությունը՝ այդ բարիքների արտադրության արդյունքում:

Հասարակական բարիքի դասական օրինակ է հանդիսանում փարոսը: Դրա շինարարությունը կլինի տնտեսապես հիմնավորված, եթե օգուտները (նավախորտակումների նվազում) գերազանցեն արտադրական ծախսերին: Սակայն օգուտը, որը բաժին է ընկնում փարոսի յուրաքանչյուր օգտագործողին, չի կարող փոխհատուցել նման մեծ և անբաժանելի ապրանքի ձեռքբերումը: Ամեն դեպքում, փարոսի շահագործումից հետո դրա ազդանաշանային լույսը հանդիսանում է կողմնորոշիչ բոլոր նավերի համար: Չկա այդպիսի մեթոդ, որը թույլ կտա որոշ նավերին բացառել օգտվել փարոսի օգուտից: Փարոսի լույսը երևում է բոլորին, և եթե նավատերը չի ցանկանում վճարել դրա համար, հնարավոր չէ նրան արգելել օգտվելու փարոսի ազդանաշաններից: Տնտեսագետները նման երևույթը անվանում են «ֆրիռայդերի» խնդիր (a free-rider problem)՝ նարդիկ կարող են օգտվել որևէ բարիքից, չկրելով դրա արտադրության որևէ ծախսեր:

Հաշվի առնելով, որ փարոսի ծառայությունները անհնար է արտահայտել գնով, ոչ էլ վաճառել, լիովին ակնհայտ է, որ մասնավոր ձեռնարկությունները ոչ մի շահ չունեն միջոցներ ուղղել դրանց շինարա-

րությանը:

Այստեղ մենք գործ ունենք մի ծառայության հետ, որը բերում է էական օգուտ, բայց որի արտադրության վրա շուկան ռեսուրսներ չի հատկացնում: Որպեսզի հասարակությունը կարողանա օգտվել նման բարիքներից, դրանք պետք է ապահովվի պետական հատվածը, որոնց արտադրությունը պետք է ֆինանսավորվի անհատական պարտադիր գանձումներից՝ հարկերի տեսքով:

Դիտարկենք հասարակական բարիքների պահանջարկի խնդիրը: Վերհիշենք, որ անհատական սպառման նշանակության ապրանքը բաժանելի է, այսինքն՝ բաղկացած է բավականաչափ մանր միավորներից, որպեսզի առանձին գնորդները կարողանան այն ձեռք բերել: Բացի այդ, դրա վրա տարածվում է բացառման սկզբունքը՝ նրանք, ովքեր ի վիճակի չեն կամ չեն ուզում վճարել, չեն ստանում ոչ մի օգուտ տվյալ ապրանքից:

Սակայն, եթե նման մոտեցումը փորձենք կիրառել հասարակական ապրանքի հանդեպ, ապա լուրջ դժվարություն կառաջանա: Հասարակական ապրանքը բաժանելի չէ, և դրա վրա չի տարածվում բացառման սկզբունքը: Երբ ապրանքը արդեն թողարկվել է, սպառողներին, որոնք չեն վճարում բարիքի դիմաց, անհնար է խոչընդոտել այդ բարիքից օգտվելը: Քանի որ հավանական գնորդները օգուտ են քաղում հասարակական ապրանքից անկախ նրանից թե վճարել են դրա դիմաց, թե ոչ, նրանց իրական նախընտրությունները չեն արտահայտվում:

Այսքանից հետևում է, որ հասարակական ապրանքի շուկայական պահանջարկի ցուցանիշներ կամ գոյություն չունեն, կամ ել դրանք չափազանց փոքր են:

Ենթադրենք, որ ամբողջ հասարակությունը բաղկացած է երկու մարդուց.

Հասարակական բարիքների պահանջարկը

Գին	Ապրանքի քանակությունը, որի նկատմամբ ներկայացված է պահանջարկ «Ա» սպառողի կողմից	Ապրանքի քանակությունը, որի նկատմամբ ներկայացված է պահանջարկ «Բ» սպառողի կողմից
5	0	1
4	1	2
3	2	3
2	3	4
1	4	5

Այս ցուցանիշներից կազմվում են պահանջարկի «ֆանտոմային» (մարդու կամ նրա մարմնի մի մասի մոդել բնական մեծությամբ) կորեր, այն իմաստով, որ իրականում այդ երկու մարդկանց պահանջարկը առաջանում է շուկայում:

Ենթադրենք, պետությունը որոշել է արտադրել 1 միավոր հասարակական ապրանք: Քանի որ չի կարելի կիրառել բացառման սկզբունքը, ոչ «Ա»-ն և ոչ էլ «Բ»-ն ինքնակամ կհամաձայնվեն վճարել այդ միավորի համար, քանզի կարող են օգտվել դրանից անվճար: Բացի այդ, «Ա»-ի ապրանքի սպառումը չի խանգարում «Բ»-ին նույնպես օգտվել դրանից: Սակայն ընդհանուր գումարը, որը «Ա»-ն և «Բ»-ն պատրաստ են վճարել իրենցից յուրաքանչյուրի տվյալ ապրանքի միավորից օգտվելու հնարավորության համար, կարելի է որոշել աղյուսակի տվյալներից:

«Ա»-ն պատրաստ է վճարել 4 դոլար ապրանքի առաջին միավորի համար, իսկ «Բ»-ն՝ 5 դոլար: Ընդհանուր 9 դոլարը այն գինն է, որը ամբողջ հասարակությունը պատրաստ է վճարել հասարակական ապրանքի տվյալ քանակության համար: Երկրորդ միավորի համար հասարակությունը կվճարի 7 դոլար, և այլն:

Չաշվի առնելով կոլեկտիվ գինը, որը նրանք պատրաստ են վճարել տվյալ հասարակական ապրանքի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի համար, կարելի է կառուցել հասարակական ապրանքի ամբողջական պահանջարկի գծապատկերը, փոխարենը գումարելով ապրանքների քանակությունը, որոնց նկատմամբ ներկայացվել է պահանջարկ ցանկացած զնի պայմաններում:

Որպեսզի ստանանք հասարակական ապրանքի հավաքական պահանջարկի կորը, անհրաժեշտ է գումարել «Ա» և «Բ» պահանջարկի կորերը ուղղահայաց:

«Բ»-ի հավաքական պահանջարկի կորը հիմնված է ապրանքի տարբեր լրացուցիչ միավորների ենթադրական օգուտների դրամական արժեքի վրա, որոնք հավասարապես մատչելի են երկու անձանց միաժամանակ սպառելու համար: Սահմանային օգտակարության վայրընթաց բնույթը պայմանավորված է սահմանային օգտակարության նվազման օրենքով՝ հասարակական ապրանքի հաջորդ միավորները բերում են նախորդներից սակավ լրացուցիչ օգուտ:

Այժմ պարզենք հասարակական բարիքի օպտիմալ քանակությունը: Դրա համար անհրաժեշտ է անցկացնել առաջարկի կոր, որի թեքությունը որոշվում է նվազող փոխհատուցման օրենքով և արտացոլում սահմանային ծախսերը: Ենթադրենք, արտադրված է 2 միավոր արտադրանք, հավաքական պատրաստականությունը վճարել երկրորդ

միավորի (7 դոլ.) դիմաց գերազանցում է տվյալ ապրանքի արտադրության սահմանային ծախքերը (3 դոլ.): Նման իրավիճակը նշանակում է այդ ապրանքի թերարտադրություն, իսկ հետևաբար և դրա արտադրության մեջ ռեսուրսների թերներդրում:

Մյուս կողմից, զուևարը, որը «Ա» և «Բ»-ն պատրաստ են վճարել հասարակական բարիկեքի 4-րդ միավորի դիմաց (3 դոլ.) , տվյալ միավորի սահմանային ծախքերը ավելի ցածր են (7 դոլ.) , դրա համար 4-րդ միավորը նշանակում է այդ ապրանքի գերարտադրություն և ռեսուրսների գերօգտագործում:

Հասարակական ապրանքի օպտիմալ քանակությունը կազմում է 3 միավոր, երբ սպառողները մախսին պատրաստ են վճարել լրացուցիչ միավորի դիմաց՝ երկու սպառողների ընդհանուր օգուտը հենց համընկնում է այդ միավորի արտադրության սահմանային ծախքերին (5 դոլ.= 5 դոլ.): Հետևապես, սահմանային օգուտի համապատասխանության սկզբունքը սահմանային ծախքերին՝ օգտագործված հասարակական ապրանքի օպտիմալ քանակության որոշման նպատակով, համանման է $MR=MC$ օրենքին:

Թեմա 21. Համաշխարհային էկոնոմիկան և դրա խնդիրները

Համաշխարհային տնտեսության առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ առքն ու վաճառքը այստեղ պետք է հաղթահարի պետական սահմանների պատմեշները, տարբեր եկրների տնտեսական օրենսդրությունների տարբերությունները և գլխավորը՝ վճարման խնդիրները՝ կապված բազմաթիվ ազգային դրամանիշների առկայության հետ:

Համաշխարհային տնտեսական հարաբերությունների հիմքում ընկած է շուկայական տնտեսության հիմնարար սկզբունքը՝ շահավետությունը: Տվյալ դեպքում փոխանակելով «իր» ապրանքի ավելցուկը՝ երկիրը ձեռք է բերում իրեն անհրաժեշտ «ուրիշի» ապրանքը:

21.1. «Բացարձակ» և «հարաբերական» առավելություններ

Միջազգային առևտրում յուրաքայլուր երկիր ձգտում է իրացնել իր օբյեկտիվ առավելությունները: Այդ առավելություններն ընդունված է բաժանել երկու խմբի՝ «բացարձակ» և «հարաբերական»:

Բացարձակ առավելություններն այն եզակի բնակլիմայական, հունքային և աշխատանքային ռեսուրսների ամբողջությունն է, որոնք տնօրինում է տվյալ երկիրը (օրինակ, նավթագազային հանքատեղեր կամ սուրճ մշակելու բնակլիմայական պայմաններ ունեցող երկրները):

Բացարձակ առավելությունների առկայությունը նշանակում է, որ տվյալ երկիրը «մենատեր է» դառնում որևիցե ոլորտում, ինչը կանխորոշում է նրա արտադրության «բնական» մասնագիտացման ուղղությունն՝ աշխատանքի միջազգային բաժանման համակարգում:

Հարաբերական առավելությունները պայմանավորված են ոչ թե տվյալ երկրում արտադրության պայմանների եզակիությամբ, այլ տարբեր երկրներում միասեռ արտադրանքի արտադրման այլընտրանքային արժեքի մեծությունների համադրմամբ: Այդ պատճառով հարաբերական առավելություններն անվանում են նաև «համեմատական առավելություններ»:

Դիտարկենք հարաբերական առավելությունները պայմանական օրինակով: Ենթադրենք, երկու ապրանք (A և B) կարելի է արտադրել երկու երկրներում, բայց տարբեր այլընտրանքային արժեքներով. «X» երկրում կարելի է արտադրել A ապրանքի 5 միավոր կամ B ապրանքի 15 միավոր (այսինքն A ապրանքի 1 միավորի այլընտրանքային արժեքը հավասար է B ապրանքի երեք միավորի), իսկ «Y» երկրում

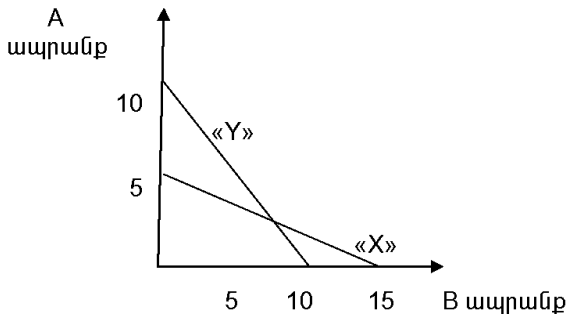
կարելի է արտադրել A ապրանքի 10 միավոր կամ B ապրանքի 5 միավոր (այստեղ A ապրանքի 1 միավորի այլընտրանքային արժեքը հավասար է B ապրանքի 0.5 միավորի): Հետևաբար,

«X»	«Y»
$1A=3B$	$1A=0.5B$
$1B=1/3A$	$1B=2A$

Հարց է ծագում, ո՞ր երկրում է ավելի էժան A ապրանքի մեկ միավորի արտադրությունը, իսկ որում՝ B ապրանքի միավորինը: Բերված տվյալներից երևում է, որ A-ի այլընտրանքային արժեքը «X» երկրում կազմում է 3 B, իսկ «Y» երկրում՝ 0.5 B: Այդ պատճառով «Y» երկրին ձեռնտու է մասնագիտանալ A ապրանքի արտադրության մեջ: B ապրանքի հետ կապված իրավիճակն այլ է՝ հարաբերական առավելությունը պատկանում է «X» երկրին:

Վերոհիշյալ պայմանական տվյալները կարելի է ներկայացնել արտադրական հնարավորությունների գծապատկերի միջոցով՝ համատեղելով յուրաքանչյուր երկրում A և B ապրանքների արտադրության այլընտրանքային արժեքները:

Գծապատկեր 21.1.

Հարաբերական առավելությունների կորը

Գծապատկերից երևում է, որ հարաբերական առավելությունը կարտահայտվի յուրաքանչյուր «եռանկյան» մեծ էջով:

Երկրների մեծամասնությունը մասնակցում է միջազգային առևտրին՝ հիմնվելով իր հարաբերական առավելությունների վրա: Այդ առավելությունների արժանիքը դրանց ձևավորման և զարգացման հնարավորությունն է: Ցանկացած երկրի պետական քաղաքականու-

թյան կարևոր խնդիրն է պահպանել ու բազմապատկել իր հարաբերական առավելությունը:

21.2. Միջազգային առևտրի պետական կարգավորիչները

Բոլոր երկրներում պետությունն ակտիվորեն կարգավորում է իր երկրի մասնակցությունը միջազգային առևտրում՝ փորձելով ուժեղացնել «պլուսները» և նվազեցնել հնարավոր «մինուսները» (արտասահմանյան ֆիրմաների ճնշումները, հումքային ռեսուրսների չափազանց մեծ արտահանումը և այլն): Նման կարգավորման հիմնական լծակներն են՝ «տարիֆները», «քվոտաները» և «արտահանման սուբսիդիաները»:

Տարիֆները՝ հարկերն են արտահանվող («արտահանման մաքսային տարիֆներ») և ներմուծվող («ներմուծման մաքսային տարիֆներ») ապրանքների վրա: Տարիֆների փոփոխումը կիրառվում է երկու նպատակով՝ «ֆիսկալ» և «հովանավորչական»:

ա) մաքսային տարիֆների ֆիսկալ քաղաքականությունը կոչված է մեծացնել պետության դրամական եկամուտները (և արտահանման, և ներմուծման տարիֆների բարձրացման հաշվին),

բ) մաքսային տարիֆների հովանավորչական քաղաքականությունը վարվում է արտասահմանյան մրցակիցներից հայրենական արտադրողներին պաշտպանելու նպատակով, որի համար կիրառվում են ներմուծման մաքսային բարձր տարիֆներ:

Քվոտան պետության կողմից թույլատրված արտահանվող կամ ներմուծվող ապրանքների քանակն է: Սովորաբար քվոտավորումը կիրառվում է հովանավորչական քաղաքականության նպատակով:

Արտահանման սուբսիդիաները հայրենական արտադրանքն արտահանողների դրամական օժանդակությունն է, որի շնորհիվ նրանց հաջողվում է, չնայած արտադրության բարձր ծախսերի, արտասահմանում վաճառել ապրանքն այնպիսի գնով, որ թույլ կտա մրցակցել այլ երկրի շուկայում (արտահանման սուբսիդիաները երբեմն թույլ են տալիս վաճառել ապրանքը ծայրաստիճան ցածր գներով, ինչը ստացել է «դեմպինգ» անվանումը):

Միջազգային առևտրում երկրի մասնակցության կարգավորումը մշտապես առաջացրել է հակասական գնահատականներ: Ոմանք անհրաժեշտ են համարում հայրենական արտադրողների և նոր ճյուղերի պաշտպանումը, մինչդեռ ուրիշները գտնում են, որ արտաքին մրցակցության վտանգի բացակայությունը «հանգստացնում է» հայրենական արտադրողներին: Արդյունքում հայրենական սպառողները

լրացուցիչ ծախսեր են կրում, քանի որ ստիպված են լինում ձեռք բերել ավելի թանկ և պակաս որակով հայրենական արտադրանքը:

21.3.Արժութային հիմնախնդիրներ

Հայտնի է, որ բոլոր երկրներն ունեն իրենց դրամանիշները, այսինքն՝ ազգային արժույթը: Հենց այդ ազգային արժույթով է իրականացվում ներմուծվող ապրանքների վճարումը: Սակայն, օրինակ, ամերիկյան ֆիրման հայկական կոնյակի ներմուծման համար դրամով կվճարի միայն երկու դեպքում.

- եթե դրամն արագ և հեշտությամբ վերածվի դոլարի (ֆիրման գտնվում է ԱՄՆ-ում և արտադրական ծախսերի համար նրան դոլար է անհրաժեշտ),
- դրամի փոխարկումը դոլարի կապահովի ֆիրմային եկամուտ՝ դոլարով, այլ ոչ թե վնաս:

Ազգային արժույթների փոխարկելիությունը միջազգային առևտրի անհրաժեշտ պայմանն է (ճիշտ է, միջազգային առևտրային գործարքները հնարավոր են նաև բարտերի միջոցով, բայց այդ ձևը սովորաբար կիրառվում է արժութային պաշարների բացակայության դեպքում՝ ելնելով անելանելիությունից, որը ծայրաստիճան անարդյունավետ է):

Երկար ժամանակ արժույթների փոխանակումն իրականացվում էր, այսպես կոչված, «կոշտ արժութային կուրսով», երբ ազգային դրամական միավորների հարաբերակցությունը սահմանվում և պահպանվում էր պետությունների կողմից: Այժմ երկրների մեծամասնությունում ազգային արժույթների փոխանակումն իրականացվում է «լողացող արժութային փոխարժեքով», այսինքն՝ արժույթի շուկաներում առաջարկի և պահանջարկի ազդեցության տակ տարեայնորեն ձևավորված գնով: Եթե, օրինակ, արժույթային շուկայում օրը 1 մլն. դոլարին հակադրված է 400 մլն. դրամ, ապա 1 դոլարը կարժենա 400 դրամ, իսկ եթե 100 մլն. դոլարն հակադրվի 4 մլն. դրամի, ապա 1 դրամը կարժենա 250 դոլար:

Այսպիսով, որքան մեծ է արտասահմանյան ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պահանջարկն ազգային արժույթի նկատմամբ, այնքան բարձր է դրա արժութային փոխարժեքը, իսկ որքան մեծ է ազգային արժույթի առաջարկը, այնքան ցածր է դրա փոխարժեքը:

Բորսայում լինում են այնպիսի իրավիճակներ, երբ կառավարությունը, ցանկանալով պահպանել ազգային արժույթի փոխարժեքը (կամ արտասահմանյան արժույթինը՝ կախված կոնկրետ իրավիճակից),

իրականացնում է արժութային շուկայում այդպես կոչված, «արժույթային ինտերվենցիա»: Օրինակ՝ որպեսզի պահպանվի դրամի փոխարժեքը, ՀՀ ԿԲ պետք է արժույթային շուկա հանի դոլարի մեծ քանակ՝ մեծացնելով դոլարի առաջարկը: Սակայն դա թանկ հաճույք է, այդ իսկ պատճառով՝ հազվադեպ:

Մնում է պարզել, թե ինչպե՞ս է որոշվում ազգային արժույթների այս կամ այն հարաբերակցությունը:

Պատճառները բազմաթիվ են (այդ թվում և քաղաքական), բայց գլխավորն այն է որ տվյալ երկրի արժույթի նկատմամբ պահանջարկն արտաջուլում է տվյալ երկրի ապրանքների նկատմամբ «արտասահմանյան» պահանջարկը: Եթե արտասահմանյան գնորդները խուսափում են տվյալ երկրի ապրանքներից, ապա նրանք կխուսափեն նաև այդ երկրի արժույթից: Եթե մենք ցանկանում ենք ունենալ փոխարկելի արժույթ, ապա պետք է զարգացնենք արտադրությունը:

Ազգային դրամի արժութային փոխարժեքի նվազումը կոչվում է «դեվալվացիա», իսկ բարձրացումը՝ «ռեվալվացիա»:

Արդյո՞ք, պետք է ուրախանանք, երբ ազգային դրամի արժութային փոխարժեքը բարձրանում է և հուսահատվենք, երբ նվազում է:

Քանի որ արժույթների հարաբերակցությունն ազդում է արտահանման և ներմուծման գործառնությունների վրա, ապա դեվալվացիան և ռեվալվացիան ունեն տարբեր հետևանքներ:

Դրամի արժութային փոխարժեքի նվազումը նշանակում է, որ այժմ 1 դոլարի դիմաց վճարում ենք, օրինակ, ոչ թե 300, այլ 600 դրամ: Արդյունքում դոլարի նույն գումարով հայկական շուկայում հնարավոր կլինի գնել ապրանքների կրկնակի քանակ: Արտահանումը ձեռնտու է դառնում և աճում է ազգային արժույթի դեվալվացիայի դեպքում:

Ընդհակառակը, դրամի արժութային փոխարժեքի աճը կնշանակի արտասահմանյան ապրանքների էժանացում, քանի որ դրամի նույն գումարով կարելի է ձեռք բերել ներմուծվող ապրանքների ավելի մեծ քանակ: Հետևաբար, ռեվալվացիան խթանում է ներմուծումը:

Այսպիսով, դեվալվացիայի դեպքում ձեռնտու է արտահանումը,, իսկ ռեվալվացիայի դեպքում ավելի ձեռնտու է դառնում ներմուծումը:

Քանի որ ցանկացած երկրի համար կարևոր է և արտահանումը, և ներմուծումը, ապա կառավարությունը, կարգավորելով ազգային դրամի արժութային փոխարժեքը, կարող է անմիջականորեն ազդել արտահանման և ներմուծման ծավալների վրա՝ օգտագործելով այդ ազդեցությունն արտաքին առևտրային հաշվեկշիռը բարելավելու համար:

21.4. Վճարային հաշվեկշիռը և դրա կարգավորումը

Երկրների միջև բոլոր վճարային հարաբերությունների տարեկան արդյունքն արտահայտվում է հանրագումարով, որը կոչվում է «վճարային հաշվեկշիռ»:

Վճարային հաշվեկշիռի գլխավոր տարրն «առևտրային հաշվեկշիռն է»՝ տարբերությունն ազգային արտահանման և ազգային նենուծման մեծությունների միջև, որն անվանվում է «գուտ արտահանում»: Այն կարող է լինել բացասական կամ դրական:

Սակայն առևտրային հաշվեկշիռից բացի վճարային հաշվեկշիռը ներառում է նաև սալդո (տարբերություն)՝ ըստ ինվեստիցիաների, փոխառությունների և տոկոսների, ծառայությունների մատուցման (տրանսպորտային, փոստային), թոշակների, ժառանգման, զբոսաշրջության և այլն: Եթե տվյալ երկիր ավելի շատ դրամական միջոցներ են մտնում արտասահմանից, քան դուրս գալիս, ապա վճարային հաշվեկշիռը դառնում է դրական, որը թույլ է տալիս տարբերության հաշվին ձեռք բերել արտասահմանյան արժույթ:

Եթե երկրից ավելի շատ դրամական միջոց է դուրս գալիս, քան մտնում արտասահմանից, ապա վճարային հաշվեկշիռը դառնում է բացասական (պակասուրդային): Այս դեպքում տարբերությունը վճարվում է ազգային արժույթով, իսկ եթե այն փոխարկելի չէ՝ ոսկու պաշարների հաշվին:

Կարևոր նշանակություն ունի ազգային արժույթի նկատմամբ արտասահմանյան բանկերի վստահությունը: Այդ վստահության բացակայության դեպքում սկսվում է ազգային արժույթից զանգվածային «ազատումը», դրա փոխարժեքն ընկնում է՝ առաջացնելով վճարային հաշվեկշռի պակասուրդ:

Պետությունը տիրապետում է արտասահմանյան արժույթի ներհուք ապահովող հզոր միջոցի՝ ազգային բանկերում տոկոսադրույթի բարձրացման: Բանկային բարձր տոկոսադրույթն արտասահմանյան ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար ձեռնտու է դարձնում ինվեստիցիաները: Նրանք սկսում են գնել ազգային արժույթը, ինչը բերում է դրա փոխարժեքի բարձրացմանը, սակայն դժվարեցնում արտահանումը:

Առաջադրանքներ և թեստեր սեմինար պարապմունքների համար

1. Տնտեսագիտությունը ուսումնասիրում է.
ա) արտադրությունը և ապրանքների փոխանակումը,
բ) ազդեգացված տնտեսական գործընթացները,
գ) անսահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումը,
դ) կապիտալի իրացման մեխանիզմը:
2. Տնտեսագիտության տեսության առարկայի վերլուծության շրջանակներից դուրս է.
ա) արտադրության գործոնների արդյունավետ օգտագործումը,
բ) անսահմանափակ արտադրական ռեսուրսների կիրառումը,
գ) պահանջմունքների անհատական ընտրության մեխանիզմը,
դ) արտադրության ծախսերի մեծությունը:
3. Միկրոտնտեսագիտությունը ուսումնասիրում է.
ա) զբաղվածության հիմնախնդիրները տնտեսությունում,
բ) գների ընդհանուր մակարդակը,
գ) կոնկրետ ապրանքի արտադրությունը և նրա գնի դինամիկան,
դ) երկրի տնտեսության մասշտաբային արտադրությունը:
- 4 «Ինտենսիվ արտադրություն» նշանակում է.
ա) օգտագործվող արտադրության միջոցների հավելած,
բ) արտադրության նոր միջոցների հավելած,
գ) արտադրական սարքավորումների արդյունավետ օգտագործում,
դ) արտադրության գործընթացի արդյունավետ կազմակերպում:
5. «Արտադրություն» և «տնտեսություն» հասկացությունների հարաբերակցության մասին.
ա) «արտադրությունը» = «տնտեսությանը»,
բ) «արտադրությունը» > «տնտեսությունից»,
գ) «արտադրությունը» < «տնտեսությունից»,
դ) «արտադրությունը» ‡ «տնտեսությանը»:
6. «Արտադրության գործոնները».
ա) ներուժային,
բ) օգտագործված,
գ) օգտագործվող,
դ) արտադրության ապագա ռեսուրսներն են:

7. Արտադրության «չօտարվող» գործոններն են.

- ա) հողը,
- բ) աշխատանքը,
- գ) կապիտալը,
- դ) արտադրության յուրաքանչյուր գործոն:

8. Ռեսուրսների «բացարձակ» սահմանափակությունը պայմանավորված է.

- ա) ռեսուրսների անվերջանալիությամբ,
- բ) ռեսուրսների չվերականգնմամբ,
- գ) պահանջմունքների սահմանափակությամբ,
- դ) պահանջմունքների անսահմանափակությամբ:

9. Որոշակի ապրանքի արտադրության մաքսիմալացմանը զուգընթաց օգտագործվող ռեսուրսների արդյունավետությունը.

- ա) աճում է,
- բ) կրճատվում է,
- գ) կարող է ինչպես իջնել, այնպես էլ բարձրանալ,
- դ) չի փոխվի:

10. Այլընտրանքային ծախսը արտադրական ռեսուրսների ծախսերն են.

- ա) իրական,
- բ) պոտենցիալ,
- գ) չկայացած,
- դ) նվազագույն:

11. Տնտեսական արդյունավետությունը.

- ա) լրիվ զբաղվածության հասնելն է,
- բ) տնտեսական աճի աջակցելն է,
- գ) տնտեսական անվտանգությունն է,
- դ) արտադրության սահմանափակ ռեսուրսների նվազագույն հատույցի պայմաններում հասույթը առավելագույնի հասցնելն է:

12. Արտադրական հնարավորությունների կորի կառուցման ժամանակ ենթադրվում է, որ.

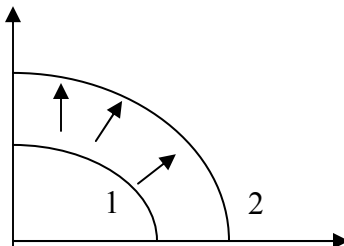
- ա) արդարության ռեսուրսների քանակը սահմանափակ է,

- բ) ռեսուրսների մի մասը գտնվում է պահուստում և կօգտագործվի ապագա սերունդների կողմից,
- գ) տեխնոլոգիաների մակարդակը անընդհատ կատարելագործվում է,
- դ) վերը բոլոր թվարկվածները:

13. Արտադրական հնարավորությունների կորը ցույց է տալիս, որ.
- ա) միաժամանակ երկու ապրանքների արտադրության հարաբերակցությունը առավելագույնն է,
 - բ) միաժամանակ երկու ապրանքների արտադրության հարաբերակցությունը օպտիմալ է,
 - գ) միաժամանակ երկու ապրանքների արտադրության հարաբերակցությունը այլընտրանքային է,
 - դ) միաժամանակ երկու ապրանքների արտադրության հարաբերակցությունը նվազագույնն է:

14. Ինչը կտեղաշարժի երկիրը 1 վիճակից 2-ի.

- ա) արտադրության բոլոր գործոնների համամասնական աճը,
- բ) արտադրության գործոններից մի քանիսի աճը արտադրական ռեսուրսներից գոնե մեկի անփոփոխ ծավալի դեպքում,
- գ) միայն մեկ արտադրության գործոնի ծավալի աճը, երբ մնացած գործոնների ծավալները անփոփոխ են,
- դ) արտադրության բոլոր գործոնների համամասնական աճը՝ մնացած արտադրական ռեսուրսների ծավալները անփոփոխ մնալու դեպքում:

15. Արտադրական հնարավորությունների կորը պատկերում է.
- ա) կամ կարագի կամ թնդանոթի արտադրության այլընտրանքային գինը,
 - բ) կարագի փոխարեն թնդանոթի արտադրության առավելությունը,
 - գ) կարագի և թնդանոթի գների միջև կախվածությունը,
 - դ) կարագի պակասորդի աճի ազդեցությունը թնդանոթի արտադրության ծավալի վրա:

16.Նվազագույն գների դեպքում արդյունքի առավելագույնի հասցնելը երկրի մասշտաբով նշանակում է.

- ա)լրիվ զբաղվածության հասնելը,
- բ)տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը,
- գ)բնապահպանական անվտանգությունը,
- դ)տնտեսական աճի ապահովումը:

17.«ԴԴՏ» ԲԲ-ում աշխատում է 6 աշխատակից, որոնցից յուրաքանչ-յուրը կարող է մեկ օրում կարել 2 կոստյում կամ 6 տաբատ, որը կլինի կոստյումի այլընտրանքային արժեքը.

- ա)1/2,
- բ)1,
- գ)2,
- դ)3:

18.Արտադրության արդյունավետության անկման օրենքը.

- ա)կրում է բացարձակ բնույթ,
- բ)կրում է հարաբերական բնույթ,
- գ)զործում է միայն առանձին երկրներում,
- դ)առկա է միայն շուկայական տնտեսությունում:

19.«Այլընտրանքային արժեքը» թողարկված ապրանքի համադրումն է.

- ա)նախկինում արտադրված ապրանքների հետ,
- բ)միաժամանակ արտադրվող ապրանքների հետ,
- գ)այն ապրանքների հետ, որոնք դեռ նոր պետք է արտադրվեն,
- դ)այն ապրանքների հետ,որոնք կարող էին արտադրվել,բայց էլ չեն արտադրվի:

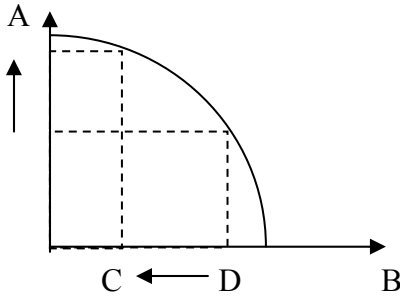
20.Երկրի տնտեսությունը գտնվում է արտադրական հնարավորությունների սահմանին,եթե.

- ա)աճում է արտադրության արդյունավետությունը,
- բ)արտադրական ռեսուրսները ամբողջությամբ են օգտագործվում,
- գ)ներդրումները գերազանցում են սպառողական ծախսերը,
- դ)առաջարկը համընկնում է պահանջարկի հետ:

21.CD հատվածը համարվում է.

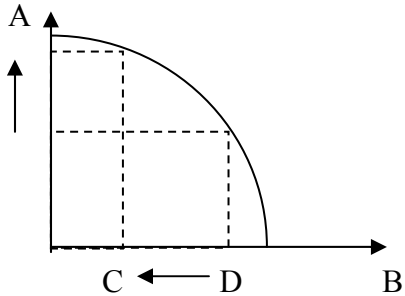
- ա)այլընտրանքային գնի մեծություն,
- բ)այլընտրանքային ծախսերի մեծություն,
- գ)ապրանքի շուկայական գնի մեծություն,

դ)արդադրության ծախսերի մեծություն:

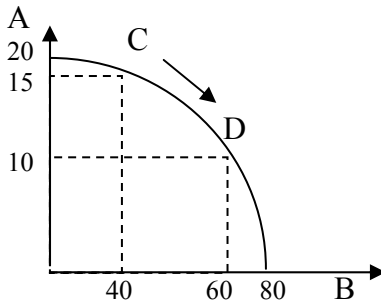

22.Գրաֆիկում արտահայտված կորերից ո՞րն է ցույց տալիս A և B ապրանքների արտադրության վրա կատարվող ծախսերի միաժամանակ իջեցումը.

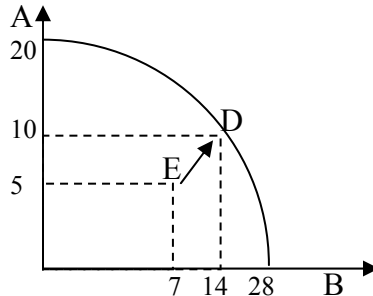
- ա) a կորը,
- բ) b կորը,
- գ) c կորը,
- դ) դրանցից ոչ մեկը:

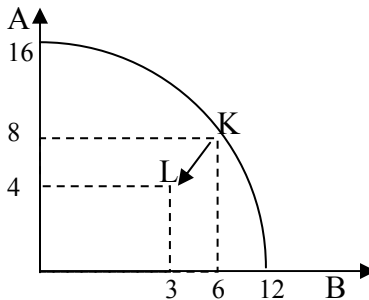
23. C կետից D կետը տեղաշարժվելու դեպքում ինչպիսի՞ն կլինի այլընտրանքային գնի մեծությունը.

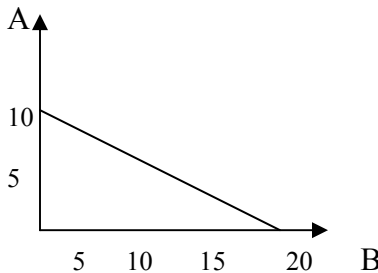
24. Որքա՞ն անգամ արժե ավելացնել օգտագործվող ռեսուրսների քանակը, որպեսզի անարդյունավետ արտադրությունից (E կետ) տեղաշարժվենք արդյունավետի (D կետ)։

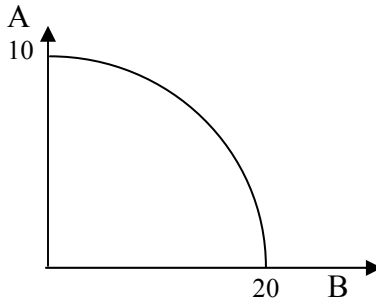
25. Որքա՞ն անգամ ցիկլային ճգնաժամը կփոխեր օգտագործվող ռեսուրսների ծավալը համեմատած նրանց ելքային մեծության հետ (K կետից L կետը)։

26. Եթե Բ ապրանքի արտադրության ծախսերը աճել են կրկնակի, ապա ինչպե՞ս կփոխվի արտադրական հնարավորությունների կորը: Պատկերեք այն և ցույց տվեք Բ ապրանքի արտադրության նոր հնարավոր առավելագույն ծավալի մեծությունը։

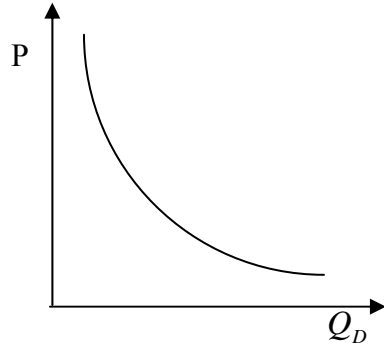

27. Եթե օգտագործվող ռեսուրսների մեծությունը կրճատվել է երկակի, ապա ինչպիսի՞ն է A ապրանքի արտադրության առավելագույն հնարավոր ծավալը.

28. Գրաֆիկում պատկերված է.

- ա) պահանջարկի կորը,
- բ) առաջարկի կորը,
- գ) ֆիլիպսի կորը,
- դ) Լորենցի կորը:

29. Շուկայական տնտեսության պայմաններում ինչն է ամենից սահմանափակում գնորդի հնարավորությունները.

- ա) երկար հերթերը,
- բ) բացառիկ ճաշակը,
- գ) ապրանքի չափանիշների վերաբերյալ թերի տեղեկացվածությունը,
- դ) զինը:

30. Պահանջարկի կորի վրա դեպի ներքև տեղաշարժը կարող է բերել.

- ա) սպառողների ճաշակի փոփոխության,
- բ) տվյալ ապրանքը օգտագործող սպառողների թվաքանակի աճի,
- գ) փոխլրացնող ապրանքի գնի կրճատումը,
- դ) տվյալ ապրանքի գնի իջեցումը:

31. Ապրանքի պահանջարկի մեծությունը որոշող գործոնն է.

ա) գինը,

բ) նորաձևությունը,

գ) եղանակը,

դ) բնակչության եկամուտների մեծության փոփոխությունը:

32. Ի՞նչը կարող է պատճառ հանդիսանալ ապրանքի պահանջարկի կրճատման համար.

ա) սպառողների եկամուտների կրճատումը,

բ) փոխարինող ապրանքների գնի բարձրացումը,

գ) ապրանքի առաջարկի կրճատումը,

դ) ապրանքի սպասվող գնի բարձրացումը:

33. «Պահանջարկի օրենքը» բնութագրում է.

ա) պահանջարկի մեծության ուղիղ կախվածությունը գների մակարդակից,

բ) պահանջարկի մեծության հակադարձ կախվածությունը գների մակարդակից,

գ) գնի ուղիղ կախվածությունը պահանջարկի մեծությունից,

դ) գնի հակադարձ կախվածությունը պահանջարկի մեծությունից:

34. Պահանջարկի փոփոխության դեպքում.

ա) փոխվում է պահանջարկի մեծությունը, երբ գինը չի փոխվում,

բ) փոխվում է գինը, երբ պահանջարկի մեծությունը չի փոխվում,

գ) փոխվում է և պահանջարկի մեծությունը, և գինը,

դ) չեն փոխվում ոչ պահանջարկի մեծությունը, ոչ գինը:

35. «Առաձգական պահանջարկ» նշանակում է.

ա) գնի նվազագույն փոփոխությունը պահանջարկի մեծության առավելագույն փոփոխության դեպքում,

բ) գնի առավելագույն փոփոխությունը պահանջարկի մեծության նվազագույն փոփոխության դեպքում,

գ) պահանջարկի մեծության առավելագույն փոփոխությունը գնի նվազագույն փոփոխության դեպքում,

դ) պահանջարկի մեծության նվազագույն փոփոխությունը գնի առավելագույն փոփոխության դեպքում:

36. $\Delta Q_d = f(1/\Delta P)$ հանդիսանում է մաթեմատիկական արտահայտություն.

- ա) պահանջարկի օրենքի,
- բ) առաջարկի օրենքի,
- գ) արտադրության արդյունավետության անկման օրենքի,
- դ) արտադրության աճող ծախսերի օրենքի:

37. Երբ $\Delta p = 10\%$, իսկ $\Delta Q_s = 2\%$, ապա.

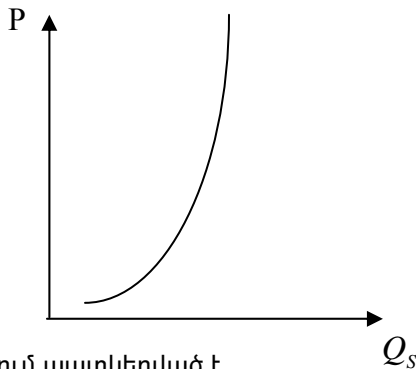
- ա) պահանջարկը առաձգական է,
- բ) պահանջարկը ոչ առաձգական է,
- գ) առաջարկը առաձգական է,
- դ) առաջարկը ոչ առաձգական է:

38. Երբ $\Delta p = 10\%$, իսկ $\Delta Q_s = -20\%$, ապա.

- ա) պահանջարկը առաձգական է,
- բ) պահանջարկը ոչ առաձգական է,
- գ) առաջարկը առաձգական է,
- դ) առաջարկը ոչ առաձգական է:

39. Գծապատկերում պատկերված է.

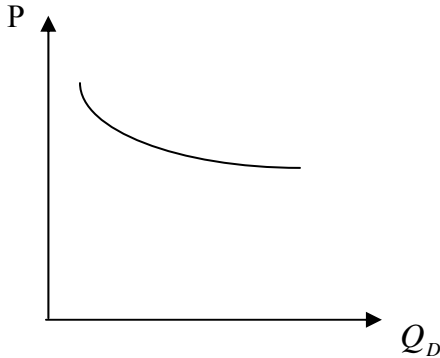
- ա) առաձգական պահանջարկի կորը,
- բ) ոչ առաձգական պահանջարկի կորը,
- գ) առաձգական առաջարկի կորը,
- դ) ոչ առաձգական առաջարկի կորը:

40. Գծապատկերում պատկերված է.

- ա) առաձգական պահանջարկի կորը,
- բ) ոչ առաձգական պահանջարկի կորը,
- գ) առաձգական առաջարկի կորը,

դ) ոչ առաձգական առաջարկի կորը:

41. Երբ երկու ապրանքներ փոխլրացնողներ են, առաջին ապրանքի գնի աճը կբերի.

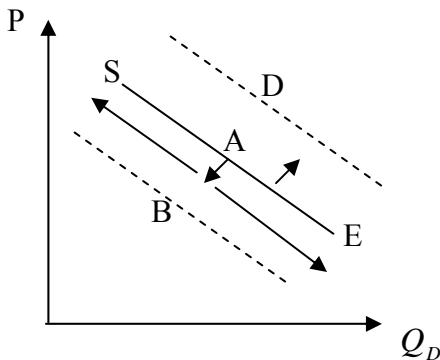
- ա) երկրորդ ապրանքի պահանջարկի մեծացմանը,
- բ) երկրորդ ապրանքի պահանջարկի կրճատմանը,
- գ) երկրորդ ապրանքի առաջարկի կրճատմանը,
- դ) երկրորդ ապրանքի առաջարկի մեծացմանը:

42. Ինչպե՞ս կփոխվի ավտոմեքենայի անվադողերի գինը, եթե բենզինը թանկանա.

- ա) կաճի,
- բ) կկրճատվի,
- գ) կմնա անփոփոխ,
- դ) դրանք ոչ մի կերպ կապված չեն:

43. Ինչպիսի՞ տեղաշարժն է ցույց տալիս պահանջարկի մեծության կրճատումը.

- ա) $A \rightarrow B$,
- բ) $A \rightarrow S$,
- գ) $A \rightarrow D$,
- դ) $A \rightarrow E$:

44. Ինչպիսի՞ տեղաշարժն է ցույց տալիս պահանջարկի աճը.

ա) $A \rightarrow B$,

բ) $A \rightarrow S$,

գ) $A \rightarrow D$,

դ) $A \rightarrow E$:

45. Ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը առաձգական է, եթե.

ա) զնի մեծացման հետևանքով համախառն հասույթը կրճատվում է,

բ) զնի մեծացման հետևանքով եկամուտն է ավելանում,

գ) զնի նվազման հետևանքով համախառն հասույթը կրճատվում է,

դ) զնի նվազման հետևանքով եկամուտը կրճատվում է:

46. Ապրանքի զնի 5% կրճատման դեպքում նրա նկատմամբ պահանջարկի ծավալը 8%-ով ավելացել է, նշանակում է պահանջարկը.

ա) ոչ առաձգական է,

բ) առաձգական է,

գ) միավոր առաձգական է,

դ) բոլոր վերը նշված պատասխանները սխալ են:

47. Եթե ապրանքների ցանկացած քանակ վաճառվում է միևնույն գնով, ապա պահանջարկը.

ա) բացարձակ առաձգական է,

բ) հարաբերական առաձգական է,

գ) բացարձակ ոչ առաձգական է,

դ) հարաբերական ոչ առաձգական է:

48. Պահանջարկի գնային առաձգականությունը կլինի բարձր.

ա) առաջին անհրաժեշտության ապրանքների համար, քան թե այլ ապրանքների համար,

բ) այն դեպքում, երբ սպառողները օգտագործում են այդ ապրանքը իրենց համար ավելի մեծ օգտակարությամբ,

գ) որքան մեծ լինեն արտադրության ծախսերը,

դ) որքան քիչ անհրաժեշտ լինի ապրանքը սպառողին:

49. Ֆիրման արտադրում և վաճառում է երկու տեսակ ապրանք՝ A և B:

A ապրանքն ունի բազմաթիվ փոխարինիչներ, իսկ B ապրանքը պերճանքի առարկա է: Ինչպես կփոխվի այս ապրանքների վաճառքից ստացվող հասույթը, եթե նրանց զները աճեն.

- ա) A ապրանքից ստացվող հասույթը կաճի, իսկ B-ից ստացվողը՝ կկրճատվի,
- բ) A-ից և B-ից ստացվող հասույթը կաճի,
- գ) A-ից ստացվող հասույթը կկրճատվի, իսկ B-ից ստացվողը կաճի,
- դ) A և B ապրանքներից ստացվող հասույթը կկրճատվի:

50. Սրճարանի սեփականատերը՝ ունենալով ուժեղ մրցակից, զգուշանում է բարձրացնել գները նույնիսկ 2%-ով, պնդելով, որ այդ դեպքում կկորցնի իր հաճախորդների կեսին: Կարելի է ասել, որ տվյալ դեպքում պահանջարկը.

- ա) առաձգական է,
- բ) միավոր առաձգական է,
- գ) առաձգական չէ,
- դ) բացարձակ առաձգական է:

51. Եթե ոչ առաձգական ապրանքի գինը (ըստ պահանջարկի) 7 \$-ից ավելացել է 8\$, ապա հասույթը.

- ա) կավելանա,
- բ) կնվազի,
- գ) չի փոփոխվի,
- դ) կբացակայի:

52. Նշեք որ ապրանքի պահանջարկն է առաձգական.

- ա) հաց,
- բ) ադամանդե մատանի,
- գ) կաթ,
- դ) ասպիրին:

53. Պահանջարկի գնային առաձգականությունը չափվում է տոկոսային հարաբերակցությամբ.

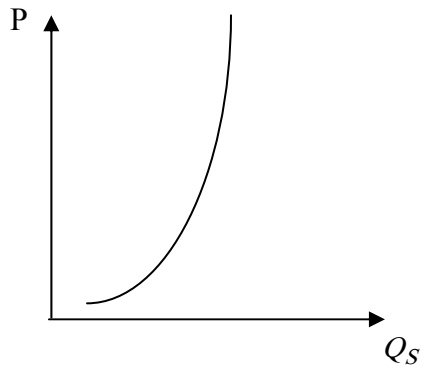
- ա) գնի տարբերությունը (փոփոխությունը) պահանջարկի մեծության տարբերությանը (փոփոխությանը),
- բ) պահանջարկի մեծության տարբերությունը (փոփոխությունը) գնի տարբերությանը (փոփոխությանը),
- գ) գնի տարբերությունը (փոփոխությունը) հասույթի ծավալի տարբերությանը (փոփոխությանը),
- դ) հասույթի ծավալի տարբերությունը (փոփոխությունը) գնի տարբերությանը (փոփոխությանը):

54. «Պահանջարկային ժամանակաշրջանի» տևողության մեծացմամբ պահանջարկի գնային առաձգականությունը կաճի որպես հետևանք.
 ա) գների ընդհանուր մակարդակի աճի,
 բ) փոխարինող ապրանքների հայտնվելով,
 գ) արտադրության ծավալի աճով,
 դ) սպառողների եկամուտների աճով:

55. Գյուղատնտեսական արտադրանքի պահանջարկը ոչ առաձգական է՝ այդ պատճառով լավ բերքի դեպքում ֆերմերների եկամուտները.
 ա) աճում են,
 բ) կրճատվում են,
 գ) չեն փոխվում,
 դ) անկանխատեսելի են:

56. Եկամուտի նվազման և պահանջարկի առաձգականության բացասական գործակցի դեպքում ըստ եկամուտի գնումների ծավալը.
 ա) կաճեն,
 բ) կկրճատվեն,
 գ) կմնան անփոփոխ, եթե պահանջարկը առաձգական է,
 դ) կմնա անփոփոխ:

57. Գծապատկերում պատկերված է.
 ա) պահանջարկի կորը,
 բ) առաջարկի կորը,
 գ) ֆիլիպսի կորը,
 դ) Լորենցի կորը:

58. Գների աճի և այլ հավասար պայմանների դեպքում առաջարկի օրենքը արտահայտվում է.
 ա) առաջարկի աճով,
 բ) առաջարկի անկումով,
 գ) առաջարկի մեծության աճով,
 դ) ձեռներեցի շահույթի անկումով:

59. Համաձայն առաջարկի օրենքի.

- ա) բարձր գների դեպքում վաճառողները կառաջարկեն ավելի շատ ապրանքներ, քան ցածր գների դեպքում,
- բ) ցածր գների դեպքում գնորդները կգնեն ավելի շատ, քան բարձր գների դեպքում,
- գ) գների փոփոխությունը քիչ է ազդում ապրանքի պահանջարկի փոփոխության վրա,
- դ) գնորդները կգնեն ավելի շատ ապրանքներ բարձր գների դեպքում:

60. $\Delta Q_s = f(\Delta p)$ մաթեմատիկական արտահայտությունն է.

- ա) պահանջարկի օրենքի,
- բ) առաջարկի օրենքի,
- գ) արտադրության արդյունավետության անկման օրենքի,
- դ) արտադրության ծախսերի աճման օրենքի:

61. A ապրանքի առաջարկի կորը կտեղաշարժվի աջ. եթե.

- ա) A ապրանքի արտադրողները մոտ ապագայում սպասում են նրա գնի իջեցում,
- բ) արտադրողները որոշում են ընդունել սկսել այլ արտադրանքի թողարկում,
- գ) A ապրանքի ինքնարժեքը նվազի,
- դ) ապրանքի գինը ընկնում է:

62. Ապրանքի արտադրության ծախսերը աճել են. դա կտեղաշարժի.

- ա) պահանջարկի կորը աջ վերև,
- բ) առաջարկի կորը աջ ներքև,
- գ) պահանջարկի կորը ձախ ներքև,
- դ) առաջարկի կորը ձախ վերև:

63. Շուկայական տնտեսությունում առաջարկի կրճատումը կբերի.

- ա) գների աճին,
- բ) հարկերի աճին,
- գ) կապիտալ ներդրումների ծավալի աճին,
- դ) խնայողությունների աճին:

64. Ապրանքի առաջարկի կրճատումը կբերի.

- ա) փոխլրացնող ապրանքների գների աճին,

- բ) փոխարինող ապրանքների պահանջարկի աճին,
- գ) տնտեսությունում ճգնաժամի,
- դ) տնտեսությունում պետության միջամտության ուժեղացմանը:

65. «Առաջարկի» փոփոխության դեպքում.

- ա) փոխվում է առաջարկի մեծությունը, երբ գները անփոփոխ են,
- բ) փոխվում է գինը, երբ առաջարկի մեծությունն է անփոփոխ,
- գ) փոխվում է և՛ առաջարկի մեծությունը, և՛ գինը,
- դ) առաջարկի մեծությունը և գինը չեն փոխվում:

66. «Առաջարկի առաձգականությունը» նշանակում է.

- ա) գնի նվազագույն փոփոխությունը առաջարկի մեծության առավելագույն փոփոխության դեպքում,
- բ) գնի առավելագույն փոփոխությունը առաջարկի մեծության նվազագույն փոփոխության դեպքում,
- գ) առաջարկի մեծության առավելագույն փոփոխությունը գնի նվազագույն փոփոխության դեպքում,
- դ) առաջարկի մեծության նվազագույն փոփոխությունը գնի առավելագույն փոփոխության դեպքում:

67. Առաջարկի գնային առաձգականությունը չափվում է տոկոսային արտահայտությամբ.

- ա) գնի փոփոխությունը առաջարկի մեծության փոփոխությանը,
- բ) առաջարկի մեծության փոփոխությունը գնի փոփոխությանը,
- գ) գնի փոփոխությունը ծախսերի մեծության փոփոխությանը,
- դ) ծախսերի մեծության փոփոխությունը գների փոփոխությանը:

68. Բացարձակ առաձգական առաջարկը գծապատկերում պատկերվում է.

- ա) ուղղահայաց գծով,
- բ) բացասական թեքվածությամբ գծով,
- գ) հորիզոնական գծով,
- դ) դրական թեքվածությամբ գծով:

69. Գնային մեխանիզմը ապահովում է.

- ա) արտադրողների անձնական ազատությունը,
- բ) ռեսուրսների արդյունավետ բաշխումը,
- գ) եկամուտների համահարթեցումը,
- դ) տնտեսության կայուն զարգացումը:

70. Փողային նվազախմբի ելույթների պահանջարկի բանաձևն է՝ $Q_d = 12 - P$, իսկ առաջարկինը՝ $Q_s = 7P - 12$, որտեղ P -ն ելույթներից ստացվող հոնորարն է: Գտնել հավասարակշռված հոնորարը և ելույթների քանակը:

Փհավ. = _____, Չհավ. = _____:

71. Ելնելով նախորդ խնդրի պատասխանից պատկերացրեք նոր իրավիճակ շուկայում, եթե պետությունը սահմանի գինը 500 դրամ:

Դեֆիցիտ = _____,

Ավելցուկ = _____:

72. Գրիչի գինը 50-ից 70 դրամի մեծացնելու դեպքում նրա նկատմամբ պահանջարկը կրճատվել է 50-ից մինչև 40 հատի: Արդյոք առածգական է գրիչի գինը 70 դրամի դեպքում:

Ընդգծեք; Այո Ոչ $E_d =$ _____:

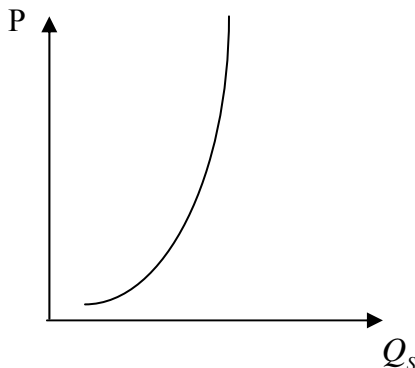
73. Գրքի գինը 100-ից 90 դրամի իջեցնելու դեպքում նրա նկատմամբ առաջարկը կրճատվել է 200-ից 180 դրամի: Արդյոք առածգական է գրքի առաջարկը:

Ընդգծեք; Այո Ոչ $E_d =$ _____:

74. 200 դրամի եկամուտի դեպքում կարպետի պահանջարկը հավասար է 5-ի, իսկ 300 դրամի եկամուտի դեպքում՝ 8-ի: Կարպետի գինը անփոփոխ է: Համարվում է այն ապրանք (ընդգծեք).

առաջին անհրաժեշտության, պերճանքի, «անորակ» բարիքի:

75. X և Y ապրանքները համարվում են փոխարինողներ: Ի՞նչ տեղի կունենա, եթե այլ հավասար պայմաններում մեծացնենք X ապրանքի գինը: Պատկերեք այն գրաֆիկորեն.

76. Պահանջարկի գերազանցումը առաջարկին հետևանք է.

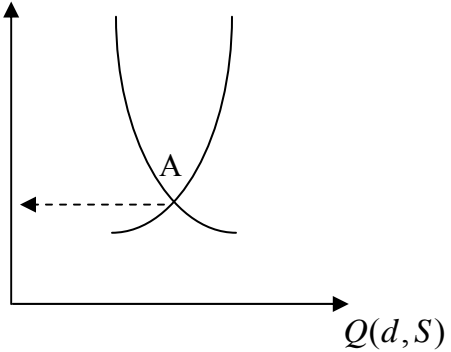
- ա) գների աճի,
- բ) առաջարկի աճի,
- գ) գների նվազման,
- դ) առաջարկի կրճատման:

77. Առաջարկի գերազանցումը պահանջարկին հետևանք է.

- ա) գների նվազման,
- բ) պահանջարկի նվազման,
- գ) գների աճի,
- դ) պահանջարկի աճի:

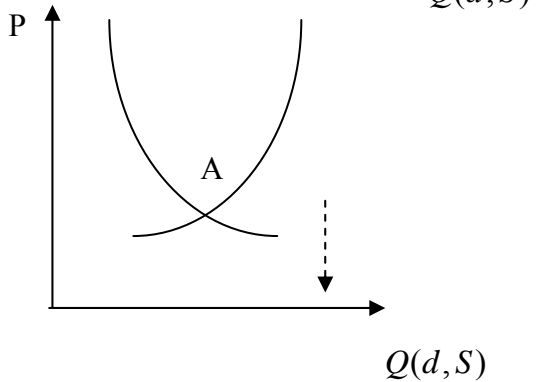
78. Ա կետը օրդինատների առանցքի վրա ցույց է տալիս.

- ա) պահանջարկի և առաջարկի հավասար մեծություններ,
- բ) հավասարակշռված գնի մակարդակ,
- գ) արտադրության հավասարակշռված ծավալ,
- դ) եկամուտի սահմանային չափը

79. Ա կետը արցիսների առանցքի վրա ցույց է տալիս.

- ա) պահանջարկի և առաջարկի հավասար մեծություններ,
- բ) հավասարակշռված գնի մակարդակ,
- գ) արտադրության հավասարակշռված ծավալ,
- դ) եկամուտի սահմանային չափ:

80.Շուկան գտնվում է հավասարակշռված վիճակում, եթե.
 ա)պահանջարկի ծավալը հավասար է սպառման ծավալին,
 բ)պահանջարկի ծավալը հավասար է առաջարկի ծավալին,
 գ)առաջարկի ծավալը հավասար է արտադրության ծավալին,
 դ)սպառման ծավալը հավասար է արտադրության ծավալին:

81.Աղյուսակ 1-ի տվյալների հիման որոշեք. երբ մեկ տուփ սուրճի գինը 8\$ է,շուկան բնորոշվում է որպես.

- ա)դեֆիցիտային,
- բ)հավասարակշռված,
- գ)գերարտադրության,
- դ)տվյալները բավարար չեն:

82.Աղյուսակի տվյալների հիման վրա որոշեք հավասարակշռված գինը.

- ա)8\$,
- բ)16%,
- գ)24\$,
- դ)32\$:

Տուփի շուկայական գինը	Պահանջարկի ծավալը (տուփերի քանակը)	Առաջարկի ծավալը (տուփերի քանակը)
8	70	10
16	60	30
24	50	50
32	40	70

83.Պահանջարկի և առաջարկի միաժամանակ կրճատումը բերում է.

- ա)հավասարակշռված գնի կրճատմանը,
- բ)հավասարակշռված գնի աճին,
- գ)հավասարակշռված ապրանքի քանակի կրճատմանը,
- դ)և՛ գնի, և՛ հավասարակշռված ապրանքի քանակի կրճատմանը:

84.Եթե ապրանքի առաջարկը և պահանջարկը աճում են հավասարաչափ, ապա.

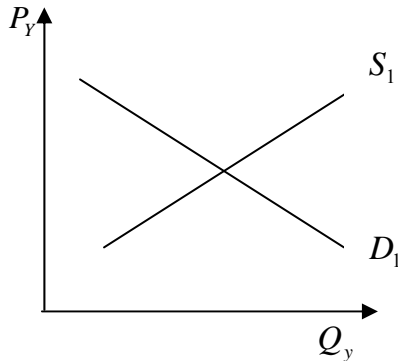
- ա)հավասարակշռված գինը չի փոխվում, իսկ հավասարակշռված քանակը աճում է,
- բ)հավասարակշռված գինը աճում է, իսկ հավասարակշռված

- քանակը չի փոխվում,
 գ) հավասարակշռված գինը կրճատվում է, իսկ հավասարակշռված քանակը աճում է,
 դ) հավասարակշռված գինը ընկնում է, իսկ հավասարակշռված քանակը աճում է:

85. Եթե ապրանքի գինը ցածր է պահանջարկի և առաջարկի կորերի հատման կետից, ապա.

- ա) առաջանում է ավելցուկ,
 բ) առաջանում է պակասորդ,
 գ) աճում է գործազրկությունը,
 դ) ընկնում է գինը:

86. Ինչպե՞ս կփոխվի հավասարակշռված վիճակը միաժամանակ սպառողների եկամուտի աճի և արտադրության միավորի վրա ծախսերի աճի արդյունքում: Պատկերեք այն գրաֆիկորեն.

87. Կառավարությունը՝ ենթարկվելով արտադրողների պահանջներին, վարչականորեն սահմանել է գների նվազագույն մակարդակ: Որոշեք հետևանքները.

- ա) կառաջանա պակասորդ,
 բ) կառաջանա գերարտադրություն,
 գ) կսահմանվի նոր հավասարակշռություն,
 դ) կբարձրանա բարեկեցությունը:

88. Եթե ապրանքի շուկայական գինը բարձր է հավասարակշռվածից, ապա դա նշանակում է, որ.

- ա)ապրանքի գերարտադրություն է,
- բ)կառաջանա պակասորդ,
- գ)կաճի ապրանքի գինը,
- դ)պետք է ավելացնել ապրանքի արտադրությունը:

89.Եթե ապրանքի պահանջարկը ոչ առաձգական է, ապա ինչպե՞ս կփոխվի պահանջարկի ծավալը բարիքի գնից 7%-ով իջնելու դեպքում:Նշանակենք.

7% 7%-ից ավել 7%-պակաս

կաճի _____,
կնվազի _____:

90.Գոյություն ունեն ապրանքի գնի և պահանջարկի մեծության հետևյալ հարաբերակցությունները:Ո՞ր գների միջակայքում ապրանքի պահանջարկի առաձգականությունը հավասար կլինի 1-ի: Նշեք ճիշտ պատասխանները.

10-9	10-8	10-7	9-8	9-7	8-7

Գին 10 9 8 7
Պահանջարկ 7 8 9 10:

91.Տնտեսագիտության տեսության մեջ «սահմանային» հասկացությունը նշանակում է.

- ա)նշանակալից տնտեսական մեծության չափման փոփոխություն,
- բ)այլընտրանքային տնտեսական մեծության չափման փոփոխություն,
- գ) լրացուցիչ տնտեսական մեծության չափման փոփոխություն,
- դ) սահմանային տնտեսական մեծության չափման փոփոխություն:

92.«Սահմանային օգտակարությունը» արտահայտում է.

- ա)բարիքի օգտակարության և քանակի միջև ուղիղ կախվածություն,
- բ)բարիքի օգտակարության և քանակի միջև հակադարձ կախվածություն,
- գ)բարիքի քանակի և օգտակարության միջև ուղիղ կախվածություն,
- դ)բարիքի քանակի և օգտակարության միջև հակադարձ կախվածություն:

93. Թվարկված պնդումներից ո՞րն է ճիշտ.

- ա) ապրանքի յուրաքանչյուր հաջորդ միավորից ստացված օգտակարությունը նվազում է ձեռք բերվող ապրանքների քանակությանը զուգընթաց,
- բ) ձեռք բերվող ապրանքների օգտակարությունը նվազում է սպառողի եկամուտների աճին զուգընթաց,
- գ) ձեռք բերվող ապրանքների օգտակարությունը որոշվում է սպառողի ճաշակների փոփոխություններով,
- դ) ապրանքի օգտակարությունը նվազում է դրանց գների աճին զուգընթաց:

94. Սպառողական վարքի տեսությունը ենթադրում է, որ սպառողը ձգտում է առավելագույնի հասցնել.

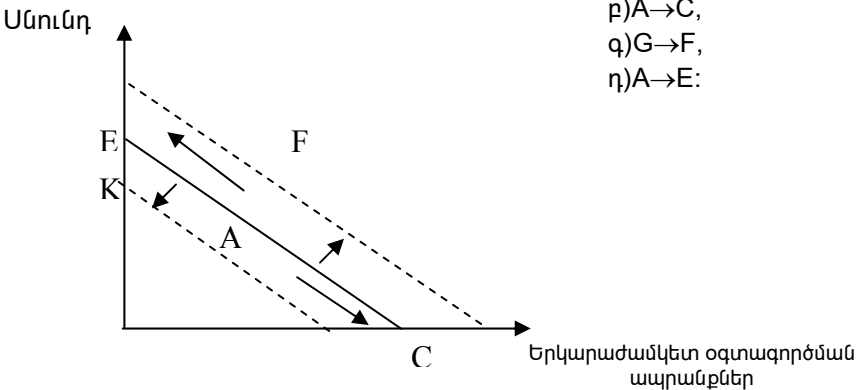
- ա) ընդհանուր օգտակարությունը,
- բ) միջին օգտակարությունը,
- գ) սահմանային օգտակարությունը,
- դ) նշվածներից յուրաքանչյուրը:

95. Անտարբերության կորի վրա գտնվող ցանկացած կետ նշանակում է.

- ա) դրամական եկամուտի միևնույն մակարդակ,
- բ) պահանջումների բավարարման միևնույն մակարդակ,
- գ) պահանջումների բավարարման տարբեր մակարդակ,
- դ) պահանջումների բավարարման և դրամական եկամուտի միևնույն մակարդակ:

96. Սպառողի եկամուտի աճը ցույց է տալիս շարժը.

- ա) $A \rightarrow K$,
- բ) $A \rightarrow C$,
- գ) $G \rightarrow F$,
- դ) $A \rightarrow E$:

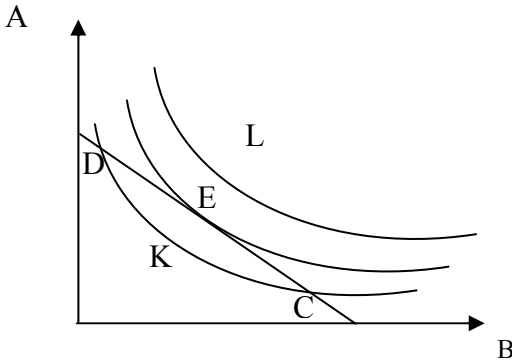

97. Եկամուտի էֆեկտը տեղի կունենա.

- ա) երբ եկամուտի նվազման դեպքում մարդիկ ավելի քիչ քանակության ապրանքներ են գնում,
- բ) երբ եկամուտի ավելացման դեպքում մարդիկ գնում են որոշ ապրանքներ ավելի քիչ քվով,
- գ) երբ եկամուտը կայուն է, մարդիկ գնում են ավելի շատ էժան ապրանքներ՝ չփոքրացնելով այլ բարիքների ձեռք բերման ծավալները,
- դ) բոլոր նշված դեպքերում:

98. Գծապատկերի n° ր կետերում A և B ապրանքներից ստացվող ընդհանուր օգտակարությունը միևնույնն է.

Կետեր _____:

99. Նախորդ առաջադրանքում տրված գծապատկերի վրա հիմնվելով՝ ցույց տվեք այն կետը, որտեղ սպառողը հասնում է ամենաբարձր ընդհանուր օգտակարության A և B ապրանքները սպառելիս:

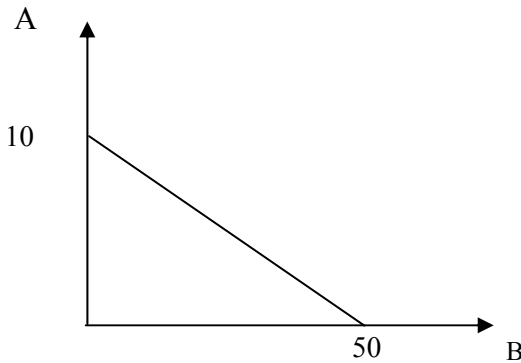
Կետեր _____:

Այդ գծապատկերի հիման վրա գտեք նաև այն կետը, որը ցույց է տալիս A և B ապրանքների սպառումից ստացվող առավելագույն ընդհանուր օգտակարությունը՝ սպառողի ունեցած եկամուտի դեպքում:

100. Եթե սպառողի եկամուտը 100 դրամ է, ապա n° րքան կլինեն A և B ապրանքների գները, եթե գծապատկերում նշված է բյուջեի գիծը.

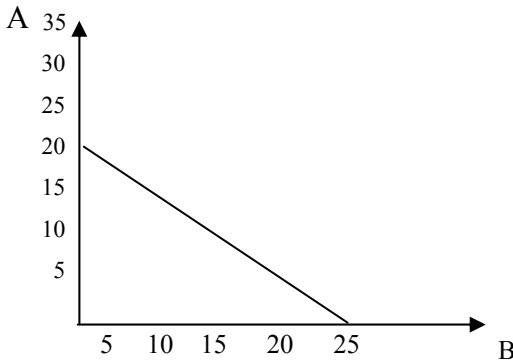
PA = _____,

PB = _____ :

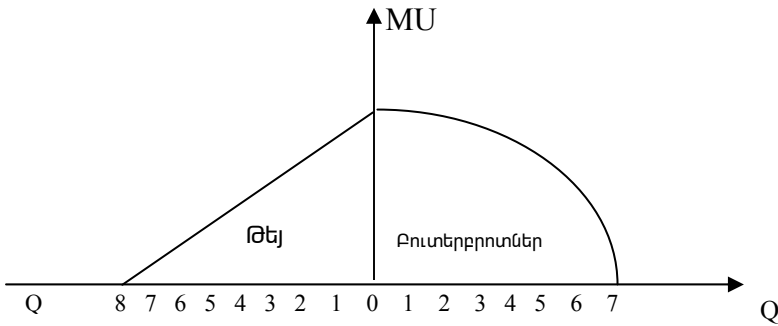

101. 100 առաջադրանքի գծապատկերում պատկերեք բյուջեի գծի փոփոխությունը գների ինֆլյացիոն աճի դեպքում:

102. Գծապատկերում պատկերեք սպառողի բյուջետային գծի դիրքի փոփոխությունը, եթե տեղի ունենա ապրանքի գների 50 % նվազում:

103. Գծապատկերում ցույց է տրված, թե ինչպես է փոխվում թեյի և բուստերբրոդի սահմանային օգտակարությունը կախված սպառվող բարիքների քանակից: Բարիքների ի՞նչ խումբ պետք է ընտրի սպառողը, եթե ցանկանում է խմել 3 բաժակ թեյ.

104.Տրված են սպառողի նախընտրությունները: Հաշվել 4 միավոր բարիքի սպառման սահմանային օգտակարությունը:

Բարիքի քանակը	1	2	3	4	5
Ընդհանուր օգտակարությունը	100	120	115	145	153:

4 միավոր բարիքը _____:

105. A քաղաքացու համար 2000 դրամ արժեցող հացը բերում է 20 միավոր բավարարություն: Ո՞րքան բավարարություն կբերի նրան 5000 դրամ արժեցող կաթի սպառումը, եթե նա գտնվում է հավասարակշռված վիճակում:

106. Այս բնութագրիչներից ո՞րն է հակասում «մրցակցային շուկա» հասկացությանը.

- ա) տնտեսական իշխանության դիֆուզիան,
- բ) վաճառողների մեծ թիվը,
- գ) բազմաթիվ գնորդների առկայությունը, որոնք ներկայացնում են պահանջարկ բոլոր ապրանքների համար,
- դ) արտադրողների համար տվյալ շուկա համեմատաբար ավելի հեշտ մուտք:

107. Կատարյալ մրցակցային շուկան բնորոշվում է.

- ա) պահանջարկի հորիզոնական կորով,
- բ) պահանջարկի ուղղահայաց կորով,
- գ) բացասական թեքվածության պահանջարկի կորով,
- դ) դրական թեքվածության պահանջարկի կորով:

108.«Գնային խտրականություն» քաղաքականությունը օգտագործվում է.

ա)կատարյալ մրցակցության պայմաններում,

բ)երբ տվյալ ապրանքի գնորդների խումբը տարբերվում են ըստ գնային առաձգականության,

գ)երբ ապրանքները տարբերվում են ըստ որոկական բնութագրիչների,

դ)ըստ վաճառքի ծավալների վաճառողների տարբերակման պայմաններում:

109.Մոնոպոլիաների ընդհանուր եկամուտը կլինի առավելագույնը, եթե.

ա)պահանջարկի գնային առաձգականության գործակիցը մեծ է մեկից,

բ)պահանջարկի գնային առաձգականության գործակիցը փոքր է մեկից,

գ)պահանջարկի գնային առաձգականության գործակիցը հավասար է մեկի,

դ)պահանջարկի գնային առաձգականության գործակիցը հավասար է զրոյի:

110.Շուկայական տնտեսության ռազմավարությունը եկամուտների ոլորտում.

ա)բոլորը չեն կարող լինել հարուստ, բայց ոչ ոք չպետք է լինի աղքատ,

բ)թող բոլորին հավասար հասնի,

գ)միայն համատեղ կարելի է խուսափել աղքատությունից,

դ)ով չի աշխատում, նա չի ուտում:

111.Շուկայական եկամուտ ստացողներին հուզում է.

ա)իրենց եկամուտների աղբյուրների հուսալիությունը,

բ)դրանց օգտագործման արդյունավետությունը,

գ)հարկային բեռի արդարացիությունը,

դ)բոլոր 3 թվարկածները:

112.Եկամուտը.

ա)շահույթն է,որը ստանում են իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձինք,

բ)շուկայական տնտեսության սուբյեկտների գործունեության

- արդյունքների դրամական գնահատումն է,
գ)դրամն է, որը օրինական դրվում է անհատների կամ
ձեռնարկությունների տրամադրության տակ,
դ)դրամն է, որը օրինականորեն ստանում են անհատներն ու
ձեռնարկությունները աշխատանքային ջանքների արդյունքում:

113. Եկամուտի ստացման պայմանը համարվում է.

- ա) տնտեսական կյանքում հասարակության արդյունավետ մաս-
նակցությունը ,
բ)արտադրության վրա ծախսված աշխատանքը,
գ)ցանկացած ձեռնարկատիրական գործունեությունը,
դ)սեփական ձեռնարկության գրանցումը:

114. Շուկայական գործունեության արդյունքներից եկամուտի ուղիղ
կախվածությունը բնորոշ է.

- ա)ձեռներեցներիին,
բ)բազմազավակ ընտանիքներիին,
գ)հասարակության տնտեսական կյանքի ցանկացած
սուբյեկտներիին,
դ)գործազուրկներիին, ուրիշի խնամքի տակ գտնվողներիին:

115. Եկամուտները համարվում են շուկայական.

- ա)միայն ձեռներեցներիինը,
բ)միայն վարձու աշխատողներիինը,
գ)թոշակառուներիինը,
դ)արտադրության գործոնների բոլոր սեփականատերերիինը:

116. Շուկայական եկամուտների ձևավորումը արդյունք է.

- ա)շուկայական տնտեսությունում ապրանքների և ծառայություն-
ների առաջարկի և պահանջարկի փոխազդեցության,
բ)երկրում գործող նորմերի, օրենքների,
գ)ձեռներեցների ջանքերի,
դ)պետության գործունեության:

117. Ֆունկցիոնալ (գործառնական) բաշխման արդյունքում
եկամուտները ստանում են.

- ա)արտադրության գործոնների սեփականատերերը,
բ)գործազուրկները,

- գ)անաշխատունակները,
- դ)բոլոր նշվածները:

118.Եկամուտների ուղղահայաց բաշխումը.

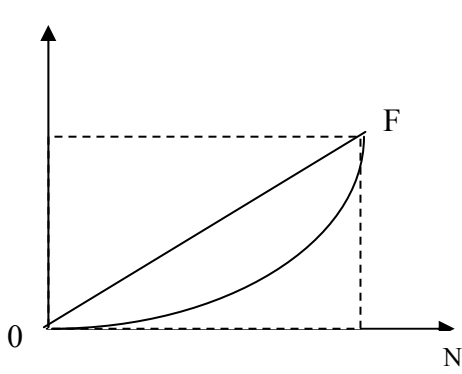
- ա)արտադրության գործոնների սեփականատերերի միջև համախառն եկամուտների բաշխումն է,
- բ)եկամուտների հետ կապված պետության վերաբաշխողական միջամտության արդյունքն է,
- գ)համախառն եկամուտների բաշխումն է նրանց միջև, ովքեր արդեն չեն աշխատում կամ էլ չեն կարող աշխատել,
- դ)համախառն եկամուտի բաշխումը չունևորների և քիչ ունևորների միջև:

119.Լորենցի կորը բնութագրում է.

- ա)տրանսֆերտային վճարների բաշխումը,
- բ)մեկ ընտանիքին ընկնող միջին եկամուտը,
- գ)եկամուտների իրական բաշխումը,
- դ)մեկ նարդուն ընկնող տնօրինելի եկամուտը:

120.Գծապատկերում պատկերված է.

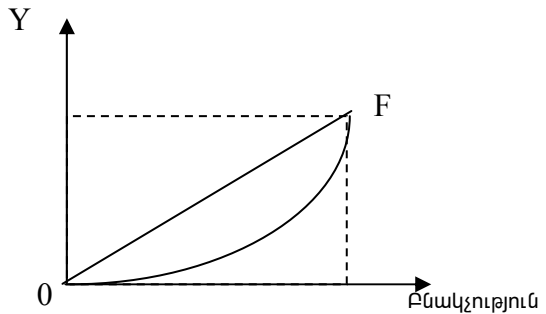
- ա)պահանջարկի կորը,
- բ)առաջարկի կորը,
- գ)ֆիլիպսի կորը,
- դ)լորենցի կորը:

121.Եթե Լորենցի կորը համընկնում է կորորդինատների առանցքի հետ, ապա եկամուտների բաշխումը.

- ա)բացարձակ հավասարաչափ է,
- բ)հարաբերական հավասարաչափ է,
- գ)բացարձակ անհավասարաչափ է,
- դ)հարաբերական անհավասարաչափ է:

122. Ցույց տվեք գծապատկերում, թե ինչպես կփոխվի Լորենցի կորի դիրքը, եթե երկրում առկա է հիպերինֆլացիա և արտադրության ծավալների անկում:

123. Նախորդ խնդրի գծապատկերի վրա պատկերեք Լորենցի կորի փոփոխությունը եկամուտների վրա պրոգրեսիվ հարկերի մեծացման արդյունքում: Նշանակեք այդ կորը 2:

124. Բնակչության համեմատվող խմբերից յուրաքանչյուրի վիճակը ավելի ամբողջությամբ արտացոլում է.

- ա) մարդկանց տվյալ խմբի միջին աշխատավարձը,
- բ) այդ խմբի հետ առնչվող ընտանիքի համախառն եկամուտը,
- գ) տրանսֆերտային վճարումների միջին չափը, որը ստանում են ընտանիքները,
- դ) ընտանիքի մեկ անդամին ընկնող տնօրինելի եկամուտը:

125. Ձուտ անձնական (կամ տնօրինվող) եկամուտի խնայողության և սպառման միջև հարաբերակցությունը որոշվում է.

- ա) ընտանիքի գլխավորի որոշմամբ,
- բ) եկամուտների չափերով,
- գ) ապագայի հետ կապված ընտանիքի ծրագրերով,
- դ) եկամուտի չափերով և բանկային տոկոսադրույքի մակարդակով:

126. Սպառողական ծախսերի շուկաներից ո՞րում է եկամուտ ստացողը տիրապետում ազատության ամենափոքր աստիճանի.

- ա) երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքների շուկայում,
- բ) կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքների շուկայում,
- գ) ծառայությունների շուկայում,
- դ) հումքի շուկայում:

127.Տնտեսական ճգնաժամերի դեպքում հաճախ հայտնաբերվում են իրացման դժվարություններ.

- ա)երկարաժամկետ օգտագործման ապրանքների,
- բ)ծառայությունների,
- գ)կարճաժամկետ օգտագործման ապրանքների,
- դ)հումքի:

128.Անվանական եկամուտը.

- ա)ապրանքների և ծառայությունների այն քանակն է, որը կարելի է ձեռք բերել ստացված դրամական եկամուտի միջոցով,
- բ)եկամուտն է դրամական ձևով,
- գ)դրամական եկամուտն է հանած հարկերը,
- դ)դրամական եկամուտի այն մասն է, որն ուղղված է սպառման համար:

129.Իրական եկամուտը.

- ա)ապրանքների և ծառայությունների այն քանակն է, որը կարելի է ձեռք բերել ստացված դրամական եկամուտի միջոցով,
- բ)եկամուտն է դրամական արտահայտությամբ,
- գ)դրամական եկամուտն է հանած հարկերը,
- դ)դրամական եկամուտի այն մասն է, որը նախատեսված է սպառման համար:

130.Զուտ տնօրինելի եկամուտը.

- ա)ապրանքների և ծառայությունների այն քանակն է, որը կարելի է ձեռք բերել ստացված դրամական եկամուտի միջոցով,
- բ)եկամուտն է դրամական արտահայտությամբ,
- գ)դրամական եկամուտն է հանած հարկերը,
- դ)դրամական եկամուտի այն մասն է, որը նախատեսված է սպառման համար:

131.Անվանական եկամուտի աճի հիմնական հետևանքներն են.

- ա)ընթացիկ սպառման առաջին անհրաժեշտության ապրանքների գների աճը,
- բ)պահանջարկը դառնում է ավելի միակողմանի,
- գ)կտրուկ ընկնում է խնայողությունների նորման,
- դ)աստիճանաբար աճում է առաջին անհրաժեշտության ապրանքների պահանջարկը, այնուհետև՝ երկարաժամկետ օգտագործմանը և ծառայությունները:

132. Կյանքի որակը ավելի ամբողջական կարող է գնահատվել.
- ա) ծախսերի կառուցվածքում առաջին անհրաժեշտության ապրանքների տեսակարար կշռով,
 - բ) եկամուտի մեջ կոմունալ ծառայություններին ընկնող ծախսերի աճով,
 - գ) անվանական եկամուտի փոփոխությամբ,
 - դ) իրական եկամուտով:
133. Սպառողական ծախսերը աճում են անվանական եկամուտներից արագ, եթե.
- ա) կրճատվում են խնայողությունները,
 - բ) ավելանում է ապառիկային առևտուրը,
 - գ) ծախսվում են նախկինում կատարված խնայողությունները, կրճատվում են ընթացիկները, ավելի շատ ապրանքներ են վաճառվում ապառիկային պայմաններում,
 - դ) այդպիսի բան չի կարող լինել ընդհանրապես:
134. Չափավոր ինֆլյացիայից շահում է.
- ա) գնորդը,
 - բ) պետական բյուջեն,
 - գ) վարկատուն,
 - դ) արտադրողը:
135. Ինֆլյացիայից շահում են.
- ա) կայուն եկամուտ ունեցող մարդիկ,
 - բ) սպառողները,
 - գ) վարկատուները,
 - դ) պարտապանները:
136. Եկամուտների վերաբաշխման պետության ուղղակի միջոցառումներն են.
- ա) սոցիալապես կարևոր արտադրանքի գների կարգավորումը,
 - բ) պրոգրեսիվ հարկումը,
 - գ) տրանսֆերտային վճարումները,
 - դ) ավանդների տոկոսադրույքի փոփոխությունը:
137. Եկամուտների վերաբաշխման պետության անուղղակի միջոցառումներն են.
- ա) սոցիալապես կարևոր արտադրանքի գների պետական կարգավորումը,

- բ) ֆիքսված եկամուտների ինդեքսավորումը,
- գ) բոլոր ձեռնարկություններում պարտադիր նվազագույն աշխատավարձի օրենսդրական սահմանումը,
- դ) բնակչության որոշակի խմբերին դոտացիաների տրամադրումը:

138. Զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրի կառավարության դիրքորոշումը սոցիալական ոլորտի նկատմամբ կայանում է նրանում, որ.

- ա) ապահովել եկամուտների հավասարությունը,
- բ) խուսափել չունևորների նկատմամբ խնամառական վերաբերմունքից, չազդել ձեռներեցների տնտեսական ակտիվության վրա,
- գ) չմիջամտել եկամուտների բաշխմանը,
- դ) թող ամեն ինչ որոշի շուկան:

139. Խնայողությունների մեծությունը.

- ա) տոկոսի նորմայի ուղիղ ֆունկցիան է,
- բ) տոկոսի նորմայի հակադարձ ֆունկցիան է,
- գ) ամբողջական պահանջարկի ուղիղ ֆունկցիան է,
- դ) ամբողջական առաջարկի հակադարձ ֆունկցիան է:

140. Ներդրումների մեծությունը.

- ա) տոկոսի նորմայի ուղիղ ֆունկցիան է,
- բ) տոկոսի նորմայի հակադարձ ֆունկցիան է,
- գ) ամբողջական պահանջարկի ուղիղ ֆունկցիան է,
- դ) ամբողջական առաջարկի հակադարձ ֆունկցիան է:

141. «Սահմանային եկամուտը» պայմանավորված է.

- ա) արտադրության սահմանային ծախսերով,
- բ) արտադրության սահմանային ծավալով,
- գ) ապրանքի սահմանային օգտակարությամբ,
- դ) սահմանային պահանջարկով:

142. «Սահմանային եկամուտը» ձեռք է բերվում հետևյալ պայմաններում`

- ա) լրացուցիչ եկամուտը գերակշռում է լրացուցիչ ծախսերը,
- բ) լրացուցիչ եկամուտը և լրացուցիչ ծախսերը հավասար են,
- գ) լրացուցիչ ծախսերը գերակշռում են լրացուցիչ եկամուտները,
- դ) բոլոր պատասխանները սխալ են:

143. Արտաքին և ներքին ծախքերի միջև սկզբունքային տարբերությունը կայանում է նրանում, որ.

- ա) ներքին ծախքերը չեն կարող հաշվարկվել դրամական արտահայտությամբ,
- բ) արտաքին ծախքերը հաշվի չեն առնում, իսկ ներքին ծախքերը հաշվի են առնում սարքավորումների վրա կատարած ծախսերը,
- գ) արտաքին ծախքերի փոփոխությունը կապված է ֆիրմայի բանկային հաշվում դրամի շարժով, իսկ ներքինը՝ ոչ,
- դ) արտաքին ծախքերը չափվում են ներդրվող ռեսուրսների օգտագործման այլընտրանքային միջոցների տեսանկյունից:

144. Արտադրության հաստատուն ծախքերն են.

- ա) տրանսպորտի սպասարկման ծախսերը,
- բ) կառավարիչի աշխատավարձը,
- գ) բանվորների աշխատավարձը,
- դ) նորմալ շահույթը:

145. Արտադրության փոփոխուն ծախքերն են.

- ա) հումքի դիմաց վճարը,
- բ) նորմալ շահույթը,
- գ) սեփական ռեսուրսների չվճարված ծախքերը,
- դ) ռեսուրսների օգտագործման այլընտրանքային միջոցների հետ կապված դրամական վճարումները:

146. Տնտեսական ծախքեր հասկացությունը նշանակում է, որ.

- ա) անհրաժեշտ է հաշվի առնել արտադրությունում ներդրվող բոլոր գործոնների այլընտրանքային ծախսերը,
- բ) հաշվապահական շահույթը գերազանցում է դրանք ներքին ծախքերի մեծության չափով,
- գ) արտադրությունը իրականացվում է նվազագույն ծախսերով,
- դ) սեփական ռեսուրսների արժեքը չպետք է ներառվի ծախքերում:

147. Հաշվապահական շահույթը տարբերությունն է.

- ա) հասույթի և ներքին ծախքերի միջև,
- բ) հասույթի և նորմալ շահույթի միջև,
- գ) հասույթի և արտաքին ծախքերի միջև,
- դ) հասույթի և արտաքին ու ներքին ծախքերի գումարի միջև:

148. Թվացյալ «տնտեսական ծախքերը».

- ա) ապրանքի արտադրության ուղղակի ծախքերն են,
- բ) ապրանքի արտադրության անուղղակի ծախքերն են,
- գ) արտադրողի կորուստներն են դրամական ծախսերի տեսքով,
- դ) կորուստներն են ոչ արտադրական բարիքների տեսքով:

149. Սահմանային ծախքերը նվազագույնն են, երբ.

- ա) $\min APC$ (միջին հաստատուն ծախքեր),
- բ) $\max MP$ (սահմանային արդյունք),
- գ) $\max AP$ (միջին արդյունք),
- դ) $\min TC$ (համախառն ծախքեր):

150. Կարճաժամկետ հատվածում զուտ մրցակցության պայմաններում ֆիրմայում (Q) արտադրության թողարկման անվնասաբերության մակարդակը սահմանվում է, երբ.

- ա) $MC = AVC$ (սահմանային ծախքերը հավասար են \min միջին փոփոխուն ծախքերին),
- բ) $MC = P$ (սահմանային ծախքերը հավասար են գնին),
- գ) $MC = \min ATC$ (սահմանային ծախքերը հավասար են \min միջին ընդհանուր ծախքերին),
- դ) $MC = AFC$ (սահմանային ծախքերը հավասար են միջին հաստատուն ծախքերին):

151. Եթե միջին արդյունքը (AP) հավասար է սահմանային արդյունքի (MP) մեծությանը, ապա դա նշանակում է.

- ա) սահմանային արդյունքը հասնում է իր առավելագույնին,
- բ) սահմանային ծախքերը (MC) այդ կետում նվազագույնն են,
- գ) միջին արդյունքը (AP) հասնում է իր առավելագույնին,
- դ) միջին փոփոխուն ծախքերը (AVC) այդ կետում առավելագույնն են:

152. Եթե շուկայական գինը ցածր է AVC (միջին փոփոխուն ծախքերից), ապա ֆիրման զուտ մրցակցության պայմաններում.

- ա) ունի գերշահույթ,
- բ) կրճատում է թողարկումը և ավելացնում է ապրանքի գները,
- գ) փակվում է, և հնարավոր է դուրս է գալիս ճյուղից,
- դ) աշխատում է առանց կորուստի:

153. Թվարկվածներից ո՞րը չի վերաբերվում փողի ֆունկցիաներին.

- ա) վճարելամիջոցի,
- բ) շրջանառության միջոցի,
- գ) կուտակման միջոցի,
- դ) բյուջեի եկամտային մասի ձևավորման միջոցի:

154. Փողի ագրեգատներն են.

- ա) թղթադրամները,
- բ) բյուջեի ծախսային մասի ցուցանիշները,
- գ) ընդհանուր դրամական զանգվածի բաղկացուցիչները,
- դ) տնտեսությունում դրամական ներդրումների ցուցանիշները:

155. Ոչ մեծ ժամկետային ավանդները, խոշոր ժամկետային ավանդները, չեկային ավանդները, կանխիկ փողը համարվում են ո՞ր դրամական ագրեգատի հիմնական տարրերը.

- ա) M1,
- բ) M2,
- գ) M3,
- դ) M2+M3:

156. Եթե ՀՆԱ-ի անվանական ծավալը կազմում է 4000 դրամ, իսկ պահանջարկը՝ 500 դրամ, ապա հաշվեք, թե քանի անգամ է միջինում շրջանառվում յուրաքանչյուր դրամը մեկ տարում:

157. X բանկում կա 10 դրամ մեծության դեպոզիտ: Պարտադիր պահուստների նորման 20% է սահմանված: Ինչպիսի՞ն է նոր ավանդների առավելագույն ծավալի մեծությունը, որը ստեղծվում է բանկային համակարգում:

158. Եթե ՀՆԱ-ի անվանական ծավալը 2000 դրամ է և միջինում յուրաքանչյուր ռուբլին շրջանառվում է 5 անգամ, ապա հաշվարկեք, ինչպիսի՞ն կլինի հասարակության կողմից փողի պահանջարկի մեծությունը:

159. Արտոնյալ բաժնետոմսի դիվիդենտը կազմում է 10%՝ դրա 100 դրամ անվանական գնից: Հաշվարկեք բաժնետոմսի կուրսը, եթե նրա տոկոսադրույքը հավասար է 4%:

160.Պահեստի տերը տվել է այն վարձակալության 2 տարով: Առաջին տարվա վերջում կստանա 110, իսկ երկրորդ տարվա վերջում՝ 121 դրամ: Հաշվեք նրա դիսկոնտային եկամուտը, եթե տոկոսադրույքը 10% է:

161.Ռուբլով ավանդների տոկոսադրույքը բանկում կազմում է 75% տարեկան: Հաշվարկեք իրական տոկոսադրույքը, որը ստանում են ավանդատուները, եթե ինֆլյացիայի ամենամսյա տեմպը 4 % է:

162.Ընտանիքը որոշել է տուն գնել և այն տալ վարձով, որպեսզի ստանա տարեկան եկամուտ 7 մլն դրամ: Եթե ընթացիկ տոկոսադրույքը 10% է, ապա ին՞չ առավելագույն գին պետք է վճարի ընտանիքը:

163.Պարտատոմսի տարեկան անվանականը 180 դրամ է, նրա տոկոսային վճարը՝ 5%:Հաշվարկեք պարտատոմսի սկզբնական գինը, եթե տոկոսադրույքը 10 % է:

164.«X» երկրի տնտեսությունում «հասարակական բարիքների» արտադրությունը կազմում է 80%, իսկ «դասական ապրանքներինը»՝ 20%: Դա նշանակում է, որ պետությունը միջամտում է տնտեսությանը.

- ա)առավելագույնն է,
- բ)ակտիվ է,
- գ)նվազագույնն է,
- դ)չի մասնակցում:

165.Արտաքին էֆեկտերը կարող են լինել.

- ա)դրական,
- բ)բացասական,
- գ)և՛ դրական, և՛ բացասական,
- դ)չեզոք:

166.Արտաքին էֆեկտները (եքստերնալները).

- ա)տվյալ ֆիրմայի արտադրության ոչ ակնհայտ հետևանքներն են մյուս ֆիրմայի համար,
- բ)տվյալ ֆիրմայի արտադրության ոչ ակնհայտ հետևանքներն են հասարակության համար,
- գ)պետական հատվածի ոչ ակնհայտ հետևանքներն են տվյալ

ֆիրմայի համար,
դ)բոլոր պատասխաններն էլ ճիշտ են:

167.Բացասական ներքին էֆեկտները չեզոքացվում են.

- ա)հարկերի բարձրացմամբ,
- բ)հարկերի կրճատմամբ,
- գ)ֆիրմաներին դոտացիաների տրամադրմամբ,
- դ)բոլոր պատասխանները ճիշտ են:

168.Բացասական ներքին էֆեկտների կարգավորումը.

- ա)բարձրացնում է ապրանքի գինը և կրճատում է նրա առաջարկը,
- բ)իջեցնում է ապրանքի գինը և ավելացնում է նրա առաջարկը,
- գ)բարձրացնում է ապրանքի գինը և նրա առաջարկը,
- դ)իջեցնում է ապրանքի գինը և նրա առաջարկը:

169.Դրական ներքին էֆեկտները ուժեղանում են.

- ա)հարկերի մեծացմամբ,
- բ)հարկերի կրճատմամբ,
- գ)ֆիրմաներին դոտացիաների տրամադրմամբ,
- դ)բոլոր պատասխանները ճիշտ են:

170.«Հասարակական հարստությունը».

- ա)ավելացված արժեքների հանրագումարն է,
- բ)բոլոր ձեռնարկությունների արտադրանքների հանրագումարն է,
- գ)երկրի բոլոր նյութական արժեքների հանրագումարն է,
- դ)նյութական արժեքների տարեկան հավելածի հանրագումարն է:

171.«Ամբողջական հասարակական արդյունքը».

- ա)ավելացված արժեքների հանրագումարն է,
- բ)բոլոր ձեռնարկությունների արտադրանքների հանրագումարն է,
- գ)երկրի բոլոր նյութական արժեքների հանրագումարն է,
- դ)նյութական արժեքների տարեկան հավելածի հանրագումարն է:

172.«Համախառն ազգային արդյունքը» հաշվարկվում է.

- ա)շուկայական գներով,
- բ)անփոփոխ գներով,
- գ)և՛ շուկայական, և՛ անփոփոխ գներով,
- դ)չունի դրամական արտահայտություն:

173. Թվարկվածներից ո՞րն է ներառվում ՀԱԱ-ի մեջ.

- ա) տնային տնտեսուհու ծառայությունները,
- բ) հարևանից օգտագործման մեջ գտնվող ավտոմեքենայի գնումը,
- գ) բրոքերից նոր արժեթղթերի գնումը,
- դ) տեղական գրախանութում նոր դասագրքի արժեքը:

174. Տվյալ տարում երկրում արտադրվել է 22 միավոր սպառողական ապրանքներ և 60 միավոր ներդրումային ապրանքներ: Սպառողական ապրանքի գինը 5 դրամ է, իսկ ներդրումային ապրանքինը՝ 7 դրամ: Անցյալ տարում ներդրումային ապրանքի գինը 6 դրամ էր, իսկ սպառողական ապրանքինը՝ նույնն է: Գտեք ՀԱԱ-ի դեֆլյատորը.

ՀԱԱ դեֆլյատորը = _____:

175. Ձեր ընկերը վարձում է սպասուհի տարեկան 200 դրամ վճարով: Ինչպե՞ս կփոխվի ՀԱԱ-ն, եթե նա նրա հետ ամուսնանա, բայց նրա պարտականությունները մնան նույնը.

- կաճի _____,
- կկրճատվի _____,
- կմնա անփոփոխ _____:

176. Եթե երկրում չկան հարկեր, ապա հետևյալ մակրոցուցանիշներից որո՞նք կլինեն իրենց միջև հավասար: Ընդգծեք.

- ՉԱԱ - զուտ ազգային արդյունք
- Ազգ.Ե - ազգային եկամուտ
- ԱՆձ.Ե - անձնական եկամուտ
- ԱՏԵ - անձնական տնօրինելի եկամուտ

ՉԱԱ = Ազգ.Ե

ՉԱԱ = ԱՆձ.Ե

ՉԱԱ = ԱՏԵ

Ազգ.Ե = ԱՆձ.Ե

Ազգ.Ե = ԱՏԵ

ԱՆձԵ = ԱՏԵ

177. Տեքստիլագործը գնեց բուրդ 150 դրամով, պատրաստեց նրանից գործվածք և վաճառեց այն դերձակին 200 դրամով: Դերձակը կարեց կոստյում և վաճառեց այն գնորդին 350 դրամով: Հաշվեք կոստյումի ավելացված արժեքի մեծությունը.

Ավելացված արժեքի մեծությունը = _____:

178. Ազգային եկամուտը, որի դեպքում նրա հավասարակշիռ մեծությունը գերազանցում է.

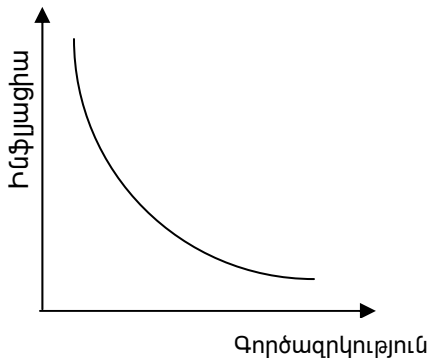
- ա) ամբողջական պահանջարկը գերազանցում է ամբողջական առաջարկին,
- բ) ամբողջական առաջարկը գերազանցում է ամբողջական պահանջարկին,
- գ) ամբողջական պահանջարկը հավասար է ամբողջական պահանջարկին,
- դ) ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև տեղի է ունենում հակադարձ կախվածություն:

179. Ազգային եկամուտը, որի դեպքում նրա հավասարակշիռ մեծությունը փոքր է.

- ա) ամբողջական պահանջարկը գերազանցում է ամբողջական առաջարկին,
- բ) ամբողջական առաջարկը գերազանցում է ամբողջական պահանջարկին,
- գ) ամբողջական պահանջարկը հավասար է ամբողջական պահանջարկին,
- դ) ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև տեղի է ունենում հակադարձ կախվածություն:

180. Գծապատկերում ներկայացված է.

- ա) պահանջարկի կորը,
- բ) առաջարկի կորը,
- գ) Ֆիլիպսի կորը,
- դ) Լորենցի կորը:

181. Հավասարակշիռ դինամիկայի Քեյնսյան մոդելը հիմնվում է.

- ա) բյուջետային քաղաքականության առաջնայնության վրա (սոցիալական ծախսեր),

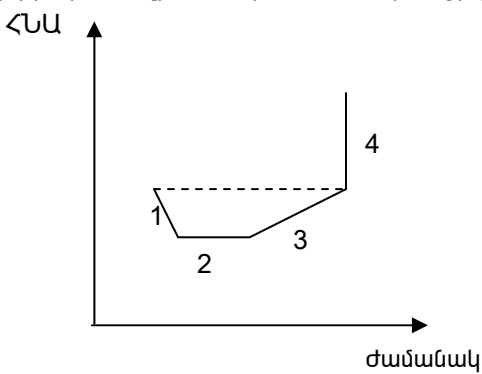
- բ) ֆիսկալ քաղաքականության առաջնայնության վրա (հարկերի կայունացում),
- գ) դրամավարկային քաղաքականության առաջնայնության վրա (հաշվարկային տոկոսադրույքի կրճատում),
- դ) վերևում բոլոր թվարկվածները:

182. Հավասարակշիռ դինամիկային մոնետարիստական մոդելը ենթադրում է տնտեսության դուրս բերումը ստագֆլյացիայից.

- ա) զսպման ճանապարհով,
- բ) բնակչության եկամուտների աճի նպատակաուղղված սահմանափակմամբ,
- գ) ազատականացման քաղաքականությամբ,
- դ) եկամուտների զսպման քաղաքականությունը համադրելով առաջարկի ազատականացման քաղաքականության հետ:

183. Գծապատկերի հիման վրա ասեք տնտեսական ցիկլերի փուլերը.

- 1---
- 2---
- 3---
- 4---

184. Ճյուղում զբաղվածները 150-ն են, իսկ գործազուրկները՝ 50: Հաշվարկեք տվյալ ճյուղում գործազրկության մակարդակը: Գործազրկության մակարդակը =

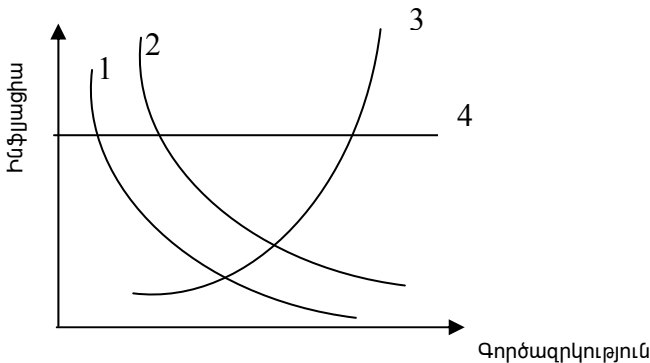
185. «Բաց» ինֆլյացիան բնութագրվում .
- ա) զնի աճով,
 - բ) ապրանքի պակասորդի աճով,
 - գ) խնայողությունների մեծության աճով,
 - դ) ներդրումների ծավալի աճով:

186. «Ձսպված» ինֆլացիան բնութագրվում է.

- ա) գնի աճով,
- բ) ապրանքի պակասորդի աճով,
- գ) խնայողությունների մեծության աճով,
- դ) ներդրումների ծավալի աճով:

187. Առաջարկվող գծապատկերներից ո՞րն է արտահայտում մակրոտնտեսական համակարգում ստագֆլիացիայի իրավիճակ: Վերցրեք օղակի մեջ.

- 1 2 3 4

188. Պետական կարգավորումը հետապնդում է հետևյալ նպատակը.

- ա) շուկայական գործընթացների բացասական հետևանքների նվազեցում,
- բ) շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործունեության օրենսդրական, ֆինանսական, սոցիալական նախադրյալների ստեղծումը,
- գ) հասարակության ավելի խոցելի շերտերի սոցիալական օգնության ապահովումը,
- դ) և՛ առաջինը, և՛ երկրորդը, և՛ երրորդը:

189. Աշխատանքի միջազգային բաժանումը արտահայտվում է.

- ա) երկրների միջև արտադրության մասնագիտացմամբ,
- բ) տարբեր երկրներում արտադրության միջճյուղային մասնագիտացմամբ,
- գ) տարբեր երկրներում արտադրության ներֆիրմային մասնագիտացմամբ,
- դ) բոլոր թվարկված պատասխանները ճիշտ են:

190. Ժամանակակից պայմաններում համաշխարհային շուկայի բնութագրիչներից է.

- ա) հողի շուկայի (օգտակար հանածոների) դերի մեծացումը,
- բ) ապրանքների և ծառայությունների շուկայում գործարքների տեսակերի և ծավալի կրճատում,
- գ) համաշխարհային աշխատանքային շուկայի թերի զարգացվածությունը,
- դ) աշխարհատնտեսական գործընթացներում կապիտալի շուկայի դերի մեծացմամբ:

191. «Բաց» տնտեսությունը առաջանում է.

- ա) արտաքին առևտրային կապերի ազատականացման շնորհիվ,
- բ) օտարերկրյա արտադրության ներմուծման սահմանափակման և ազգային ապրանքների արտահանման ընդլայնման շնորհիվ,
- գ) երկրի մուտքը միջազգային տնտեսական կազմակերպություն,
- դ) ճիշտ են ա) և գ) պատասխանները:

192. «Մեծ» բաց տնտեսությունը.

- ա) ազդում է համաշխարհային տոկոսադրույքի դինամիկայի վրա,
- բ) կրում է համաշխարհային տոկոսադրույքի զգալի ազդեցությունը նրա ներքին մակարդակի հաստատման դեպքում,
- գ) անկախ է միջազգային դրամավարկային հարաբերություններից,
- դ) ենթակա է միջազգային հարաբերությունների ազդեցությանը միայն առևտրատնտեսական միությունների շրջանակներում:

193. Երկրի տնտեսական անվտանգությունը վտանգվում է, եթե.

- ա) ներմուծված արդյունքը կազմում է ներքին սպառողական շուկայի հիմնական մասը,
- բ) արտաքին մուտքերի կառուցվածքում գերակշռում են պատրաստի արտադրանքը և տեխնոլոգիաները,
- գ) արտահանման հասույթի կեսից ավելին օգտագործվում է արտաքին պարտքը մարելու համար,
- դ) ճիշտ են ա) և գ) պատասխանները:

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ	3
Թեմա 1. Մարդը տնտեսական համակարգում	5
1.1. Մարդը տնտեսագիտության տեսանկյունից	5
1.2. Մարդու մոդելները	8
Թեմա 2. Տնտեսագիտության տեսության առարկան և ուսումնասիրության մեթոդները	22
2.1. Տնտեսագիտության տեսության առարկան	22
2.2. Տնտեսագիտության տեսության գործառույթները (ֆունկցիաները)	26
2.3. Միկրոտնտեսագիտություն և մակրոտնտեսագիտություն	28
2.4. Տնտեսագիտության տեսության մեթոդները	30
2.5. Տնտեսագիտական մտածելակերպի ձևավորումը և դրա հիմնական սկզբունքները	38
2.6. Պոզիտիվ և նորմատիվ տնտեսագիտություն	41
Թեմա 3. Տնտեսագիտության ընդհանուր հասկացությունները	46
3.1. Արտադրություն. ռեսուրսներ, գործոններ	46
3.2. Արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման միասնությունը	47
3.3. Պահանջմունքների անսահմանափակությունը և ռեսուրսների սահմանափակությունը	49
3.4. Արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը: Արտադրական հնարավորությունների կոր	51
Թեմա 4. Շուկայական տնտեսության տեսական հիմունքները և բնութագիրը	54
4.1. Շուկայի առաջացման պայմանները	54
4.2. Շուկայական մեխանիզմը և նրա հավասարակշռման պայմանները	55
4.3. Շուկայի սուբյեկտները: Տնային տնտեսություններ:	65
4.4. Ֆիրմաներ, ձեռնարկություններ	68
4.5. Պետությունը որպես շուկայական սուբյեկտ	69
Թեմա 5. Պահանջարկ և առաջարկ: Հավասարակշռված գին	72
5.1. Պահանջարկի օրենքը և կորը /ընդհանուր բնութագիր/	72
5.2. Պահանջարկի գնային և եկամտային առաձգականություն	75
5.3. Առաջարկի կորը: Առաջարկի առաձգականությունը	79
5.4. Պահանջարկի և առաջարկի փոխադեցությունը: Հավասարակշռված գնի դիմամիկան	82
Թեմա 6. Սպառողական վարքագծի տեսություն	84
6.1. Սպառողական վարքագծի ընդհանուր բնութագիրը	84
6.2. Սահմանային օգտակարությունը և դրա մաքսիմալացման պայմանը	85

6.3. Ընդհանուր և սահմանային օգտակարության կորերը.....	87
6.4. «Եկամտի էֆեկտ» և «փոխարինման էֆեկտ».....	89
6.5. Անտարբերության կորեր և բյուջետային գիծ.....	91
6.6. Սպառողական հավասարակշռություն.....	95
Թեմա 7. Արտադրության ծախսեր և շահույթ.....	97
7.1. Արտադրության ծախսեր և շահույթ հասկացությունը.....	97
7.2. Ձեռնարկության, (ֆիրմայի) գործելու առանձնահատկությունները տարբեր պայմաններում.....	99
7.3. Միջին սահմանային արդյունք: Նվազող հատույցի օրենքը.....	101
7.4. Հաստատուն և փոփոխուն ծախսերի զծապատկերները.....	103
7.5. Միջին և սահմանային ծախսերի կորերը.....	105
7.6. Ֆիրմայի, ձեռնարկության ընդհանուր, միջին և սահմանային հատույթը և դրա պահանջարկի կորի առանձնահատկությունը.....	109
7. 7. Կատարյալ մրցակցության պայմաններում գործող ֆիրմայի շահույթի մաքսիմալացումը.....	111
Թեմա 8. Մրցակցություն և մենաշնորհ.....	114
8.1. Կատարյալ մրցակցային շուկա.....	114
8.2. Մոնոպոլիա. էությունը և հետևանքները.....	117
8.3. Մոնոպոլիստական մրցակցություն և օլիգոպոլիա.....	120
8.4. Ջուտ մրցակցության պայմաններում ֆիրմայի երկարաժամկետ հավասարակշռությունը.....	123
Թեմա 9. Աշխատանքի շուկա և աշխատավարձ.....	127
9.1. Աշխատանքի շուկայի էությունը և բնորոշ գծերը.....	127
9.2. Աշխատանքի շուկայի ֆունկցիաները և ձևերը.....	129
9.3. Աշխատանքի շուկայի վերաբերյալ տեսությունները.....	130
9.4. Աշխատանքի առաջարկը և պահանջարկը.....	131
9.5. Աշխատավարձի էությունը և նրա վերաբերյալ տեսությունները.....	134
9.6. Աշխատավարձի ձևերը և համակարգերը, աշխատավարձի տարիֆային համակարգ.....	137
9.7. Աշխատավարձի մակարդակը, անվանական և իրական աշխատավարձ.....	138
Թեմա 10. Կապիտալի շուկա և տոկոս.....	142
10.1. Կապիտալի հասկացությունը.....	142
10.2. Կապիտալի զուտ արտադրողականությունը.....	143
10.3. Կապիտալի շուկա: Կապիտալի առաջարկը և պահանջարկը.....	144
10.4. Առաջարկը և պահանջարկը փոխառու միջոցների շուկայում.....	147
10.5. Տոկոսադրույք: Տոկոսի անվանական և իրական մակարդակ.....	148
Թեմա 11. Հողային ռեսուրսների շուկա և ռենտա.....	151

11.1. Ազրարային հարաբերությունների էությունը և գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները.....	151
11.2. Գողասեփականություն և հողօգտագործում.....	153
11.3. Գողային ռենտա: Նրա էությունը և տեսակները.....	153
11.4. Գողի շուկան և նրա ձևավորման պայմանները.....	156
11.5. Գողի գինը և նրա ձևավորման առանձնահատկությունները.....	157
Թեմա 12. Ազգային տնտեսության գնահատման հիմնական ցուցանիշները.....	159
12.1. Միկրոտնտեսություն և մակրոտնտեսություն.....	159
12.2. Մակրոտնտեսական շրջապտույտ (եկամուտ, ծախս).....	164
12.3. Համախառն ներքին արդյունք (ՀՆԱ) և ազգային հաշիվներ.....	167
12.4. Անվանական և իրական ՀՆԱ.....	169
12.5. Մակրոտնտեսական հավասարակշռություն.....	172
Թեմա 13. Մակրոտնտեսական հավասարակշռություն.....	177
13.1. Մակրոտնտեսագիտության հավասարակշռության հասկացությունը.....	177
13.2. Ամբողջական պահանջարկ.....	178
13.3. Ամբողջական առաջարկ.....	182
13.4. Մակրոտնտեսական հավասարակշռությունը և դրա դիսամիկան.....	187
13.5. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոփոխման հետևանքները.....	188
Թեմա 14. Շուկայական տնտեսության ցիկլային բնույթը:	
Գործազրկություն: Ինֆլյացիա.....	192
14.1. Տնտեսական ցիկլի բնութագիրը և փուլերը.....	192
14.2. Գործազրկությունը և նրա տեսակները.....	198
14.3. Գործազրկության մակարդակի ցուցանիշները: Ֆիլիպսի կորը.....	200
14.4. Ինֆլյացիայի էությունը և գնահատումը.....	203
14.5. Ինֆլյացիայի տիպերը և հետևանքները.....	205
14.6. Ինֆլյացիան, դրա հետևանքները և ազգային արտադրության ծավալը.....	209
Թեմա 15 – Փողի շուկան.....	212
15.1. Փողի էությունը և ֆունկցիաները.....	212
15.2. Փողի շուկան: Դրամական ազդեգատներ.....	214
15.3. Դրամական զանգված.....	218
15.4. Բանկային համակարգը և պետության դրամավարկային քաղաքականությունը.....	223
Թեմա 16. Ֆինանսական և հարկաբյուջետային համակարգ.....	238
16.1. Ֆինանսների էությունը և ֆունկցիաները: Ֆինանսների համակարգը.....	238

16.2. Պետական բյուջեն, բյուջեի եկամուտները և ծախսերը.....	239
16.3. Պետական պարտքը և դրա ֆինանսավորման աղբյուրները.....	241
16.4. Հարկային համակարգ: Հարկի ֆունկցիաները և տեսակները.....	241
16.5. Հարկերի ազդեցությունը արտադրության իրական ծավալի վրա: Լաֆֆերի կորը.....	243
16.6. Պետության ֆիսկալ քաղաքականությունը	244
Թեմա 17. Եկամուտների բաշխումը և սոցիալական քաղաքականությունը	246
17.1. Եկամուտների ձևավորումը և բաշխումը.....	246
17.2. Եկամուտների տարբերակվածության չափումը և օբյեկտիվ գնահատականը.....	248
17.3. Սոցիալական հավասարություն, սոցիալական արդարություն և արտադրության արդյունավետություն.....	251
Թեմա 18. Պետության դերը շուկայական տնտեսությունում	255
18.1. Պետության դերի մեծացումը խառը տնտեսությունում	255
18.2. Պետության ֆունկցիաները շուկայական տնտեսությունում.....	257
18.3. Պետության տնտեսական քաղաքականությունը	258
Թեմա 19. Տնտեսական աճ.....	261
19.1. Տնտեսական աճի էությունը: Տնտեսական աճի ցուցանիշները:.....	261
19.2. Տնտեսական աճի գործոնները և դրանց դասակարգումը.....	262
19.3. Տնտեսական աճի տեսությունները	265
19.4. Տնտեսական աճի մոդելները.....	266
Թեմա 20 - Արտաքին էֆեկտներ.....	278
Թեմա 21. Համաշխարհային էկոնոմիկան և դրա խնդիրները	289
21.1. «Բացարձակ» և «հարաբերական» առավելություններ.....	289
21.2. Միջազգային առևտրի պետական կարգավորիչները.....	291
21.3. Արժուքային հիմնախնդիրներ.....	292
21.4. Վճարային հաշվեկշիռը և դրա կարգավորումը.....	294
Առաջադրանքներ և թեստեր սեմինար պարապմունքների համար.....	295

Ստորագրված է տպագրության 27.06.08թ..
Թղթի չափսը 60x84 ¹/₁₆, 21,25 տպ. մանուլ, 17,0 հրատ. մանուլ
Պատվեր 180: Տպաքանակ 300:

Հայաստանի պետական ազդարային համալսարանի տպարան
Տերյան 74